

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

АЛЕКСАНДАР С. ПАВЛОВИЋ

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СТАНОВНИКА
СЕВЕРНЕ КОСОВСКЕ МИТРОВИЦЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

БЕОГРАД, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

ALEKSANDAR S. PAVLOVIC

THE EVERYDAY LIFE OF THE
NORTHERN KOSOVSKA MITROVICA
RESIDENTS

DOCTORAL DISSERTATION

BELGRADE, 2016.

Менторка: **Др Весна Вучинић Нешковић**
Редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Чланови комисије: **Др Саша Недељковић**
Редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Др Милан Ристовић
Редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Др Младена Прелић
Виши научни сарадник
Етнографски институт САНУ

Датум одбране докторске дисертације:

ИЗРАЗИ ЗАХВАЛНОСТИ

Захвалност за израду докторске дисертације упућујем на првом месту својој менторки, проф др Весни Вучинић Нешковић, чији су ми подстрек, сугестије, савети и критике у том послу били од највеће важности. Захваљујем се Институту за српску културу, са седиштем у Лепосавићу, под чијим се институционалним окриљем неколико година уназад бавим истраживањима свакодневице становника северне Косовске Митровице. Посебно се захваљујем колегиницама из овог града, Ивани Миловановић и Марији Јефтимијевић Михајловић, које су ми приликом боравка на терену пружале несебичну помоћ. Захваљујем се својим родитељима на подршци коју су ми пружали од почетка до краја израде докторске дисертације. Захвалност, најзад, упућујем свим становницима северне Косовске Митровице са којима сам у процесу спровођења теренског истраживања разговарао, а без чијег гласа, као саговорника, рад на докторској дисертацији не бих могао да обавим на планирани и одговарајући начин.

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СТАНОВНИКА СЕВЕРНЕ КОСОВСКЕ МИТРОВИЦЕ

Резиме: Случај Косовске Митровице у научним анализама и у широј јавности већ доста дуго уназад наводи се као проблем подељеног града. Подела је установљена непосредно по завршетку рата на Косову и Метохији 1999. године, а након потписивања Кумановског споразума и доношења Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација. Упоредо са повлачењем српских снага са ове територије наоружане албанске формације кренуле су у њено заузимање и прогон Срба и других неалбанаца. У намери да се одбране од албанске одмазде Срби су на подручју Косовске Митровице северно од Ибра поставили контролне пунктове и формирали групе „чуvara моста“ како би спречили покушаје Албанаца да из правца јужног дела града преко ове реке пређу. Албански продор овим је заустављен, међутим мостови у граду, нарочито главни, средишњи мост, уместо као симболи повезивања од тада фигурирају као симболи поделе, док Ибар представља физичку, али и симболичну граничну линију, која делећи Косовску Митровицу на два дела истовремено раздваја централни и јужни део Косова и Метохије, настањен већином Албанцима, и подручје северно од те реке, насељено већином Србима. Због наведене поделе Косовска Митровица од рата 1999. године до данас представља главно жариште косовске кризе. Део града северно од Ибра, настањен са око 22.500 Срба, а на чијој јужној обали живи око 90.000 Албанаца, српском становништву представља епицентар отпора укључивању у оквиру албанског, фебруара 2008. године самопроглашеног независног Косова, тј. последње упориште очувања институција и уставно-правног поретка Републике Србије на овом подручју. За Албанце, овај део града је „трн у оку“, односно главна препрека успостављању контроле над његовом целокупном територијом, али и препрека проширењу власти на подручје Косова и Метохије северно од Ибра.

Подела Косовске Митровице на етничкој основи дословно се читава на терену, будући да несметаног, уобичајеног саобраћања становништва преко реке Ибар углавном нема. Преласци са једне на другу страну одвијају се тек спорадично и најчешће само по потреби. Та чињеница, бар на први поглед, не ремети превише свакодневицу житеља северне Косовске Митровице, која се одвија наизглед исто као и у многим другим градовима данашње Србије. Ипак, наведена подела представља извор сталних тензија између Срба и Албанаца, које су уочљиве како на нивоу града

као целине, односно између становништва јужно и северно од Ибра, тако и на нивоу његовог северног дела у којем поред већинских Срба у неколико квартава живи и албанско становништво. Тензије су праћене антагонизмом, перцепцијом једних од стране других као противника, и у нераскидивој су повезаности са настојањем да се задржи или успостави контрола над кључним ресурсима политичке и економске моћи.

Свакодневица Срба у северној Косовској Митровици у домаћој и међународној етнологији и антропологији још увек није довољно обрађена тема. Ни проучавања савремених појава у култури српског становништва на читавом Косову и Метохији, која би обухватила рецентни период, нарочито последњих двадесетак година, када се на овом подручју одвијају крупни друштвено-политички процеси, такође нису бројна. Израда ове докторске дисертације представља покушај да се на плану истраживања савремене културе Срба на Косову и Метохији пружи одређени допринос, и то првенствено кроз анализу појединих аспеката свакодневног живота становника северног дела Косовске Митровице, у средини која је кризна, мултиетничка и условно речено погранична.

Главно истраживање за потребе докторске дисертације обављено је методом теренског рада од почетка 2012. до краја 2014. године. У овом периоду сам у северној Косовској Митровици боравио у више наврата, у укупном трајању од око осам месеци. Истраживање сам спровео применом опсервације са делимичним учествовањем, формалних интервјуа, неформалних разговора и анкете. Формални интервјуи обављени су са 80 испитаника, у анкети је учествовало 120 особа, док су неформални разговори обављени са више десетина појединаца. Догађаје којима сам присуствовао и у којима сам учествовао бележио сам диктафоном и фотоапаратом.

Укупни резултати истраживања показали су да дубока друштвено-политичка и економска криза, проузрокована повлачењем српских власти са Косова и Метохије после рата 1999. године и увођењем међународног протектората на ову територију, представља главни чинилац свакодневног живота становника северне Косовске Митровице. Истраживање је показало да Срби у овом граду, као директни актери свакодневице, проживљавају последице наведене кризе, а које се по својој динамичности, пре свега по исходишту за српско становништво на овом подручју, могу описати као драматичне. У том смислу, свакодневни живот становника северне Косовске Митровице директно се налази у узрочном односу према етничкој подели овог града, нераскидиво повезаној са ситуацијом коју карактеришу конфликт са *оним*

другима, односно Албанцима, безбедносни ризици, институционално-правно недефинисан статус, неизвесност, те егзистенцијална несигурност.

Кључне речи: свакодневни живот, Срби, Албанци, Косовска Митровица, Косово и Метохија.

Научна област: Етнологија и антропологија.

Ужа научна област: Антропологија свакодневице.

УДК: 39:316.728(497.115)"1999/2015"(043.3)

THE EVERYDAY LIFE OF THE NORTHERN KOSOVSKA MITROVICA RESIDENTS

Summary: The case of Kosovska Mitrovica in scientific analyses and general public opinion has for a long time been referred to as an example of a divided city. The division of the city was established immediately after the war in Kosovo and Metohia had ended in 1999, and after the signing of the Kumanovo Agreement and the adoption of the United Nations Security Council Resolution 1244. Simultaneously with the withdrawal of Serbian forces from this territory, Albanian armed troops started their occupation and the persecution of Serbs and other non-Albanians. With the intention to defend themselves from the Albanian retaliation, Serbs in the area of Kosovska Mitrovica north of the Ibar River set up checkpoints and formed groups of “bridge watchers”, in order to prevent the attempts of Albanians to cross the river from the southern part of the city. Although this action stopped the Albanian breakthrough, the bridges in the town, especially the main, central bridge, have since represented symbols of division instead of connection, while the Ibar River represents both physical and symbolic border line, which by dividing Kosovska Mitrovica into two parts, at the same time separates the central and the southern part of Kosovo and Metohia, inhabited mostly by Albanians, and the area north of the river, populated mostly by Serbs. Because of the aforementioned division, since the war in 1999 until today, Kosovska Mitrovica has represented the focal point of the Kosovo Crisis. Part of the city north of the Ibar River, inhabited by about 22,500 Serbs, on whose southern coast lives around 90,000 Albanians, for the Serbs represents the epicentre of resistance to the inclusion of, from February 2008 self-proclaimed independent Albanian Kosovo, i.e. the last stronghold for preservation of institutions, constitutional and legal order of the Republic of Serbia in this region. For Albanians, this part of the city is the "thorn in the flesh", i.e. the main obstacle to establishing control over its entire territory, but also an obstacle to expanding their authority to the territory of Kosovo and Metohia north of the Ibar River.

The division of Kosovska Mitrovica on ethnic basis is accurately reflected in the field, since the earlier unhindered daily communication of people across the Ibar River is presently almost nonexistent. The crossings from one side to another take place occasionally and only when necessary. At first glance, this fact does not interfere much with the daily life of the residents of northern Kosovska Mitrovica, which seemingly occurs in the same way as in many other cities in Serbia today. However, the above mentioned division is the source of constant tension between the Serbs and Albanians, which is

noticeable not only at the level of the city as a whole, i.e. between the populations south and north of Ibar, but also within its northern part, where in addition to the majority of Serbs Albanian population lives in several neighbourhoods as well. The tensions are followed by antagonism, perception of one by the other as opponents, and are inseparably related to efforts to maintain or establish control over the key resources of political and economic power.

The everyday life of Serbs in northern Kosovska Mitrovica is a topic which still hasn't been addressed properly in national and international ethnology and anthropology. The studies of contemporary phenomena in the culture of Serbian population throughout the entire Kosovo and Metohia, which would include the recent period, especially the last twenty years or so, when in this area some major socio-political processes have taken place, are also scarce. The writing of this doctoral dissertation represents an attempt to contribute to the research in the field of contemporary culture of Serbs in Kosovo and Metohija, primarily through the analysis of the everyday life of residents of northern part of Kosovska Mitrovica, living in a problematic environment which is multiethnic and, loosely speaking, a border area.

The main research for this doctoral dissertation was carried out through field work which took place from the beginning of 2012 until the end of 2014. During this period I stayed in northern Kosovska Mitrovica several times, for a total of about eight months. The research was conducted by combining observation with partial participation, formal interviews, informal conversations and a survey. The formal interviews were performed with 80 respondents, the survey included 120 individuals, and informal conversations were held with a few dozen persons. The events I witnessed and participated in were recorded by a voice recorder and a camera.

The overall research has show that profound socio-political and economic crisis, caused by the withdrawal of Serbian authorities from Kosovo and Metohia after the war in 1999 and the introduction of the international protectorate in this territory, constitutes the main factor in the everyday life of the residents of northern Kosovska Mitrovica. Furthermore, the Serbs in this city, as direct actors of everyday life, are experiencing the consequences of that crisis, which by their dynamism, especially regarding their implications for the Serb population in the area, can be described as dramatic. In this sense, everyday life of the inhabitants of northern Kosovska Mitrovica is in direct causal relation to the ethnic division of their city, inextricably linked with the situation characterized by

conflict with *those others*, namely Albanians, security risks, institutionally and legally undefined status, uncertainty and existential insecurity.

Key words: everyday life, Serbs, Albanians, Kosovska Mitrovica, Kosovo and Metohia.

Scientific field: Ethnology and Anthropology.

Scientific subfield: Anthropology of Everydayness.

UDK: 39:316.728(497.115)"1999/2015"(043.3)

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	8
2.1. Етничка подела Косовске Митровице	10
2.2. Свакодневица становника северне Косовске Митровице у досадашњим истраживањима	16
2.3. Предмет истраживања у контексту личног искуства и интересовања	22
2.4. Циљ истраживања	27
3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	33
3.1. Теоријски оквир истраживања у контексту историје односа Срба и Албанаца на Косову и Метохији	33
3.2. Друштвени сукоб	40
3.3. Етнички идентитет	45
3.4. Етнички сукоб	56
3.5. Етничитет и урбано груписање	61
3.6. Насиље, страх, опасност, ризик	68
3.7. Свакодневни живот	76
4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	82
4.1. Просторни оквири истраживања	84
4.2. Временски оквири истраживања	86
4.3. Методолошки приступ	88
4.3.1. Формирање узорка	89
4.3.2. Упитник за формални интервју	92
4.3.3. Неформални интервју	95
4.3.4. Опсервација	97
4.3.5. Анкета	99
4.4. Дискурс и транскрипција разговора	103
4.5. Извори коришћени у истраживању	107

5.	ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ СРПСКО-АЛБАНСКОГ СУКОБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	109
5.1.	Од најстаријег доба до краја средњег века	111
5.2.	Период османске владавине	114
5.3.	Косово и Метохија у двадесетом веку	120
5.4.	Време деведесетих	128
5.5.	НАТО бомбардовање и међународни протекторат	133
6.	КОСОВСКА МИТРОВИЦА КРОЗ ИСТОРИЈУ	144
6.1.	Рани период	144
6.2.	Период османске владавине	145
6.3.	Доба успона	148
6.4.	Косовска Митровица у двадесетом веку	150
7.	СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СТАНОВНИКА СЕВЕРНЕ КОСОВСКЕ МИТРОВИЦЕ У ОГЛЕДАЛУ ИНСТИТУЦИЈА	158
7.1.	Установе међународног протектората на Косову и Метохији	158
7.2.	„Паралелне структуре“ Срба	165
7.3.	Институције у северној Косовској Митровици	169
7.4.	Искушења „паралелизма“ и последице Бриселског споразума	180
7.5.	Искуства „паралелне“ свакодневице	187
8.	ЕКОНОМСКИ АСПЕКТ СВАКОДНЕВИЦЕ	205
8.1.	Економске прилике на Косову и Метохији под међународним протекторатом: између „реформи“ и реалности	205
8.2.	Економија на северу Косова и Метохије у сенци некадашњег гиганта Трепче	214
8.3.	Мозаик потрошње	223
9.	СВАКОДНЕВНИЦА У ДИСКУРСУ СРПСКО-АЛБАНСКЕ ПОДЕЛЕ	239
9.1.	Перцепција Албанаца као идентитетски <i>других</i>	239
9.2.	Албанци у сећањима у контексту свакодневице пре рата 1999. године	249

9.2.1. Сећање као идентификацијски ресурс	250
9.2.2. Идентификација Албанаца кроз сећање на <i>наше</i> , југословенско и српско време	252
9.3. Свакодневица и (не)могућност суживота у дискурсу поделе	261
10. УНУТАРГРУПНИ ОДНОСИ МЕЂУ СРБИМА У СЕВЕРНОЈ КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ	271
10.1. Комшијски односи	273
10.2. <i>Досељеници</i> са подручја јужно од Ибра у перцепцији <i>староседелаца</i>	279
10.3. Елементи социјално-економске дистанце	288
10.4. Политичке поделе као последица имплементације Бриселског споразума	297
11. СВАКОДНЕВИЦА У ПРОСТОРУ	306
11.1. Политике простора у етнички подељеној Косовској Митровици	308
11.2. Идеолошко присвајање Косова и Метохије (де)конструкцијом верске симболике	318
11.3. Идентификовање северне Косовске Митровице као православног, српског града	324
11.3.1. Улога СПЦ и значај изградње Цркве св. Димитрија у просторном идентификовању северне Косовске Митровице	325
11.3.2. Јавно налагање бадњака као симбол верског и етничког идентитета Срба у северној Косовској Митровици	331
11.3.3. Митровданска литија у функцији означавања северне Косовске Митровице као православног, српског града	334
11.4. Безбедносни ризик као фактор просторних стратегија Срба у северној Косовској Митровици	340
12. ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ	353
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	363

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА	378
ПРИЛОЗИ	381
Илустрације	381
Упитник за формални интервју	397
Упитник за анкету	401
БИОГРАФИЈА	405

1. УВОД

Косовску Митровицу први пут сам посетио у октобру 2009. године, када сам излажући један свој текст на тему свакодневице колониста на Косову и Метохији у периоду између два светска рата учествовао у раду научног скупа одржаног од 8. до 11. тог месеца на Филозофском факултету, измештеног у овај град из Приштине после рата на Косову и Метохији 1999. године.¹ Најближе Косовској Митровици пре тога путовао сам само до Лепосавића, удаљеног према северу неких тридесетак километара. У град на реци Ибар тог октобра стигао сам у касним вечерњим сатима. Аутобус који је учеснике научног скупа превозио из Београда стао је у једној од улица, у мени тада потпуно непознатом окружењу. Доживљај непознатог додатно је увећавао мрак који је већ увелико био пао, а услед којег и поред уличне расвете и светала која су долазила са прозора станова околних вишеспратница ни приближно нисам могао да разазнам контуре града у који сам стигао. По изласку из аутобуса ушао сам у мотел у којем сам као учесник скупа имао обезбеђен смештај. После непреспаване ноћи, проузроковане стресом због промене средине, али и буком коју су приликом пристизања у мотел током ноћи други учесници скупа правили, Косовску Митровицу по први пут на светлости дана угледаћу рано ујутру, 8. октобра 2009. године.

Улица испред мотела у којем сам преноћио, за коју ћу нешто касније сазнати да се зове Улица кнеза Милоша, тог ми се јутра указала у свом уобичајеном, свакодневном издању. Као и у било којем другом граду у унутрашњости Србије и ту су људи ишли за својим дневним обавезама, док су се на коловозу, оивиченом тротоарима који се због бројних аутомобила паркираним на њима скоро нису могли ни видети, четворточкаши у оба правца полако мимоилазили. Призори који су се у Улици кнеза Милоша одвијали, пак, омогућавали су ми тек први увид у живот у граду чију сам *егзотичност* претходно, пре доласка на лице места, само наслућивао,

¹ Под синтагмом „рат на Косову и Метохији 1999. године“ овде и у наставку рада подразумевам два оружана сукоба око ове територије који су се паралелно наведене године одиграли. Први сукоб био је српско-албански, између српске полиције и војске СР Југославије, са једне стране, и албанске паравојне *Ослободилачке војске Косова (ОВК)*, са друге стране. Други сукоб означава бомбардовање Косова и Метохије, целе Србије и СР Југославије од стране НАТО и одбрана југословенске војске од ове агресије. НАТО бомбардовање трајало је од 24. марта до 10. јуна 1999. године, након чега је обустављен и сукоб између српских снага и ОВК. Ратна дејства окончана су потписивањем Кумановског споразума 9. јуна 1999. године, после којег је, само дан касније, у Савету безбедности Уједињених нација донета Резолуција 1244 којом је, уз признавање суверенитета СРЈ над Косовом и Метохијом, наложено повлачење српских власти са ове територије и увођење међународног протектората под покровитељством УН и НАТО.

односно боље речено – прижељкивао. Ту *егзотичност*, доживљену кроз различитост у односу на свакодневицу у Београду, а коју сам повезивао са чињеницом да се налазим у граду који је од рата на Косову и Метохији 1999. године реком Ибар подељен на два дела – северни, са већински српским, и јужни, са већинским албанским становништвом, током неколико дана колико сам том приликом у Косовској Митровици боравио уочићу више пута, са неколико различитих аспеката.

Утисак који ме је по доласку у Косовску Митровицу пратио од самог почетка, који ће умногоме и утицати на обликовање перцепције свакодневице њених становника, био је директно инициран управо чињеницом да сам се нашао у етнички подељеном граду, у једној постратној, конфликтној и мултикултуралној средини. О збивањима у Косовској Митровици претходно сам имао прилике да се информишем углавном само путем медија, најчешће кроз извештаје о политичким догађајима након рата 1999. године, манифестованих на првом месту кроз српско-албански конфликт и настојање једних и других да задрже, односно да прошире контролу над овим градом. Понешто сам, претежно са тим у вези, имао прилике да чујем и од неколико колега, односно пријатеља које сам одавде од раније познавао. О појединостима из свакодневног живота Митровчана, са друге стране, мало тога сам знао. Готово ништа. Сада, када сам у Косовску Митровицу најзад дошао, налазио сам се у *нашем*, српском делу града, на подручју северно од Ибра, али са свешћу о томе да се на свега неколико стотина метара, јужно од реке, налазе *они други*, тј. Албанци, што је имајући у виду наведени међуетнички конфликт од рата наовамо у мени изазивало осећај својеврсне nelaгоде, па и бојазан од могућег ризика да се нађем у ситуацији која би подразумевала мањи или већи степен опасности по личну безбедност.

Појава коју сам у северној Косовској Митровици веома брзо уочио, а која се свакако разликовала у односу на свакодневицу у Београду, била је присуство међународних мисија, које су под окриљем Уједињених нација и НАТО на Косову и Метохији размештене након потписивања Кумановског споразума 9. јуна 1999. године и повлачења српске војске и полиције са те територије. На припаднике ових мисија, додуше, наилазио сам и раније, сваки пут када бих из централне Србије улазио на Косово и Метохију преко административног прелаза на Јарињу, где су јединице УНМИК-а и КФОР-а биле стациониране. Патроле једних и других сретао сам и у Лепосавићу, међутим ово је био први пут да на њихово присуство наиђем у једној типично урбаној средини, међу вишеспратницама и стамбеним блоковима. Наоружане патроле КФОР-а, које су се улицама северне Косовске Митровице кретале

у циповима и оклопним возилима, а на којима су обавезно биле истакнуте заставе земаља из којих су припадници ових снага долазили, засигурно су имале утицаја на одржавање мира у граду, захваљујући чему сам и сâм убрзо схватио да је бојазан да се лако могу наћи у каквој ризичној ситуацији била претерана и преурањена.

Хронологија српско-албанских односа у Косовској Митровици од рата 1999. до октобра 2009. године и поред присуства међународних снага безбедности ипак није оскудевала у међусобним тензијама и сукобима. Напротив. Један од свакако најдраматичнијих сукоба одиграо се 17. марта 2004. године, током опште ескалације насиља албанских екстремиста према српском становништву на Косову и Метохији, када су у јужном делу града организоване демонстрације, у којима су хиљаде албанских демонстраната покушале да на силу пређу мост преко Ибра. Међународне снаге КФОР-а том приликом су савладане, а укупан биланс сукоба био је преко 200 рањених, али и неколико мртвих, како међу Србима, тако и међу Албанцима.²

У то да су упркос наизглед мирној свакодневици и присуству међународних војних снага безбедносни ризици нешто на шта се у Косовској Митровици мора рачунати уверио сам се и лично, већ трећег дана боравка у овом граду, када сам се сасвим случајно нашао у ситуацији да присуствујем за мене до тада непознатом и несвакидашњем догађају. Наиме, 10. октобра 2009. године био сам на вечери код двоје пријатеља који су становали у згради непосредно поред главног моста преко Ибра,³ који од завршетка рата 1999. године у свести и Срба и Албанаца у Косовској Митровици фигурира као главни симбол поделе града. Истовремено, у Београду је играна фудбалска утакмица у којој је у оквиру такмичења за светско првенство репрезентација Србије победила репрезентацију Румуније. Победа српске репрезентације дочекана је у домаћој јавности са нескривеном еуфоријом, утолико више јер је остварена високим резултатом од 5:0, али и због тога што је њоме остварен директан пласман на завршницу првенства у Јужној Африци 2010. године. Након завршетка овог меча, који су Срби у Косовској Митровици са великом пажњом посматрали преко телевизијских екрана, испред главног моста преко реке Ибар, са северне стране града, појавила се група од неколико десетина младића, скандирајући пароле и певајући песме из одавно познатог репертоара српских патриотских песама. Неки међу младићима носили су српске заставе и упаљене навијачке бакље, при чему

² *Nasilje na Kosovu. Hronologija događaja (16-22. mart 2004)*, <http://www.b92.net/specijal/kosovo2004/>

³ У овом стану ћу и сам становати приликом једног од боравака на терену у Косовској Митровици, од октобра 2013. до фебруара 2014. године.

пуцњеви петарди, могуће и ватреног оружја, нису били нимало ретки. Група је дошла до самог моста, зауставила се, и не крећући се даље ту је наставила свој перформанс. Оно што је, међутим, у свему томе било више него очигледно, јесте чињеница да су младићи скандирали у правцу друге стране моста, односно да је скуп на том месту организован не толико ради саме прославе победе репрезентације Србије, колико са циљем да се извесна порука у вези са том победом саопшти некоме ко се налази јужно од реке Ибар. Цео догађај сам посматрао из непосредне близине, са терасе стана пријатеља код којих сам те вечери био у гостима. Како је била ноћ, негде између 22 и 23 сата, а простор испред моста са супротне стране реке скоро потпуно неосветљен, да ли се у тим тренуцима неко тамо заиста и налазио није се у први мах ни по чему могло закључити. Не слутећи да се било шта више може догодити, а на моје велико изненађење, веома брзо се показало да тамо некога има и да се и тамо такође нешто дешава. Повици и певање песама уследили су и са друге, јужне стране реке. Кроз ноћ осветљену тек неколицином уличних светиљки могао сам да разазнам следеће: са друге стране моста, веома брзо након доласка групе српских младића, окупили су се млади Албанци чије се понашање у односу на прве ни по чему није разликовало. И они су скандирали у правцу супротне стране реке и певали, по свему судећи, своје патриотске песме. Призор је био готово нестваран, а све је упућивало на то да је реч о одавно разрађеном сценарију међусобног надметања и пркошења. Сценарију по којем, како се испоставило, поступају претежно млади.

Скуп код моста био је на ивици инцидента и претио је да прерасте у сукоб две стране. То се није догодило захваљујући присуству припадника КФОР-а, али, сасвим вероватно, и услед просторних граница замишљених у главама чланова обеју група, чије је прелажење подразумевало излагање реалном ризику да до међусобног физичког контакта заиста и дође. Претпоставка да се догађај по одређеном сценарију није одиграо први пут, а како сам убрзо сазнао, показала се као истинита. Окупљања око главног моста на реци Ибар за Митровчане су још од рата 1999. године и поделе града била општепозната, уобичајена појава. Организована су, између осталог, управо поводом различитих спортских догађаја, нарочито оних скопчаних са такмичењима на националном плану, када је једна од страна, углавном српска, поистовећујући се са победама *свог* тима симболичким путем прослављала и *своју победу*, доказујући се тако као „боља“ у односу на албанску, *другу* страну. Оно што је карактеристично јесте да млади Албанци на такве врсте „прослава“ нису остајали равнодушни. Реаговали су

такође окупљањем, уз настојање да на провокације српских младића одговоре на адекватан начин, што значи величањем себе и сопствене стране.

Догађај код моста на реци Ибар доживео сам као ванредно занимљиву појаву која је заслуживала да јој се посвети одговарајућа пажња. Оно што ми се у том случају учинило посебно интересантним био је не толико антагонизам између младих Срба и Албанаца, на који сам још раније претпостављао да ћу наићи, колико ритуализовани сценарио по којем су и једни и други поступали, а који се одвијао на месту које очигледно није било случајно одабрано. Како је цео догађај несумњиво био одраз рецентних друштвено-политичких процеса на Косову и Метохији, већ годинама уназад, нарочито од рата 1999, обележених дискурсом српско-албанског сукоба, питање које ми се веома брзо наметнуло гласило је постоје ли поред поменутог још неки видови симболичког понашања становника етнички подељене Косовске Митровице, пре свега Срба, и уколико постоје у којој мери су они, са једне стране, проузроковани поделом града, а колико, са друге стране, они ту поделу и сами репродукују. Оно што ми је заправо највише побудило пажњу јесте питање односа између наведеног ритуализованог понашања и свакодневице становника северног дела Косовске Митровице, односно проблематика свакодневног живота и идентитета локалних Срба у условима који су далеко од уобичајених, а које карактеришу међуетнички конфликт, безбедносни ризици, инострани протекторат, недефинисана државно-правна институционалност. Из настојања да до одговора на нека питања у вези са наведеном проблематиком покушам да дођем кроз властити истраживачки рад потекла је, најзад, и идеја за израду ове докторске дисертације.

* * *

Рад је подељен на дванаест поглавља. У првом поглављу износим уводне напомене, дајући осврт на полазна промишљања у одабиру теме докторске дисертације. У другом поглављу представљам предмет и циљ истраживања. Треће поглавље обухвата расправу о главним теоријским поставкама од којих у изради докторске дисертације полазим. Четврто поглавље доноси увид у методологију истраживања. У петом поглављу правим осврт на историјске процесе на Косову и Метохији, значајне за разумевање савременог српско-албанског сукоба на овом подручју. Шесто поглавље доноси увид у историјски контекст Косовске Митровице, као града чијег се становништва свакодневица налази у центру мог интересовања.

Седмо поглавље носи назив „Свакодневни живот становника северне Косовске Митровице у огледалу институција“. У њему намеравам да истражим структуру институција у северној Косовској Митровици и њихову улогу у свакодневном животу становника града. Нарочита пажња у том смислу биће посвећена функционисању институција у светлу недефинисаног државно-правног статуса севера Косова и Метохије, на којем од рата 1999. године потпуне ингеренције немају ни институције државе Србије, а ни институције косовских, албанских власти са седиштем у Приштини. Осмо поглавље, под називом „Економски аспект свакодневице“, доноси осврт на структуру свакодневних привредних активности становника северне Косовске Митровице, посебно из угла економског амбијента који карактеришу пропадање, одсуство инвестиција и индустријске производње, незапосленост, непостојање законских регулатива и контроле токова новца, а чију основу готово у потпуности чине средства из тзв. јавног сектора, односно буџетска давања Републике Србије која се исплаћују на име социјалне помоћи, пензија и плата запослених у државним установама и предузећима. У следећем, деветом поглављу, названом „Свакодневица у дискурсу српско-албанске поделе“, биће речи о структури идеолошког дискурса свакодневног живота становника северне Косовске Митровице, посматраном са аспекта сећања на период пре рата 1999. године, односно са аспекта друштвено-политичких процеса који се на подручју Косова и Метохије и у том граду одвијају од рата до данас. Намера у овом поглављу биће ми да размотрим у којој мери дискурс српско-албанске поделе, који доминира свакодневицом житеља северне Косовске Митровице, детерминише ставове грађана према подели града на етничкој основи, те одатле и ставове према *оним другима*, односно Албанцима. „Унутаргрупни односи међу Србима у северној Косовској Митровици“ наслов је десетог поглавља. У њему се разматра структура друштвених односа међу Србима у овом граду, где ће анализом, са једне стране, бити обухваћене унутаргрупне перцепције међу припадницима српске заједнице, које могу укључивати односе међусобних подела, па и ривалитета, као и, са друге стране, неке од друштвених веза, попут суседских, односно комшијских, као важних чинилаца друштвене солидарности у постратном и кризном окружењу. У једанаестом поглављу, под називом „Свакодневица у простору“, полазим од схватања Срба да сваки додир и кретање унутар градских простора који настајују или којим се крећу *они други*, односно Албанци, са собом носи и одређени безбедносни ризик. У овом делу тезе интересовање ћу усмерити ка разматрању образаца понашања којих се становници северне Косовске Митровице

придржавају у свакодневном кретању и обављању свакодневних активности, а који могу бити условљени перцепцијом градског простора у складу са постојећом етничком поделом, или, другим речима, у складу са поделом града на делове који су *наши*, односно *њихови*. У овом поглављу, такође, биће речи и о уличној и меморијалној топографији северне Косовске Митровице, као и о симболици појединих локалитета као важних просторних маркера којима припадници српске етничке заједнице овај део града означавају као *своју* територију у односу на *њихову*, албанску. На крају, у дванаестом, последњем поглављу, под називом „Завршна разматрања“, пружићу осврт на проблематику обухваћену истраживањем и изнети рекапитулацију остварених резултата. Овде ћу указати и на неке од смерница за евентуални наставак или за нека наредна истраживања проучаване теме.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Проблем етничког сукобљавања у савременом свету све је актуелнији. На крају 20. и почетком 21. века конфликти на етничкој основи јављају се на Балкану, у Чеченији, источној Африци, на источном Тимору, Блиском истоку, и на многим другим местима. Ови сукоби пуни су насиља и чини се да нису подложни решењима каква су раније предлагана и примењивана.⁴ Њихова све учесталија појава у складу је са опажањем према којем велике, националне ратове око територија, где победник све добија, а поражени све губи, који Европом и светом доминирају закључно са Другим светским ратом, од средине 20. века све више замењују сукоби локалног, регионалног карактера, или, другим речима, унутардржавни, грађански ратови. То су већином конфликти са тенденцијом дугог трајања, чији интензитет варира од ниског до високог, а који ескалирају између различитих етничких и/или верских група око територије и/или политичке контроле. Оно што је карактеристично за ове сукобе јесте чињеница да међу жртвама скоро увек има далеко мање војника, а много више цивила.⁵

Наведени конфликти у многим случајевима резултирају физичким разграничењем, као трајним или привременим решењем, при чему није неуобичајено да поделе ескалирају и у градским, урбаним срединама. Наиме, градови се све више јављају као епицентри етничких, али и верских сукоба. Имена неких градова који су доживели судбину да буду подељени одавно су општепозната, толико да су постала и симболи урбаних подела у модерном свету (нпр. Јерусалим и Берлин). Многи други градови који су били или који су и дан-данас жариште конфликта на глобалном нивоу нису пак толико познати (нпр. Вуковар, Сеута). Поједини градови који су били подељени у прошлости, опет, данас обитавају још само у историјском памћењу (нпр. Одеса, Јафа).⁶

Феномен подељених градова није остао незапажен у очима стручне јавности, у прилог чему говоре студије више аутора у којима се истражују узроци и последице подела у градовима у којима су различите етничке, односно верске групе међусобно сукобљене и одвојене границама које условљавају и различите животне околности за

⁴ Helena Zdravković, *Politika žrtve na Kosovu*, Etnološka biblioteka, knj. 17, Srpski genealoški centar, Beograd, 2005, 11.

⁵ *An Interview: Jon Calame on Divided Cities*, <http://fivebooks.com/interviews/jon-calame-on-divided-cities>

⁶ Wendy Pullan and Britt Baillie (ed.), *Locating Urban Conflicts: Ethnicity, Nationalism and the Everyday*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, 1.

оне који се на супротстављеним странама налазе. У групу ових аутора, рецимо, спадају Џон Калами и Естер Чарлсворт, који истражују сукобе и поделе у Белфасту, Бејруту, Јерусалиму, Мостару и Никозији. Заједничко за побројане градове, међу собом изразито различите у историјском и културном контексту, по овим ауторима јесте скуп чинилаца нераскидиво повезаних са савременим глобалним тенденцијама, које се, упркос глобализацији и секуларизацији, испољавају кроз све веће економско раслојавање, али и све већи раст етничких, нарочито верских нетрпељивости и сукоба широм планете. Ових пет градова фигурира као парадигма модерних урбаних средина просторно подељених на два дела, где је свака од подела проузрокована поделом на ширем, регионалном плану, и по правилу успостављена и праћена насиљем, дискриминацијом и међусобним прогоном припадника супротстављених страна. Истовремено, према оценама наведених аутора, пример ових градова, где повлачење етничких или верских линија поделе генерише и поделу на „добро“, тј. *наше*, односно „лоше“, тј. *њихово* суседство, може се узети и као упозорење свим другим градовима у којима постоји могућност да ескалација сукоба између ривалских група може угрозити безбедност и нормално функционисање свакодневног живота.⁷

У првом од наведених градова, у Белфасту, подела датира од шездесетих година 20. века, када се између протестаната и католика, у циљу спречавања међусобних сукоба, почиње са изградњом система зидова, или тзв. *мировних линија* (*peace lines*).⁸ Бејрут, који је седамнаестогодишњи грађански рат (1975-1990) претворио у својеврсни верски лавиринт, подељен је између хришћана и муслимана. У Јерусалиму, насељеном углавном Палестинцима и Јеврејима, тзв. *Зелена линија*, којом су патролирали јордански и израелски војници, од 1948. до 1967. године физички је раздвајала делове града у којима су припадници наведених скупина сконцентрисани. До поделе у Мостару долази услед избијања рата у Босни и Херцеговини 1992. године. Град је између Хрвата и Бошњака подељен на два аутономна дела – источни и западни, где границу означавају река Неретва и булевар дуж реке на западној страни града. Никозија је подељена 1974. године, када је Турска извршила инвазију на Кипар зауевши северни део острва насељен већином турским

⁷ Jon Calame and Esther Charlesworth, *Divided Cities: Belfast, Beirut, Jerusalem, Mostar and Nicosia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2009, 2.

⁸ David McKittrick, *Divided city*, <http://www.prospectmagazine.co.uk/features/northern-ireland-belfast-divided-peace-line>

становништвом. Град је од тада са два зида и широком тампон зоном подељен између кипарских Грка и кипарских Турака.⁹

2.1. Етничка подела Косовске Митровице

Градови подељени на етничкој, односно верској основи нису данас непознати ни на простору бивше Југославије. Распад ове државе на крају 20. века, проузрокован дуготрајном унутрашњом друштвено-економском и политичком кризом, те променама у међународним односима, резултирао је ескалацијом оружаних сукоба и ратовима са драстичним последицама: хиљадама погинулих и рањених лица, огромним материјалним, привредним и инфраструктурним разарањима, колонама избеглица протераних из својих кућа. У етничком/националном дискурсу ратови се од 1991. године воде прво у Словенији, затим у Хрватској, Босни и Херцеговини, да би 1999. године кулминирали сукобом на Косову и Метохији. Њима је услед етничког чишћења и других, мање насилних али једнако делотворних метода етно-демографског „инжењеринга“ дошло до радикалне промене етно-демографске слике целог региона. Ратовима су омеђени етно-национални простори и установљене границе нових држава, при чему је повлачење линија са циљем присвајања и културног „прочишћавања“ *својих* подручја од *туђих* оставило трага и у више градских средина. Док су неки градови испражњени од *оног другог*, „непријатељског“ становништва, неки су подељени на два дела, уз груписање *једних* у једном делу, а *других* у другом. У другу групу градова спадају првенствено они који су се нашли на линији ширих етничких и верских подела. То су, на пример, већ поменути Мостар у Босни и Херцеговини, подељен између Бошњака и Хрвата, такође и Сарајево, већином насељено Бошњацима, са изузетком дела града названим Источно Сарајево, који је по Дејтонском споразуму из 1995. године припао Републици Српској, а у којем претежно живе Срби.

Судбину подељеног града доживела је и Косовска Митровица на Косову и Метохији, која се у научним анализама, али и у широј јавности, већ доста дуго уназад наводи као изразити пример, штавише као парадигма етничких и верских подела проистеклих из сукоба на подручју бивше Југославије. То је град који се налази око 40 километара северно од Приштине, на реци Ибар која на том делу свог тока иде у

⁹ J. Calame and E. Charlesworth, нав. дело, 1.

правцу од запада ка истоку. На површини од око 350 квадратних километара, градска општина, поред самог града, обухвата и педесетак села, насељених претежно албанским становништвом, док се својим северним крајем наслања на општине Звечан и Зубин Поток, које су већински српске.¹⁰

Подела Косовске Митровице проузрокована је ратом на Косову и Метохији 1999. године, који су чинила два паралелна, истовремена оружана сукоба око ове територије. Први сукоб био је српско-албански, између полиције Републике Србије и војске СР Југославије, са једне стране, и албанске паравојне *Ослободилачке војске Косова (ОВК)*, са друге стране. Иако овај сукоб у пуном интензитету ескалира марта 1999. године, он је био инициран још у пролеће 1996, када са јачањем тенденције одбацивања пасивне политике Албанаца према Београду и са појавом радикалних ставова у циљу стварања Републике Косово и одвајања од Србије долази до првих, „пробних напада“ ОВК, да би од фебруара 1998. године, када међу албанским становништвом на Косову и Метохији утицај ове оружане формације постаје снажнији, овај сукоб све више добијао на замаху.¹¹ Други сукоб обухватао је бомбардовање Косова и Метохије, целе Србије и СР Југославије од стране НАТО и одбрана југословенске војске од ове агресије. Повод за интервенцију НАТО, покренуто без сагласности Савета безбедности Уједињених нација, биле су оптужбе на рачун српских власти да спроводе етничко чишћење Албанаца на Косову и Метохији, као и неприхватање споразума од стране Београда на конференцији у француском граду Рамбујеу који је предвиђао: 1) обустављање непријатељстава између српских снага и ОВК, 2) демилитаризацију свих оружаных формација на Косову и Метохији, 3) гарантовање грађанских права и давање проширене аутономије овој покрајини унутар СРЈ, 4) одржавање референдума о коначном статусу покрајине након истека периода од три године, 5) распоређивање НАТО снага на Косову и Метохији, са правом кретања на целој територији СРЈ.¹² Бомбардовање НАТО трајало је од 24. марта до 10. јуна 1999. године, након чега је обустављен и сукоб између српских снага и ОВК. Ратна дејства окончана су потписивањем Кумановског споразума 9. јуна 1999. године, да би само дан касније у Савету безбедности Уједињених нација била донета Резолуција 1244 у складу са којом је, уз признавање

¹⁰ Jelena Rajčević, „Institucije i identitet u severnoj Kosovskoj Mitrovici“, у: Saša Nedeljković (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Baštinik, Kruševac, 2008, 78.

¹¹ Dušan Janjić, *Ogledi o Kosovu*, Drašlar partner, Beograd, 2007, 17, 18.

¹² Срђан Словић, *Политички развој Косова и Метохије од распада СФРЈ до доласка мисије ЕУЛЕКС кроз призму европске безбедности*, Институт за српску културу, Лепосавић, 2013, 43.

суверенитета СРЈ над Косовом и Метохијом, дошло до повлачења српских власти са ове територије и увођења међународног протектората под покровитељством УН и НАТО.¹³

Случај Косовске Митровице карактеристичан је по томе јер је реч о проблему подељеног града који је и данас, дакле више од деценију и по после рата на Косову и Метохији, и даље веома актуелан. Подела је установљена непосредно након потписивања Кумановског споразума и доношења Резолуције 1244, када су упоредо са повлачењем српских снага са Косова и Метохије наоружане албанске формације кренуле у заузимање ове територије и прогон Срба и других неалбанаца. У намери да се одбране од албанске одмазде Срби су на подручју Косовске Митровице северно од Ибра поставили контролне пунктове и формирали групе „чувара моста“, а како би спречили сваки покушај Албанаца да из правца јужног дела града преко ове реке пређу. Албански продор овим је заустављен, међутим мостови у граду, нарочито главни, централни мост, уместо као симболи повезивања од тада фигурирају као симболи поделе, док Ибар представља физичку, али и симболичну граничну линију, која делећи Косовску Митровицу на два дела истовремено раздваја централни и јужни део Косова и Метохије, настањен већином Албанцима, и подручје северно од те реке, насељено већином Србима (слике 1 и 2).¹⁴

Подела Косовске Митровице није прошла без крупних демографских промена. Према попису из 1991. године, на целој територији градске општине живело је 123.394 становника, од којих 24.906 Срба и Црногораца, тј. 20% од укупног броја.¹⁵ По подацима ОЕБС-а, пре рата 1999. године на општинској територији живело је 116.500 људи, од којих 81% Албанаца, 10% Срба, док су остатак чинили Роми и припадници других етничких група. У самом граду било је око 68.000 становника, од којих око 71% Албанаца, са око 9.000 Срба и око 10.000 осталих, међу којима највише Рома.¹⁶ Српско становништво живело је раштркано на читавом подручју града, али га је највише било у четвртима северно од реке Ибар. Распоређени на целој градској територији били су и Албанци, мада већином у деловима јужно од Ибра, док су, по

¹³ Исто, 62, 63-65.

¹⁴ D. Janjić, нав. дело, 137-138.

¹⁵ Žan-Arno Derens, *Kosovska zamka*, HESPERIAedu, Beograd, 2009, 170.

¹⁶ *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno: Analiza OEBS Verifikacione misije Kosovo. Stanje ljudskih prava oktobar 1998 – jun 1999. godine*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001, 240.

проценама, и у квартовима северно од реке чинили барем половину популације. Једини изразито етнички хомогени делови града били су ромски квартави.¹⁷

Поделом града наведено стање знатно је промењено. Срби и Роми концентришу се северно од реке, док је албанским избеглицама које су пре рата живеле у том делу града по повратку у Косовску Митровицу забрањиван приступ у властите домове.¹⁸ Процењује се да је већина од 6.000 Рома који су до 1999. године живели јужно од Ибра избегла у унутрашњост Србије или у део града са друге стране реке.¹⁹ Процена је и да су скоро сви Срби прешли на северну страну, на којој их до данас, укључујући и оближње село Суви До, према подацима ОЕБС-а има укупно око 22.530.²⁰ Поред њих, са исте стране реке остало је да живи и око 4.900 Албанаца, настањених у самом граду и у селима Суви До, Гушевац и Винарце, око 1.000 Бошњака, 580 Горанаца, 210 Турака, 200 Рома и 40 Ашкалија.²¹

Осим Срба из дела града јужно од Ибра, на подручје северне Косовске Митровице прелази и српско становништво из Приштине, Истока, Вучитрна, и других места и градова који се налазе јужно од градске општине. То се досељавање одвија одмах након рата, али и након мартовских немира 2004. године. По подацима којима располаже ОЕБС, од око 22.530 Срба који данас живе у северној Косовској Митровици и у селу Суви До између пет и седам хиљада је оних који су се доселили са наведених дестинација.²²

Свакодневица становништва у подељеној Косовској Митровици одвија се у два паралелна света – српском и албанском. То важи за међусобне односе на нивоу града у целини, где Србе од Албанаца одваја Ибар, али и на нивоу подручја северно од реке, где припадници ове две заједнице живе углавном одвојено, по принципу енклава које су углављене једна у другу као руске бабушке.²³ Наиме, иако северни део Косовске Митровице данас представља вероватно најмултиетничкији део Косова и Метохије, будући да поред српског становништва њу насељавају и припадници других етничких група, ту на прилично малој површини, састављеној од свега три-четири веће улице и неколико стамбених блокова, Срби и Албанци живе тако да им се животни простори најчешће не преклапају, већ наслањају један на други. *Три*

¹⁷ Ž. Derens, нав. дело, 170.

¹⁸ Исто.

¹⁹ J. Rajčević, нав. дело, 78.

²⁰ *Mitrovicë/Mitrovica Municipal Profile*, OSCE, November 2011, <http://www.osce.org/kosovo/38678>

²¹ Исто.

²² Исто.

²³ Ž. Derens, нав. дело, 170.

солитера у том мозаику представљају посебан феномен. Реч је о малом стамбеном кварту, који чине три високе зграде, а који се налази на обали Ибра, непосредно преко пута јужног, албанског дела града. То је албанско острвце у српском граду, чији становници гравитирају махом ка јужној Косовској Митровици, прелазећи Ибар преко малог пешачког моста који су саградили француски војници КФОР-а, док у српски део града готово да и не залазе. Истовремено, у *Три солитера* живи и један број Срба, без било каквог контакта са својим комшијама Албанцима. Из станова излазе само по потреби, углавном због одласка на посао или у куповину неопходних животних намирница, и то искључиво у српски део града.²⁴ Слична ситуација влада и у четврти по имену *Бошњачка махала*. До почетка рата 1999. године њени становници живели су у релативно добрим односима, да би од поделе Косовске Митровице на две зоне Бошњачка махала постала албанска енклава у српском делу града.²⁵

Косовска Митровица од рата 1999. године до данас представља главно жариште косовске кризе. Поделом овог града установљена је не само подела Косова и Метохије на већински албански, односно већински српски део, него и подела ове територије између институционално-правних система међународног протектората и албанских, косовских власти у Приштини, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране. Део Косовске Митровице северно од реке Ибар, на чијој јужној обали живи око 90.000 Албанаца,²⁶ Србима представља епицентар отпора укључивању у оквире албанског, фебруара 2008. године самопроглашеног независног Косова, тј. последњу брану очувања институција и уставно-правног поретка Републике Србије на овом подручју. За Албанце, овај део града је „трн у оку“, односно главна препрека успостављању контроле над његовом целокупном територијом, али и препрека проширењу власти на подручје Косова и Метохије северно од Ибра. У таквој ситуацији, тензије између српске и албанске стране стално су присутне, што представља тест за способност међународних мисија УНМИК-а и КФОР-а да у граду очувају ред и безбедност и да помире захтеве Срба за засебном, српском управом и захтеве Албанаца за њиховом доминацијом над територијом Косова и Метохије северно од Ибра.²⁷

Тензије између две стране од поделе града наовамо резултирале су великим бројем сукоба. Од 10. јуна 1999. до 17. септембра 2011. године на главном мосту

²⁴ Исто, 170-171.

²⁵ Исто, 171.

²⁶ D. Јањић, нав. дело, 137.

²⁷ Исто, 137-138.

преко Ибра догодило се укупно 113 међусобних окршаја, у којима је ватрено оружје употребљено 26 пута.²⁸ Вероватно најдраматичнији сукоб одиграо се 17. марта 2004. године, када су у јужном делу Косовске Митровице организоване демонстрације у којима су хиљаде албанских демонстраната покушале да на силу пређу мост преко Ибра. Епилог тог сукоба био је преко 200 рањених, али и неколико мртвих, како међу Србима, тако и међу Албанцима.²⁹ Тензије између две стране додатно је заострила тзв. *Јулска криза* из 2011. године, када је група специјалних снага косовске, албанске полиције покушала да преузме контролу на прелазима према Србији, на шта је са српске стране на подручју Косова и Метохије северно од Ибра одговорено блокирањем свих важнијих путева, а како би припадницима наведене групе долазак до прелазних пунктова био онемогућен. Због бојазни да може доћи до масовног преласка Албанаца из правца јужно од Ибра, који би кризну ситуацију покушали да искористе за успостављање контроле над северним делом града, али и услед појачаног ризика од избијања немира у квартовима насељеним албанским становништвом, Срби су и у северној Косовској Митровици блокирали неколико саобраћајница. Блокаде су постављене према главном и тзв. источном мосту на Ибру, затим на улазима у Бошњачку махалу, али и на улазу у етнички мешовито, али релативно мирно *Микро-насеље*. У следеће три године углавном све барикаде су уклоњене, осим две: на једном од улаза у Бошњачку махалу, као и на кључном месту раздвајања две стране, а то је на главном мосту преко Ибра. У другој половини јуна 2014. године барикада на мосту је склоњена, да би уместо ње био изграђен тзв. *Парк мира*, који ће и у наредном периоду, будући да је нормално одвијање саобраћаја преко моста такође онемогућавао, две стране града и даље раздвајати.

Последице поделе Косовске Митровице највише су се одразиле на свакодневицу становника северно од реке Ибар. Како тај део града Албанци настоје да припоје јужном делу, самим тим и да га укључе у систем свог, косовског институционално-правног поретка, тензије и инциденти између српског и албанског становништва од рата 1999. године наовамо бележе се углавном дуж линије раздвајања и на подручју града северно од реке. Проблеми настали услед поделе града, међутим, не завршавају се само на томе. Они се манифестују и у другим областима живота, као што су имовински односи, економија, снабдевање водом и

²⁸ Зоран Влашковић, „Мост стрепње и раздора“, *Јединство*, год. LXVIII, бр. 24-25, 18. јун 2012, 12.

²⁹ *Nasilje na Kosovu. Hronologija događaja (16-22. mart 2004)*.

енергентима, итд. Срби који су после рата из јужног прешли у северни део града напуштају своје куће и имања, исто као и један број Албанаца који после поделе града из северног прелазе у јужни део града. Питање власништва над имовином и једних и других до данас је у великој мери и даље нерешено. Привреда Косовске Митровице, подигнута превасходно захваљујући некадашњем рударском гиганту *Тренча*, после рата доживљава стагнацију и пропадање. Становништво запослено у предузећима која након поделе остају у различитим деловима града губи посао, па тако значајан број Срба који су пре 1999. године радили на подручју града јужно од Ибра престаје да ради у установама и погонима који после рата прелазе у албанске руке. Слично је и са Албанцима који су до рата радили на подручју северно од Ибра, у деловима града који након рата постају претежно српски. У погледу снабдевања водом и струјом, пак, последице поделе Косовске Митровице осетили су највише становници северног дела града, будући да градским водоводом и дистрибуцијом електричне енергије, којима се управља из јужног дела града, после рата руководе Албанци, што је неретко служило и као један од видова политичког притиска на Србе. Несташице воде и рестрикције струје услед тога су за становнике северног дела града годинама након рата присутне као свакодневна појава; несташице воде уобичајене су првенствено током летњих месеци, а рестрикције струје током зимских.

И поред наведених тешкоћа свакодневица становника северне Косовске Митровице тече наизглед сасвим нормално, према режиму уобичајеном за било коју другу урбану средину у унутрашњости Србије. Одрасли привређују, бавећи се трговином, угоститељством, превозом робе и путника, услужним делатностима, и сл. Један део Митровчана ради у институцијама Републике Србије, пре свега у здравству, просвети, локалној самоуправи, комуналним службама, итд. Од почетка школске године у септембру, а онда и академске у октобру, северна Косовска Митровица испуњена је великим бројем младих који ту похађају основне и средње школе, односно факултете Универзитета у Приштини који су у овај град измештени после рата 1999. године.

2.2. Свакодневица становника северне Косовске Митровице у досадашњим истраживањима

Као део града, *северна* Косовска Митровица помиње се тек од поделе 1999. године. Тај назив претходно није био у употреби, а сами становници града за њега до

тада нису имали неко посебно име. Уобичајено је било да се каже „преко Ибра“, док се за део града који се од поделе помиње као *јужна Косовска Митровица* говорило само „град“, раније „чаршија“. Уместо назива *јужна и северна Косовска Митровица*, којима се од поделе града уопштено називају делови са јужне, односно северне стране реке Ибар, пре рата 1999. године много више су се користили појмови којима су означаване поједине локације, по којима су онда и одређени делови града били познати. Тако су се, на пример, у свакодневном говору Митровчана сретали локалитети као што су *код Полета* (код ресторана *Полет*, у чијој непосредној близини је аутобуско стајалиште) или *Бериље*, а који од поделе града потпадају под северну Косовску Митровицу, или, рецимо, *код Јадрана* (код хотела *Јадран*) или *Баир*, који после поделе спадају у јужни део града.

Називи *јужна и северна Косовска Митровица* потпуно су новијег датума и њихов настанак налази се у нераскидивој повезаности са поделом града установљеној после рата 1999. године. Иако се поклапају са географским координатама, будући да се односе на подручја града јужно и северно од реке Ибар, ови називи ипак су пре свега друштвено-политичког карактера и кореспондирају са поделом између две етничке групе, где свака од тих група присваја за себе право и власт над деловима града које настањује. Отуда се називи *јужна и северна Косовска Митровица* могу довести и у везу са извесном периодизацијом, што значи да се њиховом употребом означава одређени период, а то је раздобље од поделе града 1999. године до данас.

Истраживања свакодневице становника северне Косовске Митровице обављена су до сада у релативно малом броју. Мало је и истраживања свакодневице становништва на целом Косову и Метохији од рата 1999. године до данас. Аутори различитих профила више су били заинтересовани за проучавање „крупнијих“ проблема у вези са Косовом и Метохијом, уз посебно интересовање за генезу српско-албанског сукоба, друштвено-политичке процесе на овом подручју повезане са распадом Југославије и ратом 1999. године, као и за искуства и перспективе постратног *косовског друштва* под протекторатом међународне заједнице. Међу овим студијама више је радова страних аутора (нпр. Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History*, Pan Books, London, 1998; Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998; Julie Mertus, *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, University of California Press, Berkeley, 1999; Florian Bieber and Židas Daskalovski (eds.), *Understanding the War in Kosovo*, Frank Cass, London-Portland, 2003; Denisa Kostovicova, *Kosovo: The politics of identity and space*, Routledge, London

and New York, 2005; Tonny Brems Knudsen and Carsten Bagge Laustsen (eds.), *Kosovo between war and peace: nationalism, peacebuilding and international trusteeship*, Routledge, New York, 2006; итд). Поједине студије страних аутора преведене су и на српски језик (нпр. Tim Džuda, *Kosovo: Rat i osveta*, Samizdat B92, Beograd, 2002; Žan-Arno Derens, *Kosovska zamka*, HESPERIAedu, Beograd, 2009; Hannes Hofbauer, *Eksperiment Kosovo: Povratak kolonijalizma*, Albatros Plus, Beograd, 2009; итд). Неколико је и домаћих, српских аутора који из сличног угла обрађују исту тему (нпр. Helena Zdravković, *Politika žrtve na Kosovu*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2005; Dušan Janjić, *Ogledi o Kosovu*, Draslar partner, Beograd, 2007; Siniša Ljepojević, *Skrivena realnost Kosova*, Topola film i Dosije studio, Beograd, 2008; Dušan Bataković, *Kosovo. Un Conflict sans fin?*, L'Age d'Homme, Lausanne, 2008, итд).

Поред студија поменуте садржине, у литератури која обрађује појаве на Косову и Метохији од последње деценије 20. века до данас срећу се и наслови са другим темама. Њихов списак је непрегледан. Оно што их карактерише јесте то да се свODE или на објективан, аутсајдерски и више интелектуалан поглед на ствар, или на прилично субјективан, односно инсајдерски и емоционалан поглед. Поједине од ових студија представљају реинтерпретацију старих извора, док се друге заснивају на новим открићима, или потврдама старих извора на основу нове грађе. Неке студије су ускостручне, док су друге интердисциплинарне и/или упућене широј читалачкој публици.³⁰ Њихов спектар креће се од путописних анализа из рата 1999. године (нпр. Greg Campbell, *The Road to Kosovo: A Balkan Diary*, Westview Press, Oxford, 2000; Jammes Pettifer, *Kosova Express: A Journey in Wartime*, Wisconsin Press and C. Hurst & Co., London, 2004), преко радова са релативно неутралним антрополошким истраживањима различитих културних феномена, међуетничких и међуконфесионалних односа (нпр. Ger Dejjings, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005; Денис Ермолин, „Пространство смрти и етнокултурна мозаика Призрена (Косово/Србија)“, *Государство, Религија, Црковъ*, № 2 (32), Российской академии народного хозяйства, Москва, 2014; Денис Ермолин, „Приштина как разделенный город“, *Антропологический форум*, № 25, *Институт этнологии и антропологии РАН*, Москва, 2015), све до студија у којима се расветљава питање идентитета и положаја мањинских, често маргинализованих етничких група (нпр. Elena Marushiakova and Vesselin Popov, *Identity Formation among Minorities in*

³⁰ S. Nedeljković (ur.), нав. дело, 13.

Balkans: The cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo, Minority Studies Society „Studii Romani“, Sofia, 2001; Žan Arno-Derens i Loran Žeslen, *Putovanje u zemlju Goranaca: Balkan, početak XXI veka*, Medijska knjižara „Krug“, Beograd, 2011).

Укупно гледано, дискурс српско-албанског сукоба провлачи се у готово свим истраживањима на Косову и Метохији од рата 1999. године до данас. Код аутора Срба и Албанаца који се баве савременом ситуацијом заступљене су углавном студије у којима се анализирају последице конфликта, и то најчешће са нагласком на последице које конфликт има на припаднике властите групе. То може бити главни недостатак радова и једних и других истраживача, будући да су усмерени искључиво на етничку групу којој сами припадају, што посредно може довести до недовољно објективног истраживачког приступа. Пристрасност се у истраживању може јавити и услед одсуства сарадње између српских и албанских научних радника, продубљеног функционисањем паралелног институционалног, самим тим и научно-образовног система на Косову и Метохији од рата 1999. године наопако, што између осталог резултира тиме да албански аутори резултате својих студија посматрају махом у контексту *косовског друштва*, док српски аутори своје закључке изводе третирајући Косово и Метохију као један део српског друштва. Неповољна околност, како за једне, тако и за друге, представља и чињеница да се емпиријска истраживања реализују у веома отежаним околностима, посебно када је у питању слобода кретања, али и (не)спремност локалног становништва и представника институција да са истраживачима увек сарађују.

Невелики број социолошких и антрополошких студија савремених феномена на Косову и Метохији, иако обављених углавном инсајдерски, дакле из угла своје етничке групе, односно о својој етничкој групи, без обзира на недостатке представља пионирски, али свакако вредан подухват српских и албанских аутора, утолико више што својом тематиком дотичу различите друштвене и културолошке аспекте, између осталог и област свакодневице. У студије српских аутора овде се, на пример, могу убројати следеће: Biljana Sikimić (ur.), *Izbegličko Kosovo*, Liceum 8, Kragujevac, 2004; Biljana Sikimić (ur.), *Život u enklavi*, Liceum 9, Kragujevac, 2005; Зоран Влашковић, *Живот иза жице*, Панорама-Јединство, Приштина, 2006; Dušan Bataković (ur.), *Kosovo and Metohija: Living in the Enclave*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2007; Saša Nedeljković (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Baštinik, Kruševac, 2008; Јелена Рајчевић, *Међуетничка интеракција на Косову и Метохији: Пример Штрпца, Истока и Липљана*, магистарска теза, Одељење за етнологију и антропологију

Филозофског факултета у Београду, Београд, 2008; Ивана Аритоновић, *Српске жене на Косову и Метохији у ратном окружењу*, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2009; Сања Златановић, „Дискурзивно обликовање ‚других‘: српска заједница југоисточног Косова у послератном контексту“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LIX (2), Београд, 2011; Ивана Аритоновић, „Сфера рада и потрошачка култура као елементи реконструкције свакодневног живота жена на Косову и Метохији“, *Баштина*, св. 30, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2011; Ивана Аритоновић, „Истраживања свакодневице женске популације у српском друштву – усмереност на Косово и Метохију“, *Баштина*, св. 31, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2011; Сања Златановић, *Однос етничког и других облика колективног идентитета: Теренска истраживања српске заједнице на југоистоку Косова*, докторска дисертација, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2012; Сања Златановић, „Српска заједница у Гњилану: дискурс носталгије урбане енклаве“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LXI (2), Београд, 2013; Dušan Bataković, *A Turbulent Decade: The Serbs in Post-1999 Kosovo*, Dialogue, Paris, 2014; Живојин Ракочевић, *Уметност живота: Разговори на Косову и Метохији с почетка 21. века*, Српско слово, Приштина-Чаглавица, 2014.

Треба поменути и неке од студија албанских аутора (објављених на енглеском језику): Nita Luci, „Endangering Masculinity in Kosova: Can Albanian Women say No?“, *The Anthropology of East Europe Review*, vol. 20, no. 2, 2002; Vjollca Krasniqi, „Imagery, Gender and Power: The Politics of Representation in Post-War Kosova“, *Feminist Review*, No. 86, 2007; Vjollca Krasniqi, „The Gender Politics of Post-War Reconstruction in Kosova“, у: Christine Eifler and Ruth Seifert (ed.), *Gender Dynamics and Post-Conflict Reconstruction*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2009; Remizije Istrefi and Ariana Qosaj-Mustafa, „Trafficking of Women in Post-Conflict Regions: The Case of Kosovo“, у: Christine Eifler and Ruth Seifert (ed.), *Gender Dynamics and Post-Conflict Reconstruction*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2009; итд.

Тек пионирски кораци учињени су и на спровођењу социолошких и антрополошких студија међу становништвом на Косову и Метохији северно од реке Ибар, што значи и међу становницима северне Косовске Митровице. Реч је углавном о неколицини српских истраживача заинтересованих за различите аспекте друштвених промена проузрокованих ратом 1999. године, а чија је делатност на том пољу углавном повезана са посредним или непосредним професионалним

ангажманом у некој од научних или научно-образовних институција Републике Србије на Косову и Метохији (Институт за српску културу у Лепосавићу, Филозофски факултет у Приштини са седиштем у Косовској Митровици, и др). У радовима ових аутора обрађује се неколико проблема, мање или више повезаних управо са свакодневицом, пре свега Срба, али и припадника других етничких група, посматраној кроз призму дубоко измењеног друштвено-политичког контекста након повлачења српских власти са Косова и Метохије и увођења међународног протектората, у средини која је кризна, мултиетничка и условно речено погранична (нпр. Jelena Rajčević, „Institucije i identitet u severnoj Kosovskoj Mitrovici“, у: Saša Nedeljković (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Ваšтиник, Круšевац, 2008; Olivera Marković, „Etnički identitet građana srpske nacionalnosti u Kosovskoj Mitrovici“, у: Saša Nedeljković (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Ваšтиник, Круšевац, 2008; Ивана Аритонових и Александра Кошанин, „Ка препознавању потреба старих лица у северном делу Косовске Митровице“, *Геронтологија*, вол. 38, бр. 2, Геронтолошко друштво Србије, Београд, 2011; Радомир Ђорђевић, *Град и графити: политички графити у северној Косовској Митровици*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011; Мирослав Крстић и Драгана Станојевић, „Колективно самопоштовање и национални идентитет припадника ромске заједнице у северном делу Косовске Митровице“, у: *Идентитет и криза идентитета*, Међународни тематски зборник, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011; Татјана Лазаревић и Ивана Аритонових, „Свакодневни живот младих на северу Косова и Метохије – усмереност на слободно време и коришћење друштвених мрежа“, *Баштина*, св. 32, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2012; Татјана Лазаревић и Ивана Аритонових, „Свакодневни живот младих на северу Косова и Метохије – усмереност на специфичности образовног система и безбедносне ситуације“, *Баштина*, св. 33, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2012; Милица Цветковић и Оливера Радовић, „Начини провођења слободног времена средњошколаца у Косовској Митровици“, у: *Социјализација у условима друштвене кризе*, Међународни тематски зборник, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012; Јелена Минић и Душан Ранђеловић, „Корелати потрошачког етноцентризма Срба из северног дела Косова и Метохије“, у: *Социјализација у условима друштвене кризе*, Међународни тематски зборник, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012; Ивана Аритонових, „Препознавање улоге жена у постконфликтним условима свакодневног живота на северу Косова и Метохије“, у: *Културно наслеђе Косова и*

Метохије, Тематски зборник од водећег националног значаја, Канцеларија за Косово и Метохију, Универзитет у Приштини, Београд-Косовска Митровица, 2013; итд).

2.3. Предмет истраживања у контексту личног искуства и интересовања

Увид у претходно наведену литературу показује да савремени процеси на Косову и Метохији нису прошли незапажено у домаћој, али и у међународној стручној јавности. У студијама више аутора, чији број у датом прегледу није коначан, обрађени су различити аспекти узрока и последица рата 1999. године, међутим сигурно је да друштвена стварност на том подручју у протеклих деценију и по до данашњег дана поменути истраживањима ни приближно није сагледана у свој својој разноврсности и сложености. Свакодневица становништва на Косову и Метохији само је дотакнута као предмет проучавања. Исто важи и за свакодневицу становника на делу те територије северно од реке Ибар, чијим су досадашњим истраживањем само начети неки од проблема, као што су питање идентитета, институција, положаја и улоге жена, образовања и слободног времена младих, итд.

Малобројним студијама свакодневног живота становника северне Косовске Митровице може се додати још неколико радова. Реч је о резултатима истраживања која и сâм, као истраживач-сарадник у Институту за српску културу из Приштине, са тренутним седиштем у Лепосавићу, у том граду спроводим од средине 2011. године до данас. Поред истраживања свакодневице, посматране из неколико углова, тим радовима обухваћене су и поједине појаве из културе Срба у северној Косовској Митровици, које се могу окарактерисати као периодичне, односно празничне, а које су са њиховом свакодневном реалношћу у постратном и етнички конфликтном окружењу посредно или непосредно повезане. Неки од наслова који поменута истраживања илуструју дати су следећим редом: „Безбедносни ризик као фактор просторних стратегија становника северног дела Косовске Митровице“ (*Баићина*, св. 31, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2011, 297-321), „Јавно налагање бадњака у северној Косовској Митровици“ (*Баићина*, св. 32, 2012, 211-231), „Досељеници са подручја јужно од Ибра према ставовима становника северне Косовске Митровице“ (*Баићина*, св. 33, 2012, 271-288), „Литијски опход у северној Косовској Митровици на дан прославе градске славе Митровдана“ (*Баићина*, св. 34, 2013, 251-269), „Комшијски односи међу Србима у северној Косовској Митровици“ (*Баићина*, св. 35, 2013, 251-266), „Албанци у сећањима Срба у северној Косовској

Митровици у контексту свакодневице пре рата 1999. године“ (*Баитина*, св. 36, 2014, 289-314), „Неколико саопштења о слављењу крсне славе код Срба у северној Косовској Митровици“ (*Баитина*, св. 37, 2014, 209-220), и др.

Истраживање наведених тема, како се на основу датума објављених радова види, започео сам непуних две године након свог првог боравка у Косовској Митровици у октобру 2009. Наиме, иако је још тада неколико појава које сам уочио или којима сам присуствовао на мене оставило снажан утисак, довољан да се заинтересујем за свакодневицу и феномене у култури тамошњих Срба, директно повезаних са животом у етнички подељеном граду, било је потребно да прође изванредан период мање или више интензивног промишљања тематских могућности истраживања пре доношења одлуке да у Косовску Митровицу поново дођем. Са друге стране, поновни долазак у овај град и започињање истраживања зависили су и од процене могућности да теренски рад спроведем у месту од Београда удаљеном 330 километара, где сам до тада познавао свега неколико лица, а где је у сврху прикупљања неопходне грађе требало пронаћи, а онда и интервјуисати још десетине особа спремних на сарадњу. Ништа мању дилему нисам имао и у вези са тиме хоћу ли моћи и на колико релевантан начин обавити истраживање у средини која је кризна, а у којој ризици од међуетничких тензија, инцидената, па и сукоба, уосталом и ризици да се и сâм нађем у потенцијално опасној ситуацији, не би били нимало неочекивани. При том, требало је размишљати и о крајње практичним стварима, као што су проналажење одговарајућег смештаја, финансирање трошкова свакодневног живота (исхране, и сл), трошкова истраживања, итд.

Конечно, на прво истраживање у северну Косовску Митровицу кренуо сам средином јула 2011. године. То је заправо био тек пробни теренски рад за време ког сам настојао да боравећи у том граду пробам да доживим свакодневицу његових становника, да уочим неке од главних свакодневних феномена, али и да тестирам властите истраживачке способности у окружењу које сам видео као *егзотично* и по много чему *другачије* у односу на окружење из којег сам долазио. Током седам дана колико сам тада у северној Косовској Митровици боравио упознао сам неколико особа и са њима обавио прве, прелиминарне разговоре. То ми је помогло да преформулишем бројна питања која сам у претходно припремљеном упитнику био саставио, такође и да конципирам многа нова, која до тада у виду нисам имао. Контакте које сам том приликом успоставио, испоставиће се, биће ми изузетно драгоцене и касније, будући да ћу преко њих упознавати нове испитанике који ће ми

у наставку истраживања, сваки наредни пут када у Косовску Митровицу будем долазио, бити од велике помоћи.

Први радни боравак који сам у Косовској Митровици имао поклопио се са тзв. *Јулском кризом*, када је група специјалних полицијских снага под ингеренцијом косовских власти у Приштини покушала да преузме контролу на прелазима према централној Србији, на шта су Срби на подручју Косова и Метохије северно од Ибра одговорили блокадом свих важнијих путева, па тако и блокадом неколико саобраћајница у Косовској Митровици између делова града са српским, односно албанским становништвом. Распиривање међуетничких тензија проузроковано овим догађајем за локалне Србе није била никаква новост, с обзиром на то да су од рата 1999. године и поделе града, како су сами говорили, проживели „све и свашта“, те да су на такве или сличне појаве навикли, међутим подизање барикада и пружање отпора косовским, албанским институцијама да у дело спроведу донете одлуке била је тих дана свакако тема број један међу многим Митровчанима северно од Ибра, при чему бојазан око тога како ће се ствари одвијати није била нимало ретка. У оваквој ситуацији, иако и сâм забринут за развој догађаја, пре свега због могућег нарушавања безбедности пар пријатеља које сам у граду од раније имао, али и безбедности новостечених познаника који су редом изражавали непомирљивост према албанским намерама, очима истраживача нисам могао да не приметим феномен који као да ми је говорио да сам ту због њега и да не смем да пропустим прилику да му пажњу поклоним и да га истражим. Штавише, феномен о којем сам размишљао подсетио ме је на догађај из октобарске вечери 2009. године, када сам са терасе зграде у непосредној близини главног моста преко Ибра посматрао „сусрет“ између младих Срба и младих Албанаца, који су се пристижући из северног, односно јужног дела града, свако са своје стране реке управо код моста окупљали и одатле једни друге провоцирали.

Подизање барикада за време тзв. *Јулске кризе*, са циљем да се у делове града настањене већином Србима спречи улазак Албанаца, онда и готово ритуална окупљања српске и албанске омладине на простору код главног моста преко реке Ибар поводом појединих догађаја, као што је то био случај након фудбалске утакмице у октобру 2009. године када је репрезентација Србије победила репрезентацију Румуније, подстакли су ме на размишљање о симболици простора у Косовској Митровици, подели градске територије на *наше* и *њихове* делове, али и о моделима свакодневног понашања становника северног дела града у контексту етничке поделе

која у условима међуетничког антагонизма укључује безбедносни ризик приликом кретања четвртима и улицама настањеним *оним другима*. Интересовање за ове феномене показало се као потпуно оправдано, с обзиром на то да су први испитаници са којима сам разговарао саопштавали да према подели града нису равнодушни и да она свакако има утицаја на њихов свакодневни живот и активности. То је, уосталом, било видљиво и у њиховој пракси, али и у пракси других становника града, будући да се посматрањем могло уочити да су преласци преко Ибра изразито ретки, без обзира на то да ли се иде из правца јужно или северно од реке, као и то да Срби у северном делу града у тамошње четврти настањене већином Албанцима такође ретко залазе, обично само по потреби, исто као што то чине и Албанци, који у четврти настањене већином Србима или не одлазе, или то раде само онда када су из неког разлога на то принуђени. О томе да је кретање становника Косовске Митровице са једне на другу страну реке скопчано са извесним ризицима, најзад, сведочило је и стално присуство патрола међународних снага КФОР-а на градским мостовима, са задатком да спрече сваки инцидент или сукоб до којих би на тачкама раздвајања између Срба и Албанаца евентуално могло да дође.

Интересовање за наведене феномене иницирало је интересовање и за друге аспекте свакодневног живота становника северне Косовске Митровице, почевши од функционисања институција у ситуацији када након повлачења српских власти са Косова и Метохије и увођења међународног протектората подручје северно од Ибра остаје у својеврсном институционално-правном вакууму, преко питања економије у постратном, махом девастираном привредном окружењу, до питања идентитета, друштвених односа и обликовања *других* унутар исте етничке, превасходно српске заједнице, итд. Систематско истраживање наведених тема, међутим, започећу тек неколико месеци касније, почетком 2012. године, када сам у Косовску Митровицу поново дошао како бих присуствовао бадњеданској и божићној прослави коју је у порти Цркве св. Димитрија у северном делу града организовала локална црквена општина. Од тада ћу у истраживање укључити и обредну праксу, односно јавне ритуале у склопу празновања појединих празника, на првом месту Бадњег дана и Божића, такође и градске славе Митровдана, и то из разлога јер сам симболику прослављања ових празника, тесно повезану са потребом Срба да искажу свој етнички, односно верски идентитет, видео у директном односу према њиховој свакодневици у етнички подељеном граду, од рата 1999. године наовамо испуњену

тензијама са албанским становништвом и неизвесношћу у погледу решавања институционално-правног статуса (севера) Косова и Метохије.

Уколико се пође од тога да тему којом се бави истраживач никада не „открива“ независно од самог себе, мимо својих интересовања, схватања, потреба, па чак и проблема, тј. да је он, као субјект истраживања, увек „сламка међу вихорове“ која у једном тренутку, стицајем већег броја околности које се никако не би могле назвати случајним, бива суочен са објектом, односно научним проблемом,³¹ мотиви за предузимање истраживања свакодневице Срба у северној Косовској Митровици, које ће марта месеца 2012. године под називом *Свакодневни живот становника северне Косовске Митровице* бити пријављено као докторска теза на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, свакако су неодвојиви од мог властитог, индивидуалног искуства, као и од мојих личних порива. Као прво, усмереност ка интересовању за Косово и Метохију није била нимало случајна, већ условљена ангажманом у Институту за српску културу из Лепосавића у којем у оквиру Одељења за етнологију од краја 2006. године спроводим истраживања различитих друштвених, културних, па и историјских појава међу српским становништвом на том подручју. Предмет докторске дисертације настојао сам да ускладим са проблематиком којом се у наведеној установи бавим, а како не бих дошао у ситуацију да одабиром неке са тиме неповезане теме, што би ме усмерило ка истовременом бављењу двома различитим областима, доведем у питање своју професионалну продуктивност, али и адекватност израде саме дисертације. Друго, мотив за истраживање свакодневице становника северне Косовске Митровице јавио се услед увиђања да је реч о скоро нетакнутој теми у домаћој науци, али и о теми која је савремена, више него актуелна, чији је значај не само научни, већ далеко шири. Као лични императив, у складу са тиме, осетио сам потребу да управо властитим ангажманом на том пољу пружим одређени допринос, а чиме би, између осталог, и свом истраживачком, уопште струковном раду дао извесну дозу аутентичности и препознатљивости у ситуацији када се свакодневицом Срба и њиховим положајем на Косову и Метохији данас ретко ко од домаћих етнолога и антрополога бави. Под три, избор тематике истраживања умногоме је зависио и од мог првог, свакако субјективног доживљаја северне Косовске Митровице, а онда и од тога како сам доживео прве Митровчане са којима сам разговарао. Приликом првог доласка у овај

³¹ S. Nedeljković, „Problemi primene antropologije: Antropološko istraživanje savremene kulture Srba na KiM“, у: S. Nedeljković (ur.), нав. дело, 20.

град, како сам то раније већ описао, уочио сам извесне појаве које су ми се учиниле *егзотичним, другачијим*, самим тим интересантним и вредним истраживања. Боравак у северној Косовској Митровици, при том, доживео сам као ванредан, несвакидашњи догађај, највише услед схватања да се налазим у етнички подељеном граду, са стварношћу годинама бременитом међуетничким тензијама, безбедносним ризицима и дубоком друштвено-политичком кризом, а због чега ми је истраживање у таквој средини деловало као изазов пред којим, уколико желим да се докажем као достојан теренски радник, не би требало никако да се повучем. Важан подстицај за одабир истраживачке теме, најзад, дали су ми први испитаници, будући да су показали интересовање за мој боравак у њиховом граду, истичући како је мало људи из Београда или других градова у централној Србији које занима како Срби у северној Косовској Митровици заиста живе и са којим се све проблемима суочавају. Поједини испитаници исказивали су чак задовољство због тога што сам међу њима, уз очекивање да ћу бележењем онога што имају да ми кажу колегама, познаницима и пријатељима у Београду умети да пренесем чињенице из прве руке о њиховој свакодневици и уопште о ситуацији у том делу Косова и Метохије. На овакав пријем од стране испитаника нисам могао да останем равнодушан. Штавише, доживео сам га као својеврсну привилегију која ме је, на крају, вероватно и одлучујуће мотивисала, али и обавезала да се прихватим истраживања свакодневице Срба у северној Косовској Митровици и да тим путем неке од њених важних аспеката забележим.

2.4. Циљ истраживања

Тему докторске дисертације повезујем са облашћу истраживања урбане антропологије. Град и култура града, наиме, већ одавно представљају незаобилазно поље истраживања у етнологији и антропологији, имајући у виду незаустављив процес урбанизације, како у локалним, тако и у глобалним размерама. Град је постао место општег интереса, занимања и стручне и најшире јавности, при чему се питања урбаног разматрају и анализирају са најразличитијих аспеката.³² Повећано интересовање за истраживање града, по неким оценама, нераскидиво је повезано са потребом за разумевањем све већих и бржих промена у свету у којем савремени човек живи. Град као место свакодневних пракси омогућава драгоцен увид у повезаност

³² Srđan Radović, *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2013, 9.

између макропроцеса и непосредног људског искуства. То није једино место где се та повезаност може истраживати, али по многострукости и вишезначности својих културних, друштвено-политичких и економских манифестација узрочни однос између макропроцеса и човековог свакодневног живота у граду је далеко интензивнији, самим тим и сигнификантнији.³³

О нераскидивој повезаности између крупних друштвених процеса и урбане стварности сведочи управо феномен етнички подељених градова, у којима услед ширих етничких сукоба долази до раздвајања становништва на етничкој основи и његовог груписања у мање-више јасно омеђеним просторима, чиме се фактички формирају посебни градски ентитети, са специфичним просторним, економским и социо-демографским карактеристикама. Подељени градови отуда се могу посматрати као индикатори општијих друштвених подела, односно као подручја манифестовања тих подела у светлу непосредних односа, контаката и свакодневних пракси људи. У том смислу, и случај Косовске Митровице може се третирати на исти или сличан начин. Поделу овог града, наиме, могуће је довести у везу са укупним стањем на Косову и Метохији на прелазу из 20. у 21. век, обележеним српско-албанским сукобом и друштвено-политичком нестабилношћу као последицом рата 1999. године. Претпоставка је, с тим у вези, да се наведено стање налази у узрочном односу спрам свакодневице становника овог града, нарочито ако се има у виду карактер његовог „граничног“ положаја, као главног жаришта постратне косовске кризе.

У истраживању свакодневице становника Косовске Митровице бавио сам се скоро искључиво Србима, насељеним у северном делу града, који свој положај и идентитет недвосмислено поистовећују са припадношћу Републици Србији. Усмереност ка сународницима била је мотивисана жељом за сазнавањем свакодневног живота припадника *мог* народа у условима који су ми деловали ванредни, па и екстремни, чиме се због оваквог опредељења истраживање могло сврстати у ред оних које Саша Недељковић назива „националитарним“, а под којима подразумева пројекте у духу „позитивног национализма“, тј. добронамерног приступа са циљем националног саморазумевања у датим околностима.³⁴ Позиција Срба у северној Косовској Митровици, уосталом, толико је специфична да се сасвим сигурно нигде у остатку Србије, региону, чак и шире, ниједна градска популација не налази у

³³ Setha M. Low, "The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 25, 1996, 384.

³⁴ S. Nedeljković, „Problemi primene antropologije: Antropološko istraživanje savremene kulture Srba na KiM“, 27-28.

сличним околностима, годинама изложена притисцима, неизвесностима и безбедносним ризицима, због чега сам своје истраживање видео не само као покушај разумевања свакодневице српског становништва у овом граду, већ и као израз интересовања за проблеме са којима се оно суочава, те за могућност њиховог решавања.

Истраживањем је било обухваћено неколико аспеката свакодневног живота Срба у северној Косовској Митровици. Реч је о областима за које се може рећи да су се нашле под непосредним утицајем друштвено-политичких, демографских и економских процеса после рата 1999. године, услед чега је, гледано из аналитичке перспективе, било очекивано да су и саме показивале тенденцију мењања и прилагођавања новонасталим околностима у овом периоду. Ове области су укључивале питање институција, где долази до значајних промена након повлачења српских власти са Косова и Метохије и увођења међународног протектората, затим и питање привреде, коју карактерише низ појава такође насталих као последица измењених социо-политичких, али и економских услова у периоду после 1999. године. Истраживањем је био обухваћен и један од вероватно кључних аспеката свакодневице Срба у северној Косовској Митровици, а то је концепт простора, који на актуелности добија управо услед поделе града на етничкој основи, када долази до груписања српског и албанског становништва на супротним обалама реке Ибар, у односу на коју, као граничну линију, и једни и други делове града које заузимају означавају као *своје*. У светлу етничке поделе незаобилазну област разматрања представљали су идентитетски проблеми, и то превасходно са аспекта етницитета, што је подразумевало истраживање перцепције Албанаца као најзначајнијих, супротстављених *других*. Разматрани су и унутаргрупни односи међу самим Србима, под претпоставком да се у овој области, у условима радикално измењеног друштвеног контекста после рата 1999. године, манифестују извесне специфичности, па и промене.

Полазећи од наведеног, циљ истраживања био је да се прикажу поменути аспекти свакодневице Срба у северној Косовској Митровици у контексту друштвено-политичких, демографских и економских процеса који се на Косову и Метохији одвијају од рата 1999. године до данас. Занимало ме је да дођем до сазнања о томе које су главне карактеристике свакодневног живота српског становништва у овом етнички подељеном граду, у једној постратној, условно речено пограничној урбаној средини, и на који начин се оне манифестују са аспекта његовог непосредног искуства

и пракси. У сврху прикупљања чињеничне грађе у северној Косовској Митровици сам боравио у више наврата, у интервалу од почетка 2012. до краја 2014. године, где сам спровео теренско истраживање у укупном трајању од скоро осам месеци. Проучаване појаве пратио сам у времену обављања истраживања, при чему сам тако истраживану свакодневицу третирао као актуелну за цео период од 1999. године до данас. Поред података прикупљених на терену, кроз разговор са испитаницима, опсервацију и анкету, у истраживању дате проблематике користио сам и расположиве изворе, као и постојећу литературу.

Методологија теренског истраживања била је таква да је у њој примењен квалитативни приступ. То је условило и да анализа чињеничног материјала буде квалитативног типа, што је значило да је приликом обраде прикупљене грађе пажња била усмерена на идентификовање различитих садржинских елемената добијених интервјуом и опсервацијом, односно на њихову интерпретацију. Квалитативни приступ био је примењен и приликом интерпретације података сакупљених анкетом, која је послужила као метод комплементаран формалном интервјуу, и то тако што су одговори испитаника добијени анкетом коришћени у циљу стицања обухватнијег и дубљег увида у теме које су биле предмет истраживања. У том смислу, потенцијал анкете као средства статистичке анализе није био у првом плану, због чега грађа добијена овим путем није употребљена у сврху доласка до статистичких показатеља за онај део испитаника који су анкетом били обухваћени, већ превасходно као допуна грађи добијеној интервјуом, а са којом је, у складу са тиме, посматрана као целина.

Резултате истраживања са циљем формулисаним на наведени начин видео сам као допринос у вишеструкој перспективи:

- 1) као допринос етнографији свакодневног живота Срба у северној Косовској Митровици од рата 1999. године до данас; значај докторске тезе у том смислу видим у заснованости њених резултата на теренском истраживању као препознатљивом методу у етнологији и антропологији, уз посебан осврт, у овом случају, на дискурс, односно на бележење гласова и ставова конкретних, живих људи, непосредних актера проучаване друштвене стварности;
- 2) допринос етнолошко-антрополошким студијама свакодневице Срба у северној Косовској Митровици, али и уопште на Косову и Метохији, којих је до данас веома мало; значај докторске тезе у том смислу видим у бољем разумевању

савремених проблема Косова и Метохије и проблема Срба на том подручју, и то из угла који је до сада углавном занемариван, а то је културолошки угао; важност резултата докторске тезе овде повезујем са потребом проучавања динамике промена у животу Срба на Косову и Метохији, проузрокованих крупним друштвено-политичким процесима који се на том подручју одвијају у последњим деценијама, нарочито после рата 1999. године;

- 3) допринос студијама свакодневног живота уопште, као теоријског концепта од изразите актуелности у савременој етнологији и антропологији и другим друштвеним наукама.

Одређујући циљ истраживања, међутим, имао сам на уму да се однос између објекта и субјекта истраживања не могу посматрати независно и статично, већ пре као процес у коме оба ентитета представљају две стране истог проблема, а имајући у виду становиште по којем је субјект неодвојив од проучаване теме јер себе и своја схватања пројектује у спољашњу друштвену стварност стварајући конструкције, иако је склон да сматра да феномени којима се бави постоје независно од њега и да на њега делују искључиво извана.³⁵ У истраживачки поступак, дакле, ушао сам са претпоставком да је однос истраживача према проблему који истражује заправо основа истраживачких резултата, односно да је истраживање фактички прво прича о истраживачу, а тек онда о предмету који истражује, пошто све оно што он током истраживања ради представља задовољење његових потреба и интереса, испуњавање његових задатака или обавеза, кретање у складу са његовим ограничењима и закључивање у складу са његовим афинитетима.³⁶ То значи да сам приликом истраживања био свестан његових методолошких и аналитичких „недостатака“, схватајући своју улогу као субјекта који ће бавећи се одабраном темом и говорећи о њој у ствари и сâм бити укључен у њену „производњу“, услед чега ће се, у процесу остваривања, а онда и тумачења резултата истраживачког процеса, несумњиво наћи у позицији да промишљено износи неке своје личне опсервације, али и да можда несвесно саопштава поједине чињенице о самој себи, као истраживачу. Поводом овога, Томас Хилан Ериксен би прокоментарисао да је управо истраживач тај који „својој одабраној стварности даје

³⁵ S. Nedeljković, „Problemi primene antropologije: Antropološko istraživanje savremene kulture Srba na KiM“, 20.

³⁶ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Antropološki pristup proučavanju naličja nasilja*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Baštinik, Beograd-Kruševac, 2011, 12.

облик, а тако гледано, производња антрополошких текстова је стваралачка делатност³⁷. Са овим речима на уму, истраживачком процесу, који је обухватао ишчитавање релевантне литературе, теоријску припрему, затим теренски рад, анализу прикупљених података, на крају презентовање остварених резултата кроз писани текст, приступио сам као чину стваралаштва којим ћу, причајући „причу“ о проучаваној теми, тј. о северној Косовској Митровици и свакодневици њених становника, несумњиво причати „причу“ и о самој себи.

³⁷ Tomas Hilan Eriksen, *Šta je socijalna antropologija?*, Karpos, Loznica, 2014, 62.

3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

У теоријским расправама случај Косова и Метохије обично се описује као веома сложен проблем, карактеристичан по опречним интересима и антагонизму између Срба и Албанаца, понекад и по неспремности да једни поред других заједно живе у миру. Сукоб између ове две етничке групе, који Хелена Здравковић назива упорним,³⁸ будући да је присутан током многих покољења и да је дубоко отпоран на разрешавање, специфичан је по бројним променама у односу моћи између српског и албанског становништва, које су најчешће праћене оштром дискриминацијом, високим степеном насиља, осећањем виктимизације и оцрњивањем *оног другог*. Непријатељски однос према *оном другом*, испуњен снажним емоцијама, дуго је уграђиван у свакодневни говор и начин живота, одакле се трауме проистекле из сукоба преносе и у идентитет жртве, чему се и код једних и код других обично дају и историјске пропорције.³⁹

3.1. Теоријски оквир истраживања у контексту историје односа Срба и Албанаца на Косову и Метохији

Сукоб Срба и Албанаца на Косову и Метохији у свести припадника и једног и другог народа већином се доживљава као традиционалан, неизбежан, природан и непомирљив.⁴⁰ Односи између ове две етничке групе кроз читав 20. век до данас обележени су сменама периода мира и периода рата, сукобима ниског и високог интензитета, као и неравнотежом моћи која се може упоредити са кретањем клатна између две крајње тачке, а услед чега једни у односу на друге наизменично долазе у супериоран, односно инфериоран положај.⁴¹ Током тог продуженог сукоба, етничка

³⁸ Н. Здравковић, нав. дело, 13-14.

³⁹ Исто, 14, 15, 20-21.

⁴⁰ Овај сукоб, иако има дугу традицију, по дубини свог анимозитета ипак није изузетан и јединствен. Џули Мертус наглашава да српска и албанска заједница „нису генетски спремне да униште једна другу, ништа више него што је то случај са било којом другом групом чија је историја обележена лошим суседским односима“. Julie A. Mertus, *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, University of California Press, Berkeley, 1999, 13.

⁴¹ Циклус наизменичних односа моћи до рата 1999. године прати ову хронологију: у Отоманском царству, као већином муслимани, Албанци су били привилеговани у односу на Србе; након Балканских рагова и припојења Косова и Метохије Србији, Срби преузимају примат у односу на Албанце; у Првом светском рату, за време окупације Аустро-Угарске, привилегије поново прелазе на албанску страну; у Краљевини СХС, односно Југославији, власт је опет у рукама Срба; током Другог светског рата, када највећи део Косова и Метохије улази у састав Велике Албаније под покровитељством Мусолинијеве Италије, моћ је на страни Албанаца; у Југославији после Другог

мањина постаје већина, и обратно, а све у зависности од промена државних граница. У таквим околностима нова већина настоји да „изравна рачуне“ у погледу дискриминације којој је та група била раније изложена.⁴²

Ратом из 1999. године, нераскидиво повезаним са спиралом ратова проузрокованих распадом Југославије, клатно моћи на Косову и Метохији прелази на албанску страну. Долази до масовног исељавања Срба, прво одмах после рата, а затим и након *Мартовског погрома* 2004. године, тако да српска популација на том подручју бива сведена на изразиту мањину. Према различитим подацима, са Косова и Метохије је од рата наовамо протерано или се иселило између 150.000 и 250.000 Срба,⁴³ од којих се до средине 2005. године у своје домове вратило тек нешто мање од 10.000.⁴⁴ У страху од одмазде Албанаца, а без заштите српске војске и полиције, српско становништво се исељава махом са подручја јужно од Ибра, на којем од тада остаје гетоизирано у неколико енклава,⁴⁵ изложено сталним албанским притисцима и лишено неких основних слобода, као што је слобода кретања.⁴⁶

Исељавање Срба са Косова и Метохије може се посматрати у тесној повезаности са једном од важних компоненти српско-албанског сукоба, а то је „осуђеност“ на живот у окружењу нежељене етничке групе, односно „присилна међузависност“. Иако једна према другој испољавају антагонистичка осећања, две стране су међузависне у географском, лингвистичком, културолошком и економском погледу, али и у погледу одређивања идентитета. Па опет, упркос тој присилној међузависности, односе међу припадницима ових група најчешће карактерише одсуство дубљег контакта или контаката уопште.⁴⁷ Из те повезаности ни једни, ни други нису у могућности да се извуку, осим онда када се за тим укаже прилика.

светског рата под слоганом „братства и јединства“ Срби ситуацију поново преокрећу у своју корист; проглашењем Устава 1974. године, којим Косово и Метохија унутар Југославије и Србије добијају практично статус републике, утицај Београда слаби, а власт се концентрише у рукама Албанаца у Приштини; доласком Слободана Милошевића на власт и укидањем аутономије Косова и Метохије Срби поново стичу статус доминанте групе у односу на Албанце. Veljko Vujčić, "Historical Legacies, Nationalist Mobilization, and Political Outcomes in Russia and Serbia: A Weberian View", *Theory and Society*, Vol. 25, no. 6, December 1996, 769.

⁴² Н. Zdravković, нав. дело, 14.

⁴³ Hannes Hofbauer, *Eksperiment Kosovo: Povratak kolonijalizma*, Albatros Plus, Beograd, 2009, 134.

⁴⁴ D. Janjić, нав. дело, 314.

⁴⁵ Међу енклавама издваја се централна, која обухвата двадесетак села око манастира Грачаница, затим општина Штрпце на југу, као и релативно „отворена“ села на истоку Косова и Метохије, на територији општина Гњилане и Косовска Витина. Овим главним областима треба додати и низ изолованих села, као што је Гораждевац код Пећи, у којем има око 800 становника, Велика Хоча, са истим бројем људи, Ораховац (500 становника), итд. Ž. Derens, нав. дело, 179-180.

⁴⁶ Sanja Zlatanović, „Starosedeoци i doseljenici: међугрупне перцепције у послератном дискурсу“, у: S. Nedeljković (ur.), нав. дело, 110.

⁴⁷ Н. Zdravković, нав. дело, 19-20.

Фактографија међусобног протеривања најизразитије се поклапа са периодима рата и сукоба високог интензитета, када је уз отворену употребу силе свака од ових група настојала да искористи могућност да се у извесној мери реши друге стране. Као сарадници окупаторских снага албански оружани одреди су током Другог светског рата са Косова и Метохије протерали између 40.000 и 100.000 Срба, укључујући и оне са подручја око Новог Пазара, Косовске Митровице и Подујева.⁴⁸ Према неким подацима, тада је само из Метохије, у којој је до 1941. године живело око 100.000 људи, у окупирану Србију и Црну Гору протерано око 80.000 душа, док је остатак склоњен у шумама око Белог Поља, Гораждевца, Пећи, Ђураковца и Таковице.⁴⁹ За време рата 1999. године, а пре него што ће по његовом завршетку у избеглиштво кренути између 150.000 и 250.000 Срба, Косово и Метохију је по подацима UNHCR напустило око 863.000 Албанаца, од којих је велика већина (783.000) до окончања ратних операција остала у региону (у Албанији, Македонији, Црној Гори или Босни и Херцеговини), док је 80.000 избеглица било евакуисано у 40 других земаља.⁵⁰

Међузависност прожета антагонизмом, као компонента сукоба Срба и Албанаца, од нарочитог је значаја управо у одређењу њиховог идентитета, тим пре што поједини аутори етничке сукобе и третирају као „сукобе идентитета утемељене на осећању угрожености“.⁵¹ Тако се сукоб на Косову и Метохији може тумачити у зависности од дихотомне природе идентитета, сходно чему се испољава кроз приказивање своје етничке групе као жртве, односно схватање *оне друге* групе као историјског, сталног, неизбежног и непомирљивог непријатеља. Ово, међутим, није случај само са Србима и Албанцима, већ и са другим народима у бившој Југославији, у којој су, у контексту несигурности њеног друштвеног и политичког распада, тзв. националне партије шириле страх од *непријатеља*, тј. *оног другог*, а изнад свега од *друге* нације. Свуда је, уз снажну медијску кампању, стварана ситуација у којој је *онај други* сматран једним и јединим злом, док се у јавности неретко говорило о угњетавању, завери, чак и о биолошкој опасности.⁵²

⁴⁸ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992, 252; Венцеслав Глишић, „Албанизација Косова и Метохије 1941-1945“, у: Андреј Митровић (ур.), *Срби и Албанци у XX веку*, САНУ, научни скупови, књ. LXI, Одељење историјских наука, књ. 20, Београд, 1991, 285.

⁴⁹ Јован Пејин, *Страдање Срба у Метохији 1941-1944*, Архив Србије, Београд, 1994, 19.

⁵⁰ *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno: Analiza OEBS Verifikacione misije Kosovo. Stanje ljudskih prava oktobar 1998 – jun 1999. godine*, 98.

⁵¹ D. Janjić, „Ethnic conflicts and breakup of former Yugoslavia“, у: D. Janjić (ed.), *Ethnic conflict management: The case of Yugoslavia*, Longo, Ravenna, 1997, 10.

⁵² Н. Zdravković, нав. дело, 15, 18.

Дубини анимозитета између Срба и Албанаца допринела је и језичка баријера, која је уз верске и културолошке разлике погодовала продубљивању међусобних противуречности на пољу етничке идентификације. Изразита супротстављеност у самодређењу припадника обе групе можда се најбоље описује тиме да стварање идентитета једних и других подразумева истицање различитости у односу на *оног другог*, тако да бити Србин на Косову и Метохији значи не бити Албанац, док бити Албанац подразумева – не бити Србин.⁵³ Међусобно разликовање, што треба нагласити, у овом случају настаје и на темељу појма о сопственој територији и њеној одбрани од *оног другог* као уљеза. Косово и Метохија за Србе, односно Косова (*Kosovë*) за Албанце,⁵⁴ и једнима и другима представља простор испуњен снажном симболиком, неодвојивом од свести о властитом етничком и националном идентитету. Срби генерално овај простор доживљавају као колевку своје духовности, државности и националности, повезујући га са патњама и жртвама претрпљеним током вишевековног робовања под туђинском влашћу.⁵⁵ То је, како каже Предраг Симић, „област која сублимира колективни идентитет српског народа, баш као што је то случај са Јерусалимом када је у питању јеврејска нација“.⁵⁶ Већина Срба, међутим, свој идентитет ипак не темељи на садашњој физичкој територији Косова и Метохије, већ на митским, замишљеним обрисима тог подручја. Ово због тога што многи од њих тамо никада нису ни били, нису посетили манастире и цркве за које се каже да представљају саму срж њиховог идентитета, нити су спремни да стварно на Косову и Метохији живе. За Србе који су тамо пак остали раскорака између симболичког и реалног нема. Тај простор за њих није само метафизички, већ и физички, услед чега себе могу да сматрају браниоцима те свете српске земље, који би радије патили живећи у тешким условима него да је напусте.⁵⁷

У средишту замишљања себе као народа коме је наношена неправда симболички садржај Косова среће се и код Албанаца, тако што они овај простор

⁵³ Исто, 18.

⁵⁴ Срби обично користе назив *Косово и Метохија*, позивајући се на две различите територије, где се под првом подразумева котлина Косово, од Косовске Митровице до Приштине, и даље до Урошевца, а под другом раван Метохија, између Пећи и Призрена. Када говоре о целини користе и скраћеницу *Космет*, која је била веома популарна у време социјализма. Насупрот томе, ово је подручје за Албанце јединствен ентитет, означен именицом женског рода *Kosovë*, која се изговара *Косова*. Ž. Derens, нав. дело, 29-30. Имајући наведено у виду, и сâм сам се у свом раду у означавању Косова и Метохије руководио српском терминологијом, док сам у контексту албанске интерпретације за ово подручје користио термин *Косово*.

⁵⁵ Н. Zdravković, нав. дело, 126.

⁵⁶ Predrag Simić, *The Kosovo and Metohia Problem and Regional Security in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 1995, 1.

⁵⁷ Н. Zdravković, нав. дело, 127-128.

такође сматрају колевком свог националног и културног идентитета, тврдећи да су потомци Илира и да су првобитни становници те земље, на основу чега себи дају историјско право на њу. Косово је значајно за Албанце и зато што је одатле почело са ширењем албанског националног покрета, формирањем Призренске лиге 1878. године.⁵⁸ При том, они су на овом подручју на прелазу из 19. у 20. век досегли већину,⁵⁹ одакле Косово не доживљавају само као апстракцију, већ и као реалан физички ентитет, сходно чему сматрају да је оно њихово, како по историјском праву, пошто су им ту наводно древни, илирски корени, тако и по основу права које као већинско становништво имају на самоопредељење.⁶⁰

Поимање Косова и Метохије, односно Косова, среће се дакле у свести и Срба и Албанаца као метафора којом и једни и други означавају „патње и неправде“ које су погађале њихове нације током бурне историје.⁶¹ То је територија на коју обе стране полажу право, везујући је за своје корене, због чега она садржи огромну симболичку вредност управо због средишње улоге у дефинисању етничких и националних идентитета, у чему кључно место заузима то што је и Срби и Албанци повезују са сопственом виктимизацијом, гледајући на *оног другог* као на целата и главног кривца за своје недаће. Сукоб идентитета, како поједини аутори објашњавају српско-албански сукоб, одатле се манифестује превасходно кроз једно, а то је сукоб око исте територије. Душан Јањић, тако, узроке сукоба Срба и Албанаца на Косову и Метохији види у дугогодишњој и дубокој кризи идентитета и једних и других, али и у међусобном „реалистичном социјалном сукобу“, где обе стране настоје да кризу разреше изградњом своје, етничке/националне државе, што би значило стављање Косова и Метохије под своју контролу и успостављање институционализоване доминације према другој страни.⁶² Тежње да се пружи легитимитет претензијама на ову територију присутне су и код једних и код других, у чему су међу најгласнијима неретко представници интелектуалних елита. У интервјуу из децембра 2005. године албански историчар Марк Краснићи објашњава да „Србија нема никакво право да се

⁵⁸ Исто, 129.

⁵⁹ Године 1921, када је обављен први савремени попис на Косову и Метохији, Албанци се на овом подручју већ налазе у огромној бројчаној надмоћи, чинећи 65,0% од укупног броја становника. Срба је тада било 26,6%, Турака 6,5% и осталих 1,9%. Миленко С. Филиповић, „Етничке прилике у Јужној Србији“, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље, 1937, 431.

⁶⁰ Н. Zdravković, нав. дело, 129.

⁶¹ Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998, xi.

⁶² Д. Јањић, „Етнички сукоб и криза идентитета: српско-албански сукоб на Косову“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 6, по. 3-4, Београд, 1999, 61-62.

меша у унутрашње ствари Косова“. По њему, то може само Албанија, пошто јој Косово припада „и са етничке и са историјске тачке гледишта“. Краснићи ово подручје види чак као колонију коју је Србија неправедно држала током 20. века и сматра да она одатле треба да се повуче, исто као што су се западне земље повукле из колонија у Африци и Азији.⁶³

Односи Срба и Албанаца на Косову и Метохији, како примећује Миранда Викерс, нису увек и свуда били непријатељски. Историју Балкана ова ауторка описује као историју испрекидану сукобима и ратовима, покретаним како од стране спољних, великих сила, тако и од стране унутрашњих интересних група, где нема народа, било да је реч о Словенима, Грцима, Албанцима или Турцима, који није био потчињен и у улози жртве.⁶⁴ Џули Мертус објашњава да су за време Југославије лоше односе између Срба и Албанаца подгревали за свој рачун првенствено политичари, иако припадници ових етничких група једни поред других „могу живети мирно као суседи, уколико се поштују њихова политичка, социјална и економска права“.⁶⁵ Да суживот у толеранцији није немогућ говори уосталом и велики број примера, нарочито када је реч о комшијским, суседским везама. Они се срећу и током рата 1999. године, када сукоб између две стране, под окриљем војне интервенције НАТО на Србију и СР Југославију, достиже врхунац. Бројна су сведочења косовских Албанаца о покушајима комшија Срба да им тада помогну и да их заштите од репресалија југословенских и српских оружаних снага. У једном од сведочења каже се како је неки Србин у Косовској Митровици, задужен од стране српских власти да контролише једну улицу, на фасадама албанских кућа бојом исцртавао српски знак (крст са четири слова с) како би породице Албанаца које су у тим кућама живеле заштитио од војске и полиције;⁶⁶ према другом сведочењу, један Србин, из гњиланске општине, позвао је наоружана лица која су куцала на врата комшије Албанца код себе на кафу, а затим је послао некога да комшији јави да са породицом што пре из куће оде;⁶⁷ итд.

Бројни добросуседски односи између Срба и Албанаца ратом из 1999. године трајно су нарушени. Међусобна дистанца, претходно премошћивана тек суживотом у толеранцији, сада је само додатно увећана. Српски и албански свет нашли су се строго

⁶³ Ž. Derens, нав. дело, 117.

⁶⁴ M. Vickers, нав. дело, xi-xii.

⁶⁵ J. A. Mertus, нав. дело, 13.

⁶⁶ *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno: Analiza OEBS Verifikacione misije Kosovo. Stanje ljudskih prava oktobar 1998 – jun 1999. godine*, 140.

⁶⁷ Исто.

један насупрот другоме, у отвореном сукобу и са високо подигнутим зидом међусобног неповерења. Имајући то у виду, тврдња Хелене Здравковић по којој се Срби и Албанци на Косову и Метохији налазе уплетени у трајан, тешко решив сукоб, не делује нимало претерано. Као главни камен спотицања, од чијег ће уклањања, односно решавања зависити будући односи, ова ауторка подвлачи управо спор око исте територије, која је и за једне и за друге од велике симболичке вредности.⁶⁸ Развој догађаја од рата наовамо, када долази до етничке поделе Косова и Метохије на два дела, говори у прилог томе. Оно је тада, са једне стране, подељено на централни и јужни део, настањен већином Албанцима, са српским становништвом распоређеним углавном у неколико енклава, и, са друге стране, на северни део, који већином насељавају Срби, а који се физички наслања на територију централне Србије. Граница која је приликом поделе успостављена на реци Ибар није само физичка, већ је и симболичка. Њено укидање за Албанце, односно очување за Србе, императив је и за једне и за друге, али и ствар идентитета и једних и других. Косовски Албанци се никада неће до краја осећати као Албанци уколико своју доминацију не потврде на целом подручју *свог*, фебруара 2008. године самопроглашеног независног Косова, док према схватању Срба са Косова и Метохије, али и уопште, они у правом смислу речи неће моћи да буду Срби ако их на том подручју нема или ако то подручје бар једним делом немају као *своје*, тј. као српско.

Према једној локалној изреци каже се „Како Призрен, тако и Косово“.⁶⁹ Ако је судећи по последицама српско-албанског сукоба, ова изрека испада сасвим тачна. У Призрену, у којем је до 1998. године било између осам и девет хиљада Срба,⁷⁰ српског становништва данас готово да више нема.⁷¹ Тако је и у многим другим областима Косова и Метохије. Насиље и страдање проузроковани ратом 1999. године за последицу су имали етничку хомогенизацију овог подручја, али и стварање дубоког јаза између Срба и Албанаца који ће још задуго остати тешко премостив. Дубина овог јаза посебно је уочљива у Косовској Митровици, граду који се након рата нашао непосредно на линији српско-албанске поделе. По оценама појединих посматрача,

⁶⁸ Н. Здравковић, нав. дело, 134.

⁶⁹ *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno II: Izveštaj Misije OEBS-a na Kosovu. Stanje ljudskih prava jun 1999 – oktobar 1999. godine*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001, 65.

⁷⁰ *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno: Analiza OEBS Verifikacione misije Kosovo. Stanje ljudskih prava oktobar 1998 – jun 1999. godine*, 333.

⁷¹ Према подацима из 2011. године, у општини Призрен, која поред града Призрена обухвата и 74 села, живи свега 237 Срба. *Prizren Municipal Profile*, OSCE, March 2014, <http://www.osce.org/kosovo/13128>

овај град је данас критична тачка не само у региону, већ и у целој Европи. То је једно од најопаснијих места на континенту на почетку 21. века.⁷² О Косовској Митровици као дубоко кризној средини сведочи и податак да је након рата 1999. године и увођења међународног протектората и сам тадашњи шеф УНМИК-а одабрао да прихвати принцип поделе како би се избегли етнички сукоби у граду.⁷³ Од тада, овај град није кључна тачка само за Србе и Албанце. Он је то и за припаднике УНМИК-а, али и за међународну заједницу уопште, као и за светске медије, у чијим очима фигурира као симбол српско-албанске поделе на Косову и Метохији, са војницима КФОР-а у средини.⁷⁴

3.2. Друштвени сукоб

Разумевање свакодневице становника северне Косовске Митровице неодвојиво је од познавања контекста друштвено-политичких процеса који су на ширем подручју Косова и Метохије проузроковани ратом 1999. године. Те процесе карактерише сукоб Срба и Албанаца, који се може описати као дуготрајан, упоран и тешко решив, са предисторијом наизменичних промена у односима моћи између једних и других. Последице рата 1999. године, којим долази до промене снага у корист Албанаца, уочљиве су у етничкој хомогенизацији Косова и Метохије, односно у подели ове територије на два дела, са већинским албанским и већинским српским становништвом. У жаришту поделе налази се Косовска Митровица, са јужним делом настањеним готово искључиво Албанцима, и северним делом насељеним већином Србима, где за прве део града северно од реке Ибар представља сметњу у заузимању целог Косова и Метохије, док је за друге то главно упориште опстанка на том подручју. Северни део града отуда и за једне и за друге има велику симболичку вредност. Свакодневица њених становника у послератним годинама обележена је неизвесном сутрашњицом, међуетничким напетостима и бројним ризицима међу којима је један од највећих безбедносни ризик, тј. ризик од сукоба и насиља.

У теоријском смислу, разумевање свакодневице становника северне Косовске Митровице повезујем са дефинисањем неколико елемената који у главним цртама детерминишу постратну друштвену стварност овог етнички подељеног града. Ти

⁷² Н. Hofbauer, нав. дело, 195, 198.

⁷³ Ž. Derens, нав. дело, 172-173.

⁷⁴ *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno II: Izveštaj Misije OEBS-a na Kosovu. Stanje ljudskih prava jun 1999 – oktobar 1999. godine*, 41.

елементи су *друштвени сукоб, етнички идентитет, етнички сукоб, урбано груписање, насиље, страх, опасност и ризик*. На наредним страницама биће размотрени ови појмови/синтагме, уз, наравно, разматрање главног теоријског појма истраживања, а то је *свакодневни живот, односно свакодневица*.

Под првом од наведених синтагми – *друштвеним сукобом* – уопштено се подразумева појава која настаје услед неускладивих активности, када двоје људи желе да изведу радње које су међусобно противречне, када постоји стање тензије између два учесника без обзира на то како је оно настало или како је завршено, када постоји активна тежња ка жељеном исходу који, ако се постигне, спречава друге људе да постигну свој жељени исход, тиме стварајући непријатељство, и када једна индивидуа или група желе да постигну нешто што може да се постигне само на штету онога што друга индивидуа или група такође желе.⁷⁵ Сукоби могу да настану због разлика у информацијама или веровањима, могу да одражавају разлике у интересима, жељама или вредностима, могу да се појаве као резултат оскудевања у неком извору као што је новац, време, простор, положај (успех, понос, ауторитет, статус, признање), или могу да одражавају противништво у коме једна особа покушава да превазиђе или поништи другу. Карактеристично за сукоб јесте најмање један облик антагонистичког осећања или антагонистичког деловања између страна које се у сукобу налазе. Антагонистичко деловање може да иде од најдиректнијих, насилних и нерегулисаних борби до најсуптилнијих, индиректних и високо регулисаних облика међусобних сметњи.⁷⁶

Друштвени сукоб може бити дефинисан на различите начине, међутим опште је прихваћено становиште да конфликтни процес било које врсте карактеришу две основне димензије: једна се односи на значајне перципиране неподударности и неслагања, док се друга тиче уплитања једне или више страна у способност друге стране да оствари свој циљ.⁷⁷ Неспорно је и становиште Луиса Козера, по којем је сукоб борба „око вредности и захтева за оскудним положајима, моћи и ресурсима, у којој су циљеви противника да неутралишу, повреду или униште своје супарнике“.⁷⁸ По Роналду Фишеру, сукоб је „друштвена ситуација која подразумева уочене инкомпатибилности у циљевима или вредностима између две или више страна,

⁷⁵ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Baštinik, Beograd-Kruševac, 2011, 61.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ H. Zdravković, нав. дело, 11-12.

⁷⁸ Luis Kozar, *Funkcije društvenog sukoba: Ispitivanje koncepta društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2007, 14.

покушаје тих страна да контролишу једна другу, као и антагонистичка осећања у тим односима⁷⁹. По овом аутору, сукоб не мора нужно да се заснива само на интересу, већ може, а најчешће и јесте заснован на вредностима, симболима и питањима која су тесно повезана са идентитетом. Неки други аутори дају дефиницију по којој се сукоб јавља када две или више особа (или група) тежи да поседује исти предмет, да заузме исти простор или исту ексклузивну позицију; када две или више особа (или група) игра несагласне улоге, тежећи да постигне несагласне циљеве или да предузме међусобно неспојива средства у остварењу својих намера.⁸⁰

Ако се прихвати да су сукоби обично прожети антагонистичким осећањима и акцијама, који се, посебно када је реч о етничким сукобима, могу сматрати примордијалним, њихове праве узроке у антагонистичким осећањима и акцијама ипак не треба дословно тражити. Пре свега зато што та врста гледишта, из чијег се угла свет види примордијалистичким очима, сукоб узима као нешто неизбежно, природно, при чему се друштвене, превасходно етничке групе доживљавају као традиционални и непомирљиви непријатељи. Хелена Здравковић, са тим у вези, подсећа да се нетрпељивост и агресија јављају и да постају наглашеније само онда када сукоб почне, чиме доприносе његовом трајању и интензитету, док се стварни узроци тог сукоба најчешће налазе у сфери економских и политичких интереса, као и могућности да се на рачун штете нанете другима оствари неки добитак за себе. При том, да би до сукоба уопште дошло, потребно је да постоје неки основни предуслови, попут појаве вођа, идеологије и организације који сукоб подстичу.⁸¹

По старијим теоретичарима сукоб представља својеврсни живот друштва, где се напредак остварује путем борбе у којој појединац, класа или институција теже да остваре сопствену идеју *добра*, док се код новијих генерација за разумевање конфликта више користе термини као што су *тензија*, *притисци*, *неприлагођености*, итд. Сукоб све до данас по многим ауторима има првенствено рушилачке, раздвајајуће и дисфункционалне последице, са том карактеристиком да је неодстрањив из друштвеног живота.⁸² Као такав, тумачи се кроз комплементарност са миром који није ништа друго до промена у облику, противнику или објекту конфликта или у ситуацијама избора. На ово нарочито указује Георг Зимел по којем

⁷⁹ Ronald J. Fischer, *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*, Springer-Verlag, New York, 1990, 100.

⁸⁰ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, 61.

⁸¹ H. Zdravković, нав. дело, 12-13.

⁸² S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, 57.

су конфликт и мир међусобно испреплетене друштвене категорије, „како у редоследу тако и у симултаности социјалног живота, да се у сваком стању мира стварају услови будућег конфликта и у сваком стању конфликта долази до стварања услова будућег мира“.⁸³

Са друге стране, сукоб се, сам по себи, не мора увек означити као лош или деструктиван. Зимел признаје да он не мора бити само реметилачки, већ да може бити и регулаторни фактор, описујући га као „решавање тензије између супротности“.⁸⁴ По овом аутору нема друштва у историји у којем нема тензија. Оне се најчешће јављају услед економских или демографских неједнакости, услед којих долази до акумулације антагонизма међу припадницима једне групе, а које онда дају основу за непријатељске акције против друге групе. Антагонизам се, тако, развија „непосредно из објективних услова мира, ма какви они били“.⁸⁵ Полазећи од тога да је свака реакција међу људима облик социјализације, Зимел заступа тезу да је и сукоб, као један од најинтензивнијих видова интеракције, такође *облик социјализације*, из чега следи да ниједна група не може бити потпуно хармонична, јер би тада била осуђена на одсуство развоја. Групе имају потребу за хармонијом, али и за дисхармонијом, баш као што су појединцима истовремено урођене и љубав и мржња.⁸⁶

Да сукоб није само „негативан“ фактор који „раздире“ друштво сматра и Луис Козер, који истиче да сукоб може да испуњава низ одређених функција у групама и међуличним односима, као што је, на пример, одржавање граница групе и спречавање повлачења њених припадника.⁸⁷ Козер, наиме, наводи да сукоби не морају бити праћени непријатељством и агресивношћу, али да ипак може бити „корисно“ да се противник мрзи.⁸⁸ Специфичност овог става видљива је нарочито у разматрањима етничких конфликта, у којима је отворено испољавање антагонизма према припадницима сопствене етничке заједнице *опасно и погрешно*, због чега је много *прихватљивије* и *лакше* преусмерити афекат према *ономе другоме*, где нека основа антагонизма *већ постоји*.⁸⁹ Путем сукоба са спољашњом средином, дакле, успостављају се границе групе, будући да „група себе одређује борбом са другим

⁸³ Dušan Marinković (prir.), *Georg Zimmel 1858-2008*, Vojvođanska sociološka asocijacija, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2008, 100.

⁸⁴ Georg Simmel, "The Sociology of Conflict", *American Journal of Sociology*, vol. 9, no. 4, The University of Chicago Press, Chicago, 1904, 490.

⁸⁵ D. Marinković (prir.), нав. дело, 101.

⁸⁶ G. Simmel, нав. дело, 490.

⁸⁷ L. Kozer, нав. дело, 14.

⁸⁸ Исто, 81.

⁸⁹ Исто, 73.

групама“.⁹⁰ Тај сукоб ојачава унутрашњу кохезију групе и повећава њену централизацију, међутим он не мора објективно да постоји да би кохезија групе била повећана; довољно је да су припадници групе убеђени у постојање спољашње претње како би се „довели у ред“.⁹¹

Козер наглашава да је сукоб увек институционализован. Не постоји ниједно друштво у којем је дозвољено непосредно испољавање свакојаког и сваког супротстављеног захтева или циља. Друштвени системи, другим речима, располажу механизмима за преусмеравање незадовољства и непријатељства, уз истовремено одржање односа у којем непријатељство настаје. Такви механизми често делују путем институција „сигурносних вентила“ које пружају супституционе објекте на које се преусмеравају непријатељска осећања, као и средства абреакције агресивних тенденција. Ове институције могу да одрже и друштвену структуру и безбедносни систем појединца, али нису потпуно функционалне за обоје. Оне, такође, могу да воде ка замени циља код актера: сукоб не мора више да тежи ка проналажењу решења незадовољавајуће ситуације, него само ка отпуштању напетости која из такве ситуације извире.⁹²

Козер, као и Зимел, уочава отпуштање тензије као једну од функција сукоба и у том смислу разликује *реалистичне* и *нереалистичне* сукобе. Под првима подразумева сукобе засноване на стварно супротстављеним захтевима или циљевима противника, а под другима сукобе условљеним само потребом за отпуштањем тензије. Карактеристично за реалистичне сукобе јесте да садрже функционалне алтернативе у погледу средстава за спровођење сукоба, као и у погледу остваривања резултата другачијим начинима од сукоба, док је код нереалистичних сукоба карактеристично постојање функционалне алтернативе само у избору непријатеља.⁹³ Појава нереалистичних сукоба извеснија је тамо где је друштво ригидно, будући да се потреба за институцијама „сигурносних вентила“ повећава управо са повећањем ригидности друштвене структуре. У сразмери са ригидношћу друштва је и сâм интензитет сукоба, те Козер закључује да је сукоб обично дисфункционалан за друштво у којем уопште не постоји или у којем нема довољно толеранције и институционализације сукоба. Равнотежу таквог друштва не угрожава сукоб као такав,

⁹⁰ Исто, 115.

⁹¹ Исто, 134.

⁹² Исто, 203.

⁹³ Исто, 203-204.

него сама ригидност која дозвољава да се непријатељства акумулирају и преусмеравају ка једном великом раздору када на крају сукоб, ипак, избије.⁹⁴

Поједини аутори разликују манифестан сукоб и прикривену тензију или прикривен сукоб из кога манифестан сукоб може да произађе. Неки мали инцидент, односно „покретачки догађај“, може да покрене манифестан сукоб који не мора да се тиче истих питања као и прикривени сукоб. Сукоби стога не морају увек да буду оно што се чини да јесу: манифестан конфликт често не може да буде решен трајно док се не реши и прикривени конфликт, тј. док не прекине везу са прикривеним конфликтом тако да се може разматрати одвојено.⁹⁵ У потенцијално спорним ситуацијама мора се узимати у обзир и улога спољних страна. Заинтересовани посматрачи могу да послуже као оруђе у циљу бржег започињања конфликта у ситуацијама у којима би нека акција могла проћи једва неопажено. Спољна страна, истовремено, не мора да утиче само на артикулацију проблема и развој сукоба, већ то може да чини и у смислу спречавања конфликта и измирења.⁹⁶

Сукоб има дакле више облика и више могућих функција. Он не мора неопходно да значи распад односа или друштва у којем се јавља. Штавише, сукоби су неминовност и наговештавају чињеницу да се настављају прави животни процеси. Они могу да буду медијум кроз који могу да се изнесу проблеми и пронађу решења, могу да подстакну интерес и радозналост; сукоби могу да буду увод у личну и друштвену промену или кретање, које је могуће схватити и позитивно и негативно.⁹⁷

3.3. Етнички идентитет

Етнички идентитет представља једну од главних тема савремене етнологије и антропологије. Сама синтагма *етнички идентитет* састављена је од појмова који воде порекло од старогрчке речи *ethnos/ethnikos*, са најширим значењем групе јединки исте врсте,⁹⁸ односно „народ“ или „нација“ у савременом тумачењу,⁹⁹ и речи латинског порекла *idem*, која значи *исти*, а која у облику *идентитет* означава

⁹⁴ Исто, 204.

⁹⁵ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, 61-62.

⁹⁶ Исто, 62.

⁹⁷ Исто, 57-58.

⁹⁸ Младена Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо: Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају 20. века*, Посебна издања 64, Етнографски институт САНУ, Београд, 2008, 19.

⁹⁹ Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključiu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001, 19.

самосагласје, подударност субјекта, уопште бића, са собом самим.¹⁰⁰ Реч *идентитет* првобитно се повезује са математиком, логиком и аналитичком филозофијом, одакле преко психологије и психијатрије улази у дискурс друштвених наука,¹⁰¹ где као социолошки појам означава везу између појединца и неке посебне категорије или групе људи. Основно својство ове везе је да почива на опажању истоветности и да истовремено подразумева разликовање од *других*: када се говори о идентитету, говори се о класификацији и процесу повезивања или поистовећивања себе (или других) са неким или нечим другим.¹⁰²

Синоним за етнички идентитет је појам *етничитет*. Релативно је новијег датума, па тако у научној литератури на француском језику, на пример, овај израз улази у употребу тек с почетка деведесетих година 20. века, иако је у француску академску средину био уведен још 1981. године.¹⁰³ Сматра се да је овај појам, иначе англосаксонског порекла, први употребио амерички социолог Дејвид Ризман (David Risman) 1953. године,¹⁰⁴ мада постоје тврдње да се поменути термин у друштвеном наукама употребљава још четрдесетих година 20. столећа. У свом првобитном значењу, како објашњавају Путиња и Стреф-Фенар, реч *ethnicity* односи се на припадност групи која није англоамеричка, а користи се као једна од независних варијабли (као што су раса или религија) чији се утицај на понашање истражује. По овој двојници аутора, вероватно први Американац који употребљава овај израз је Вилијам Лојд Ворнер (William Lloyd Warner) који под етничитетом подразумева „једну од особина које мењају друштвени систем, а које под његовим утицајем и саме трпе промене, као што су старосна доб, пол и вера“.¹⁰⁵ Појам *ethnicity* Ворнер користи да би означио припадност групама које назива *ethnic*, а у које убраја све групе изузев „прве“ етничке групе, под којом подразумева староседеоце белце, тј. англоамериканце или Ленкије. Овакво значење, како наводе Путиња и Стреф-Фенар, остало је у употреби у бројним америчким анкетама која укључују питања о етничкој идентификацији, у којима је питање дефиниције унапред решено једначином *ethnicity = foreign stock*.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Žarko Puhovski, „Uporaba povijesti u tvorbi kolektivnoga identiteta“, *Reč*, no. 61/7, Fabrika knjiga, Beograd, 2001, 7.

¹⁰¹ Siniša Malešević, *Sociologija etniciteta*, Fabrika knjiga, Beograd, 2009, 282.

¹⁰² Ger Dejzings, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005, 35-36.

¹⁰³ Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997, 19.

¹⁰⁴ S. Malešević, нав. дело, 11.

¹⁰⁵ F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, нав. дело, 20.

¹⁰⁶ Исто, 21.

Израз *етницитет* у америчким друштвеним наукама наметнуће се тек почев од седамдесетих година 20. века, да би након тога наилазио на све већи успех, у тој мери да се тај период може означити као „раздобље успона академске индустрије етницитета“.¹⁰⁷ Нагло интересовање за овај појам није било случајно. До њега долази услед све чешће појаве конфликта који су називани „етничким“, а који поткрај шездесетих година 20. века почињу истовремено да избијају у индустријским друштвима и земљама Трећег света, како у тзв. вишеетничким, тако и у наводно културно хомогеним нацијама. Појам етницитета намеће се управо из потребе објашњавања ових конфликта, у којима су се, у име своје етничке припадности, поједине групе међусобно супротстављале. Да се етничка припадност у том периоду уочава као све значајнија категорија у друштвеном делању, говоре и белешке неких аутора који су констатовали да се „јавило нешто ново“, нешто што је етничку припадност претворило у „свеприсутну стварност“ савременог света.¹⁰⁸

Интересовања за етничке односе, која се између шездесетих и седамдесетих година 20. века артикулишу кроз интерес за питања етницитета, није недостајало ни у ранијем раздобљу, само су била другачије формулисана и именована. Антрополошка истраживања била су усмерена на релативно мале и изоловане заједнице, које су имплицитно сматране етничким групама. Оне су третиране као објективне и статичне категорије, а истраживања су усредсређивана на опис њихових „објективних“ културних карактеристика којима се као етничке групе међусобно разликују.¹⁰⁹

Заокрет у тумачењу етничких феномена долази са норвешким етнологом Фредриком Бартом који у свом иноваторском раду из 1969. године обрће перспективу у односу на дотадашњи приступ: уместо да издвоји једно претпостављено културно „језгро“, на основу кога би био протумачен сваки облик промене, он креће од периферије, усмеравајући пажњу на „етничке границе“ и њихово одржавање. Полазећи од појединих истраживача који указују на то да су знаци за разликовање граница врло променљиви, Барт износи тезу да је идентитет процесуалан, а не системичан: да култура није датост, већ пре резултанта са различитим садржајем. Етничка група није сама по себи ентитет, већ један облик организовања препознатљив по контрастима између културних атрибута и унакрсних израза начина по којима се

¹⁰⁷ Исто, 23.

¹⁰⁸ Исто, 23-24.

¹⁰⁹ М. Прелић, нав. дело, 21.

људи сврставају.¹¹⁰ Барт, дакле, сматра да етничка група није стална категорија у смислу непроменљиве генетске, социјалне, културне и језичке заједнице, већ да је активно стварају њени чланови на основу својих субјективних уверења да јој припадају. Зато истраживање етничности пребацује у домен комуникације, симболизације, значења и културних процеса. Етничка припадност за њега представља тек једну од могућих категорија у које се појединац убраја према свом основном, најопштијем идентитету, који се хипотетично одређује према пореклу и социјализацији. Основа за формирање једне етничке групе нису изолација и садржај културе, него способност групе да симболички дефинише своје границе у односу на друге групе исте врсте, односно способност субјективног разграничавања између група *ми* и *они*.¹¹¹

И поред тога што су неке Бартове поставке касније оспораване, између осталог због тога што у тумачењу етничких феномена минимизирају значај и кохерентност културних традиција и објективних садржаја културе, без којих се не могу разумети ни субјективни процеси разграничења међу етничким групама, аналитичари су сагласни у томе да је његов пионирски рад свакако поставио темеље савременим приступима етницитету.¹¹² Фокус истраживања пребачен је са „објективног“ културног садржаја на питање граница и друштвене интеракције, захваљујући чему у изучавању етницитета долази до формулисања низа теоријских приступа који ову проблематику разматрају са више различитих аспеката. Ови се приступи, по Томасу Хилану Ериксону, у основи могу поделити на *примордијалистичке* и *инструменталистичке*.¹¹³ Према примордијалистичком схватању,¹¹⁴ које је до данас углавном одбачено, етничке односе карактерише „примордијална приврженост“, која људе спаја везама неизрецивог, неупитног значења, попут оног које се придаје родбинским везама, а које су испуњене високим интензитетом солидарности и осећања светог.¹¹⁵ Етнички идентитети су у овом смислу „више дати, него изабрани,

¹¹⁰ Bernar Formozo, „Raspave o etnicitetu“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (ur.), *Identitet(i)*, Clio, Beograd, 2009, 300-301.

¹¹¹ М. Прелић, нав. дело, 24; Гордана Благојевић, *Срби у Калифорнији. Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Посебна издања 54, Етнографски институт САНУ, Београд, 2005, 68-69.

¹¹² Мирјана Павловић, „Различитости и заједнички идентитет – Срби у Чикагу“, *Гласник Етнографског института*, књ. XLVII, Етнографски институт САНУ, Београд, 1998, 55.

¹¹³ Т. Н. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004, 96.

¹¹⁴ Израз *примордијалан* осмислио је 1957. године Едвард Шилс (Edward Shils) да би поткрепио своју тезу о значају примарних група у интеграцији и репродукцији друштва. F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, нав. дело, 98.

¹¹⁵ Исто, 98-99.

непроменљиви више него савитљиви и неизбежно доводе до сукоба“;¹¹⁶ они нису плод ранијих искустава, социјализације и интеракција, већ су „првобитни, оригинални, прастари или темељни“.¹¹⁷ Сходно наведеном, етницитет се схвата као примаран, будући да га појединац не бира, већ стиче рођењем, заједно са другим конститутивним елементима, као што су физичке карактеристике, презиме, племенска или верска припадност, заправо са свим оним елементима који га повезују са наводним прецима чије се наслеђе преноси са једне генерације на другу. По мишљењу примордијалиста, укорененост етничког идентитета у претпостављеном биолошком пореклу је та која етничким везама даје принудну снагу изведену из моралне дужности да се према „својима“ искаже солидарност, као и снагу емоција коју буди симболизам крвне везе и породице. Заступници оваквог схватања наводе да је етнички идентитет фундаменталан, зато што „припадност етничкој групи не представља једно могуће жариште међу другим облицима идентитета, него твори ‚базни‘ групни идентитет за све појединце, онај идентитет кроз који се преносе емоције, инстинкти, успомене, и то на начин који појединац не може изабрати и који стоји с ону страну свести“.¹¹⁸

У другу групу теорија о етницитету, које Ериксен уопштено назива инструменталистичким, а које произлазе из критике примордијализма, убраја се више разноликих приступа, што само говори у прилог комплексности овог феномена. Тешкоће у његовом објашњавању проистичу и из чињенице да он представља компоненту ширег и обухватнијег појма *идентитета* који је и сâм у теоријском смислу изузетно сложен и још увек недовољно прецизно дефинисан. Под овим појмом, према новијим парадигмама друштвених наука, обично се подразумева *позитивно вреднована социо-психолошка конструкција*, или самосвест јединке о својим карактеристичним својствима, али коју она нема сама по себи, већ коју стиче кроз друштвене и културне процесе, а на основу способности разликовања на релацији *ја – други* и *ми – они*.¹¹⁹ Идентитет је увек вишеслојан: сваки човек одржава мноштво разних идентитета, тј. себе истовремено доживљава кроз припадност извесном броју категорија и група људи. Поред етничког идентитета, могу постојати верски, регионални, локални, родни, класни, генерацијски, и други идентитети. Сви

¹¹⁶ Donald L. Horowitz, "The Primordialists", у: Daniele Conversi (ed.), *Ethnonationalism in the Contemporary World*, Routledge, London and New York, 2002, 72-73.

¹¹⁷ Russell Hardin, *One for All: The Logic of Group Conflict*, Princeton University Press, Princeton (New Jersey), 1995, 149.

¹¹⁸ F. Путинја, *Ž. Stref-Fenar*, нав. дело, 100-101.

¹¹⁹ М. Прелић, нав. дело, 25.

они нису одвојени, већ се прожимају и преклапају на различите начине, а у зависности од појединца, групе, места и времена. Идентитети се даље могу сегментирати на уже и шире облике, који потом могу улазити у интеракцију са другим идентитетима или њиховим појединим аспектима. У пракси је често тешко или готово немогуће разлучити којим се поступком који од идентитета покреће, проблематизује, будући да они могу бити чврсто повезани, а да при том њихова сразмера и интензитет варирају.¹²⁰

Иако води порекло од латинске речи *idem*, која значи *исти*, идентитет се у савременим теоријама не тумачи есенцијалистички, из чега произлази да се под њим не може подразумевати непроменљивост, односно континуитет битних карактеристика субјекта на који се односи. Он никада није неутралан, будући да се увек конституише са неке тачке гледишта. Стјуарт Хол наводи да су идентитети пре свега производ дискурса, унутар којих су створени као резултат одређеног друштвеног оквира, сходно чему их треба разумети као продукте стратегија исказивања у посебним историјским и институционалним местима на којима се користе одређене дискурзивне формације и праксе.¹²¹ Ричард Џенкинс објашњава да је идентитет пракса, процес који настаје у друштвеној интеракцији, а не трајна категорија коју ствари или људи поседују „сами по себи“, тако да је сваки идентитет уско повезан са друштвеном праксом кроз коју се једино и може разумети.¹²² По овом аутору, идентитети су променљиви, ситуационо условљени и подложни преговарању, у чему важну улогу имају спољашња дефиниција, односи моћи и доминације.¹²³ Идентитет је стога и дифузан и рефлексиван, а могу га имати и особе, и ствари и колективи. Како је променљив, ситуацион и флуидан, неки аутори предлажу да се уместо појма *идентитет* користе термини који би адекватније изражавали његову динамичност, као што су, на пример, *идентификација*, *процес идентификације*,¹²⁴ или, пак, *конструкција идентитета*.¹²⁵

¹²⁰ Сања Златановић, „Српска заједница у Гњилану: Дискурс носталгије урбане енклаве“, *Гласник Етнографског института*, књ. LXI (2), Етнографски институт САНУ, Београд, 2013, 67-68.

¹²¹ Stuart Hall, „Kome treba identitet?“, *Reč*, no. 64/10, Fabrika knjiga, Beograd, 2001, 219.

¹²² Према: Марина Симић, „Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилића“, *Гласник Етнографског института*, књ. LII, Етнографски институт САНУ, Београд, 2004, 69.

¹²³ R. Dženkins, нав. дело, 91, 291.

¹²⁴ G. DeJzings, нав. дело, 36.

¹²⁵ Jasna Čapo-Žmegač, *Srijemski Hrvati: Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Durieux, Zagreb, 2002, 22.

Етнички идентитет, према Џенкинсу, само је један од могућих колективних идентитета.¹²⁶ Тешким за дефинисање чине га особине својствене идентитету генерално, па тако Младена Прелић саопштава да је комплексност етничитета условљена његовом флуидношћу, флексибилношћу, контекстуалношћу, али и могућношћу да се њиме манипулише, као и актуелношћу, исполитизованошћу, посебно чињеницом да може да буде проткан снажним емоционалним набојем и ирационалношћу.¹²⁷ У савременим теоријама етничитета присутна је сагласност да је он ствар односа, а не одлика неке групе, да је резултат контакта, а не изолације, и да се формира, мења и одржава путем интеракције међу групама која укључује унутрашње и спољашње одређење, односно самоидентификацију и идентификацију од стране других као међусобно повезане и условљене процесе који се независно један од другог не могу разумети.¹²⁸ Џенкинс, ипак, скреће пажњу на то да етничитет може бити променљив, међутим да то не значи да је он увек такав и да такав мора да буде. Он није статичан, али се исто тако не налази у сталном флукутирању; он се друштвено конструише, али није безгранично варијабилан и подложен преговарању и манипулацији.¹²⁹

Питање *граница* заузима централно место у свим теоријама етничитета заснованим на Бартовим поставкама, по којима етничку групу дефинишу границе у односу на друге групе, а не унутрашњи културни садржај. Границе, према овим теоријама, нису последица просторне или друштвене изолације, већ проистичу из потребе група које комуницирају унутар неког ширег друштвеног контекста да између себе установе разлику.¹³⁰ Оне се, дакле, формирају у процесу интеракције међу групама, што значи да су увек двостране: „обе групе одређују свој идентитет и своју специфичност у односу на ону другу“.¹³¹ Иако је тај процес својствен свим процесима стварања идентитета, он се превасходно испољава у процесу развијања етничитета. То је због тога што, како сматра Арцун Ападурај, суштина етничког идентитета почива на свесном и маштовитом стварању и употреби разлика и искључивости, где је тај идентитет тесно повезан са културом. Као „културолошки“, како етничитет Ападурај описује, а под чиме подразумева схватање о „ситуираној различитости, тј. о различитости у односу на нешто што је локално, што је

¹²⁶ R. Dženkins, 285.

¹²⁷ М. Прелић, нав. дело, 30-31.

¹²⁸ R. Dženkins, 97, 127.

¹²⁹ Исто, 91, 291.

¹³⁰ Ј. Џаро-Џмегаћ, нав. дело, 21-22.

¹³¹ Т. Н. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, 76.

отеловљено и значајно“,¹³² овај идентитет у свом дефинисању недвосмислено зависи од граница, као „области разлика, контраста и поређења“.¹³³ Етничке границе се током времена могу појачавати, бледети или нестајати. Оне могу бити оштре и чврсте, али и флуидне, благе и пропустљиве. Очување границе постаје нарочито важно када на њу почне да се врши притисак, као на пример у периодима промена, криза, миграција, и сл.¹³⁴

Симболи, који поседују неодређена и непоуздана значења, према Синиши Малешевићу кључно су средство у дефинисању и репродуковању етничких идентитета. Елементи етничке симболике, којима се наглашавају разлике међу етничким групама, селективно се позајмљују из прошлости и преуређују како би одговорили потребама нових друштвених ситуација, док етничке групе користе и изнова формулишу културну традицију као ресурс у међусобној интеракцији и конкуренцији.¹³⁵ У означавању супротности између *нас* и *њих*, како упозоравају Путиња и Стреф-Фенар, етничка идентификација се ипак не изводи потпуно произвољно и из „било чега“. Наиме, симболички ресурси (језик, територија, културна традиција) могу се обликовати, селективно и према потреби користити, па и изнова тумачити, али они су у извесном смислу „већ ту“ и актерима на располагању.¹³⁶

Симболи на којима етнички идентитети почивају нису баш дакле сасвим случајни, већ су црпљени из одређених, најчешће традиционалних ресурса, сходно чему етничитет има својство да емитује континуитет са прошлошћу, повезаност са наводним прецима и утемељеност у културно-историјском наслеђу дотичне групе. Етнички идентитет, према томе, могао би да се окарактерише као дефиниција групе, односно социокултурна конструкција, уз претпоставку да се конструише као есенцијалан и примордијалан и да се на тај начин доживљава од стране највећег броја

¹³² Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, 12.

¹³³ Исто.

¹³⁴ Наведена својства граница могу се уочити управо на Косову и Метохији, где се кроз историју, по Геру Дејзингсу, бележе периоди коегзистенције Срба и Албанаца, са значајним кретањима преко етничких и верских граница захваљујући трговини, ширењу културе, религијској размени и верском преобраћању. Иако најновији сукоб и рат 1999. године могу указивати на међусобно непомирљиве границе, овај аутор подсећа на то да су оне често бледеле у мирнијим периодима и да су многе културне особине биле и остале заједничке и једнима и другима. Уместо о два „етничка“ друштва на Косову и Метохији, Дејзинг стога радије говори о једном „граничном“ друштву, у којем се периоди сукобљавања смењују са периодима додире и сарадње преко етничких и верских граница. G. Dejjings, нав. дело, 13-14.

¹³⁵ S. Malešević, нав. дело, 208-210.

¹³⁶ F. Putinja, *Ž. Stref-Fenar*, нав. дело, 186.

људи. Виталност етничком идентитету даје управо лаички доживљен есенцијализам, тј. конструкција појма етничке припадности као *природне*, у чијем корену лежи замисао о повезаности крвних сродника који једни према другима осећају заједништво и солидарност. Као такав, етницитет се може посматрати као врста друштвене везе, однос лојалности припадника етничке групе, која може да се мобилише и демобилише. Он је производ груписања и олакшава груписање, при чему етничка група ипак није друштвена или културна група. Она би пре могла да се одреди као симболичка заједница која може да буде мобилисана/демобилисана, да се поклапа или не поклапа са политичким и другим друштвеним групама.¹³⁷

Поменуто је да се различити идентитети међусобно прожимају, па тако и етницитет веома често показује склоност ка конвергенцији, односно ка преклапању са другим идентитетима. Он, на пример, може бити близак са родним идентитетима, будући да се жене и мушкарци, или културно специфичне категорије „мушко“ и „женско“ могу користити у циљу изражавања различитости етничких група и нација. Етничке разлике се у том смислу често могу опажати као родне категорије.¹³⁸ Етницитет се често може наћи и у повезаности са верским идентитетима. Јевреји су једна од етничких група која пружа класичан пример за ту подударност. Српски етнички идентитет се повезује са православљем, у тој мери да, како истиче Душан Бандић, без „православља Срби не би били то што јесу. Или, још краће, не би били Срби“.¹³⁹ Ни родни, ни верски идентитети, међутим, не морају увек да се поклапају са етничким идентитетима. Родни односи могу да варирају у границама етничке групе (између села и града) или пак могу бити истоветни у различитим групама. Нису ни све верске разлике истовремено етничке, нити су све етничке границе ојачане верским. Верске поделе могу чак да угрозе јединство етничке групе или нације, као што се то, рецимо, догодило Албанцима, код којих се уочава извесни анимозитет између сунитских муслимана и католика, или између сунитских муслимана и шиитски оријентисаних дервишких редова.¹⁴⁰

Уско повезан са етницитетом је *национални идентитет*. Овај појам се налази у директној вези са појмом *нација*, под којим Антони Смит подразумева „именовану људску популацију са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком

¹³⁷ М. Прелић, нав. дело, 43.

¹³⁸ G. Dejjings, нав. дело, 38.

¹³⁹ Dušan Bandić, *Narodno pravoslavlje*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, 22.

¹⁴⁰ G. Dejjings, нав. дело, 39.

економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника“.¹⁴¹ Бенедикт Андерсон објашњава да је нација „замишљена политичка заједница, и то замишљена као истовремено инхерентно ограничена и суверена“.¹⁴² Када каже замишљена, овај аутор не мисли да је она „измишљена“, већ просто да људи који себе дефинишу као припаднике једне нације „никад неће упознати већину припадника своје нације, па чак ни чути о њима, но ипак у мислима сваког од њих живи слика њиховог заједништва“.¹⁴³ Према Антони Смит, национални идентитет и нација представљају сложене конструкте сачињене од више узајамно повезаних компоненти – етничке, културне, територијалне, економске и правно-политичке. Они означавају „споне солидарности међу припадницима заједница уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијама, споне које могу али не морају наћи израза у сопственим државама тих заједница, но које се разликују од чисто правних и бирократских државних веза“.¹⁴⁴ Смит сматра да је национални идентитет можда најбитнији и најобухватнији од свих колективних идентитета међу људима данас. То долази не само отуда што је *национализам*, као идеолошки покрет, продро у сваки кутак планете, већ и зато што је свет подељен на „националне државе“ – државе које тврде да су нације, при чему је национални идентитет свуда окосница понављања кампање за народну сувереност и демократију. Друге врсте идентитета могу са националним идентитетима само да се преклапају или комбинују, али ретко су у стању да му поткопају моћ, мада могу да утичу на његов смер.¹⁴⁵

Говорећи о национализму, као главном творцу националног идентитета, Смит га описује као идеологију чије су основне поставке следеће: 1) свет је подељен на нације, од којих свака има своју индивидуалност, историју и судбину; 2) нација је извор целокупне политичке и друштвене моћи, и лојалност нацији изнад је сваке друге привржености; 3) људи се морају поистоветити са нацијом уколико желе слободу и самоостварење; 4) нације морају бити слободне да би у свету владали мир и правда.¹⁴⁶ Према овом аутору, национализам је модеран феномен, повезан са појавом националних држава крајем 18. века, који делује у многим равнима – политичкој, друштвеној, културној, а који може, али и не мора да почива на етничким везама.¹⁴⁷

¹⁴¹ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, 30.

¹⁴² Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998, 17.

¹⁴³ Исто.

¹⁴⁴ A. D. Smit, нав. дело, 32.

¹⁴⁵ Исто, 223.

¹⁴⁶ Исто, 119.

¹⁴⁷ Исто, 116.

Слично становиште има и Томас Хилан Ериксен, који разлику између нација и етничких категорија оправдава њиховим различитим односом према држави, иако национализам и етницитет види као сродне појмове. Национализам је за Ериксена идеологија модерних националних држава, која се заснива на схватању по којем се политичке и културне границе поклапају, мада уз примарно инсистирање на истим грађанским правима, а тек онда на истим културним коренима.¹⁴⁸ За разлику од Смита и Ериксена, са друге стране, Ричард Џенкинс национализам тумачи као појаву старијег порекла, смештајући њен настанак у предмодерну епоху, али је сагласан са тиме да њено *модерно* значење не улази у оптицај све до краја 19. столећа. По њему, национализам се не може одвојити од етницитета, сходно чему га тумачи као идеологију етничке идентификације која је историјски и ситуационо условљена, али карактеристична за политику сложених друштава (држава, али не нужно државанација). У фокусу национализма, по Џенкинсу, налазе се култура и етницитет, који се узимају као мерило чланства у политичкој заједници, при чему је њиме обухваћена колективна историјска судбина политичке заједнице и/или њених етнички дефинисаних припадника.¹⁴⁹

Снагу националног идентитета Антони Смит не види само у томе што је он глобалан, него и у томе што прожима животе појединаца и заједница у већини сфера животних делатности. У културној сфери он се испољава кроз читав низ представа, митова, вредности и сећања, као и у језику, праву, институцијама и церемонијама. У сфери економије, национални идентитет се поклапа са тежњом за контролом над територијалним ресурсима, укључујући радну снагу, те са подстицањем мобилности добара, као и расподеле средстава међу сународницима у домовини. У политици он подупире државу и њене органе; одабир политичког кадра, регулација политичког деловања и избор влада утемељени су на мерилима националног интереса, за који се претпоставља да осликава националну вољу и национални идентитет дотичне популације. У друштвеном погледу, национални идентитет омогућава друштвену спону међу различитим слојевима и групама дајући им репертоар заједничких вредности, симбола и традиција, као и границу раздвајања од *туђинаца*. Употреба симбола (застава, монета, химни, униформи, споменика и церемонија) подсећа припаднике нација на њихово „заједничко“ културно наслеђе, при чему их њихово

¹⁴⁸ T. H. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, 171, 177, 206.

¹⁴⁹ R. Dženkins, нав. дело, 248-249, 250.

осећање заједничког идентитета и припадништва јача и узноси.¹⁵⁰ Термини којима се нација описује конотирају блискост, сродство, емоције, док се припадање нацији повезује са бојом коже, пореклом, заправо са свим оним осећањима која се доводе у везу са рођењем и породичним заједништвом. Овако креиран доживљај националног идентитета, заснован на осећањима блискости, неупитне повезаности, те моралне чистоће и узвишености, Андерсон види као разлог због којег су обични људи спремни да жртвују чак и своје животе.¹⁵¹

3.4. Етнички сукоб

Да би друштвени сукоб постао етнички, односно да би жељени циљ тог сукоба био постигнут, потребно је људе „натерати“ да свет око себе посматрају искључиво кроз „етничке наочаре“.¹⁵² У светлу овог опажања, етнички сукоб на Косову и Метохији, као уосталом и било који други сукоб исте врсте, може се обухватније разумети уколико се размотре и чиниоци који људе „терају“ да свет гледају у етничкој визури, а који углавном остају прикривени иза схватања према којима различитост етничких идентитета и доживљај *другога* као супарника самог по себи представљају једини и довољан разлог за сукоб. У савременим теоријама етничитета, наиме, присутно је више приступа који овај феномен схватају као инструмент, тј. као ресурс подложен мобилизацији у постизању одређених друштвених циљева, на првом месту у освајању политичке власти и присвајању економских добара.¹⁵³ Значај ових приступа огледа се у томе што се њима указује на то да се људи не боре напросто зато што су културно различити, захваљујући чему они доста добро „раде“ онда када треба објаснити ситуације у којима до етничких сукоба долази, нарочито у случајевима национализма. Ови су приступи, пак, од мање користи када треба образложити формирање и одржавање етничких група када конфликтне ситуације не постоје.¹⁵⁴

Схватању по којем етничитет представља ресурс погодан за мобилизацију блиско је пре свега становиште према којем је облицима идентификације заснованим на религији, језику или националном пореклу заједничка „чињеница да су постали

¹⁵⁰ A. D. Smit, нав. дело, 32, 33-34, 224.

¹⁵¹ B. Anderson, нав. дело, 136.

¹⁵² Božo Milošević, *Sociologija i savremeni svet*, Filozofski fakultet, OLD Commerce, Novi Sad, 2007, 119.

¹⁵³ F. Putinja, *Ž. Stref-Fenar*, нав. дело, 107.

¹⁵⁴ Исто, 117.

делотворна жаришта групне мобилизације за конкретне политичке циљеве“.¹⁵⁵ Посебан значај етницитета овде се види у томе што подстиче групну солидарност у конфликтним ситуацијама, чиме се, на извештан начин, прикривају заједнички материјални интереси око којих се води борба. Етницитет је, у том смислу, својеврсна „маска конфронтације“, док су етничке групе инструменталне групе, створене и одржаване зарад своје прагматичне корисности, или су оне, пак, „оруђа“ којима се прибегава да би се постигла колективна добит. Приступима који деле овакво становиште заједничко је то што етницитет доводе у везу са процесима конкуренције, сходно чему га виде као облик друштвене организације који омогућава развијање стратегија економског успеха и групне надмоћи. Ове приступе, са друге стране, одликује више варијанти, у којима се нагласак ставља час на индивидуалне циљеве и стратегије, час на колективну борбу за власт.¹⁵⁶

Према овим схватањима, етничке групе нису ништа значајније од друштвених класа са којима се често поклапају. Поједини аутори сматрају да етницитет избија у први план управо у ситуацијама када се нове класне, односно друштвене поделе изазване процесима модернизације подударају са старим племенским афилијацијама.¹⁵⁷ Други, који строже разликују класне интересе од економских интереса који се тичу свих чланова једне етничке групе, тумаче га као облик политичке мобилизације који конкурише друштвеној класи и тежи да је у модерном свету истисне, будући да подразумева афективне везе засноване на осећању *природног* заједништва којих је класа по правилу лишена.¹⁵⁸ И по једнима и по другима етницитет представља ефикасну основу политичке мобилизације баш из разлога што омогућава комбиновање интереса и афективних веза. Свој успех дугује чињеници да код људи изазива мање апстрактне и идентификацији лакше подложне културне симболе него што то чини класа. Етнички сукоб би одатле могао да се окарактерише као сукоб који има подједнако рационалну основу као и класни сукоб, с том разликом што почива на мобилизацији која подстиче снажне емоције повезане са осећањима примордијалне и ирационалне привржености.¹⁵⁹

Етницитет се са аспекта инструменталистичких теорија види дакле као израз модерности, а не као облик архаизма. Он се објашњава као идентификација која се

¹⁵⁵ Nathan Glazer, Daniel Patrick Moynihan, Corinne Saposs Schelling (ed.), *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1975, 18.

¹⁵⁶ F. Putinja, *Ž. Stref-Fenar*, нав. дело, 107-108.

¹⁵⁷ Исто, 108.

¹⁵⁸ Исто, 108-109.

¹⁵⁹ Исто, 109.

мобилише посредством обележја модерне државе која легитимише етничку политику, и у којој рационализовани тржишни системи уздижу корисност етничког организовања изнад других облика друштвеног организовања.¹⁶⁰ Инструментализам на етницитет са посебном пажњом гледа из угла његове улоге у остваривању циљева елита, где се као један од главних циљева често јавља „полагање права“ на територију. Објашњење деловања елите креће се од ставова проистеклих из политичке антропологије и социјалне психологије, по којима политичке групе и елите користе симболе, идеологије и дискурсе како би обезбедиле масовну подршку и привукле имагинацију јавности у циљу покретања друштвене акције, до ставова заснованих на приступима политичких наука, у којима се на етницитет гледа као на логику коришћену у стратегији и тактици којима политичке елите манипулишу масама.¹⁶¹ Савремени теоретичари елите истичу да је спрега односа моћи и симбола пресудна у разумевању целокупног друштвеног живота. Симболи су, како сматрају, неизбежан део друштвене праксе и комуникације, што их чини предметом и циљем политичког делања: људи воле и мрзе, убијају и умиру за симболе и због њих. Етницитет, који наглашава разлике и симболе етничких група, у том контексту не тумачи се као премодерна и локална појава, већ као битан носилац модернизације у функцији задобијања моћи.¹⁶² Он је у модерном друштву, према Абнеру Коену (Abner Cohen), „резултат интензивне *интеракције* различитих културних група, а не тежње ка сепаратизму. Он је резултат жестоке борбе између група око нових стратешких позиција моћи унутар структуре нове државе: радних места, пореза, фондова за развој, образовања, политичких положаја, и тако даље“.¹⁶³

Етнички сукоб, по Роберту Хејдну, може се посматрати као својеврсна константа, односно као појава која је међу различитим културним групама увек присутна, мада испољена на прикривен или уочљив начин. Овај аутор етницитет види као средство конкуренције, а етничке односе као односе прагматичности које карактерише антагонизам заснован на супротстављеним политичким интересима. До оваквог становишта Хејдн долази поређењем односа између верских група у Јужној Азији и на Балкану, које описује као *народе (nations)* истог или сличног језика, међусобно подељене на основу религијске припадности, а којима је, у модерном

¹⁶⁰ Н. Zdravković, нав. дело, 95-96.

¹⁶¹ S. Malešević, нав. дело, 201-202.

¹⁶² Исто, 210.

¹⁶³ Abner Cohen, *Two-Dimensional Man: An Essay on the Anthropology of Power and Symbolism in Complex Society*, Routledge and Kegan Paul, London, 1974, 96.

контексту, и у једној и у другој регији заједнички феномен *верског национализма* (*religious nationalism*).¹⁶⁴ Карактеристично за ове групе, које Хејдн узима само као пример, дакле не као усамљен случај, јесу односи толеранције, и то такве толеранције која уз коегзистенцију (или суживот) не искључује међусобне тензије, конфликте, па и спорадично насиље. Толеранција се, сходно овоме, карактерише као регулаторни фактор, пре него као вредносна или етичка норма, што значи да се као принцип међуетничких односа јавља превасходно из прагматичних разлога, на првом месту у функцији одржавања стабилности међу етничким и верским групама. Наведено становиште Хејдн дефинише концептом *антагонистичке толеранције* (*antagonistic tolerance*), под којим подразумева стање стално присутног антагонизма међу народима, а који се у зависности од друштвено-политичких чинилаца испољава као присилна толеранција (у периодима мира и стабилних односа), односно као сукоб (у доба нестабилности и рата). По овом концепту, главну одлику етничких и верских односа представљају управо трајни антагонизми, ривалитети и поделе, који се чак ни флуидношћу, тј. променљивошћу идентитета не могу тако лако превазићи.¹⁶⁵

Специфичне по етничком сукобу могу бити ситуације када између периферије и центра, као супротстављених ентитета унутар одређеног простора, дође до напетости због неједнаке расподеле рада и добара. Према теорији *унутрашњег колонијализма*, ова неједнакост јавља се као последица модернизације, и испољава се између, са једне стране, централне, економски и политички привилеговане групе, и, са друге стране, периферних група прикраћених у процесу модернизације, при чему и једне и друге групе имају углавном раздвојена подручја становања. Сразмерно неједнакој подели ресурса и моћи, по овом приступу, долази и до јачања различитих етничких идентитета у наведеним групама. Реакције непривилеговане периферије имаће тада великих изгледа да се изразе на етничкој основи, пошто ће прикраћена група посегнути за културним разликама како би нашла потпору за своје политичке захтеве, односно за борбу против доминантне групе.¹⁶⁶ Етницитет се у том случају манифестује као облик солидарности који се јавља као одговор на дискриминацију и

¹⁶⁴ У Јужној Азији Хејдн узима у разматрање односе између Хиндуса и муслимана у Индији, а на Балкану односе између Срба и Албанаца на Косову и Метохији, као и односе између муслиманских Бошњака и хришћанских (православних) Срба и (католичких) Хрвата у Босни и Херцеговини. Robert M. Hayden, "Antagonistic Tolerance: Competitive Sharing of Religious Sites in South Asia and the Balkans", *Current Anthropology*, Volume 43, Number 2, April 2002, 208.

¹⁶⁵ Исто, 207, 219.

¹⁶⁶ F. Putinja, *Ž. Stref-Fenar*, нав. дело, 116.

неравноправност, а са циљем да мобилише групу како би се извукла из потчињеног положаја.¹⁶⁷

Српско-албански сукоб на Косову и Метохији, кога Дејзингс назива пограничном облашћу, провинцијом, периферним друштвом са неразвијеном привредом, са тек номиналном централном државном влашћу током великог дела своје историје,¹⁶⁸ у складу са наведеним има бројне узроке: структурално сиромаштво, неравномеран економски развој, неједнак приступ ресурсима и власти, политичко и друштвено угњетавање дефаворизоване групе,¹⁶⁹ итд. Уколико се овај сукоб посматра у контексту ратова у Југославији с краја 20. века, узроци су му нераскидиво повезани са дуготрајном економском, друштвеном и политичком кризом која на општем плану доводи до распада ове земље у последњој деценији тог столећа. Национализам као средство за постизање политичких и економских циљева владајућих елита у том процесу имао је по неким ауторима кључну улогу. Већ је у оквиру уставног уређења СФРЈ, како примећује Владимир Гоати, вођена „жестока борба између политичких елита федералних јединица (република, и до 1989. покрајина). Те елите су припадале разним етничким групама, те се њихова борба постепено претворила у етнички сукоб“.¹⁷⁰ У условима све израженије кризе, национализам је од стране политичког врха наметан као замена за ишчезле елементе друштвене интеграције. Он је, по Душану Јањићу, требало да „излечи заједницу озбиљно захваћену кризом идентитета. То је олакшало трагање за ‚кривцем‘ на кога би се свалиле све оптужбе и који би могао бити предат незадовољнима као нека врста жртвеног јарца“.¹⁷¹

Етницитет у функцији остваривања политичких циљева на Косову и Метохији није најновија појава. Многи аутори тврде да Албанци питање етничког идентитета покрећу крајем 19. века, онда када интереси њихових елита постају угрожени услед продора суседа на територије насељене албанским становништвом. Албански национализам јавља се као реакција на све веће слабљење Отоманског царства, али и из незадовољства одлукама Берлинског конгреса којима су упркос протестима албанских елита поједине територије настањене Албанцима предате њиховим суседима. До тада, Албанци су били јасно подељени по верској, класној и племенској

¹⁶⁷ Исто, 115-116.

¹⁶⁸ G. Dejjings, нав. дело, 13, 18.

¹⁶⁹ H. Zdravković, нав. дело, 96.

¹⁷⁰ Vladimir Goati, "The Impact of Parliamentary Democracy on Ethnic Relations in Yugoslavia, 1989-1995", у: D. Janjić (ed.), *Ethnic Conflict Management: The Case of Yugoslavia*, 58.

¹⁷¹ D. Janjić, "Ethnic conflicts and breakup of former Yugoslavia", 23.

припадности, међутим као одговор на ову претњу етницитет постаје не само средство супротстављања суседима, већ и средство задржавања политичких и економских привилегија.¹⁷² Од сличних разлога, по тврдњама више аутора, нису далеко ни корени српског национализма. Етницитет код Срба почиње да јача онда када трговачка буржоазија с почетка 19. века жели да стекне самосталност у односу на османску управу, пре свега у економском погледу. И један и други национализам, према томе, могу да се тумаче као резултат друштвено-политичког и економског контекста, односно као последица такмичења у погледу територија, власти и привилегија.¹⁷³ Њихов сукоб на Косову и Метохији повезан је са чињеницом да ни српски, ни албански национализам нису довели до завршетка процеса формирања властите нације, будући да се кроз 19, а онда и 20. век ни једна ни друга група нису организовале само у *своје*, јединствене државе. Због тога се, по оцени Душана Јањића, овај сукоб уопштено може окарактерисати „као закаснили покрет националне еманципације“,¹⁷⁴ при чему главни проблеми наведених националиста леже у међусобној противуречности и у томе што им етничка окупљања служе као означитељ поделе.¹⁷⁵

3.5. Етницитет и урбано груписање

Етничку поделу Косовске Митровице, проузроковану ратом 1999. године и поделом Косова и Метохије на два дела – већински албански, односно већински српски, у теоријском смислу доводим у везу са концептом *урбаног груписања*, блиским феномену *подељених градова*, односно настојим да је посматрам са аспекта повезаности етницитета и расподеле становништва у урбаним, градским просторима. Поред наведеног термина, у литератури из области урбаних истраживања срећу се и термини као што су *дуални градови*, *поларизовани градови*, и слично. У употреби се може наћи и термин *гранични градови*, који би, условно речено, из теоријског угла вероватно био најоперативнији у разматрању поделе Косовске Митровице, уз то да се у његовом разумевању узму у обзир и све важније специфичности феномена подељених градова у ширем смислу. Под синтагмом граничних градова, наиме, подразумевају се градови који су, како се у једној дефиницији каже, подељени између

¹⁷² Н. Zdravković, нав. дело, 99-100.

¹⁷³ Исто, 100.

¹⁷⁴ D. Janjić, "Ethnic conflicts and breakup of former Yugoslavia", 17.

¹⁷⁵ Исто, 23.

„два, или више снова“. То су спорна места која се налазе на линијама ширих етничких, верских или идеолошких подела. Кључни проблем ових градова везује се са питањем суверенитета који на њега полажу две или више страна, због чега се не могу једноставно поистивећивати са градовима који су тек мултикултурални или мултиетнички.¹⁷⁶

Изрази *дуални*, *поларизовани*, *подељени* градови углавном су превише уски да би објаснили феномен урбаних подела у просторном кључу, које се могу описати као комплексне, вишеструке, свакако разноврсније него што би то, како наведени термини сугеришу, била проста подела само на два ентитета. Поједини аутори сматрају да је могуће издвојити неколико образаца диференцијације. Најопштији би били културни, функционални, статусни.¹⁷⁷ Под првим би се подразумевала подела на основу разлика у култури (језику, традицији), у чему би важну улогу имали етничитет и верска припадност. Други образац обухватао би поделу према професији и економској улози. Он би поделу у просторном и организационом смислу укључивао у сврху економске логике. То би значило не само разликовање на основу делатности, већ и на основу организације становања која би била у складу са обављањем дотичне делатности. Трећи образац поделе одражавао би односе моћи, односно разлике у статусима (друштвеном, економском, политичком, правном, итд). Овај образац би се подударало са поделама које се обично називају класним.¹⁷⁸

Наведени образци могу се преклапати, али истовремено и противуречити један другоме. Културне разлике могу подупирати разлике у односима моћи, чак до мере да прве буду нераскидиво повезане са другима, што се у дијахронијској равни може јасно уочити, рецимо, између европских колонизатора и урођеника, Јевреја и Арапа, итд. Ове поделе се, при том, често мешају са поделама економских улога, у чему може доћи до извесних контрадикторности као последице односа моћи и обављања производних делатности. Послодавци, на пример, настоје да им радници буду близу радног места, али у исто време и „далеко“ од њих, што се, између осталог, може одразити на међусобну просторну дистанцу. Статусне поделе и разлике у економским функцијама могу бити супротне солидарности унутар етничких или верских група,

¹⁷⁶ Joël Kotek, "Divided Cities in the European Cultural Context", *Progress in Planning*, Vol. 52, Issue 3, 1999, 228, 229.

¹⁷⁷ Peter Marcuse, Ronald Van Kempen (ed.), *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space*, Oxford University Press, New York, 2002, 12.

¹⁷⁸ Исто, 12-14.

чиме се, међусобном нетрпељивошћу, могу довести у питање осећања културне повезаности и међузависности, и сл.¹⁷⁹

Сложеност просторних подела условљена је и географским чиниоцима, иако њихов утицај у зависности од друштвених и културних норми, такође и од економских промена, може да буде различит.¹⁸⁰ Како у крајњој инстанци *простор* представља социо-културну категорију, просторни аспект подела увек је у мањој или већој мери одражавао, подупирао или доводио у питање друштвене поделе, сходно чему би, како неки аутори подвлаче, било сасвим тачно схватање по којем се „друштвени односи са односима у простору посредно или непосредно налазе у тесним и неизбежним везама“.¹⁸¹ Ове везе могу се посматрати као реципрочне: друштвени односи детерминишу просторне односе, и обрнуто, мада просторни односи друштвене односе не морају увек да потврђују. Тамо где дође до тога да су друштвени односи нестабилни, или где расподела и употреба простора није у сагласности са њима, може наступити сукоб који ће постојеће спорове додатно продубити.¹⁸²

Друштвене поделе се у просторном погледу често манифестују кроз форму *груписања*, која према Петеру Маркузеу представља једну од карактеристичних својстава урбаних средина. По овом аутору, под груписањем се подразумева концентрисање становништва у простору, односно формирање групе људи у одређеном просторном контексту.¹⁸³ Ова појава се испољава у више различитих облика, са већом или мањом уочљивошћу и са линијама раздвајања између група које су мање или више јасне. У везу са груписањем Маркузе доводи феномен *сегрегације*, под којом подразумева процес у којем се група, углавном недобровољно, под притиском ширег друштвеног окружења, смешта, односно настањује у одређени градски простор.¹⁸⁴ Сегрегацију овај аутор види као форму груписања, са том карактеристиком да она представља ствар извесне принуде, засновану на хијерархизованим друштвеним односима. Као синоним за сегрегацију Маркузе наводи појам *гето*; сегрегација је, по њему, „процес формирања и одржавања гета“.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Исто, 14.

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ Robert Ezra Park, *Human Communities: The City and Human Ecology*, The Free Press, New York, 1952, 177.

¹⁸² P. Marcuse, R. Van Kempen (ed.), нав. дело, 14-15.

¹⁸³ P. Marcuse, "Enclaves Yes, Ghettos No: Segregation and the State", у: David P. Varady (ed.), *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves and Inequality*, State University of New York, Albany, 2005, 16.

¹⁸⁴ Исто.

¹⁸⁵ Исто, 15, 16.

У већини дефиниција сегрегација се као појам повезује са односима моћи у друштву. Према једном одређењу, она представља стање друштвеног поретка доминације и потчињености, где се просторно одвајање налази у функцији одржавања тог стања.¹⁸⁶ Сегрегација се дефинише и као институционализована форма друштвене дистанце, са границама међу хијерархизованим групама које се директно рефлектују на интеракцију тих група. Она означава друштвену поларизацију и отпор променама, што погодује појави политичких сукоба; не подразумева, али обично укључује физичко подвајање.¹⁸⁷ Међу различитим ауторима постоји сагласност да се сегрегација може срести у готово свим сферама друштва: у области рада, образовања, здравства, спорта, превоза путника, тржишта, итд. Њоме су често прожети односи између различитих категорија становништва: богатих и сиромашних, старих и младих, припадника различитих етничких група. У основи, она тежи да се испољава кроз просторну дистанцу засновану на друштвено-економским, етничким или демографским параметрима, у чему главно полазиште поделе представља *резиденцијални* концепт или концепт *становања*.¹⁸⁸

С обзиром на последице које производи, сегрегацији се често приписује карактер негативне појаве. Она има тенденцију да изолује, ограничи животни простор, смањи могућности за образовање и запослење. Над групама обухваћеним сегрегацијом олакшава се политичка контрола, али и систем репресије;¹⁸⁹ сегрегација погодује појави криминалитета,¹⁹⁰ и сл. Упркос томе, сегрегација се у теоријским расправама тумачи као неспорна и неминовна урбана стварност. Градови по својој природи окупљају људе са различитих страна и представљају места хетерогених активности. Ово нарочито важи за савремени свет у којем су они као никада раније захваћени брзим променама, превасходно захваљујући процесу економске глобализације услед које долази до интензивног кретања становништва и гравитирања припадника различитих култура ка великим привредним, урбаним центрима.¹⁹¹ Због тога се под лупом истраживача данас све више налазе различити градови и метрополе

¹⁸⁶ Mohammad A. Qadeer, "Ethnic Segregation in a Multicultural City", у: D. P. Varady (ed.), нав. дело, 49.

¹⁸⁷ Ann Legeby, *Urban Segregation and Urban Form*, KTH Royal Institute of Technology, Stockholm, 2010, 11.

¹⁸⁸ Исто, 11-12.

¹⁸⁹ Frederick W. Boal, "Urban Ethnic Segregation and the Scenarios Spectrum", у: D. P. Varady (ed.), нав. дело, 65.

¹⁹⁰ Ann Legeby, нав. дело, 12.

¹⁹¹ Nadia Charalambous, *Understanding Segregation: The Relationship Between Urban Form and Social Exclusion*, 3, <http://www.enhr2011.com/sites/default/files/Paper-charalambous-WS10.pdf>

широм планете, почевши од Лондона, Париза, Амстердама, Хамбурга, преко Торонта, Сиднеја, Рио де Жанеира, Буенос Аиреса, све до Каира, Јоханесбурга, Џакарте, итд.¹⁹² Са посебном пажњом анализира се ситуација у градовима САД, у којима се просторне поделе „традиционално“ доводе у везу са поделама између белачког и црначког становништва, чиме превасходно показују карактеристике расне сегрегације.¹⁹³ Сложеност изучавања урбаног груписања, и са њим повезаних различитих нивоа сегрегације, толика је да због недостатка једнозначних критеријума за описивање свих могућих варијанти ових феномена међу истраживачима мањка сагласности око одговарајуће терминологије, па се, тако, за означавање делова градова са „одвојеним“ становништвом у употреби може наћи више термина, као што су *слам*, *енклава*, *четврт*, *колонија*, *општина*, већ поменути *гето*, итд.¹⁹⁴

Када је реч о етничкој сегрегацији, преовлађују ставови да до етничког „одвајања“ у урбаним срединама долази услед двоструког утицаја: 1) негативног пријема *споља*, тј. структуралним ограничењима и институционалном дискриминацијом земље домаћина (уколико је реч о имигрантима), или притиска друге етничке групе; и 2) позитивног самовредновања *изнутра* које припаднике групе „задржава“ у сопственим „границама“. Ови процеси, симултано делујући, доводе до јачања солидарности унутар етничких група, односно до очувања елемената њихове традиционалне културе и „затварања“ према спољашњем окружењу.¹⁹⁵ Као такви, они резултирају одређеним степеном сегрегације, где виши ниво сегрегације подразумева нижи ниво спољашње интеракције, и обрнуто. Степен просторне блискости између група у том случају наћи ће се у директној корелацији са друштвеним контактом између тих група: што је просторна подвојеност међу групама израженија, то ће бити и већа друштвена дистанца међу њима, и супротно.¹⁹⁶ Поједини аутори, полазећи од овога, износе тезу да је просторна дистрибуција међу припадницима различитих група

¹⁹² Carl H. Nightingale, *Segregation: A Global History of Divided Cities*, The University of Chicago Press, Chicago, 2012, 9.

¹⁹³ Аутори Мејси и Дентон тврде да је резиденцијална сегрегација у САД, чији су савремени корени у расној сегрегацији с краја 19. и почетка 20. века, постала главни организациони принцип америчког друштва и да је као таква одговорна за стварање урбане популације другог реда. Сегрегација, по овим ауторима, продукује нови систем вредности, у којима традиционалне категорије, као што су посао, образовање и солидарне друштвене везе губе на значају. Douglas S. Massey and Nancy A. Denton, *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1993, 9.

¹⁹⁴ С. Н. Nightingale, нав. дело, 9.

¹⁹⁵ David Newman, "Integration and Ethnic Spatial Concentration: The Changing Distribution of the Anglo-Jewish Community", *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 10, No. 3, Blackwell Publishing, 1985, 360.

¹⁹⁶ Исто, 361.

кључ за њихову друштвену интеракцију. Ако нема резиденцијалног мешања са ширим друштвеним окружењем, систем вредности и идентитет етничке групе остаће конзервирани, док ће у случају мешања доћи до извесних промена. Између сегрегације и асимилације, као две крајности, ефекат прелажења просторних граница може се тада испољити кроз *интеграцију*, чиме ће кореспондирати са *плуралношћу* или *мултикултуралношћу*, што значи да неће доћи до нестанка групе, већ до њеног укључивања у ширу друштвену заједницу, односно до суживота са другим групама уз очување елемената свог система вредности и идентитета.¹⁹⁷

О „корисности“ сегрегације етничких група постоје различита становишта. Док се, као што је већ речено, она неретко тумачи као негативна појава уопште, нису усамљена мишљења по којима она има и својих позитивних страна. О бенефитима урбаног груписања на етничкој основи могуће је, додуше, са већом извесношћу говорити онда када до „одвајања“ етничких група не долази само пуком принудом, већ пре својевољно, на основу избора и донете одлуке.¹⁹⁸ Претходно је поменуто да груписање доводи до јачања солидарности унутар етничких група и до очувања елемената њихове традиционалне културе, што се из угла припадника саме групе већ може сматрати позитивним аспектом овог феномена. Захваљујући солидарности, наине, стварају се услови за успостављање међусобног саосећања и разумевања, при чему се јача и стабилност читаве групе у односу на шире друштвено окружење, док културне вредности које се груписањем конзервирају могу бити од значаја као ресурс за очување и изражавање идентитета припадника групе.¹⁹⁹ Друга позитивна страна етничког груписања може се посматрати сходно схватању по којем етницитет, поред осталог, представља израз практичних потреба људи. Ова димензија етницитета нарочито долази до изражаја у сфери економских односа, где се етничка група јавља не само као оквир у којем влада исти културни образац, погодан за солидарно повезивање и идентификацију, већ и као оквир економске међузависности и утицаја. Сваки етницитет је, другим речима, „мање или више употребљив привредни ресурс: припадност једној етничкој групи омогућава контакте, доноси субвенције, даје

¹⁹⁷ Ceri Peach, "The Ghetto and the Ethnic Enclave", у: D. P. Varady (ed.), *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves and Inequality*, State University of New York, Albany, 2005, 34, 35.

¹⁹⁸ N. Charalambous, нав. дело, 3.

¹⁹⁹ Очување културних вредности може се јавити као резултат конкретне жеље самих припадника групе, услед чега долази до конзервирања тих вредности и „затварања“ групе. Пример овог случаја могу бити јеврејске заједнице чији се чланови „просторно одвајају и друштвено изолују да би могли да обављају своје верске обреде, придржавају се својих навика у исхрани, посећују синагоге и моле се три пута на дан, практикују своје обичаје“, итд. Louis Wirth, "The Ghetto", *American Journal of Sociology*, Vol. 33, No. 1, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, 59.

привилегије, али намеће и одређене економске обавезе“.²⁰⁰ У светлу наведеног, етничко груписање могло би се описати као процес у функцији дистрибуције капитала и рада, односно као оквир „етничког предузетништва“ (*ethnic entrepreneurship*), под којим се подразумева мрежа економских односа која се успоставља унутар етничке групе насељене у одређеном простору, а са циљем задовољења потреба припадника те групе. Реч је о својеврсном предузећу заснованом на културној блискости, тј. етничкој солидарности, унутар којег се припадници етничке групе пре опредељују за привредну сарадњу са својим сународницима, него са припадницима других етничких група. Исто је и са пружањем, односно коришћењем различитих врста услуга: правници, наставници, лекари, туристички агенти, итд, пријемчивији су за клијентелу из властитог културног миљеа, и обрнуто. Етничко груписање, дакле, обезбеђује базу за предузетништво, али оно, у исто време, будући да се заснива на етничким односима, постаје и једна од важних компоненти повезивања и подршке унутар групе.²⁰¹ По неким ауторима, етничке енклаве или четврти, као делови градова насељени етничким групама, свој пуни израз добијају управо онда када дође до успостављања разгранате и стабилне економске мреже међу припадницима тих група, односно онда када се етнички односи нађу у функцији економских односа.²⁰²

Позитивни аспект етничког „одвајања“, најзад, повезан је и са конфликтним ситуацијама, у којима услед појаве одређених претњи *споља* долази до пораста страха и осећања угрожености међу припадницима групе. Претње се могу материјализовати у виду ескалације физичког насиља, али могу остати само на нивоу психолошке узнемирености, што у оба случаја доводи до повећања степена опреза и активирања механизма заштите.²⁰³ Психолог Ричард Лазарус наводи два начина деловања у циљу борбе против спољашње претње. То су, најједноставније речено, напад и одбрана. Први начин имплицира настојање да се неповољне околности директно уклоне, док други начин подразумева усмереност ка њиховом избегавању или ублажавању.²⁰⁴ Просторно груписање етничких заједница може се у том смислу интерпретирати као

²⁰⁰ S. Nedeljković, „Економска исплативост етничкост: економско понашање као израз етничког идентитета међу српским исељеницима у САД“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 6, св. 4, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2011, 907.

²⁰¹ F. W. Boal, нав. дело, 68.

²⁰² M. A. Qadeer, нав. дело, 53.

²⁰³ F. W. Boal, нав. дело, 65.

²⁰⁴ Richard S. Lazarus, *Patterns of Adjustment and Human Effectiveness*, McGraw-Hill, New York, 1969, 210.

феномен у функцији борбе против претње, односно као стратегија опстанка у условима спољашње угрожености. То значи да „збијање редова“ припадника етничке групе унутар одређених градских простора омогућава утврђивање одбрамбене позиције у односу на шире друштвено окружење или конкретно у односу на другу етничку групу, чиме се смањује ризик да појединац остане изолован и одвојен од осталих припадника своје групе. Такође, груписање у психолошком погледу оснажује осећање безбедности живљења у непосредној близини својих сународника у условима постојеће претње, али омогућава и избегавање потенцијално критичних ситуација у контакту са *оним другима*, које могу изазвати непријатност и осећање угрожености. На крају, концентрацијом припадника једне етничке групе на једном месту може се оформити „база“ одакле ће се деловати на плану извођења одређених борбених активности против друге групе, а које могу имати форму мирних политичких протеста, или, пак, форму насилних, па и оружаних дејстава.²⁰⁵

3.6. Насиље, страх, опасност, ризик

Подела Косовске Митровице, односно „одвајање“ Срба од Албанаца и њихово концентрисање у делу града северно од реке Ибар, показује главне карактеристике етничког груписања у условима међуетничког сукоба. Специфичност овог процеса испољава се у асиметрији моћи, тј. у неравнотежи снага једних и других, која се од рата 1999. године наомамо огледа у формирању и постепеном оснаживању косовских, албанских институција са седиштем у Приштини, са једне стране, односно у покушају одржања *statusa quo* и очувања институција и уставног поретка Републике Србије, са друге стране. Резултат овога јесте то да данас Албанци имају инфраструктуру, људство, наоружање, контролу телекомуникација, широку подршку у међународним размерама, док Срби располажу веома ограниченим инфраструктурним капацитетима и ограниченим бројем људи без униформе „са селективним избором оружја и других средстава, али одлучних у својим намерама“.²⁰⁶ Положај Срба донекле је избалансиран тиме што се северна Косовска Митровица залеђем наслања на Звечан, већински српску општину,²⁰⁷ а тиме и на подручје северног Косова и Метохије које се

²⁰⁵ F. W. Voal, нав. дело, 65-66.

²⁰⁶ Славољуб Ранђеловић, „Савремени концепти сукоба у информационо-комуникацијској сфери“, *Војно дело*, бр. 1, Министарство одбране Србије – Војноиздавачки завод, Београд, 2008, 141.

²⁰⁷ Општину Звечан, поред истоименог града чини још 35 села. Према подацима ОЕБС-а, укупан број становника процењен је на 16.650, од чега је Срба преко 16.000, а Албанаца свега око 350,

физички непосредно граничи са централном Србијом. Захваљујући овоме, посебно чињеници да граница између два наведена ентитета тек формално постоји и да за њено прелажење нису потребни ни пасош, ни виза, Република Србија је после рата сачувала велики економски, политички и културни утицај на северну Косовску Митровицу, чиме је код тамошњих Срба утицала не само на очување, него и на оснаживање осећања привржености сопственој земљи. О овом граду, али и о целом Косову и Метохији, не може се отуда још увек говорити као о „постконфликтном подручју“, и о томе се неће моћи говорити све док не дође до институционалног устројства признатог од свих актера на терену. Такав исход, сходно постојећем стању ствари, пре свега ставу кључних чинилаца међународне заједнице, био би могућ кроз интеграцију Срба у косовске, албанске институције, чему се Срби годинама опиру, мада до одређених промена у том смислу долази након потписивања Бриселског споразума 19. априла 2013. године и одржавања локалних избора у новембру исте године по законима косовских власти у Приштини, а на којима су за места у општинским самоуправама конкурисали и српски кандидати.

Услед асиметрије моћи и опречних интереса Срба и Албанаца, Косовска Митровица после поделе на етничкој основи представља зону напетости, са великим бројем акција у којима долази до нарушавања безбедности грађана, због чега је о том граду у периоду после рата 1999. године могуће говорити као о подручју у којем сукоб није престао, већ је добио карактер „сукоба ниског интензитета“, где граница између „конфликтног“ и „постконфликтног“ није довољно јасна, одакле и свакодневица становништва, пре свега Срба у северном делу града, постаје дубоко подређена тој нејасној линији разграничења. Због тога се ситуација у северној Косовској Митровици може описати као нестабилна, са недефинисаним и несигурним институционално-правним статусом, неизвесном будућношћу и свакодневним животом становништва испуњеним конфузијом, оличеном у осећањима нерегуларности, привремености, и сл. Оно по чему је друштвени миље у овом граду после рата 1999. године препознатљив, или је то бар на основу онога што се о њему у јавности и медијима говори, јесте *насиље* и са њим у вези појаве које се могу дефинисати и разумети уз помоћ појмова *страх*, *опасност* и *ризик*.

Насиље само по себи упућује на то да је реч о двосмисленом/неодређеном и еластичном концепту, који се протеже од директне употребе силе, преко спровођења

насељених у селима Бољетин, Липа и Жажа. *Zvečan/Zvečan Municipal Profile*, OSCE, November 2011, <http://www.osce.org/kosovo/13136>

или изазивања дела директном претњом таквом силом до делимичних или метафоричких нијанси симболичког насиља или насиља условљеног културом.²⁰⁸ Иако етимолошки гледано израз *насиље* у словенским језицима потиче од речи *сила*, што значи „снага“ или „моћ“, оно се са њом не може поистоветити. Сила је, наиме, безлични или неутрални потенцијал, док насиље подразумева одређену идеологију, сходно којој има одређена значења и представља заправо употребу силе.²⁰⁹ У енглеском језику реч за насиље је *violence*, која потиче од латинске речи *violentus*, а чији се смисао поклапа са епитетима који се приписују виолентности, ултраљубичастом зрачењу које излази ван видљивог спектра и које штети људском организму. *Violence*, или насиље, може се одатле интерпретирати као прекомерна употреба силе, која излази ван нашег видокруга, односно ван наше контроле, иако је непрекидно око нас и у нама. У складу са овим, Саша Недељковић закључује да се насиљем сматра све оно што прелази преко дозвољених форми силе и што је од тога другачије. Насиље није дакле нешто специфично, није неки посебан квалитет, већ је пре прекомерност у погледу квантитета, интензитета и фреквентности већ постојећег и прихваћеног квалитета.²¹⁰

Насиље је увек условљено културом. Она га сама ствара и/или изазива, како практично, тако и концептуално. Култура захтева и промовише одређено понашање које има обележја насиља; она понекад од људи захтева да убијају чланове других група или припаднике других врста. Поред тога, концептуализујући насиље као такво и дефинишући одређене облике понашања као насилне, култура конструише стварност коју њени припадници прихватају, а која садржи поделу на насилне радње и на оне које то нису. Без културног тумачења и смерница, другим речима, поступци се не би могли сами по себи разумети као насиље. Тако посматрано, насиље је културни конструкт, а не реална примордијална чињеница са одређеном есенцијом.²¹¹ Оно се не може изједначавати са сукобом; оно није његов степен, како се дуго сматрало, већ његова форма. Разлика између насиља и сукоба, чак и онда када је насиље јасно укорењено у постојећим сукобима, огледа се у томе што се оно не може третирати тек као „природни самообјашњиви изданак тог сукоба, нешто што избија аутоматски када конфликт достигне одређени интензитет, одређену „температуру“. Насиље није

²⁰⁸ Rogers Brubaker, David D. Laitin, "Ethnic and Nationalist Violence", *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, 427.

²⁰⁹ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, 14.

²¹⁰ Исто, 14-15.

²¹¹ Исто, 16.

квантитативни степен конфликта, већ квалитативна форма конфликта која поседује одређену динамику“.²¹² Оно је пре фаза у мобилизационом циклусу, него што је природни израз друштвених конфликта и протеста.²¹³

Као што је насиље условљено културом, тако ни култура не би могла да опстане без насиља. Због природе друштвених односа неминовно је неке сегменте друштвене стварности развијати и штитити, а друге уништавати и нападати. Насиље се отуда јавља као основни алат културе, иако га људи не морају као таквог перципирати. Оно, са друге стране, никада не укида културу, и за њу као такву не представља опасност. Насиље врши одређена реструктурирања у процесу репродукције моћи, уводи другачију врсту и другачији ниво комуникације, али не негира симболички вид комуникације и не залаже се за општу деструкцију. Оно може да мења перспективе, али не може да постоји ван контекста, значења и интеракције. Насиље је често чин стварања, чин утемељења културе, иза чега следи фаза тзв. хармоничног развоја који траје до новог чина насиља.²¹⁴ Културу и насиље, уосталом, могуће је посматрати као два лица исте медаље, као два различита метода за постизање циљева, односно за остваривање намера. Путем једног и другог, само на различите начине, могу бити достигнути сви замисливи и незамисливи циљеви. Својствено за насиље је дискурс који има моћ да контролише. Тај дискурс и та контрола заснивају се на неком конкретном ресурсу који омогућава доминацију. То може бити снага да се уништава, спремност да се другима задаје бол кога они упорно желе да избегну или да га се отарасе. Тај ресурс може бити и култура, која даје моћ да се другима наметну своје идеје и вредности. Култура, опет, своју снагу црпи из више извора, као што су инертност или традиција, употребљивост и/или развојна функција, страх од казне или жеља за контролом, итд.²¹⁵

Култура, која кореспондира са групоцентричним виђењем стварности, ствара услове за поделу између *нас* и *њих*, која често представља основ за чињење насиља. Етничко насиље се у том смислу може тумачити као форма насиља које ослањајући се на ресурсе културе има за циљ да употребом силе постигне одређене циљеве у односу на *оне друге*. Ово насиље, иако својом појавношћу може оставити утисак да је реч о спонтаном, цивилном насиљу, увек је планирано и усмерено према припадницима

²¹² R. Brubaker, D. D. Laitin, нав. дело, 426.

²¹³ Исто, 431.

²¹⁴ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, 17-18.

²¹⁵ Исто, 19.

одређених етничких група. Оно се по томе разликује од осталих форми насиља, као што су линч, напади банди, насилни протести, тероризам и унутрашње ратовање.²¹⁶

Према Дејзингсу, циљ етничког насиља као таквог мотивисан је пре свега потребом да се створе прости и недвосмислени етнички или национални идентитети у становништву које је веома помешано и разноврсно по пореклу и да се тим путем избришу елементи мешавине, „загађења“ и неодређености који угрожавају стварање или очување националне државе. Ратови и „етничко чишћење“ у бившој Југославији, како овај аутор сматра, вођени су управо са идејом етничке и националне хомогенизације, при чему исказани степен насиља не само да је *резултирао* из супротних и неспојивих идентитета, већ је био и *средство* да се ти идентитети у још већој мери произведу.²¹⁷ Полазећи од овога, етничко насиље се може посматрати у улози стварања нових реалности на терену, на пример у остваривању контроле над територијама, протеривању и „размењивању“ нежељених група становништва, као и у деконструисању и расплитању наслеђа заједничког живота и егзистенције, како у свести жртава, тако и у свести починилаца злодела. По мишљењу појединих аутора, насиље је у сукобима у бившој Југославији, па тако и на Косову и Метохији, имало главну улогу у мењању локалног схватања категорије „нације“ (народа) и свођењу сложености предратних колективних идентификација на једну целину: етнички дефинисане нације. Примена насиља у том случају мењала је представе жртава и починилаца о самој природи односа и граница међу групама. У таквим ситуацијама и жртве и починиоци губили су слику претходне егзистенције и били су наведени да забораве како су ствари некада стајале.²¹⁸

Као један од главних покретача људских активности, страх, по Саши Недељковићу, представља симболички потенцијал насиља. Он подразумева извесна знања, односно предрасуде; сматра се да би човеку било боље и лакше без страха, али, исто тако, без страха егзистенција практично не би била могућа зато што људе ништа снажније од страха не мотивише. Страх може бити конструктиван, ако се посматра као врста опрезности, а може бити и веома деструктиван, ако је реч о паници. Често се мисли да је страх за егзистенцију (за живот или за себе) у основи свих страхова.²¹⁹ Карактеристично за страх, по Недељковићу, јесте то да се базира на представама о реалности, а не на реалности самој. Он је емоционално стање и не постоји ван човека

²¹⁶ R. Brubaker, D. D. Laitin, нав. дело, 431.

²¹⁷ G. Dejjings, нав. дело, 53-54.

²¹⁸ Исто, 54-55.

²¹⁹ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, 103.

као објективна категорија; то стање представља однос према чињеницама и није обележје стварности. Паралисаност је битно обележје страха, будући да човек у страху заборавља на своје могућности, услед чега му се пажња усмерава само на претњу. Уз то иде и блокирање рационалности и моћи расуђивања. Постојање страха „подразумева поседовање неке вредности која се може изгубити; када постоји страх постоји и љубав према нечему и постоји нада у срећан исход. Типичан покушај решавања сопственог страха је бекство, које може, али не мора бити просторно и физичко; бекство од реалности може бити психолошка стратегија“.²²⁰

Страх је важан политички ресурс и једно од ефикасних средстава у политичком дискурсу, што се може препознати у друштвеном контексту северне Косовске Митровице и уопште на подручју Косова и Метохије северно од Ибра. Између Срба и Албанаца овде не постоји поверење, што је наметнуло контролу треће стране, тј. међународне заједнице, иако овај систем контроле од рата 1999. године не показује пуну ефикасност. Дуготрајно осећање страха и несигурности створило је код људи својеврсни имунитет, у складу са чим је тешко рећи да ли је прикладније употребљавати реч *страх* или, пак, *стрепња*, која би одражавала трајније стање уплашености мањег интензитета.²²¹ Оно што је код Срба у северној Косовској Митровици несумњиво уочљиво јесте приврженост Републици Србији, као и нада да ће без обзира на сву неизвесност решавања њиховог статуса на овај или онај начин ипак остати под окриљем земље матице. Реалност на терену, међутим, често се одвија у неком другом смеру, нарочито ако се имају у виду континуирани притисци албанске стране, али и међународне заједнице, сходно чему је међу Србима у овом граду годинама присутна зебња од могућности исхода који не би одговарао њиховим надама и очекивањима.

С обзиром на политичку употребљивост страха, посебно ако је он повезан са претњом насиљем, може се приметити да до његовог изазивања и ширења не долази само на индивидуалном, већ и на институционалном нивоу. То подразумева активности којима се смишљеним путем, дакле на нивоу својеврсне стратегије и рационалног прорачуна, покушава сачувати одређени интензитет страха међу припадницима супротстављених страна. Одржавање стања напетости између Срба и Албанаца у Косовској Митровици, као изворишта страха, уочљиво је у медијима,

²²⁰ Исто, 104.

²²¹ S. Nedeljković, „Problemi primene antropologije: Antropološko istraživanje savremene kulture Srba na KiM“, 53.

деловању институција, и сл. Резултати таквих активности рефлектују се кроз повећање отпорности на стимулансе које страх иначе производи у регуларним, неконфликтним друштвеним условима, односно кроз стварање потенцијала који у другачијим, конфликтним околностима могу бити употребљени у политичке сврхе.²²²

У тесној повезаности са страхом јавља се појам опасност. Под њим се подразумевају потенцијални облици насиља којима човек може бити изложен. Опасност се доводи су везу са ратом, нападом, болешћу, и сл. Она увек постоји тамо где се може доживети нешто лоше, где се могу изгубити живот, материјалне вредности, где може доћи до повређивања, итд. Опасност је прилично апстрактан и неодређен појам, али увек је повезан са могућношћу доживљавања одређене штете. Као и страх, и опасност представља универзалну појаву, мада се схватање опасности може разликовати од културе до културе, као и од човека до човека. Карактеристично за опасност јесте да она увек прети. Она је увек у будућности и постоји тек као могућност. На наговештај опасности може се реаговати страхом, али и крајње рационално.²²³

Са страхом је повезан и појам ризика. Према Саши Недељковићу, у односу на појам страха овај појам је примеренији у погледу концептуализације ситуације на северу Косова и Метохије. Ризик, наиме, не носи такав емотиван набој као страх, при чему он не мора да буде искључиво негативан. Друго, ризик не указује толико на актуелност колико на потенцијал, чиме ствара простор за планирање и управљање опасностима. Он се повезује са појмовима насиље, страх, опасност, али се истовремено може довести у везу и са инспирацијом, мотивисаношћу, мобилисаношћу, избором, храброшћу и изазовом. Ризик, по Недељковићу, може бити „покретач и за негативно и/или пасивно, као и за позитивно и активно понашање; он може изазвати и узвишене и приземне емоције“.²²⁴

Свакодневица становника северне Косовске Митровице од рата 1999. године наовамо испуњена је страховима, опасностима и ризицима. Интензитет и врста ових појава не разликују се по свему у односу на неку другу средину на подручју централне Србије, мада се оне са одређених аспеката свакако могу сматрати специфичним за подручје Косовске Митровице као етнички подељеног града. Оно од чега овде постоји највећи страх јесу међуетничко насиље, могућност масовног

²²² Исто, 53-54.

²²³ S. Nedeljković, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, 109.

²²⁴ S. Nedeljković, „Problemi primene antropologije: Antropološko istraživanje savremene kulture Srba na KiM“, 54.

преласка Албанаца из јужног дела града, оружани, физички сукоби, и сл. Мање или више реалан страх постоји и од социјалне немаштине, економског краха, губитка имовине, правне несигурности, итд. Поред ових општих потенцијалних опасности, становници северне Косовске Митровице изложени су и личним страховима и ризицима: постоји ризик од губитка посла или неуспеха у предузетништву, односно ризик од губитка извора прихода, затим ризик од болести, повређивања, материјалне штете настале услед деловања различитих чинилаца (временских непогода, саобраћајног удеса, и сл). Ризик је условљен и ограниченошћу слободног кретања, услед чега одлазак у делове града настањене Албанцима Србима може представљати стресну ситуацију у којој контакт са припадницима албанске заједнице може донети извесни степен опасности. Ризик је и ако се Срби у аутомобилима са српским таблицама упуте у јужни део града, али и обрнуто, ако исто исто учине Албанци крећући се аутомобилима са косовским таблицама по делу Косовске Митровице северно од Ибра. Ризик се среће и у сфери ослушкивања политичких превирања у централној Србији и могућности да на власт дођу људи који ће „између Косова и Европске уније“ одабрати „пут у Европу“, а Србе „препустити албанским властима у Приштини“, и сл.

Упркос бројним ризицима, проузрокованих највећим делом друштвено-политичким односима и процесима, у северну Косовску Митровицу долази и кроз њу пролази велики број људи, што може да указује на то да су ризици живота у њој можда прецењени или да се на неки начин исплате. Од како су у њу после рата измештени бројни факултети из Приштине, чији је оснивач Република Србија, северна Косовска Митровица, на пример, представља универзитетски центар који окупља велики број студената не само са Косова и Метохије, већ и из многих градова са подручја централне Србије. Такође, у северној Косовској Митровици ради одређени број међународних мисија и хуманитарних организација финансираних из страних фондова, што отвара могућност ухлебљења лицима различитих профила, и то не само из тог града, већ опет са далеко ширег простора (Косова и Метохије, централне Србије, али и иностранства).

Срби у северној Косовској Митровици за више од петнаест година живота у готово ванредним условима успели су да успоставе својеврсни алтернативни друштвени систем, уз помоћ којег колико-толико успевају да амортизују, избегну или каналишу опасности и страхове, редукујући их на подношљиву меру. Наведени ризици, нарочито они скопчани са могућношћу међуетничког насиља, недовољно

адекватним условима здравствене заштите, правном несигурношћу, слободом кретања, смањују се тиме што је могуће прећи у централну Србију и тамо остварити потребе чија је реализација у северној Косовској Митровици ограничена или немогућа (склањање услед потенцијалне опасности од насиља, одговарајуће лечење, регистрација возила, одлазак на одмор или рекреацију, и сл).

3.7. Свакодневни живот

Појмови *свакодневни живот* или *свакодневица* у дискурсу друштвених наука доста дуго су прихватани здраворазумски, услед чега су свођени на животне активности које су толико рутинске и неупадљиве²²⁵ да о њима не треба ни размишљати, камоли дискутовати. Овакав став академских кругова према истраживању тако „безначајне“ теме као што је свакодневни живот није изненађујући, поготово ако се има у виду распрострањено схватање по којем се свакодневица третира тек као скуп обичних радњи које сваки човек обавља из дана у дан, сходно чему је, како објашњава Рох Сулима, у лаичкој, али и у стручној јавности доживљавана као неизбежност која не захтева дефинисање.²²⁶ За науку је свакодневица традиционално представљала контрастан појам, због чега ни из тог разлога није улазила у оквире њених разматрања. Научна мисао је још од својих почетака била конституисана као једна виша форма егзистенције постављена насупрот свакодневном животу и њему примереном мишљењу, одакле се полазило од тога да је „истинито знање“ у супротности са лаичким мњењем, да рефлексивна и аналитичност стоје насупрот „пуком живљењу“, итд.²²⁷

²²⁵ Сликowitzу паралелу „неупадљивости“ свакодневног живота или свакодневице могуће је, примера ради, пронаћи у приповеци *Украдено писмо* од Едгара Алана Поа. У њој се описује како је неки министар украо од краљице једно компромитујуће писмо, којим је онда он месецима њу уцењивао. Шефу полиције дат је задатак да пронађе писмо и да га врати власници. Са својим људима он је претресао министрову кућу, уздуж и попреко, али од писма није било ни трага ни гласа. Шеф полиције се затим обратио за помоћ свом пријатељу који је писмо одмах нашао чиме је и читава ствар око компромитовања краљице била завршена. На питање шефа полиције где је писмо било, пријатељ му је одговорио да је било тамо где га је свако ко закорачи у министрову кућу могао сместа да опази: у оквиру за писма који је висио изнад камина у министровој радној соби. Зашто га полицајци нису онда пронашли? Зато што никоме није пало на памет да би оно тамо могло да буде, односно да би неко могао да сакрије нешто важно не сакривајући га заправо уопште. Ivana Spasić, „Pronači ukradeno pismo: istorija, sociologija i svakodnevice“, предговор у: Predrag J. Marković, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, 9.

²²⁶ Roh Sulima, *Antropologija svakodnevice*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005, 5.

²²⁷ I. Spasić, *Sociologije svakodnevnog života*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004,

Свакодневицу није било лако „уочити”. Изгледа да је био „потребан посебан напор, нарочито усмерена пажња и зрнце ексцентричности да би се раскинули окви навике и да би се *угледало* оно што смо све време гледали – свакодневна обичност, читав један свет сакривен под прозирним поклопцем незанимљиве рутине”.²²⁸ „Откривање“ свакодневице било је утолико теже јер у њу није уперена „светлост” захваљујући којој би могла да буде „угледана” и детаљно „сагледана”. Она није ствар или ентитет који су непосредно изложени посматрању и проучавању; свакодневица се доживљава као нешто што се подразумева само по себи, као свет који је неприметан и којим је човек у потпуности прожет. Посматрано из научне перспективе, свакодневни живот можда баш и не постоји као такав, са низом јединствених и општеприхваћених особина. Он је појам који се, попут других научних појмова, *конструира*. Он, дакле, не припада истом онтолошком реду као опипљива стварност, за коју, наизглед, служи само као етикета. Појмом *свакодневни живот*, напослетку, не располажу актери који га живе. Њега стварају интелектуалци.²²⁹

Преокрет у односу науке према свакодневном животу, инициран губљењем веродостојности става по којем сферу свакодневног треба превазићи да би се достигло право знање о човеку и друштву, довео је до тога да се уместо као царство тривијалности, илузије и грешке свакодневица почне да схвата као непосредно доступно поље искуства и могући извор важних сазнања о битним питањима којима су заокупљене друштвене науке. Она почиње да се прихвата као подручје где се догађа оно „најважније”: то је место где људи живе, где се виде трагови историје и сећања, где се гради будућност и где ће људи умрети.²³⁰ Процват интересовања за свакодневицу условио је, са друге стране, разноврсност одређења овог појма, односно тешкоће у доласку до његове једнозначне дефиниције. Разни аутори, са својим различитим теоријским опредељењима и дисциплинарним припадностима, од почетка се нису усаглашавали око тога шта тачно треба подразумевати под *свакодневним животом*. Норберт Елијас, један од социолога свакодневице у њеном савременом издању, каже да се схватање свакодневног налази под тешким теретом теоријске рефлексије и да му се придају многострука значења са читавом скалом нијанси, која се често међусобно укрштају и прелазе једно у друго. Према овом аутору, свакодневни живот може да буде оно што се разликује од „празника”; то може да буде

²²⁸ I. Spasić, „Pronaći ukradeno pismo: istorija, sociologija i svakodnevica“, 9.

²²⁹ I. Spasić, *Sociologije svakodnevnog života*, 21.

²³⁰ Исто, 12-14.

живот проведен у раду, насупрот животу у доколици и раскоши; свакодневица се може схватити и као нешто што се односи само на трудбеничке слојеве (раднике, сељаке), а не на више класе – од племства старих времена до модерних медијских звезда; овај појам може да означава рутину и понављање, насупрот великим догађајима као што су ратови, револуције, открића; може да буде изједначен са приватношћу и породицом, а супротстављен јавном, политичком и професионалном животу; он се може схватити и преко своје сазнајне стране, као сфера особеног начина мишљења и стицања искуства, и то у две форме: као област природног, спонтаног, истинског сазнавања света (насупрот вештачкој и беживотној научној мисли), или као сфера наивне, идеологизоване, искривљене свести (коју треба исправити истинским, филозофским увидом).²³¹

Долазак до једнозначног одређења свакодневног живота отежан је и његовом природом, која се, по Анђелки Милић, стално налази у раскораку, рађајући „тензију између крајности: баналности и вулгарности, са једне стране, и драматике и трагедије, са друге стране; између ковитлаца и грознице разноврсних ритмова и монотоније и рутине активности и понашања; између беса и апатије, усхићења и тоталне равнодушности.“²³² Свакодневица, при том, не рађа контрасте само у доживљајима и понашањима посматрача и његових учесника. Она се и у очима науке, која трага за општошћу и регуларношћу у друштву, такође доима као крајње фрагментисана стварност, као несређено збивање, хетероген и мозаичан агрегат бројних дешавања која теку паралелно по специфичним ритмовима рада, доколице и породичних иреверзибилних циклуса. Према А. Милић, свакодневица је „много више испуњена празним ходом него догађајима, кретањима у месту уместо напредовања или пада, без читијег смисла и поретка у својим згодама и досеткама, оптерећена углавном детаљима без икаквог друштвеног значења и ефекта“.²³³ Она је, укратко, неорганизована, „несређена, збркана до бесмислености, произвољна и без историјског смисла у себи“.²³⁴

Заједничко највећем броју аутора који су писали о свакодневном животу јесте схватање по којем је он синоним за појаве у сфери приватности, доколице, репродукције или расподеле. У центру истраживања свакодневице, поред тога, увек се

²³¹ Исто, 38-39.

²³² Anđelka Milić, „Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija, 1991–1995. godine“, у: Silvano Bolčić (ur.), *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1995, 143-144.

²³³ Исто, 144.

²³⁴ Исто.

налазе редовне, репетитивне појаве и ситуације, лишене карактера непоновљивости, ванредности и харизме. Ту се свакодневни живот изједначава са појединцем који неретко стоји насупрот великим личностима које праве историју. Оно што је потпуно заједничко теоријама свакодневице јесте да дају предност погледу на друштвену стварност *одоздо*, односно настојање да перспектива *обичних, малих* људи и субјективна значења која они приписују свом и туђем деловању добију неопходан легитимитет, занемарен у етаблираним друштвеним теоријама.²³⁵

Посматран *одоздо*, свакодневни живот представља целину која, према Анри Лефевру, чини тоталитет или прецизније „ниво тоталитета, тј. један ниво у тоталитету, тоталитет на његовом нивоу“.²³⁶ Тај тоталитет има битно различите карактеристике и нивое распрострања у односу на тоталитет глобалног друштва. Он се простире *хоризонтално*, обухватајући све животне сфере које су од важности за појединца.²³⁷ Полазећи од овог, Лефевр доноси дефиницију по којој је свакодневни живот сплет поступака у оквиру основних области друштвеног живота: рада, породице, приватног живота, доколице.²³⁸ То је у исто време најуниверзалнија и најјединственија стварност, најдруштвенија и најиндивидуалнија, најочигледнија и најскривенија. Свакодневни живот има репетитивни карактер, циклични и линеарни. Циклични, јер се у њему наизменично смењују дан и ноћ, сезоне и годишња доба, рад и одмор, глад и ситост, жеље и остварење жеља, живот и смрт. Линеарни, јер се у њему смењују поступци производње и потрошње. Свакодневни живот, по Лефевру, оквир је примене здраворазумског размишљања и закључивања, али и оквир у којем се такво размишљање и закључивање ствара.²³⁹

Овако схваћен, свакодневни живот представља основни оквир активности које карактеришу репродукције појединаца, а које обухватају учешће у конкретним друштвеним односима, конкретним системима захтева, конкретним институцијама, и које се одвијају у непосредној (конкретној) средини појединца, и то у континуитету, из дана у дан.²⁴⁰ То је свет састављен од делатности, мотива, осећања. Свакодневица је живљена стварност која се не подвргава преиспитивању и као таква представља позадину која појединце снабдева значењима неопходним за одвијање животне

²³⁵ I. Spasić, *Sociologije svakodnevnog života*, 37.

²³⁶ A. Milić, нав. дело, 144.

²³⁷ Исто.

²³⁸ Henry Lefebvre, "The Everyday and Everydayness", *Yale French Studies*, No. 73, *Everyday Life*, Yale University Press, 1987, 10.

²³⁹ Исто, 9-10.

²⁴⁰ Agneš Heler, *Svakodnevni život*, Nolit, Beograd, 1978, 30.

праксе.²⁴¹ Иако се свакодневни живот због своје *обичности* традиционално схвата као супротност крупним друштвеним догађајима који остају записани у историји, он се, са друге стране, ипак не „издваја“ тако лако из укупног тоталитета друштвене стварности. У свакодневици човек обликује себе и свет око себе, али она посредује и да се дође до несвакидашњег и истовремено представља својеврсну припрему за велике, крупне догађаје.²⁴² Другим речима, иманентност *дуализма*, која подразумева постојање две стварности: микро и макро света, приватне и јавне сфере, рутине, безазлености и изузетног, невидљивог и видљивог, малих ствари и великих догађања, здраворазумског и научног мишљења, а где је свакодневица тек само на једној страни, заправо је само привид. Најближе истини било би да су те две стварности повезане и да једна другу међусобно прожимају. Разлика између категорија „микро“ и „макро“, али и свих других наведених, испоставља се да је аналитичка дистинкција која се не може унапред повезати ни са каквим конкретним дихотомијама. Те су категорије релативне, како једна у односу на другу, тако и обе у односу на постављени аналитички циљ, тако да ниједан ентитет није могуће априорно третирати као искључиво „микро“ (појединац, домаћинство, предузеће) или „макро“ (друштво, нација, привреда). Њихов међусобни однос боље је замишљати као континуум него као дихотомију, јер у сваком микропроцесу постоји неки елемент макроструктуре, а ситуациони микродогађаји постепено се агрегирају и продужавају кроз време и простор, прерастајући при томе у „макро“.²⁴³

Сходно наведеном, привидни континуум свакодневног живота могуће је посматрати као простор не приметних, али због тога ништа мање дубоких трансформација, одакле се реалност и могућност историјских промена могу сагледавати кроз најобичније, свакодневне појаве.²⁴⁴ Свакодневица се у складу са тиме појављује као стварност која крупне промене рефлектује, али их и подстиче. Она је својеврсна врста *текста* чијим је „читањем“ могуће расветлити нека од кључних правила која леже у основи људских активности.²⁴⁵ Теоретичари свакодневицу посматрају као утемељење знања, као подручје у којем обитавају „позадинске претпоставке“ друштва и нивои живота који су у нормалним условима латентни,

²⁴¹ Smiljka Tomanović-Mihajlović, *Detinjstvo u Rakovici. Svakodnevni život dece u radničkoj porodici*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1997, 12.

²⁴² A. Heler, нав. дело, 30-31.

²⁴³ I. Spasić, *Sociologije svakodnevnog života*, 46.

²⁴⁴ Džo Moran, *Čitanje svakodnevice*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011, 308-309.

²⁴⁵ Mary F. Rogers, "Everyday Life as Text", *Sociological Theory*, Vol. 2, American Sociological Association, 1984, 169.

прикривени и затворени у ћутање. За свакодневни живот, најзад, Анри Лефевр имао је обичај да каже да се у његовим немистериозним дубинама налази стварна реалност и да се у њима одвијају истинске промене.²⁴⁶ Оно што је тиме у ствари желео да каже јесте да „обичност“ свакодневног живота, и „мале догађаје“ који се у њему одвијају, није могуће раздвојити од „необичности“ несвакидашњег живота и крупних дешавања који га карактеришу, односно да су збивања у свакодневици та која леже у основи главних друштвених процеса.

²⁴⁶ I. Spasić, „Pronaći ukradeno pismo: istorija, sociologija i svakodnevica“, 9.

4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Препознатљивост међу друштвеним и хуманистичким наукама етнологија и антропологија стекле су теренским истраживањем, које се традиционално подиже на ниво апсолутне методолошке условљености, толико да нису ретка становишта по којима без теренског истраживања ове дисциплине као такве не би могле ни да постоје. Етнографски теренски рад подразумева прикупљање података о култури/културама *других* на основу дуготрајног директног контакта између истраживача и истраживаних, који ће после процеса прикупљања на терену бити обликовани у писане етнографије намењене усконаучним и/или ширим круговима читалачке публике.²⁴⁷ Значај оваквог метода, који обухвата интензивну интеракцију са члановима проучаване заједнице, огледа се у томе што истраживач ступа у непосредни додир са људима као носиоцима проучаваних појава, захваљујући чему долази у могућност да провери и потврди постављене претпоставке, али и да прикупи што потпуније податке од значаја за истраживање. Теренски рад у дужем трајању истраживачу омогућава да о проучаваној теми добије вишедимензионално знање, које боравком међу припадницима истраживане групе не би могао да стекне током неколико дана или неког краћег периода.²⁴⁸

У светлу преиспитивања перспектива и могућности деловања у новим глобалним социјално-економским, политичким и културним околностима, етнологија и антропологија се у последњој четвртини двадесетог века суочавају са теоријским и епистемолошким границама сопствене струке, самим тим и са промишљањем идеје „терена“ и теренског рада који су временом постали готово постулати дисциплине. То је, према постмодернистичким ауторима, довело до кризе ових наука, проистекле из потребе да свој нови идентитет изграде на радикално другачијим основама и претпоставкама уколико желе да у савременом свету сачувају свој научни и друштвени значај.²⁴⁹ Главни аспект ове кризе, по Зорици Ивановић, није почивао толико на наведеним наукама као таквим, односно на дискурзивном реду унутар њих,

²⁴⁷ Љиљана Гавриловић, „О успоменама, херојима и путовањима. Клод Леви-Строс на терену“, у: Милина Ивановић-Баришић (ур.), *Теренска истраживања – поетика сусрета*, Зборник Етнографског института САНУ, бр. 27, Београд, 2012, 15.

²⁴⁸ Jean Elizabeth Jackson, "Fieldwork", у: Thomas Barfield (ed.), *The Dictionary of Anthropology*, Blackwell, Oxford, 1997, 188.

²⁴⁹ Зорица Ивановић, „Терен антропологије и теренско истраживање пре и после критике репрезентације“, у: Љиљана Гавриловић (ур.), *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Зборник Етнографског института САНУ, бр. 21, Београд, 2005, 124, 126.

колико на томе „да конструкцију антрополошког знања и ауторитета треба посматрати у контексту ширег друштвеног и симболичког поља у коме антропологија делује и које је конститутивни елемент њеног дискурса“.²⁵⁰

Постмодернистичке расправе инициране поменутом кризом довеле су у питање статус етнографије у процесу настајања етнолошког/антрополошког знања, идеју о објективном и неутралном истраживачу, такође и ауторитет етнолога/антрополога као аутора, уз указивање на то да етнографски описи пре конструишу него што заиста откривају културу и изучавану стварност.²⁵¹ Ово је резултирало „кризом етнографске репрезентације“, што је значило критику позитивистичке концепције етнографије, по којој је она чиста дескрипција, односно критику дуго времена самоподразумевајуће дистинкције између „сирових“ чињеница, које су резултат наводно неутралног етнографског посматрања, и етнолога/антрополога чији је задатак да интерпретирањем сакупљених чињеница предочи „сознања“ о проучаваним друштвима и културама.²⁵² Критика репрезентације довела је у питање и схватање културе као објективне и „аутентичне“ датости, тј. као затвореног и логички кохерентног ентитета доступног непосредном опажању. То је резултирало напуштањем хомогенизујућих дискурса који су културу третирали као „самониклу целину“, да би се уместо тога култура почела да схвата као „активан процес стварања, оспоравања, па и стратешке манипулације значењима“.²⁵³

Постмодернистичком критиком значај „терена“ није умањен, али долази до његовог преиспитивања, као и до разматрања позиције самог истраживача, директно укљученог у процес стварања емпиријске грађе. Признаје се да у посматрању са учествовањем, као и у свакој истраживачкој методологији, постоји проблем субјективности, што значи да је личност етнолога/антрополога у истраживању увек присутна, одакле она не само да треба да буде узета у обзир, већ и анализирана и креативно употребљена.²⁵⁴ Терен престаје да се посматра као датост, а почиње да се доживљава као процес који подразумева „изучавање људских бића од стране других људских бића“, где се резултати истраживања не остварују кроз постављање питања истраживача и казивање истраживаних, него кроз равноправну расподелу улога, која укључује дијалог, размену мишљења и искуства између онога ко истражује и оних

²⁵⁰ Исто, 125.

²⁵¹ Исто, 130-131.

²⁵² Милош Миленковић, *Проблем етнографски стварног. Полемика о Самои у кризи етнографског реализма*, Етнолошка библиотека, књ. 12, Српски генеалогски центар, Београд, 2003, 49.

²⁵³ З. Ивановић, нав. дело, 133.

²⁵⁴ Judith Okely, *Own and Other Culture*, Routledge, London and New York, 1996, 28-29.

који су истраживани. На основу овога, све прихваћенија је позиција која наглашава да је терен социјални простор настањен истраживачем и истраживанима, односно да се теренско истраживање „одвија у социјалном контексту у којем долази до интеракције (само)свесних, телесних, емоционалних и друштвених субјеката, укључујући и интеракцију између истраживача и истраживаних“.²⁵⁵

4.1. Просторни оквири истраживања

С обзиром на то да свако теренско истраживање подразумева одлазак *негде*, оно би требало да има јасно дефинисане просторне координате. У складу са тиме, оно треба да буде засновано на конкретној одлуци о томе где ће се одиграти и да ли ће обухватити један или више просторних оквира, односно локалитета. Оно што је неопходно јесте да територија покривена истраживањем буде одређена истраживачком темом, тј. циљном популацијом која је темом обухваћена.²⁵⁶

Истраживање свакодневице становника северне Косовске Митровице спровео сам у граду Косовска Митровица, на подручју Косова и Метохије, удаљеном од Београда 330 километара. Теренски рад сам обавио превасходно на територији града северно од реке Ибар, настањеној већинским српским становништвом, која се од рата 1999. године и поделе града на етничкој основи у дискурсу становника града и у широј јавности назива *северна Косовска Митровица*. Реч је о делу Косовске Митровице чија површина износи свега три-четири квадратна километра, по чему је неколико пута мања од површине дела града јужно од реке Ибар, настањеног албанским становништвом. Северну Косовску Митровицу не чини више од четири-пет већих улица и један број стамбених блокова, где је могуће разликовати неколико главних тачака, или пунктова, као што су *Срез*, *Бериље*, *Трг Шумадија*, итд, такође и неколико квартова специфичних по мултиетничком саставу становништва, попут *Бошњачке махале*, *Три солитера* и *Микро-насеља*. У ширем смислу, подручје града обухватало би и насеље *Брђани*, као и етнички мешовито село *Суви До*, које се идући низ Ибар на Косовску Митровицу наслањана у смеру од истока ка западу (слика 3).

Границе циљне територије истраживања обухватиле су сâмо језгро северне Косовске Митровице, дакле не рачунајући наведено насеље *Брђани* и село *Суви До*, а

²⁵⁵ З. Ивановић, нав. дело, 139.

²⁵⁶ Весна Вучинић Нешковић, *Методологија теренског истраживања у антропологији. Од нормативног до искуственог*, Етнолошка библиотека, Посебна издања, књ. 10, Српски генеалошки центар, Београд, 2013, 75.

то значи простор од локалитета под називом *Срез*, смештеног на северном ободу града, односно на самом уласку у њега, па до реке Ибар и главног моста преко ње, на јужној ивици града. Окосницу овог подручја представља Улица краља Петра првог, главна и највећа улица у граду, која се од *Среза* до моста на Ибру протеже у дужини од око 1,5 километара. Гледано у ширину, циљна територија истраживања протезала се од источних обронака града, где се као један од најважнијих маркера јављају *Топлана*, постројење за снабдевање топлотном енергијом, као и некадашњи *Војни ремонт* који је након рата 1999. године неко време служио као привремени смештај за интерно расељена лица, пре свега Рома из јужног дела Косовске Митровице. Према западу, простор истраживања протезао се до Градске болнице, *Микро-насеља* и порте Цркве св. Димитрија, подигнуте 2005. године, у којој сам истраживао практиковање јавних ритуала поводом прослављања празника као што су Бадњи дан и Божић, са једне стране, и Митровдана, као градске славе, са друге стране (слике 4 и 5).

Косовска Митровица се са северне стране наслања на општину Звечан, где је од истоименог града дели свега неколико километара, захваљујући чему ова два места представљају тесно повезану област у оквиру које се становништво свакодневно веома интензивно креће. Кретање се обавља у оба правца, а условљено је на првом месту економским разлозима, будући да један број Митровчана ради у Звечану, док један број Звечанаца ради у Косовској Митровици. Кретање се обавља и услед пружања услуга, развожења и дистрибуције робе, и сл. Оно се практикује и отуда што у Звечану један број студената изнајмљује станове, док у северној Косовској Митровици на факултетима похађа наставу. Млади се између ова два града крећу и ради излазака и дружења, где се из Звечана, као мањег места, више гравитира ка Косовској Митровици, него што је то случај у обрнутом смеру. Повезаност становништва, најзад, условљена је породичним и родбинским везама, поготово ако се има у виду да међу Митровчанима има људи који су родом из Звечана или неког села у околини, где им и даље живе родитељи, неко од браће или сестара, или, пак, неко од чланова шире родбине.

Полазећи од наведеног, теренским истраживањем била је обухваћена и општина Звечан. Ту се на првом месту мисли на сам град Звечан, спојен са Косовском Митровицом главним магистралним путем на северу Косова и Метохије, који према северу, идући низ Ибар, Косовску Митровицу и Звечан повезује са Лепосавићем, и даље са Рашком у централној Србији. Поред града Звечана, у истоименој општини истраживањем је било обухваћено и село Грабовац, које се налази на пар километара

од Звечана, када се поменути магистралним правцем иде ка Лепосавићу, као и насеље Мали Звечан, смештено подно средњовековног утврђења Звечана, а које лежи на локалном путу који Косовску Митровицу и Звечан у односу на наведену магистралу повезује са друге стране брда Звечан, на којем се налазе остаци истоименог средњовековног града.

У циљу добијања шире, општије слике свакодневице становника северне Косовске Митровице, у истраживачки процес, просторно гледано, укључио сам и шире подручје Косова и Метохије северно од Ибра, куда сам се, нарочито до Лепосавића, неколико пута и до Зубиног Потока, кретао током боравка на терену. Осим тога, а са идејом да у свакодневицу Срба у северној Косовској Митровици стекнем извесни увид и из перспективе *оне друге* стране, истраживањем је био обухваћен и део града јужно од Ибра, где сам у више наврата опсервирао свакодневицу тамошњих Албанаца. Један од боравака на терену искористио сам и за одлазак у Призрен, на самом југу Косова и Метохије, где сам такође у већински албанској средини, али на дистанци у односу на Косовску Митровицу, настојао да доживим свакодневицу тамошњег становништва, са циљем да је упоредим са свакодневицом Срба у северној Косовској Митровици. Боравак у Призрену искористио сам не само за опсервацију свакодневног живота локалног живља, већ и за разговор са неколико Срба које сам тада упознао, а који живе у самом граду и у оближњем селу Новаке.

4.2. Временски оквири истраживања

Поред просторних, истраживање треба да има дефинисане и временске координате. Уз одлуку о томе где ће истраживање бити обављено, етнолог/антрополог треба да одреди и у којим ће временским оквирима оно бити спроведено. У самом старту, то може да зависи од позиције у којој се истраживач налази, како у професионалном, тако и у приватном погледу. Разлике у том случају, на пример, могу постојати између млађег научника пред којим стоји одређени рок за обављање истраживања и писања мастер рада или докторске дисертације, а којем то може бити главна и једина обавеза, и старијег, искуснијег истраживача који је стално запослен и који због својих радних или породичних обавеза није у могућности да организује дуже боравке на терену било када током године. Одређивање временског оквира истраживања, дакле, требало би да зависи од процене о томе колико ће укупно

времена дато истраживање изискивати, узимајући при том у обзир све делове научне припреме који су зацртани приликом креирања методологије истраживања, као и практичне околности у месту живљења и на самом терену.²⁵⁷

На прво теренско истраживање у северну Косовску Митровицу отишао сам средином јула 2011. године. То је заправо био тек припремни боравак, током којег сам настојао да се упознам са тереном, без предузимања неких посебних или обухватнијих истраживачких акција, осим ступања у контакт са особама које би могле да покажу спремност да ми буду испитаници. У периоду од седам дана, колико сам тада у Косовској Митровици боравио, упознао сам неколико лица са којима сам обавио више прелиминарних разговора. Та ће ми лица касније, када на терен будем поново дошао, бити од помоћи у долажењу до нових испитаника. Област свакодневице која ми је већ тог првог пута привукла пажњу, коју ћу због тога убрзо и уврстити у план истраживања, тичала се симболике градских простора, са једне стране, и просторног понашања Митровчана, са друге стране, гледано пре свега са аспекта поделе града на етничкој основи, односно прављења дистинкције између српских (*наших*) и албанских (*њихових*) делова града и са тиме скопчаним безбедносним ризицима.

Први терен у северној Косовској Митровици није се случајно догодио у месецу јулу. С обзиром на професионалне обавезе, у које између осталог убрајам држање наставе етнологије у средњој Музичкој школи „Мокрањац“ у Београду, у Косовску Митровицу на више дана први пут сам могао да отпутујем само у летњем периоду, за време трајања летњег школског распуста. Овакву динамику одлазака на терен практиковаћу и доцније, током целог истраживања, уз комбиновање са одласцима и у другим периодима године. Наиме, за време летњих месеци практиковао сам боравке средњег трајања, под којима Весна Вучинић Нешковић подразумева период од три до четири недеље,²⁵⁸ док сам у другим деловима године на терену боравио у краћим интервалима, у трајању од по неколико дана. Ови краћи боравци одвијали су се у складу са празничним календаром, када сам истраживао јавно прослављање појединих празника у граду, као што су Бадњи дан и Божић, односно Митровдан. Пошто свакодневицу становника северне Косовске Митровице из наведених професионалних разлога нисам могао да проучавам сходно идеалном

²⁵⁷ Исто, 77, 79.

²⁵⁸ Исто, 85.

концепту, који би подразумевао континуирани једногодишњи боравак на терену,²⁵⁹ настојао сам да поред летњих месеци, током којих сам истраживање у просеку обављао четири до пет недеља, у теренски рад укључим и један дужи боравак који би обухватио хладније периоде године, тј. јесење и зимско годишње доба. Један такав боравак спровео сам у трајању од четири месеца, током којих сам наставу у поменутој школи редуковао, односно њено одржавање суспендовао док се са терена у Београд нисам вратио.

На теренском истраживању укупно сам провео нешто мање од осам месеци. Уз први, припремни боравак средином јула 2011. године (од 18. до 25. јула), истраживањем је био обухваћен период од три године, од почетка 2012. до краја 2014. У том размаку у Косовској Митровици боравио сам у следећим интервалима:

- 1) од 5. до 8. јануара 2012. године (Бадњи дан и Божић);
- 2) од 14. јула до 10. августа 2012. године (летњи период);
- 3) од 6. до 9. новембра 2012. године (Митровдан);
- 4) од 5. до 8. јануара 2013. године (Бадњи дан и Божић);
- 5) од 12. јула до 14. августа 2013. године (летњи период);
- 6) од 4. октобра 2013. до 2. фебруара 2014. године (јесењи и зимски период; обухваћени Митровдан, Бадњи дан и Божић);
- 7) од 15. јула до 16. августа 2014. године (летњи период);
- 8) од 6. до 9. новембра 2014. године (Митровдан).

Поменути одлазак у Призрен организовао сам током теренског истраживања у летњем периоду 2014. године. У том граду тада сам боравио два дана, од 4. до 5. августа.

4.3. Методолошки приступ

У настојању да свакодневну реалност становника северне Косовске Митровице сагледам у складу са циљем истраживања, приликом обављања теренског рада комбиновао сам различите приступе. Ови приступи подразумевали су узимање у обзир више чинилаца, међу којима су се, између осталог, наметала ограничења

²⁵⁹ Исто, 86.

проистекла из самих околности на терену, где сам као *аутсајдер*, дакле као неко *споља*, долазио практично први пут, а што ми је као *странцу*, кога у северној Косовској Митровици претходно готово нико није познавао, отежавало проналажење испитаника који би показали интересовање и спремност да у истраживању учествују. Још приликом првог, пробног истраживања у јулу 2011. године, наиме, било ми је јасно да без туђе помоћи саговорнике нећу моћи лако да обезбедим, утолико више што сам и од њих самих, онда када би их једног по једног упознавао, слушао негодовања због честих запиткивања новинара, извештача, истраживача и многих других који су у потрази за „добром причом“, репортажом и слично, у овај град после рата 1999. године са разних страна свако мало долазили. Скептичност према разлозима испитивања показала се заправо као кључни фактор приликом опредељивања потенцијалних саговорника за сарадњу, због чега су ми помоћ и посредовање у проналажењу испитаника били посебно значајни, а захваљујући чему ми је, као некоме *са стране*, омогућивано да задобијем извесно поверење у очима својих нових познаника, самим тим и њихов пристанак на учешће у истраживању. Иако сам наглашавао да је истраживање које спроводим анонимног карактера и да ће добијени резултати бити коришћени једино у научне сврхе, скептичност се међу људима најчешће испољавала као бојазан од тога да ће се оно што се приликом одговарања на постављена питања буде казало негде можда ипак јавно саопштити или објавити, да ће се у ситуацији коју у Косовској Митровици карактеришу осетљиве друштвено-политичке околности рећи нешто што „не би требало“, чиме би неко од испитаника могао да дође у неприлику, и слично.²⁶⁰

4.3.1. Формирање узорка

Полазећи од наведеног, у формирању узорка истраживања превасходно сам се ослањао на проналажење испитаника по препоруци, под чиме се подразумевало да

²⁶⁰ На скептичност међу потенцијалним саговорницима наилазио сам обично онда када бих са њима први контакт успоставио самостално, приликом свакодневног сусретања на улици, у комшилуку где сам за време теренског истраживања станао, и сл. То се, рецимо, односило и на Градску болницу у којој сам у интервалу од 2012. до 2014. године три пута добровољно давао крв. Тамо сам упознао неколико медицинских радника којима сам потанко излагао разлоге свог боравка у Косовској Митровици, питавши их појединачно да ли би пристали да ми буду испитаници. Реакције су биле такве да су моје молбе углавном на дискретан начин одбијане, уз образложење да се њима у сусрет не може изаћи због недостатка времена, због некомпетентности да се на постављена питања пруже одговарајући одговори, и сл. Неколико лица, пак, у први мах је на учешће у испитивању и пристајало, међутим накнадно су се предомишљала и сусрет ради интервјуисања отказивала.

сам поступак долажења до саговорника започео преко пар колега, односно пријатеља које сам у Косовској Митровици имао пре започињања истраживања, а затим га наставио преко неколико главних саговорника са којима сам контакт успоставио након што сам истраживање започео. Узорак сам, другим речима, формирао по тзв. принципу грудве снега,²⁶¹ што је значило да сам скуп испитаника добио на основу њихових међусобних познанстава, и то тако да су ми прво људи које сам у Косовској Митровици од раније познавао као саговорнике препоручили неколико својих пријатеља, да би ми ти њихови пријатељи препоручили своје пријатеље, а ови, опет, уколико су показали спремност, некога свога, итд. На овај начин, добијен је узорак непробабилистичког типа,²⁶² који се, дакле, не може узети као репрезентативан за целокупну популацију северне Косовске Митровице, што значи да се, методолошки гледано, од резултата истраживања добијених на основу њега нису могла вршити строга уопштавања, нити доносити једнозначни закључци који би се односили на све становнике овог града. Резултати добијени на оваквом узорку могли би се пре окарактерисати као ограничени, са дометом који може понудити тек почетну слику, али не и потпуне, релевантне закључке о теми истраживања.

Мада од самог почетка теренског рада, почевши још од првог, пробног истраживања у јулу 2011. године, нисам сумњао у то да узорак испитаника не може бити формиран другачије, осим по препоруци, испоставило се да је он, на крају, био у ствари састављен од људи који су превасходно из обзира према својим пријатељима, који су их мени препоручивали, једноставно били вољни да у испитивању учествују. Почетна, замишљена слика коју сам о структури испитаника имао, а која се заснивала на представи о подједнаком броју мушких и женских саговорника, о њиховој равномерној распоређености према старости, степену образовања, социјалном положају, и слично, на тај начин била је прилагођена стању и могућностима на терену, тачније – узорку који је формиран тако да сам у обзир узимао сва лица која су ми била доступна, односно која су била спремна да у истраживању учествују. Почетна замисао, и поред тога, ипак је била реализована у одређеној мери, и то у оној да су

²⁶¹ Назив *грудва снега* потиче од тога што се овакав узорак формира по принципу „ланчане реакције“, којом се, сликовито приказано, број испитаника увећава „настављањем“, „повезивањем“ или „укрупњавањем“, односно онако како се грудва снега увећава котрљањем низ снегом покривену косу раван. В. Вучинић Нешковић, нав. дело, 33-34.

²⁶² О приступима формирању узорка у друштвеним наукама и о односу пробабилистичког узорка, са једне стране, и непробабилистичког узорка, са друге стране, видети у: В. Вучинић Нешковић, нав. дело, 32-36.

испитаници обухваћени узорком били сви пунолетни, као и у томе да су готово у потпуности припадали српској етничкој групи.

Добијени узорак садржао је 80 испитаника, међу којима је било 78 Срба и два Бошњака.²⁶³ Од овог броја, било је 46 мушкараца и 34 жене, старости од 23 до 75 година. Најстарији испитаник био је рођен 1937, а најмлађи 1990. године. Гледано по старосним категоријама, у најмлађу групу, до 30 година, спадало је 17 испитаника. Средња група, старости од 30 до 45 година, обухватала је 37 испитаника. У старијој групи, од 45 до 60 година, налазило се 18 испитаника, док је у најстаријој категорији, преко 60 година, било осам испитаника. Велика већина саговорника, њих 71, била је пореклом из Косовске Митровице или је у њој живела и пре рата 1999. године, док се њих девет са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра у овај град доселило после рата или након Мартовског погрома 2004. године. Према степену образовања, међу испитаницима се налазило највише лица са средњом стручном спремом, њих 48. Са вишим или високим образовањем било је 25, а са основним образовањем седам испитаника. Од свих лица обухваћених узорком, у самој северној Косовској Митровици становало је 74 испитаника, док је њих шест живело у непосредној близини овог града (на подручју општине Звечан), у који су због посла или других разлога практично свакодневно долазили.

Формирани узорак спадао је у ред узорака средње величине.²⁶⁴ Гледано са аспекта статистичке анализе и интерпретације резултата истраживања, оваква величина узорка генерално омогућава извођење само основних закључака о свакодневици становника северне Косовске Митровице. Међутим, гледано са аспекта квалитативне анализе, овај узорак био је више него довољан за сакупљање података и њихову интерпретацију на тему свакодневице која је била предмет истраживања. Узорком је, у том смислу, био дефинисан и приступ истраживању, који би се могао описати као комбинација квалитативног и квантитативног приступа, али на начин да је квалитативном приступу дата предност. То значи да се као примарно није толико

²⁶³ Два Бошњака била су укључена у узорак из разлога што сам стан у којем сам за време летњих боравака у северној Косовској Митровици становао изнајмљивао од једног припадника ове етничке групе. До њега сам такође дошао препоруком, и то средином 2012. године, пре него што ћу у овај град доћи на прво теренско истраживање у летњем периоду. Са овом особом у међувремену сам се спријатељио, што ми је у потрази за испитаницима помогло у томе да је придобијем да ми буде саговорник. Овај испитаник упутио ме је на једног свог пријатеља, исто Бошњака, који је пристао на то да у истраживању учествује.

²⁶⁴ Узорак средње величине, по Весни Вучинић Нешковић, обухвата од 30 до 100 испитаника. Са величином до 30 испитаника узорак се може назвати малим, а са преко 100 испитаника већим. В. Вучинић Нешковић, нав. дело, 42.

постављало питање броја саговорника, колико питање „довољног броја случајева“ обухваћених узорком, а на основу којих би се предмет истраживања могао сагледати дубински, из квалитативне перспективе. У складу са наведеним, у истраживању су коришћени превасходно квалитативни истраживачки методи, пре свих интервју, као разговор „са испитаником који је информативан о теми истраживања, без обзира на тип упитника и начин бележења података“.²⁶⁵ Као главни методолошки инструмент истраживања, упитник на основу којег сам водио интервјуе био је конципиран тако да је садржао питања која су захтевала отворене одговоре, са циљем да се они добију у оном обиму који би био одговарајући за садржајно изјашњавање испитаника о областима које су предмет истраживања.

4.3.2. Упитник за формални интервју

Основна врста интервјуа коју сам у истраживању користио био је формални интервју, који је подразумевао „класично испитивање“, што је значило обављање формално заказаних интервјуа са једним саговорником и под контролисаним условима (у мом стану или у стану, кући или канцеларији испитаника). Формирање упитника за овај интервју представљало је својеврсни процес, с обзиром на то да је у припремној фази истраживања он још увек био само одраз утисака о свакодневици Срба у северној Косовској Митровици које сам стекао приликом свог првог, четвородневног боравка у овом граду од 8. до 11. октобра 2009. године. Питања која су се с почетка нашла у упитнику, такође, одражавала су и представе које сам о проучаваној теми изградио на основу спорадичних разговора са познаницима које сам у Косовској Митровици претходно имао, као и на основу увида у неколицину до тада објављених студија које су се истраживане проблематике у извесној мери дотицале. Концепт овако заснованог упитника, међутим, почео је да показује недостатке онда када сам предузео прво, пробно теренско истраживање у периоду од 18. до 25. јула 2011. године, у ситуацији када је питања требало по први пут у реалности тестирати и пустити их да „заживе“ у конкретним контактима са испитаницима. У прелиминарним разговорима са неколико особа које сам тада упознао видело се да замишљена структура упитника није довољно обухватна, нити детаљна, захваљујући чему сам многа постојећа питања касније преформулисао, али и конципирао нова,

²⁶⁵ Исто, 139.

која до тада у виду нисам имао. Најзад, чак и упитник који сам након овог првог, пробног теренског рада саставио и даље је, онда када сам са истраживањем 2012. године започео, показивао извесну крутост, будући да није увек могао бити примењен доследно, што је значило да је неретко био изложен прилагођавању ситуацији на самом терену, односно квалитативној разноликости интервјуа вођених са испитаницима. Резултат овога било је увођење одређене флексибилности приликом употребе установљеног упитника, под чиме се подразумевало да је испитаницима, уколико се показало да то може бити корисно у долажењу до важних информација, дозвољавано да на поједина питања одговарају према свом нахођењу, без мог ограничавања или усмеравања, а што је знало да доведе до отварања нових тема, због чега се догађало да су интервјуи са различитим особама понекад садржавали различита питања, самим тим и структуру која је у одређеној мери одударала од предвиђене структуре, коју би интервјуи имали да су вођени стриктно према унапред утврђеном упитнику.

Према мери уређености упитника, дакле, у истраживању сам користио структурирани упитник, са питањима чији су садржај и редослед били јасно дефинисани, с тим да сам овај упитник у одређеним случајевима прилагођавао току разговора, што је могло резултирати његовом трансформацијом у полуструктурирану форму, са подпитањима постављаним унутар већ формулисаних питања, а која су служила као подстрек развијању дискусије у жељеном правцу. Интервјуе са испитаницима снимао сам диктафоном, како бих се касније, приликом сређивања грађе, могао подсетити свих детаља садржаних у разговору, чиме сам олакшавао његову транскрипцију. Одређени број испитаника, међутим, и поред мог уверавања да је истраживање анонимно и да ћу његове резултате користити искључиво у научне сврхе, на снимање разговора није пристајао, изражавајући скептичност према томе да би одговори које буду давали могли бити употребљени на начин који би могао да открије њихов идентитет. Одговоре испитаника сам, у овом случају, бележио оловком у свеску, правећи при том себи подсетнике који су ми, након обављеног интервјуа, помагали да се приликом систематизације прикупљеног материјала присетим и оних делова разговора које услед брзине излагања испитаника нисам у потпуности успевао да забележим. Са појединим испитаницима виђао сам се више пута, имајући са њима веома садржајне и дуге разговоре, док су са неким испитаницима разговори били краћи, али ништа мање значајни.

Упитник за интервју био је структуриран тако да су питања била подељена у неколико области, колико је било и тема обухваћених истраживањем. Почетак упитника био је посвећен прикупљању демографских и социо-економских чињеница о испитаницима, што је обухватало податке о полу, години рођења, месту рођења и боравка, образовању, занимању, етничкој и верској припадности. У наставку, пажња је била усмерена ка добијању одговора на основу којих је са аспекта српско-албанске поделе требало истражити идентитетски дискурс испитаника у односу према *оним другима*, односно Албанцима. Од испитаника се, након тога, очекивало да одговарају на питања о друштвеним односима међу Србима у северној Косовској Митровици у светлу свакодневнице после рата 1999. године, као и о сопственом доживљају својих суграђана, сународника, у контексту међусобне солидарности, али и међусобних различитости или подела.

Упитником су била обухваћена и питања о односу испитаника према институцијама, са посебним освртом на њихово прилагођавање свакодневним околностима у условима нерешеног институционално-правног статуса севера Косова и Метохије, а који се са аспекта позиције Срба на овом подручју могу описати као амбивалентни, будући да их карактерише тзв. „паралелизам“, односно ситуација у којој влада својеврсни институционални дуализам, испољен кроз функционисање установа Републике Србије, са једне стране, и настојање међународне заједнице и власти у Приштини да уведу своје институције, са друге стране. Један број питања био је посвећен и економији, на основу којих сам настојао да стекнем увид у свакодневне аспекте привређивања Срба у северној Косовској Митровици у економским околностима које су далеко од повољних, а које одликују дугогодишња привредна учмалост, одсуство инвестиција, висока незапосленост и фактички потпуна зависност од средстава која стижу из буџета Републике Србије. Овде ме је занимало да сазнам и то да ли се међу Србима у северној Косовској Митровици економски односи могу посматрати у функцији етничких односа, и обрнуто, или, другим речима, да ли се економија може третирати као чинилац повезивања српског становништва у овом граду, односно има ли етнички идентитет међу њима улогу у унутаргрупној дистрибуцији економских веза и добара.

Важан сегмент упитника садржао је питања која су узимала у обзир један од најзначајнијих феномена свакодневице Срба у Косовској Митровици, а који се односи на концепт *простора*, где сам настојао да дођем до сазнања о односу испитаника према подели града, о начинима симболичког означавања северног градског подручја

као *свог*, тј. српског, као и до сазнања о видовима пракси просторног понашања условљених перцепцијом градских простора у дискурсу српско-албанске поделе, односно сходно представама по којима су додирани са просторима *оних других*, тј. Албанаца, или кретање унутар њих, повезани са осећањем угрожености и са безбедносним ризицима. Истраживањем у оквиру овог сегмента била су обухваћена и питања из области обредних пракси приликом јавних прослава појединих верских празника, на првом месту Бадњег дана, Божића и Митровдана, а која су такође послужила у разматрању симболичког означавања простора, и то са аспекта улоге наведених пракси у идентификовању северног дела Косовске Митровице као православног, српског града.

У упитник је, на крају, било укључено и неколико питања у вези са потписивањем Бриселског споразума 19. априла 2013. године, и то са аспекта односа испитаника према овом догађају у контексту промена које су се њиме предвиђале, а које су суштински задирале управо и у свакодневицу. Питања из ове области постављана су испитаницима са којима сам разговарао од средине 2013. до краја 2014. године, дакле након потписивања споразума, али и појединим испитаницима које сам интервјуисао раније, а са којима сам остварио трајнији контакт који ми је омогућио да се до краја истраживања са њима ради разговора састанем по још неколико пута.

4.3.3. Неформални интервју

Уз спровођење формалних интервјуа на узорку од 80 испитаника, приликом теренског истраживања са неколико десетина лица имао сам и неформалне интервјуе, под којима се подразумевају „сви они разговори који су резултат спонтано настале размене информација, односно до којих је дошло непланирано, у специфичним ситуацијама које су створиле могућност истраживачу да дође до корисних података“.²⁶⁶ Ови интервјуи били су условљени самим процесом истраживања, али и мојим властитим, свакодневним активностима, дакле не само као истраживача, већ и као појединца који се током боравка на терену у циљу остваривања својих личних потреба неминовно сусретао са разним људима.

²⁶⁶ Исто, 169.

Неформалне разговоре водио сам са лицима у комшилуку,²⁶⁷ продавници, бурекџиници, таксију, пошти, у неком од кафића, на улици, и сл, а на која сам случајно наилазио или на њих из мање или више практичних разлога свакодневно или скоро свакодневно био упућен. Ове разговоре, иако углавном успутне, често сам усмеравао тако да буду информативног карактера, одакле су такође били од помоћи у сагледавању свакодневице становника северне Косовске Митровице. Већина саговорника била је српског етничког идентитета, док их је неколико припадало и другим етничким групама, преваходно горанској и бошњачкој (у Призрену сам имао неформалне разговоре са два Албанца са којима сам стицајем околности тада ступио у контакт). Саговорници су по годинама, степену образовања, месту рођења, занимању и економском положају показивали разноврсност, што је погодно доносило већег броја перспектива за сагледавање истраживане теме.

Неформалне интервјуе имао сам са особама са којима сам остваривао само по један контакт, и то углавном случајно, на пример у таксију када бих са возачем заподену разговор приликом вожње. Њих сам, такође, спроводио и за време одвијања јавних прослава Бадњег дана, Божића и Митровдана, када сам обављао краће разговоре са учесницима ових догађаја. Спонтане разговоре остваривао сам и са лицима са којима сам контакте имао више пута, посебно са особама које сам релативно често сретао у неколико продавница, пар бурекџиница и ћевапџиница где сам готово свакодневно долазио ради куповине неопходних намирница и како бих нешто појео.²⁶⁸ Исто се, на пример, односило и на људе у чијем сам комшилуку за

²⁶⁷ Приликом боравка на терену становао сам на више локација. Када сам долазио на неколико дана, да бих проучавао прославе Бадњег дана, Божића и Митровдана, изнајмљивао сам собу у једном од градских хотела (*Хотел Саша*). Током терена у летњем периоду становао сам у двособном стану на трећем спрату стамбене зграде између Филозофског факултета и седишта међународне мисије ЕУЛЕКС (EULEX), у делу града близу *Среза*. За време четворомесечног периода од октобра 2013. до фебруара 2014. године био сам у једноипособном стану на другом спрату стамбене зграде у непосредној близини главног моста преко Ибра, на улазу у Бошњачку махалу. За смештај у становима на наведеним локацијама плаћао сам кирију.

²⁶⁸ Овде сам прилично близак контакт остварио са неколико Горанаца који су водили две бурекџинице, као и са неколико радница српске националности у пар продавница и у једној ћевапџиници, са којима сам, посећујући их редовно, често имао не само информативне, него и веома занимљиве, практично пријатељске разговоре. Идеја да отпутујем у Призрен почетком августа 2014. године изродила се управо захваљујући разговорима са двојицом браће Горанаца који су радили у једној од бурекџиница. На моје интересовање о њиховом пореклу, поред многих других тема о којима смо разговарали, објаснили су ми да се у њиховој породици мушкарци бурекџијским занатом баве генерацијама и да им је отац до рата 1999. године радњу водио у Косовској Митровици јужно од Ибра, да би након рата прешао у северни део града. Оно што ми је с тим у вези нарочито привукло пажњу јесте чињеница да као породица и даље одржавају снажне везе са Гором, где сваке године, без изузетка, одлазе да би са родбином провели годишњи одмор. Разговарајући о овоме, заинтересовао сам се за свакодневицу Горанаца у њиховој матичној регији, посебно у околностима насталим после рата 1999. године, такође и за ситуацију по питању саобраћајних веза и услова путовања од Косовске Митровице

време боравка у Косовској Митровици становао, и сл. Низ неформалних разговора водио сам и са познаницима које сам у овом граду имао и пре истраживања, као и са појединим испитаницима са којима сам претходно обавио формалне интервјуе, а са којима сам се, стекавши у њима и пријатеље, током теренског рада повремено виђао или спонтано сусретао у граду. Неформалне разговоре, без обзира на то са ким сам их водио, диктафоном нисам увек снимао, већ само онда када би њихова садржајност била таква да би ми могла понудити низ занимљивих и важних информација. Ове разговоре снимао сам уколико бих проценио да то не би нарушило спонтаност ситуације, и уз обавезан пристанак саговорника. Садржај оних дијалога које диктафоном нисам бележио, а који су ми могли бити корисни, записивао сам у свеску касније, одмах чим би ми се за то указала прилика. Диктафон ми је редовно био при руци приликом праћења јавних свечаности поводом празновања Бадњег дана, Божића и Митровдана, када сам лицима са којима сам тада ступао у контакт стављао до знања да ме ови догађаји занимају и да их истражујем.

4.3.4. Опсервација

Поред формалног и неформалног интервјуа, квалитативним методолошким приступом била је обухваћена и опсервација, као „поступак који подразумева активност (или праксу) посматрања и бележења чињеница и догађаја, саме чињенице које су том приликом опажене и забележене, као и коментаре засноване на ономе што је опажено“.²⁶⁹ Предмет опсервације био је свакодневни живот становника северне Косовске Митровице у јавном простору, који се одвија у континуитету, али и јавне прославе Бадњег дана, Божића и Митровдана, које су саме по себи биле јасно одређене у погледу времена и места, активности, учесника, порука и коришћених артефаката.

Приликом опсервације практиковао сам две врсте ове методе. Прва је била *опсервација без учествовања*, која се дефинише као такав однос истраживача где он

до Горе, односно до Драгаша, као њеног средишта. Оно што сам сазнао јесте да на наведеној релацији саобраћају одређене аутобуске линије, мада већином само до Призрена, одакле се до Драгаша путује возилима локалних превозника. Имајући ово у виду, а поготово из разлога што у Призрену никада раније нисам био, али и сматрајући да ћу, посећујући га, имати користи и у погледу мог истраживачког рада, донео сам одлуку да у овај град одем. Са својом намером упознао сам и двојицу браће Горанаца, који су ми, пре него што сам тамо отпутовао, дали неколико основних инструкција о томе како се оријентисати по доласку у град, куда се кретати, и сл.

²⁶⁹ В. Вучинић Нешковић, нав. дело, 113.

ни на који начин не учествује у активности или догађају који прати, већ га посматра са растојања, при чему он може или не мора да остане анономан, што зависи од ситуације, величине простора и масовности догађаја који се одвија.²⁷⁰ Овој врсти опсервације прибегавао сам у циљу бележења свакодневних активности на више различитих локација у граду, водећи рачуна о томе да својим присуством не реметим њихов уобичајени ток дешавања. У ове локације, на пример, спадали су главни мост преко реке Ибар (слика 6), главни градски трг (Трг Шумадија) (слика 7), главна градска улица (Улица краља Петра првог) (слика 8), Бошњачка махала (слика 9), итд. Опсервацију без учествовања користио сам и приликом праћења појединих масовних догађаја, као што су политички скупови уочи одржавања локалних избора расписаних по законима власти у Приштини за 3. новембар 2013. године, или као што је то, рецимо, била колективна прослава „српске Нове године“ на главном градском тргу 13. јануара 2014. године. Друга врста ове методе била је *опсервација са делимичним учествовањем*, под којом се подразумева такав однос „истраживача у коме он учествује у догађају не више као анониман појединац у маси (учесника и посматрача), већ у препознатљивој улози истраживача који је професионално заинтересован за дати догађај“.²⁷¹ У овом случају, дакле, био сам препознат као истраживач на терену, што је значило да су актери појединих догађаја, пре свега њихови организатори, знали за моју улогу и за разлоге мог боравка у Косовској Митровици. Овакву опсервацију обављао сам приликом проучавања јавних прослава Бадњег дана и Божића, односно Митровдана, када сам уз сагласност и сарадњу организатора ових догађаја, као и уз знање једног броја актера из редова шире друштвене заједнице, у њиховом одвијању „учествовао“.

Опсервиране појаве бележио сам фотоапаратом, обично бирајући најпогодније позиције са којих је кључне елементе посматраних догађаја било могуће најбоље регистровати (приликом јавног налагања бадњака, у току кретања литијске поворке на дан градске славе Митровдана, итд). По потреби, приликом опсервације користио сам и диктафон, нарочито у ситуацијама када је требало забележити обраћања неких од главних учесника проучаваних догађаја, а које је због брзине њиховог излагања било неизводљиво у целости оловком записати у бележницу. Диктафон сам користио и да бих забележио краће изјаве „обичних“ актера опсервираних догађаја, и сл. Опсервиране појаве, као и целокупне утиске током истраживања и разговора са

²⁷⁰ Исто, 123.

²⁷¹ Исто, 124.

испитаницима, уписивао сам у *теренски дневник* који сам свакодневно водио. Током једног дела истраживања, до октобра 2013. године, овај дневник писао сам у класичној форми, односно уношењем белешки у папирну свеску, да бих од наведеног датума, када сам купио лаптоп, то чинио у електронској форми.

4.3.5. Анкета

Уз квалитативни приступ, у истраживању је употребљена и анкета, као средство обично заступљено у квантитативним истраживањима. Под овим приступом подразумеван је метод заснован на „сакупљању података помоћу прецизно постављених питања обухваћених једним стандардизованим упитником“, ²⁷² при чему су питања у анкети била отвореног типа, на која су са циљем лакше интерпретације приликом обраде тражени углавном краћи одговори. Испитаници су одговарали писменим путем, уписујући одговоре у анкетни упитник, а с обзиром на то да су одговоре могли слободно да формулишу њихов обим је варирао, и то од потпуно кратких, исказаних тек у једној реченици, до знатно ширих, који су обухватили више реченица.

Иако препознатљива по примени у истраживањима квантитативног типа, анкета је у истраживању употребљена превасходно на начин да је материјал који је њоме био сакупљен искоришћен као предмет квалитативне анализе. На овакав приступ, и поред тога што сам био свестан потенцијала анкете као средства статистичке обраде података, определио сам се из разлога јер сам одговоре испитаника добијене анкетом настојао да придружим одговорима испитаника добијених интервјуом, а како бих тим путем дошао до обухватнијег и дубљег увида у теме које сам истраживао. Да у методолошки апарат укључим анкету, заправо, испрва нисам ни био намеравао. Међутим, становиште сам променио недуго након започињања истраживања, онда када сам, у ситуацији када још увек нисам могао да сагледам заокружену слику свега онога што ћу на терену урадити (пре свега слику резултата у проналажењу одговарајућег броја информаната), увидео да спровођењем анкете на релативно брз и ефикасан начин могу доћи до података који ми у истраживању могу користити, а које ћу моћи да искористим као допуну грађи прикупљеној интервјуом.

²⁷² Исто, 180.

Анкету сам спроводио упоредо са формалним интервјуом, мада само у периоду 2012. и 2013. године, након чега сам, пошто сам сакупио задовољавајући број попуњених анкетних упитника, са њеним спровођењем завршио. Узорак испитаника обухваћених анкетом добијен је, условно речено, комбиновањем принципа препоруке, са једне стране, и принципа прагматичности, са друге стране, где се под прагматичним узорком подразумева онај узорак до којег се долази насумичним одабиром особа које су присутне у неком јавном простору или су вољне да у испитивању учествују.²⁷³ До свих учесника у анкети, наиме, дошао сам посредним путем, што је значило преко познанстава, и то на начин да сам испитанике једним делом обезбедио захваљујући контактима које сам остварио на Филозофском факултету у Косовској Митровици, а другим делом захваљујући особама које сам у овом граду и пре истраживања познавао, као и појединим лицима које сам током истраживања упознао и интервјуисао. Испитанике до којих сам дошао преко контаката на поменутом факултету чинили су припадници млађих генерација, односно студенти ове високошколске установе, које сам, захваљујући предусретљивости неколико асистената и предавача, у просторијама факултета анкетирао приликом одржавања наставе. Ове испитанике третирао сам као узорак формиран сходно прагматичности, тј. доступности, али у извесном смислу и по препоруци, с обзиром на то да ми је био омогућен посредовањем особа запослених на Филозофском факултету. Испитанике које сам анкетирао тако што су ми били препоручени од стране неколико познаника, а који су били њихови пријатељи или чланови родбине, подразумевао сам, пак, као узорак формиран само по принципу препоруке.

Укупан број анкетираних испитаника износио је 120. Од овог броја 94 испитаника били су студенти, док је 26 испитаника припадало углавном средњим генерацијама становника северне Косовске Митровице. Студената је било са свих студијских година, од прве до четврте, и са три одсека Филозофског факултета: са психологије, педагогије и социологије. Педагогију је студирао 41 студент, психологију 37 и социологију 16 студената. Од укупног броја студената, 29 их је било мушког, а 65 женског пола. Распон годишта студената кретао се од 1987. до 1995. године, с тим да је у периоду од 1987. до 1990. године било рођено 20 студената, а у периоду од 1991. до 1995. године 74 студента. По пореклу, највећи број студената

²⁷³ Исто, 33.

потicao је са Косова и Метохије, њих 58, од којих 23 из Косовске Митровице, док их је 34 долазило из централне Србије и двоје из Црне Горе. Према етничкој припадности, 90 студената се изјаснило као припадници српског народа, три студента као припадници горанске, а један студент као припадник бошњачке етничке групе.

Међу 26 испитаника до којих сам дошао само по препоруци, који, дакле, нису припадали студентској популацији, 11 испитаника било је мушког, а 15 испитаника женског пола, старости од 26 до 59 година. Најстарији испитаник био је рођен 1954, а најмлађи 1988. године. Старости до 30 година било је шест испитаника, од 30 до 45 година 13 испитаника, док је у групу са преко 45 година спадало седам испитаника. Сви испитаници били су пореклом из Косовске Митровице или су у њој живели и пре рата 1999. године. Према степену образовања, 16 особа је било са дипломом средње школе, док је 10 лица имало вишу или високу стручну спрему. По етничкој припадности, сви испитаници су се изјашњавали као Срби.

Начин спровођења анкете укључивао је двоструки приступ. Први је подразумевао лични контакт са испитаницима и примењиван је у ситуацијама када је од више испитаника на једном месту за релативно кратко време требало прикупити информације корисне за истраживање. Други приступ односио се на не-лични или дистанцирани начин спровођења анкете, што је значило да су ми испитаници попуњене анкетне упитнике слали електронском поштом. Овим приступом били су обухваћени и испитаници чије сам одговоре добио захваљујући посредовању једне од колегиница из Косовске Митровице, која је у моје име, онда када на терену нисам имао могућности да будем, преко своје мреже познанстава анкетирала поједина лица расположених за сарадњу. У односу на први, овај други приступ могао је већ у старту имати извесни недостатак, а то је смањена мотивисаност испитаника да услед одсуства личног контакта са истраживачем са озбиљношћу приступе попуњавању упитника. Ово се, међутим, догодило само у малој, готово незнатној мери, при чему сам упитнике који нису били потпуно и адекватно попуњени из процеса обраде података искључио. У мом присуству, што значи кроз лични контакт, анкетни упитник попуњавали су студенти, док је у не-личном, односно дистанцираном начину спровођења анкете учествовало осталих 26 испитаника, који су ми попуњене упитнике достављали посредно.

Као средство прикупљања података намењених квалитативној, а не квантитативној анализи, анкета је у истраживању коришћена са сличним циљевима као и формални интервју, под чиме се подразумевало да су одговори добијени

применом и једног и другог метода употребљени на сличан начин. То је значило да су у оба случаја коришћени структурирани упитници, али са том разликом да су на питања у интервјуу тражени опсежнији и сложенији одговори, при чему се није инсистирало на томе да они морају бити прецизни, већ више на томе да постављена питања служе као подстицај за разговор, док су на питања у анкети испитаници одговарали по стандардизованом поступку, што је подразумевало да је сваки испитаник редом одговарао на постављена питања, при чему су на питања тражени краћи и једноставнији одговори. Овако конципирана, анкета је била комплементарна са формалним интервјуом, захваљујући чему су њоме добијени такви одговори који су ми омогућили потпунији увид у истраживане теме, и то тако што сам помоћу њих дошао у прилику да формирам базу кратких, конкретних ставова испитаника у вези са низом питања која сам у истој или сличној форми постављао и испитаницима обухваћених интервјуом. Ово ми је, између осталог, отворило врата за шире сагледавање заступљености разноликих становишта на која сам приликом истраживања наилазио. Исто тако, спровођење анкете пружило ми је и могућност да „чујем“ оне „гласове“ испитаника које о појединим осетљивим темама можда не би тако лако „прозборили“ да су их саопштавали усмено, у директном разговору са мном као истраживачем.

У складу са наведеним, упитник за анкету био је структуриран тако да су у њему биле садржане сличне теме као и у упитнику за формални интервју. Питања су била подељена у неколико области, с тим да је упитник започињао са прикупљањем демографских и социо-економских чињеница о испитаницима, које су укључивале податке о полу, години рођења, месту рођења и боравка, етничкој и верској припадности. Гледано по областима, у упитнику су се нашала питања о односу испитаника према концепту *простора*, односно према подели града, градским локалитетима и праксама просторног понашања, затим питања о друштвеним односима међу Србима у Косовској Митровици, али и о односу према *оним другима*, тј. Албанцима, као и уопште према припадницима свих других етничких група у овом граду. Упитником су била обухваћена и питања о улози институција у свакодневном животу испитаника и с тим у вези питања о односу према установама међународног протектората, косовским институцијама са седиштем у Приштини, као и према установама Републике Србије. Неколико питања у анкети било је посвећено и економији, и то перцепцији економског стања у северној Косовској Митровици од стране испитаника, као и њиховом схватању сопственог економског положаја.

Упитником су била обухваћена и питања која су искорачивала из домена свакодневице, а која су се односила на област празновања и учествовања у обредним праксама приликом јавних прослава појединих празника. Циљ ових питања био је разматрање односа према овим догађајима са аспекта њиховог симболичког значаја у контексту етничке и верске идентификације Срба у северној Косовској Митровици. Напослетку, анкета је садржавала и питања која су била посвећена односу испитаника према безбедносној ситуацији у овом граду, те односу према потписивању Бриселског споразума као акта којим се предвиђа интеграција севера Косова и Метохије у институционални систем самопроглашеног независног Косова.

4.4. Дискурс и транскрипција разговора

С обзиром на методологију истраживања, велики део прикупљене грађе био је наративног карактера. То значи да је анализа материјала добијеног разговором са испитаницима била усмерена на дискурс, под којим се подразумевају речи, текст, оно што су, у овом случају, испитаници о себи и о својој свакодневици имали да кажу. Као термин, дискурс је прилично растегљив. У савременој науци постоји мноштво различитих дефиниција овог појма, али и мноштво различитих приступа анализи дискурса. Према Ролану Барту, реч *дискурс* потиче од латинске речи *dis-cursus*, која изворно значи „радња тамо-амо тумарања; то су одласци и доласци, „иступања“, „сплетке““. ²⁷⁴ Дискурс је, по Барту, говор који се јавља само у налетима говорења који наилазе „по ћуди незнатих, произвољних околности““. ²⁷⁵ На почетку употребе дискурса у научној анализи шездесетих година 20. века, која се повезује са формалистичком лингвистичком парадигмом, под овим појмом сматра се онај сегмент писаног или говорног језика који обимом превазилази реченицу. ²⁷⁶ Припадници функционалистичке лингвистичке парадигме, међутим, скрећу пажњу и на улогу невербалног понашања у говорној интеракцији, тј. на улогу ванјезичког контекста у обликовању и продуковању дискурса, при чему указују и на значајна одступања усмене говорне интеракције од замишљених, „идеалних“ граматичких модела као што је реченица. ²⁷⁷ У структурализму и постструктурализму дискурс

²⁷⁴ Rolan Bart, „Fragmenti ljubavnog govora“, *Treći program Radio Beograda*, br. 36, Beograd, 1978, 270.

²⁷⁵ Исто.

²⁷⁶ Svenka Savić, *Diskurs analiza*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1993, 25.

²⁷⁷ Исто, 9.

постаје један од основних појмова којим се означава повезивање мишљења, говорног и писаног језика у смислен и значењски *контекст размене* текстова. Под дискурсом се у овом смислу подразумева „*говор контекста* из којег се говори, пише или комуницира, односно љуби, пати, влада, моли, ствара, производи, размењује, показује“;²⁷⁸ он означава идеолошке представе говорника о себи и о другима, непосредно повезане са свешћу о употреби језика.²⁷⁹

Дискурс има дескриптивне (описује), експланаторне (објашњава, тј. тумачи) и интерпретативне (даје могућа гледишта за тумачења) функције. Њиме се називају лингвистичка, семиотичка и семиолошка средства институционалне комуникације којима се служе историјски различите друштвене и, уже, професионалне институције друштва и културе (дискурс уметности, правни дискурс, медицински, политички, филозофски дискурс, итд).²⁸⁰ Такође, дискурс је начин на који је *знање* артикулисано у конкретном историјском друштву и друштвеним институцијама. Овакво гледиште посебно заступа Мишел Фуко, по којем дискурс не значи само говор, већ много више од тога: он се односи на одређену формацију идеја, представа и облика друштвене праксе који утемељују и одређују начин на који се о одређеним феноменима и темама говори, размишља и пише, а на основу чега се стварају одређене врсте знања. Другим речима, дискурс „конструира одређене режиме истине“.²⁸¹ Фуко доноси и објашњења дискурзивних творевина, исказа у оквиру дискурзивних творевина, као и дискурзивне праксе. По овом аутору, дискурзивне праксе чине „скуп анонимних, историјских, у времену и простору увек одређених правила која дефинишу за одређено раздобље и за неку дату друштвену, економску, географску област, услове вршења исказне функције“.²⁸² Дискурс, овако схваћен, никада не настаје у вакууму. Он је увек производ дијалога, и то таквог дијалога који се формира под утицајем односа моћи у друштву.²⁸³

²⁷⁸ Miško Šuvaković, *Diskurzivna analiza: Prestupi i/ili pristupi „diskurzivne analize“ filozofiji, poetici, estetici, teoriji i studijama umetnosti i kulture*, Orion Art i Katedra za muzikologiju Fakulteta muzičke umetnosti, Beograd, 2010, 12.

²⁷⁹ Марија Илић, „Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске: ауторитет стандарда и контактни варијетет“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. LIII, св. 1, Матица српска, Одељење за књижевност и језик, Нови Сад, 2010, 177.

²⁸⁰ M. Šuvaković, нав. дело, 12.

²⁸¹ Zorica Ivanović, „Pogled na savremene transformacije antropološke teorije i prakse“, *Antropologija*, sv. 6, Centar za etnološka i antropološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008, 109-110.

²⁸² Мишел Фуко, *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998, 127.

²⁸³ М. Илић, „Дијаспора и дијаспорична свест: Анализа усменог дискурса Срба из Чипа у Мађарској“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LVIII (2), Етнографски институт САНУ, Београд, 2010, 159.

Као елементарни чинилац дискурса, иако у науци по том питању не постоји пуна сагласност, често се узима *исказ*, који се дефинише као основна комуникациона јединица, са наглашеном димензијом социјалне интеракције. Дискурс се, дакле, састоји од исказа.²⁸⁴ Ове „крхотине говора“, како их Мишко Шуваковић назива, дешавају се негде (у неком простору) и некад (у неком времену).²⁸⁵ Оне се могу назвати и *ставови*, који се, по Барту, у говору који тече „издвајају по ономе што може да се разазна“, по нечему „што се прочитало, чуло, доживело“.²⁸⁶ Полазећи од наведеног, дискурс би био „разговор, говор и излагање мисли говорним и писаним језиком: заступањем. Он је семиотичка радња која смешта значење у *временско-просторну* ситуацију где неко за неког производи значење под одређеним условима живота“.²⁸⁷

Анализу дискурса испитаника обављао сам на основу грађе прикупљене интервјуом и анкетом. Разговоре који су снимани „преводио“ сам у транскрибовану форму, настојећи да их тим путем прилагодим циљевима истраживања, тачније писаном приказивању његових резултата. Према једној од дефиниција, транскрипција би била поступак прављења записа неког говорног чина на начин који ће омогућити проучавање природе дискурса.²⁸⁸ Могуће је разликовати више начина транскрипције. Стандарди антрополошке лингвистике, на пример, налажу да се са снимка разговора на папир пренесе сваки звук, уздах, лоши почеци, понављања, недовршене речи, речце, паузе, позадински гласови, преклапања исказа уколико у разговору учествује више лица, и сл.²⁸⁹ Стандарди дијалектике, рецимо, подразумевали би да се транскрибовањем обухвати акцентовање и употреба фонетских симбола, итд. Транскрипти урађени на овај начин, међутим, омогућавају увид у прецизне лингвистичке податке, али, као такви, могу бити неодговарајући, тешко читљиви у проучавању теме која превасходно није лингвистичка. Полазећи од овога, приликом транскрибовања снимљених разговора настојао сам да што верније пренесем исказе испитаника, трудећи се, при том, да транскрипцију преточим у одговарајући, етнографски текст, који би био фокусиран на сâм контекст разговора, и као такав употребљив у разумевању дискурса. То значи да сам говор саговорника преносио

²⁸⁴ S. Savić, нав. дело, 155.

²⁸⁵ M. Šuvaković, нав. дело, 11.

²⁸⁶ R. Bart, нав. дело, 270.

²⁸⁷ M. Šuvaković, нав. дело, 11.

²⁸⁸ S. Savić, нав. дело, 153.

²⁸⁹ М. Илић, „Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске: ауторитет стандарда и контактни варијетет“, 190.

углавном дословно, осим у појединим случајевима када сам због некохерентности исказа интервенисао у оноликој мери колико је било потребно да они буду читки и потпуно разумљиви. У транскрипцију, тако, нисам уносио замуцкивања, застајања, понављања, и сл. Пошто сам саговорницима у зависности од ситуације дозвољавао да ток разговора сами усмеравају, желећи да их тако подстакнем да самоиницијативно износе своја размишљања, и да тиме као конкретне, одређене личности отварају различите теме са аспекта свог личног искуства и своје свакодневице, оне исказе који би из таквих разговора произашли као неповезани, „набацани“ или недовољно јасни, приликом транскрипције сам „филтрирао“, дотеривао и сводио на смислене целине.

У разговорима на терену понекад је истовремено учествовало више људи, од двоје, па до четворо, петоро (нпр. брачни парови, чланови породице, пријатељи, и сл). У таквим ситуацијама могло је доћи до међусобних дијалога, чак и расправа. Испитаници су једни друге подсећали на извесне догађаје и чињенице, што је доводило до тога да по неким питањима показују сагласност у ставовима, али, такође, и до тога да по неким стварима износе другачија мишљења. Мада је сагласности и уједначених ставова било више него различитих и супротстављених гласова, овакви разговори били су веома важни у сагледавању не само истих, већ и разнородних становишта унутар проучаване заједнице. И ови разговори су транскрибовани, иако је и у њиховом преношењу такође био потребан одређени степен интервенције, највише због неразговорности исказа услед преклапања гласова више испитаника одједном. Међу свим транскрибованим разговорима направљена је селекција оних који су у ову докторску дисертацију унети, или интерпретирани, и оних који су из ње изостављени. Тиме се у разматрању односа истраживаних и истраживача опет јавио проблем позиције истраживача, елабориран на почетку овог поглавља позивањем на постмодернистичку критику презентације: и поред настојања да се истраживање спроведе кроз интеракцију са испитаницима, односно да им се омогући да се њихов глас у разговору са истраживачем јасно чује, испоставило се да је истраживач тај који је на крају ипак имао кључну улогу у процесу истраживања и представљању истраживачких резултата.

Уз сваки транскрипт приложен у раду дати су основни подаци о саговорнику (пол и година рођења), при чему су саговорници истог пола и исте године рођења ради разликовања означавани словима азбуке (нпр. м. рођ. 1982, м. рођ. 1982а, м. рођ. 1982б, итд). Искази испитаника, са једне стране, представљани су у форми монолога, уколико су навођени позивањем на појединачна излагања саговорника, или, са друге

стране, у форми дијалога, ако је у разговору или давању одговора на одређена питања учествовало два или више лица. У начелу, искази су преношени уз уважавање анонимности испитаника. Имена личности на појединим јавним функцијама, као главних учесника догађаја обухваћених истраживањем, навођена су у целисти.

4.5. Извори коришћени у истраживању

Поред прикупљања грађе на терену, до информација важних за истраживање дошао сам и употребом појединих извора. Ту пре свега убрајам писане изворе, међу којима издвајам штампу, како дневну, тако и периодичну. Од дневне штампе користио сам београдске листове *Политика*, *Вечерње новости* и *Данас*, као и лист *Јединство*, који је до рата 1999. године као дневна новина штампан у Приштини и дистрибуиран углавном само на Косову и Метохији. После рата 1999. године редакција овог листа сели се прво у Звечан, а онда у северну Косовску Митровицу. Лист данас излази периодично, једном у две недеље, или једном недељно. Што се тиче периодичне штампе, од значаја ми је био превасходно недељник *Време*, са редакцијом у Београду. Истраживањем наведених листова били су обухваћени бројеви од 1999. године наовамо, уз нарочити осврт на текстове објављене у периоду теренског истраживања, почевши од средине 2011, па до краја 2014. године. Од штампаних извора, такође, од користи ми је био и *Службени гласник* Републике Србије. Користио сам и поједине публикације међународних мисија на Косову и Метохији, на првом месту мисије ОЕБС (OSCE), у којима су третирана различита питања послератних друштвених процеса на овом подручју, укључујући и подручје Косовске Митровице, а међу којима су, превасходно, била питања институција, односно тзв. „паралелних структура“ Срба. У истраживању ми је, најзад, од значаја било и неколико необјављених извора, и то пре свега статистике незапослених лица у општинама на северу Косова и Метохије за 2012. годину, издатим од стране филијале Националне службе за запошљавање Републике Србије у Косовској Митровици

Уз писане изворе, у истраживању сам користио и интернет изворе. Ту су спадали портали неколико медијских кућа, као што су *Б92*, *Радио телевизија Србије (РТС)*, *Радио Слободна Европа*, итд, али и портали информативних агенција попут *Таџуга*, и сл. У ову групу извора убрајали су се и интернет портали појединих институција, као што је, рецимо, већ поменути ОЕБС, и др. Истраживањем је било обухваћено и још неколико интернет страна, које су ми својим садржајем пружиле

увид у важну чињеничну грађу, неопходну за разумевање демографских, економских и друштвено-политичких процеса на Косову и Метохији од рата 1999. године до данас, а што је било од немерљивог значаја и за разумевање различитих аспеката свакодневице становника северне Косовске Митровице.

Подразумева се, као извор за сазнавање података неопходних за истраживање задате теме послужила ми је и стручна литература, међу којом су се нашле бројне студије објављене на српском и енглеском језику. Један број ових студија проучаваној проблематици приступао је у историографској, дијахронијској перспективи, дајући осврт на друштвено-историјске процесе на Косову и Метохији и у Косовској Митровици у ширем контексту 20. века, као и у контексту раздобља која су овом столећу претходила. Остатак студија истраживаној теми приступао је у савременој, синхронијској перспективи, обрађујући је кроз визуру рецентног периода, под чиме се подразумева бављење косовскометохијском, али и косовскомитровачком друштвеном реалношћу у раздобљу од рата 1999. године до данас.

5. ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ СРПСКО-АЛБАНСКОГ СУКОБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

У циљу потпуније контекстуализације проблема свакодневног живота Срба у етнички подељеној Косовској Митровици неопходно је укључити и историјску перспективу, тј. размотрити главне историјске чиниоце савремених српско-албанских односа на Косову и Метохији. У историографији, међутим, по овом питању постоје две различите, конкурентне верзије историје, што додатно говори о сложености природе односа између Срба и Албанаца и њиховог сукоба. Наиме, српски и албански историчари износе потпуно супротне теорије о историјским процесима на Косову и Метохији, тврдећи свако за своју верзију да је само она истинита, при том поричући тачност верзије *оног другог*.²⁹⁰ Оно што је обема историјама заједничко јесте то да су и једна и друга конципиране на међусобним противуречностима, заснованим на мање или више истоветном принципу аргументације који подразумева приказивање *свог* случаја као јединственог, посебног, и као таквог једино вредног пажње.²⁹¹

Према овим историјама, друштвеним процесима на Косову и Метохији доминирају етнички односи Срба и Албанаца, испуњени међусобним антагонизмом, где у зависности од верзије историје једној или другој страни (увек *својој*) припада искључиво право на ову територију. Историјски односи приказани су углавном као крајности, без нијанси и прелаза, у којима осим српске и албанске заједнице нема других група чији су идентитети „негде између“. Оваква слика, по Гер Дејзингсу, дубоко је погрешна, иако многи Срби и Албанци данас прихватају управо тај начин размишљања. Овај аутор признаје да је друштво на Косову и Метохији одавно растрзано сукобима, мада сумња у претпоставку да је важан само сукоб, као и у то да су етно-религијске категорије строго разграничене и разумљиве само у светлу конфликта. Уместо тога, Дејзингс сматра да друштвени односи на Косову и Метохији превазилазе свако бинарно етикетирање, те да они не почивају на сукобу или на коегзистенцији, будући да су се оба елемента преплитала кроз историју на разне начине: у периодима релативног мира етнички односи садржали су елементе раздора, док у временима сукоба није недостајало сарадње и изукрштане лојалности.²⁹²

²⁹⁰ H. Zdravković, нав. дело, 29.

²⁹¹ Židas Daskalovski, "Claims to Kosovo: Nationalism and Self-Determination", у: Florian Bieber and Ž. Daskalovski (eds.), *Understanding the War in Kosovo*, Frank Cass, London-Portland, 2003, 11.

²⁹² G. Dejjings, нав. дело, 23, 25-26.

Косово и Метохија су место на којем се судара неколико „историјских истина“. Насупрот српској „истини“ стоји албанска „истина“.²⁹³ За оне којима ове истине погодују тачност историјских интерпретација не мора да буде битна; оно што је битно јесте да се верује да су оне истините.²⁹⁴ И страни посматрачи, иако углавном добронамерни, неретко су склони приклањању једној од супротстављених истина, обично оној коју заступају њихови саговорници или извори. Због тога погледи на историју Косова и Метохије који долазе из пера страних, пре свега западних аутора, и поред своје мање или веће непристрасности нису увек најбоље прихваћени ни код српске, ни код албанске стране.²⁹⁵

Ствар која историјску проблематику Косова и Метохије додатно усложњава повезана је и са поставкама савремене етнологије/антропологије по којима се на историју гледа као на конструкт који се гради селективно – из политичких, али и из других разлога. У том смислу, историјски прикази не третирају се као производи прошлости, већ као одговор на захтев садашњице, где се користе као средства у *актуелном* формирању идентитета и у постизању политичког легитимитета.²⁹⁶ Тумачење историје посебно је важно за етнички идентитет, који се стилизује управо у складу са „познавањем“ прошлости. Та се прошлост обично дотерује, улепшава, односно интерпретира уз обавезну дозу креативности, јер, баш „као што и појединци могу романтизовати своје детињство, тако и етничке групе могу стећи трагичну и јуначку историју“.²⁹⁷ Према томе, када се о историјама говори из овог угла, треба знати да се на делу често не јављају „објективне историје“, него њихова савремена тумачења, тј. конструкције, што историографске радове може изједначити са наративима чија намена не мора бити строго научна. Ово, опет, доводи до низа дилема, међу којима је главна она са фокусом на питању како издвојити конкретне

²⁹³ Ž. Derens, нав. дело, 24.

²⁹⁴ Tim Džuda, *Kosovo: Rat i osveta*, Samizdat B92, Beograd, 2002, 28.

²⁹⁵ Књигу британског аутора Ноела Малколма *Kosovo: A Short History*, на пример, српски историчар Славенко Терзић сматра тенденциозним делом које не доноси објективан приказ историје Косова и Метохије. Ова студија, објављена 1998. године, по Терзићу представља „издају историјске истине и средство манипулисања прошлости“ у функцији политичких циљева као што су формирање Велике Албаније и ширење НАТО у југоисточној Европи. Slavenko Terzić, „About This Scientific Discussion“, у: Milorad Ekmečić (et al.), *Response to Noel Malcolm's book Kosovo. A Short History*, Institute of History of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2000, 8-9. Албански аутори, са друге стране, критикују холандског антрополога Гер Дејзингса јер је књигу *Религија и идентитет на Косову* писао на основу српске литературе. Дејзингс сматра да су ове критике у основи упућене због тога што Албанцима његова књига смета јер их „подсећа на Косово којег више нема. Косово које је било далеко више мултиетничко, далеко хетерогеније него данас“. Slobodanka Ast, „Nenaučena lekcija“, Intervju sa Ger Dejzingsom, *Vreme*, br. 754, 16. jun 2005, 22.

²⁹⁶ T. H. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, 127.

²⁹⁷ Исто, 129.

историјске догађаје од креација и интерпретација којима се зарад потреба у садашњости на догађаје у прошлости „утиче“?

У овом поглављу настојаћу да се у најважнијим цртама осврнем на историјске процесе на Косову и Метохији, узимајући у обзир преовлађујуће ставове како у српској, тако и у албанској историографији, али не занемарујући ни тумачења страних аутора. Покушаћу, другим речима, да у историјском контексту сагледам српско-албанске односе и међусобни сукоб, не губећи при том из вида значај „историјских истина“ за једне и за друге у легитимисању сопствених права на Косово и Метохију.

5.1. Од најстаријег доба до краја средњег века

Главно питање око којег се српски и албански историчари сукобљавају гласи ко је први заузео Косово и Метохију, или ко је на том подручју старији. Темљи овог сукоба, са једне стране, почивају на српском гледишту по којем су на Косову и Метохији само до пре неколико генерација живели претежно Срби, односно, са друге стране, на тврдњама Албанаца према којима су њихови преци, древни Илири, на овом подручју живели знатно пре словенске инвазије у 6. и 7. веку.²⁹⁸ Албанска верзија, дакле, заступа тезу по којој Албанци воде порекло од старобалканског народа који је живео у областима данашње Албаније, Косова и Метохије, западне Македоније и југоисточне Црне Горе. Ове тврдње заснивају се углавном на чињеници да се албански језик потпуно разликује од других језика у поменутих регијама и на Балкану уопште. У албанској верзији прошлости, Албанци као потомци Илира на Косову и Метохији живе од старог века до данас у континуитету, који ни Римљани ни Словени нису прекинули. Албански историчари одбацују тврдње по којима се старобалканско становништво повлачило пред разним освајачима и смештало у забаченим крајевима, и уместо тога сматрају да римски, византијски, касније словенски владари нису имали никакву стварну власт изван градова, тако да је село остало нетакнуто.²⁹⁹

Овакав поглед на порекло Албанаца у историографији је одавно споран, с обзиром на то да нема поузданих података који би га потврдили. Од средњег века, међутим, историјске процесе на Косову и Метохији могуће је пратити са знатно већом извесношћу. Реч је о раздобљу које за Србе представља почетак историјске *бајке*,³⁰⁰

²⁹⁸ Т. Džuda, нав. дело, 28.

²⁹⁹ Н. Zdravković, нав. дело, 30.

³⁰⁰ Ž. Daskalovski, нав. дело, 12.

када након учвршћивања Словена на Балкану долази до формирања првог краљевства које би се могло означити као српско. Ово краљевство настаје под династијом Немањића, унутар чије државе ће се и данашње Косово и Метохија целом својом територијом наћи најкасније почетком 13. века.³⁰¹ Крунисањем Стевана Првовенчаног 1217. године, а онда и добијањем аутокефалности Српске православне цркве две године касније, започет је успон средњовековне Србије, у којој ће подручје Косова и Метохије представљати њено државно, културно и верско средиште. Ту ће бити подигнуте бројне цркве и манастири, задужбине владара, док ће Пећки манастир, са проглашењем Душановог царства, године 1346. постати седиште патријарха. Плодна земља између Пећи, Призрена, Косовске Митровице и Приштине подељена је црквама и манастирима, одакле ће читава ова област временом добити име Метохија, по грчкој речи *метох* (*μετόχι*) која означава имање у власништву цркве.³⁰²

Слика Косова и Метохије у српску историју ушла је као „величанствена и свечана представа Косова као средишње земље Српског Царства, у којој је његово највеће духовно и материјално богатство“.³⁰³ У албанској историографији стварање српске средњовековне државе се не оспорава, али оно се тумачи као последица ширења Срба на рачун староседелачког, илирско-албанског становништва.³⁰⁴ Долазак Срба на подручје Косова и Метохије албански историчари покушавају да одгоде што је више могуће, мада већина признаје да се то догодило у 12. веку, док неки кажу да је то било и раније – у 11. столећу.³⁰⁵ У српској историографији тврди се да су у време српских владара у овој области живели само Срби, и та тврдња се поткрепљује тиме што се у њој налази велики број српских цркава и манастира.³⁰⁶ У прилог српским тврдњама иде и топонимија која је на Косову и Метохији углавном словенска, што указује не само на то да су се Словени ту давно населили, већ и на то да су управо они највећим делом изградили данашњу мрежу градова и села.³⁰⁷ Ово смета Албанцима који, позивајући се на сумњиве лингвистичке аргументе, настоје да оспоре словенску топонимију, уз објашњење да она не говори о већинском српском становништву у

³⁰¹ Н. Zdravković, нав. дело, 31.

³⁰² Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Чигоја, Београд, 2006, 9-10.

³⁰³ Радован Самарџић (и др.), *Косово и Метохија у српској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1989, 7.

³⁰⁴ Ž. Daskalovski, нав. дело, 16.

³⁰⁵ Ž. Derens, нав. дело, 34.

³⁰⁶ Т. Džuda, нав. дело, 29.

³⁰⁷ Ž. Derens, нав. дело, 34.

средњем веку, него о томе да су „српска држава и црква на различите начине, а не само застрашивањем и насиљем, асимиловале Албанце“.³⁰⁸

Док албански историчари Србе на Косову и Метохији виде као досељенике, тако и српски историчари гледају на Албанце. Њихов аргумент је да се термин *Албанци*, на грчком језику – *Albanoi* или *Arbanitai*, на Балкану први пут среће тек у византијским текстовима из 11. века. Поред тога, неки старији аутори помињу другу Албанију, на обалама Каспијског мора, чиме се заступа теза да Албанци не воде порекло од старобалканских Илира, већ да су дошли са Кавказа. Корен –*alb* се у том смислу узима као могући доказ, будући да потиче из индоевропског лексичког фонда где означава планинске области, баш као што су и Алпи.³⁰⁹ Оно што, међутим, у томе збуњује јесте чињеница да називе Албанија и Албанци не користе ни сами Албанци, с обзиром на то да себе означавају речју *Shqiptarë*, док своју земљу зову *Shqipëria*. Непознанице у српским теоријама о пореклу Албанаца долазе и отуда што је и сам албански језик енигма, пошто је реч о индоевропском језику без познатих сродних језика, у чијој данашњој варијанти има много речи латинског порекла, као и бројних позајмица из словенских језика и турског.³¹⁰

Крај средњег века на Балкану обележен је продором Османлија, који ће у размаку од неколико деценија овим подручјем у потпуности овладати. Овоме је претходило слабљење државе Немањића, чију ће територију после смрти цара Душана 1355. године поделити локални моћници и племићи, међу којима су се истицали кнез Лазар Хребељановић и његов зет Вук Бранковић, чији су поседи добрим делом обухватили управо данашње подручје Косова и Метохије.³¹¹ Силазак средњовековне Србије са историјске сцене започео је 1371. године битком на реци Марици, у данашњој Бугарској, у којој се српска војска сукобила са надирућом османском војском. Срби су поражени, а историчари ће овој бици приписати далеко већи војни значај од много познатије битке на Косову пољу која ће се одиграти 1389. године. То је вероватно зато што већ после битке на Марици долази до отворених сукоба међу српским великашима, што су Османлије користиле да би их, једног по једног, придобиле за своје вазале. Томе није желео да се покори кнез Лазар Хребељановић, због чега се са османском војском сукобио на Косову пољу 1389.

³⁰⁸ Mark Krasniqi, "The Role of the Serbian Orthodox Church in Anti-Albanian Policies in Kosova", у: Jusuf Barjaktari et al (eds.), *The Kosova Issue – A Historic and Current Problem*, Institute of History, Tirana, 1996, 75.

³⁰⁹ Ž. Derens, нав. дело, 34.

³¹⁰ Исто.

³¹¹ Исто, 38.

године. У овој бици, за коју се процењује да је имала око 30.000 учесника на свакој страни,³¹² погинули су предводници обе војске: султан Мурат и кнез Лазар. Претпоставља се да је исход битке био нерешен, без несумњивог победника на терену и без непосредних последица. Њоме је, пак, наговештена слабост снага окупљених за борбу против Османлија, чиме започиње њихово трајно повлачење. Дефанзива српске средњовековне властеле трајала је до 1459. године, када је савладан и последњи отпор.³¹³ У каснијој српској традицији битка на Косову пољу биће отуда запамћена као „турска победа и српски пораз“, због чега ће добити епитет кључног догађаја који је довео до слабљења, затим и до нестанка средњовековне српске државе.³¹⁴

5.2. Период османске владавине

Као „пораз“, битка на Косову пољу временом је у српској традицији добила митске димензије. Кнез Лазар је проглашен великомучеником који се жртвовао за хришћанску веру, док је његова погибија у бици описана као резултат одређења за небеско, а не за земаљско царство, чиме ће његово страдање бити преобраћено у моралну и духовну победу. Онако како је приказана у миту, прича о бици на Косову пољу обојиће овај догађај и у српској историографији, која се развија од 18. века. Хришћански табор који се на челу са кнезом Лазаром супротставио Османлијама у њој је готово увек представљен као искључиво српски, при чему ће овакво свођење битке на сукоб између Срба и Турака добити снагу националне идеје, нарочито од 19. столећа, када ова тема прераста у национални мит који надахњује жељу за осветом и обновом нације и националне домовине, а према чему ће мало ко од српских историчара успоставити критичку дистанцу.³¹⁵

Под утицајем косовског мита вишевековна османска владавина у српској историографији описује се као период робовања Срба, који нису престали да воде битку за поновно успостављање своје средњовековне државе. У њој се углавном пружа слика инхерентно конфликтних односа, који се на Косову и Метохији

³¹² Р. Самарџић (и др.), нав. дело, 40.

³¹³ Апа di Lelio, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, 12.

³¹⁴ Р. Самарџић (и др.), нав. дело, 40.

³¹⁵ Важним догађајем битка на Косову пољу сматра се и у историографији Албанаца, која је, као и српска, такође тесно повезана са пројектом националне легитимизације. И албански историчари настоје да утврде континуитет свог националног ентитета још од времена пре Османлија, па тако, као и српске колеге, Бој на Косову приказују као сукоб хришћанске и освајачке, османске војске, али са том разликом што у табору хришћана виде и Албанце. Своје тврдње базирају на османским изворима који већином говоре да су у војсци кнеза Лазара биле и албанске чете. А. di Lelio, нав. дело, 30-31, 33, 36-37.

заоштравају нарочито након што су Албанци примили ислам.³¹⁶ Процес исламизације био је и реално један од главних процеса који су се на овом подручју одвијали за време османског периода. Током више векова у ислам су прелазили како Албанци, тако и Срби, мада први много више него други. Један од разлога био је тај што Албанци нису имали снажну цркву попут Срба, нити је утицај католичке цркве међу њима био толико јак да би под њим остали.³¹⁷ На преобраћање су утицали разни фактори: ислам је понекад наметан силом, али се у њега чешће прелазило добровољно јер су преобраћеници у ову веру били привучени повластицама и могућностима за бољи живот. Исламизација се на Косову и Метохији у почетку одвијала углавном у градовима, док сеоско становништво, нарочито у планинским областима, у другу веру прелази тек касније, када су ратови између Османског царства и хришћанских земаља постали чешћи, а отоманска прогањања хришћана све израженија.³¹⁸

Почетак исламизације Албанаца Димитрије Богдановић смешта у 16. век, до када „примарни додир српског и албанског народа није имао карактер сукоба“.³¹⁹ Душан Батаковић, пак, знатнију исламизацију српског становништва везује за 17. и прву половину 18. столећа, када албански утицај на политичке прилике на Косову и Метохији постаје значајнији.³²⁰ Чињеница је да је исламизација проузроковала крупне демографске промене током вишевековне османске владавине, утолико више што је, како српски историчари сматрају, довела не само до верског преобраћења Срба, већ и до њихове албанизације, што је значило примање албанског имена, језика, обичаја, тј. албанског идентитета.³²¹ Питање *Арнаутиша*, како су албанизоване Србе звали њихови хришћански, православни сународници (по турској речи за Албанце – *Арнаути*), постаће касније питање од великог значаја, будући да је Србима омогућавало да тврде како су косовски Албанци великим делом у ствари некадашњи Срби. Ову тезу је почетком 20. века развијао и Јован Цвијић, који је сматрао да је албанско становништво Косова и Метохије састављено од освајача који су долазили из Албаније и преобраћених, исламизованих и албанизованих Срба. Теза о

³¹⁶ G. Dejjings, нав. дело, 23.

³¹⁷ T. Džuda, нав. дело, 34.

³¹⁸ H. Zdravković, нав. дело, 37-38.

³¹⁹ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Посебна издања САНУ, књ. DLXVI, Београд, 1985, 260.

³²⁰ Батаковић објашњава да је исламизација међу Србима „најчешће прихватана као нужно зло; тренутак повратка на стару веру стално се вребао, али таква се прилика ретко указивала. Прве генерације исламизованих Срба чувале су језик, а старе обичаје (нарочито крсну славу и ускршње празнике) празновале у потаји“. Д. Батаковић, нав. дело, 34.

³²¹ Д. Богдановић, нав. дело, 94.

Арнаутишима постаће поново популарна осамдесетих и деведесетих година 20. века, када се у годинама југословенске кризе у српском политичком дискурсу јавља као аргумент којим се оспорава право Албанаца на Косово и Метохију.³²²

Демографске промене у периоду османске владавине проузроковане су још једним чиниоцем, а то су миграције. Српско гледиште је да су Срби под Османлијама били угњетавана *раја* која је услед тешког положаја приморавана на сеобе, углавном ка северу. Сеоба која се у српској историји представља као први велики егзодус Срба са Косова и Метохије догодила се 1690. године, после пораза аустријске војске код Качаника, којој су се српски устаници претходно прикључили у њеном походу против османске државе. У страху од одмазде, неколико десетина хиљада Срба кренуло је у данашњу Војводину, након чега су Османлије подстицале муслиманске Албанце да се спусте са планина и да напуштена земљу на Косову и Метохији населе.³²³ То је, по српским историчарима, допринело промени демографске слике на овом подручју, док албански историчари тврде да је на Косову и Метохији већ тада живело много Албанаца и да је Велика сеоба Срба из 1690. године само мит, уз нагласак на то да је ову територију тада напустило веома мало припадника српског народа.³²⁴

Положај хришћана, самим тим и Срба, погоршавао се са слабљењем централне власти у Истанбулу, тако да крајем 18. века, уз јачање анархије у европским деловима Османског царства, долази до њихове потпуне законске, личне и материјалне несигурности. Овај је период због тога у српској историји остао запамћен као веома бруталан, толико да сећање на њега обухвата цело раздобље османске владавине, о којем се често говори као о „петовековном мраку под Турцима“.³²⁵ Хришћанске Србе на Косову и Метохији угњетавали су и муслимански, албански великаши, који су, посебно од 1820. године, били у сталном сукобу са султаном, услед чега је српско становништво трпело бројне устанке Албанаца против централистичких тежњи османске државе.³²⁶ Према Турцима и Царству, ипак, Албанци су имали подељена осећања. Исказивали су приврженост султану, али су, истовремено, настојали да буду самостални и да живе по својој вољи. Током 19. века, паралелно са продором европског концепта нације, чиме некадашњи хришћански *милети* постају колевке нових националних заједница, Албанци на Косову и Метохији и уопште у Османском

³²² Ž. Derens, нав. дело, 41.

³²³ Н. Zdravković, нав. дело, 39.

³²⁴ Исто.

³²⁵ Исто, 39-40.

³²⁶ Исто, 40.

царству постају све нервознији, будући да у оквиру тог истог царства долази до израстања хришћанских држава Србије, Црне Горе и Грчке, које су претендовале да у своје границе укључе и области насељене албанским становништвом. У таквој ситуацији, Царство је на неки начин представљало гаранцију Албанцима да ће, уколико у њему остваре аутономију, моћи да очувају превласт тамо где живе, али и да спрече да им се земља између хришћанских држава подели.³²⁷

Последња фаза османске владавине на Косову и Метохији обележена је хроничним нередима и честим побунама Албанаца против султана. Хришћанско, претежно српско становништво, патило је због недостатка заштите и злостављања од стране самовољних, углавном муслиманских албанских елемената.³²⁸ Кључни догађај у овом периоду били су српско-турски ратови 1876-1878. године, којима је, по Душану Батаковићу, започела интернационализација питања Косова и Метохије, односно *Старе Србије*, како се ово подручје од тада у српским круговима све чешће зове. Наведеним ратовима Србија је на рачун Турске проширила своју територију према југу, одакле је на Косово и Метохију пребегло више од 30.000 Албанаца, док се, у исто време, више десетина хиљада Срба одатле иселило у ослобођену Србију.³²⁹ Овим су Косово и Метохија постали гранична област између Османског царства и Србије, што је, проглашењем српске независности на Берлинском конгресу 1878. године, резултирало још масовнијим покретима становништва и знатним јачањем етничких и верских тензија. Тада се први пут појавила јасна етничка граница између Албанаца и Срба, за разлику од дотадашњих идентификација које су ишле преваходно дуж линија верских и социјалних категорија.³³⁰

Годину 1878. српска историја слави као годину у којој је Србија ослободила важне области и када је званично призната као независна држава. Албанцима је ова година битна по томе јер је тада основана Призренска лига, која је од Берлинског конгреса и власти у Истанбулу захтевала формирање албанске аутономије у оквиру Османског царства, чиме би се Албанци заштитили од продора хришћанских и словенских држава.³³¹ Један од захтева тицао се и одбране муслиманске и албанске традиције од реформи које је Османско царство почело да спроводи како би, под притиском великих сила, увело модерне законе по којима би се једнако поступало

³²⁷ Т. Džuda, нав. дело, 37.

³²⁸ G. Dejjings, нав. дело, 21.

³²⁹ Д. Батаковић, нав. дело, 41.

³³⁰ G. Dejjings, нав. дело, 21-22.

³³¹ Т. Džuda, нав. дело, 38.

према свим поданицима.³³² Представници Лиге успротивили су се и тежњама Срба са Косова и Метохије који су желели да се уједине са независном Србијом.³³³ Турски султан Лигу је у почетку подржао, видећи у њој фактор преношења османског и исламског утицаја, међутим, како је ова организација веома брзо преузела управу над Косовом и Метохијом, са све гласнијим захтевима за потпуном независношћу, окренуо се против ње и 1881. године уништио.³³⁴ Упркос овоме, превирања у овом делу Османског царства нису престала. Поједине албанске групе наставиле су са повременим оружаним побунама против власти у Истанбулу, противећи се једнаком положају хришћана, као и укидању повластица које су као муслимани имали. Нису нестале ни идеје Призренске лиге. Захваљујући њима, код Албанаца је дошло до огромног промена у оријентацији – од идентитета заснованог искључиво на исламу прешли су на идентитет у којем је етницитет постао значајан фактор. Ранија подела на муслимане и хришћане, владајућу класу и потчињену рају, почела је све више да уступа место српско-албанском антагонизму.³³⁵

Главна обележје Косова и Метохије на прелазу из 19. у 20. век, према српским историчарима, било је безвлашће. Самовољи Албанаца Срби су подлежали у тој мери да је, по једној оцени, терор био „прерастао у општи покрет за истребљење српског народа у Старој Србији“.³³⁶ Српска влада је преко конзулата у Приштини, отвореног 1889. године, настојала да помогне Србима, али и да их тајно наоружава и подбуњује против владајућег режима. Један претрес који су у потрази за оружјем Албанци 1901. године извели у Ибарском Колашину претворио се у прави погром над српским становништвом. О тешком положају Срба и насиљу над њима писали су и извештачи из европских земаља који су хрлили на Косово и Метохију не би ли се и сами уверили у услове живота у овом, за тадашње појмове, најзаосталијем делу Европе.³³⁷

Кључне демографске промене на Косову и Метохији одиграле су се управо у овом раздобљу. Од средине 18. столећа до проглашења независности Србије 1878. године на Косово и Метохију се, према Димитрију Богдановићу, доселио највећи број Албанаца, међутим пристизањем албанских избеглица из ослобођених српских крајева, али и исељавањем Срба у супротном правцу, њихов процентуални удео у

³³² Н. Zdravković, нав. дело, 41.

³³³ Ž. Derens, нав. дело, 48.

³³⁴ Т. Džuda, нав. дело, 38.

³³⁵ Н. Zdravković, нав. дело, 42, 43.

³³⁶ Р. Самарцић (и др.), нав. дело, 251.

³³⁷ Ž. Derens, нав. дело, 48.

укупном броју становника на овом подручју од тада ће бележити непрестани раст.³³⁸ О овом преокрету, мада су демографске статистике из османског доба прилично непоуздане, говори више извора који сведоче о томе да је српско становништво на Косову и Метохији до наведеног периода било већина. Аустријски дипломата Ј. Г. фон Хан, тако, још 1689/1690. године помиње да су Срби на овом подручју бројнији у односу на малобројне староседеоце Албанце.³³⁹ Непуна два века касније, након поодмаклог процеса исламизације, односно албанизације српског становништва, али и досељавања Албанаца, у турским службеним пописима из 1871/72. и 1873/74. године забележено је да у појединим областима Косова и Метохије, или тадашњег Призренског санџака, муслимански и хришћански Срби бројчано и даље стоје у готово равноправном положају према Албанцима, иако се наводи да укупан број мушких муслиманских глава на овом подручју, које је обухватало и тетовски, љумски и гусињски срез, износи 140.493, а немуслиманских 54.170.³⁴⁰ У исто време, пак, аустријски официр Петер Кукуљ објавио је у Бечу податке по којима је од укупно 500.000 становника Призренског санџака Срба било 318.000, Албанаца 161.000 и осталих око 20.000, од којих је, гледано по вероисповести, православаца било 250.000, муслимана 239.000 и католика 11.000.³⁴¹

Српско-турски ратови 1876-1878. године, затим и проглашење независности Србије, пресудно су утицали на демографске процесе на Косову и Метохији. Иако се у српским изворима најчешће помиње број од преко 30.000 Албанаца који су на Косово и Метохију тада избегли, има мишљења по којима је тај број знатно већи, посебно ако се узму у обзир турски пописи из времена пре ратова 1876-1878. године у којима стоји да је у областима припојеним независној Србији албанског становништва било око 93.000 душа.³⁴² Колико је са Косова и Метохије отишло Срба прецизних података нема, али се у српским изворима овај број за период од 1878. до 1912. године креће између 60.000 и 150.000 људи.³⁴³ Срби су се иселјавали услед опште анархије настале након ратних прилика, коју ни турске власти нису успевале да обуздају, али и услед самовоље Албанаца, нарочито оних избеглих из Србије, који су према српском становништву били веома осветољубиви. Због немирног стања ни статистике о становништву Косова и Метохије до краја 19. века нису могле бити довољно тачне, па

³³⁸ Д. Богдановић, нав. дело, 107.

³³⁹ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804-1912*, Прометеј, Нови Сад, 1994, 133.

³⁴⁰ Исто, 135-137.

³⁴¹ Исто, 141.

³⁴² Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Radio B92, Beograd, 1998, 76.

³⁴³ Исто.

се оне углавном свде на претпоставке и прорачуне. Према једној демографској пројекцији научника из Лајпцига, на овом подручју је 1896. године живело око 350.000 Албанаца и око 120.000 Срба.³⁴⁴ Сличан број Срба (132.134) наводи се и у турском годишњем алманаху за Косовски вилајет из 1894. године.³⁴⁵ На самом прелазу у 20. век, по Јовану Цвијићу, на Косову и Метохији има 26.338 српских домова, што према прорачунима Димитрија Богдановића може износити од 131.690 до 210.704 становника.³⁴⁶ По српском аутору Јовану Јовановићу, на кога се позива историчар Владимир Стојанчевић, пред крај 19. века „било је православних Срба у Старој Србији, северно од Шар-планине најмање 260.000“.³⁴⁷

5.3. Косово и Метохија у двадесетом веку

Немирно стање на Косову и Метохији пренето је и у 20. век. Турске снаге су наставиле да се сукобљавају са Албанцима, који 1910. године организују устанак, чија ће снага у наредне две године постајати све већа.³⁴⁸ Пометњу у балканским деловима Турске искористиле су Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка које су 1912. године удруженим снагама кренуле у рат са намером да поврате своје земље и да Турке истерају са Балкана. Исход овог сукоба, којим је Турска поражена, Срби су доживели као ослобођење Косова и Метохије, за разлику од Албанаца којима је он значајно окупацију и немогућност уједињења са новоствореном албанском државом, чија ће међународна независност бити призната годину дана касније. Услед толико жељеног „ослобађања Косова“ српске снаге су се у овом рату против турских и албанских одреда бориле са изразитом жестином. Стране комисије сведочиле су и о масакрима над цивилима, што је додатно доприносило даљем погоршању српско-албанских односа.³⁴⁹ Ови догађаји, према Геру Дејзингсу, заокружиће процес јачања међусобног антагонизма, трасираног 1878. године, и биће кључни за новију историју Косова и Метохије. Албанци ће остати непријатељски расположени према Србији, што је Косово и Метохију претворило у колонију којом се управља *одозго*. Српска држава је сматрала да јој над овим подручјем припада неотуђиво и свето право, због чега је

³⁴⁴ Исто, 78, 81.

³⁴⁵ Д. Богдановић, нав. дело, 150.

³⁴⁶ Исто.

³⁴⁷ В. Стојанчевић, нав. дело, 143.

³⁴⁸ Ž. Derens, нав. дело, 51.

³⁴⁹ Т. Džuda, нав. дело, 44.

албанско становништво третирао као противнички елемент који треба пацификовати или прогнати.³⁵⁰

Први светски рат пружио је Албанцима прилику за освету. Косово и Метохију су окупирале Аустроугарска, Немачка и Бугарска, а да би избегле потпуни пораз српске власти су са војском дословно пешице кренуле ка обали Јадранског мора где је планирана евакуација бродовима од стране савезника. Огроман број војника тада је страдао од изнемоглости и глади, али и од напада Албанаца.³⁵¹ После пробоја Солунског фронта у јесен 1918. године Србија је поново заузела Косово и Метохију. То је довело до албанских побуна које су постале још учесталије након оснивања тзв. Косовског комитета у Албанији, који је позивао у борбу за стварање „Велике Албаније“.³⁵² Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, формирана 1. децембра 1918. године, а која је 1929. године преименована у Краљевину Југославију, на Косову и Метохији се од самог почетка суочавала са албанским *качацима* чија су дејства била уперена директно против ње.³⁵³ Омиљена мета качака били су српски колонисти које су власти у периоду између два светска рата доводиле из разних, углавном пасивних крајева државе Срба, Хрвата и Словенаца, и у склопу спровођења аграрне реформе на овом подручју им додељивале земљу за насељавање.³⁵⁴ Ови сукоби утицали су на то да до смиривања етничког супарништва и мржње у међуратном периоду не дође. Албанска историографија оптужује тадашње југословенско руководство да је Албанце третирао као грађане другог реда и да им је ускраћивало основна људска права, а да је колонизација имала за циљ потискивање албанског становништва на Косову и Метохији и успостављање етничке равнотеже у корист Срба.³⁵⁵

³⁵⁰ G. Dejzings, нав. дело, 22.

³⁵¹ T. Džuda, нав. дело, 45-46.

³⁵² Д. Батаковић, нав. дело, 48.

³⁵³ Реч *качак* турског је порекла и означава одметника од власти, хајдука, али и разбојника, пљачкаша. Качаци се јављају још у време када је Османско царство било на издисају. Нападали су и пљачкали трговачке караване, отимали стоку и палили ханове. Са израженијим политичким ставовима наступају после Првог светског рата, када дејства усмеравају против Краљевине СХС, са циљем рушења њене власти на Косову и Метохији и стварања јединствене албанске државе на територијама већински настањеним Албанцима. Качачки покрет трајао је до 1924. године, када је након дуготрајних борби са српским жандармеријским и војним формацијама неутрализован. Драги Маликовић, *Качачки покрет на Косову и Метохији 1918–1924*, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2005, 11-12, 295.

³⁵⁴ Аграрном реформом земљу је на Косову и Метохији добило око 12.000 колонистичких домаћинстава. Колонисти су долазили из Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације, Лике, централне Србије. Број колониста крајем међуратног периода износио је око 59.000 лица или 9,2% од укупног броја становника Косова и Метохије. Више о овоме видети у: Александар Павловић, *Свакодневни живот колониста на Косову и Метохији 1918-1941. године*, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2011.

³⁵⁵ У прилог својим тврдњама албански историчари наводе и планове српских власти за насељавање Албанаца у Турску. Нацрт овог пројекта српској влади представио је 1937. године Вас

Као Први, тако су и Други светски рат Албанци дочекали као прилику да се освете Србима. После бомбардовања Београда 6. априла 1941. године Краљевина Југославија је убрзо капитулирала и распарчана између окупаторских снага. Подручје Косова и Метохије подељено је на три дела. Највећи део ушао је у састав Велике Албаније под патронатом Италије. Косовска Митровица и рудник Трепча припојени су Србији окупираној од стране Немачке, док је мали део на истоку добила Бугарска. Италијанску окупацију Албанци су дочекали са одушевљењем јер им је она омогућила уједињење скоро свих територија на којима су живели. Насиље над Србима почело је да се спроводи већ у првим данима рата, још пре капитулације, када су наоружане албанске чете палиле села, пљачкале, протеривале и убијале људе.³⁵⁶ На удару су били нарочито колонисти, који су већином протерани, док су многи и ликвидирани. Насиљем над њима били су запрепашћени и сами окупатори, о чему сведоче речи Карла Умилте, италијанског „цивилног комесара Косова“, који је забележио да су између Ђаковице и Пећи сва села била спаљена, а да су лешеви људи лежали на ледини.³⁵⁷

На сарадњу са окупаторима Албанци се нису опредељивали због љубави према њима, већ зато што су тиме, будући да им је под Италијанима, касније и под Немцима практично признавана власт, добили прилику да уклоне српску доминацију, самим тим и да остваре своје националне тежње.³⁵⁸ Партизански покрет, у којем је било много Срба, повезиван је са повратком југословенске власти због чега албанском становништву није био привлачан ни мало. Ово је отежавало регрутацију Албанаца у борбу против окупатора, због чега им је, у настојању да их придобије, Комунистичка партија признала право на самоопредељење, односно на прикључење Албанији после рата. Ни ово, међутим, није имало већег ефекта. Након повлачења окупаторских снага наведено признање је повучено, тако да је подручје Косова и Метохије враћено под југословенску власт. Оно је јула 1945. године формално припојено Србији и

Чубриловић, професор историје на Београдском универзитету, објашњавајући да Албанце са Косова и Метохије треба иселити јер им се као политички и друштвено нелојалном елементу то подручје не сме препустити. *Ž. Derens*, нав. дело, 55. Иако су југословенска и турска влада 1938. године склопиле споразум о исељењу око 200.000 муслимана (Албанаца и Турака) са Косова и Метохије и из Македоније, због одустајања турске стране проузрокованог недостатком средстава за отпремање исељеника споразум ипак није био реализован. Према званичним државним подацима, у Турску се од 1927. до 1939. године и поред тога иселило 19.279 Албанаца, док је у истом периоду у Албанију отишло 4.322 лица. Српски историчари ово исељавање тумаче углавном као добровољни чин, наводећи да су Албанци томе прибегавали да би се „у муслиманској средини осећали на своме“. *Д. Батаковић*, нав. дело, 52-53.

³⁵⁶ *Т. Džuda*, нав. дело, 52-53.

³⁵⁷ *Ј. Пејин*, нав. дело, 14.

³⁵⁸ *Т. Džuda*, нав. дело, 53-54.

проглашено аутономном облашћу, чиме је постало конститутивни део Федеративне Народне Републике Југославије проглашене 29. новембра исте године.³⁵⁹

Успостављање југословенске државе и овога пута наишло је на отпор Албанаца. Најжешћи је био у Дреници, где су се због тога што Косову и Метохији није дато право на самоопредељење новим властима супротставили албански одреди који су се уместо службе окупатору 1944. године прикључили партизанском покрету.³⁶⁰ Да би се напетости смириле, Албанцима су учињени разни уступци. Остављене су отворене границе према Албанији, одакле се на Косово и Метохију до 1948. године доселило на хиљаде албанских избеглица којима је касније дато југословенско држављанство.³⁶¹ Повратак колониста „решен“ је тако што се „зажмурило“ на бројне опструкције владиних ревизионих комисија, чији су чланови на терену неретко били Албанци који су сарађивали са окупатором, а који су многим колонистима оспоравали право на добијену земљу.³⁶² Незадовољство албанског становништва због враћања у састав југословенске државе ублажавано је и тиме што се неколико година после рата говорило о стварању једне Балканске федерације, у коју би уз Југославију ушла и Албанија, са којом би се подручје Косова и Метохије на тај начин повезало.³⁶³

Други светски рат био је велика траума за српско-албанске односе. Срби неће заборавити прогоне и убиства од стране Албанаца, док ће Албанци запамтити терор који су над њима спроводили партизани у циљу успостављања комунистичког

³⁵⁹ Исто, 55-57.

³⁶⁰ Исто, 56.

³⁶¹ Н. Zdravković, нав. дело, 50.

³⁶² Став нових власти био је да су аграрна реформа и колонизација у периоду Краљевине СХС (Југославије) спроведене неправедно и често на штету албанског становништва. Министарство за колонизацију Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ) донело је 2. маја 1945. године Уредбу о повратку насељеника на Косово и Метохију, а три месеца касније и Закон о ревизији додељивања земље насељеницима којим је било обухваћено 11.168 колонистичких домаћинстава. Од наведеног броја, за 4.829 домаћинстава признато је право на целокупну добијену земљу. На делимичан повраћај земљишта право је добило 5.744 домаћинстава, док је сву додељену земљу изгубило 595 домаћинстава. Знатан део колониста којима је Законом о ревизији признато право на земљу добијену аграрном реформом на Косово и Метохију ипак се није вратио. Многи су били поколебани у намери да живот наставе тамо одакле су 1941. године били прогнани. Међу колонистима који су се на повратак одлучили није био мали број оних који су остављани сами да се сналазе, без било какве помоћи државе, ни у најосновнијим потрепштинама, нити и у заштити од самовоље албанских мештана и локалних албанских власти. До септембра 1947. године, када је био рок за повратак, на Косово и Метохију није се вратило 1.638 домаћинстава колониста. Од јесени 1945. до краја 1946. године у Војводину су се одатле одселила 2.064 насељеничка домаћинства која су се по Закону о ревизији на своја имања непосредно после рата била вратила. А. Павловић, „Прилози о страдању колониста на Косову и Метохији током Другог светског рата“, *Архив*, год. XV, бр. 1-2, Архив Југославије, Београд, 2014, 116-118.

³⁶³ Т. Džuda, нав. дело, 60.

режима 1945. године.³⁶⁴ Очекивања албанског становништва да ће се после рата са сународницима из Албаније спојити у заједничку државу нису се испунила. Ни проглашена аутономија Косова и Метохије није им много значила, пошто су кључне позиције власти, поготово оне у полицији и снагама безбедности, припале Србима. Безбедност је у својим рукама држао Александар Ранковић, који је као министар унутрашњих послова Југославије и први човек тајне полиције дуго сузбијао сваки вид албанског сепаратизма.³⁶⁵ Падом Ранковића 1966. године ствари почињу да се мењају. Држава је кренула путем децентрализације, што је резултирало попуштањем притиска према Албанцима. Године 1968. одржане су прве масовне демонстрације предвођене студентима који су за Косово и Метохију тражили статус републике и универзитет на албанском језику. Демонстрације су завршене мирно и уз испуњење само другог од два захтева. Универзитет у Приштини отворен је две године касније, а с обзиром на недостатак унверзитетских уџбеника на албанском језику постигнут је споразум са Албанијом да она испоручује уџбенике. Успостављена је и сарадња између универзитета у Приштини и Тирани, што је, супротно очекивањима власти, међу Албанцима на Косову и Метохији довело до праве националне ренесансе.³⁶⁶

Оснивање Универзитета у Приштини било је од самог почетка повезано са политичким амбицијама Албанаца. Тако су овај догађај доживели и Срби, видевши га као чин сепаратизма у односу на Србију.³⁶⁷ Као извор албанског национализма образовање се на албанском језику међу Србима почиње нарочито да доживљава од 1974. године, након доношења новог Устава СФРЈ по којем Косово и Метохија, са званичним статусом Покрајине, по свему осим по имену постаје Република.³⁶⁸ Сходно уставним овлашћењима, у покрајини се од тада образовање на свим нивоима почиње да креира независно од остатка Србије, али све више по угледу на програм просветних власти у Албанији.³⁶⁹ Исто је било и са политиком, где власт већином прелази у руке албанских комуниста. Покрајина је добила своје место у федералном председништву, заједно са Војводином и осталих шест република; добила је своју скупштину, полицију, народну банку и сва остала обележја републике.³⁷⁰ Косову и Метохији, као

³⁶⁴ Ž. Derens, нав. дело, 63.

³⁶⁵ T. Džuda, нав. дело, 60-61.

³⁶⁶ Исто, 63.

³⁶⁷ Denisa Kostovicova, *Kosovo: The politics of identity and space*, Routledge, London and New York, 2005, 44-45.

³⁶⁸ T. Džuda, нав. дело, 64.

³⁶⁹ D. Kostovicova, нав. дело, 56.

³⁷⁰ H. Zdravković, нав. дело, 53.

аутономној покрајини, једино није припадало право на самоопредељење, односно сецесију.³⁷¹ Уставне промене из 1974. године резултирале су процесом албанизације на свим важним друштвеним нивоима. Срби су били све више маргинализовани, док су се Албанци учвршћивали на местима доношења одлука. Албанској националној култури дат је широк простор за исказивање, па је прослављена и стогодишњица Призренске лиге 1978. године, када су Албанци упоредо са заставом Југославије истицали и своју националну заставу.³⁷² Власт је реаговала само у случајевима сузбијања појединих група које су биле за уједињење са Албанијом, а против Југославије. Хапшења и суђења одвијала су се током целе деценије, мада субверзије дотичних група власти углавном нису узимале као озбиљну претњу.³⁷³

У пролеће 1981. године поново долази до демонстрација. Протесте су започели студенти Приштинског универзитета због лоших услова студентског живота, да би они убрзо прерасли у општи бунт Албанаца на целој територији покрајине. За разлику од протеста 1968. године, који су завршени мирно, југословенске власти овога пута демонстранте називају контрареволуционарима, повезаним са режимом у Тирани, а демонстрације квалификују као идеолошко-политичку субверзију са циљем подривања државног поретка.³⁷⁴ Државни органи проглашавају ванредно стање, док на демонстранте, који траже проглашење Републике и уједињење са Албанијом, шаљу полицију и војску. Долази до насиља у којем је повређено више десетина, а погинуло између девет и једанаест лица (укључујући и полицајце).³⁷⁵ Ови немири, праћени људским жртвама, бројним хапшењима и суђењима демонстрантима, имаће за последицу продубљивање неповерења између Срба и Албанаца, што ће унутар обеју група довести до јачања унутрашње консолидације и етничке хомогенизације. И једни и други себе ће видети као угрожену страну, мада је чињеница била да почетком осамдесетих година 20. века, у време одвијања демонстрација, нису Срби били ти који су управљали Косовом и Метохијом, него су то чинили Албанци.³⁷⁶

Догађаји из 1981. године означили су прекретницу, не само за историју Косова и Метохије, већ и за историју Југославије. Демонстрације Албанаца, које су дошле убрзо после смрти Јосипа Броза Тита, биле су први значајнији индикатор слабљења

³⁷¹ Robert Pihler, Wolfgang Petrič, *Dugi put u rat: Kosovo i međunarodna zajednica 1989-1999*, Samizdat B92, Beograd, 2002, 30.

³⁷² Исто, 30-31.

³⁷³ Т. Džuda, нав. дело, 64.

³⁷⁴ D. Kostovicova, нав. дело, 45, 49.

³⁷⁵ Т. Džuda, нав. дело, 66.

³⁷⁶ Исто, 66-67.

комунистичког режима, са чиме ће се поклопити и убрзани раст социјално-економске кризе у целој земљи. Од тада и све више Срба почиње да напушта Косово и Метохију. Ову појаву српска историографија објашњава чињеницом да је српско становништво после гушења демонстрација 1981. године било изложено снажном притиску и дискриминацији Албанаца, док албанска страна истиче да су узроци исељавања били преваходно економски и да се Срби нису исељавали ништа више него што су то у исто време чинили и Албанци.³⁷⁷ Број српског становништва процентуално се стално смањивао у односу на албанско становништво. То, међутим, није на првом месту било проузроковано исељавањем Срба, већ једним другим феноменом, а то је високи природни прираштај Албанаца, који је био највиши у Европи.³⁷⁸

Према подацима из пописа становништва, Срби су се у периоду после Другог светског рата на Косову и Метохији бројчано усталили, али ће се због високог албанског наталитета од шездесетих година 20. века они процентуално све више смањивати у односу на Албанце. Смањивање удела српског становништва био је тренд који је демографске процесе на овом подручју обележио готово кроз цео 20. век. Већ после Првог светског рата Срба је на Косову и Метохији било 113.848, или 26,6% од укупног броја становника, а Албанаца 278.441, или 65,0%.³⁷⁹ Због исељавања дела албанског становништва и досељавања српских колониста смањење удела Срба у укупном броју становника у периоду између два светска рата је заустављено, па је 1931. године њихов број износио 180.170, или 32,6%, а број Албанаца 331.549, или 60,1%.³⁸⁰ У првим деценијама после Другог светског рата међусобни однос био је приближно исти, међутим касније он почиње да се мења у корист Албанаца. Званична статистика за овај период изгледа овако: године 1948: Срби – 199.964, или 27,47%, Албанци – 498.242, или 68,45%; 1953: Срби – 221.212, или 27,37%, Албанци – 524.559, или 64,91%; 1961: Срби – 264.604, или 27,45%, Албанци – 646.605, или 67,07%; 1971: Срби – 259.816, или 20,89%, Албанци 916.168, или 73,66%; 1981: Срби – 236.525, или 14,9%, Албанци 1.226.736, или 77,4%; године 1991. Албанци нису учествовали у попису, али је процењено да их је тада било 1.596.072, или 81,6% од укупног броја становника; према овом попису Срба је било 214.546, или 10,9%.³⁸¹

³⁷⁷ Н. Здравковић, нав. дело, 55-57.

³⁷⁸ Од 1948. до 1981. године број албанских становника на Косову и Метохији повећао се за више од 2,5 пута, тј. од 480.000 на 1.200.000. Ружа Петровић, Марина Благојевић, *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 2, Београд, 1989, 1, 85.

³⁷⁹ М. С. Филиповић, нав. дело, 431.

³⁸⁰ Р. Imami, нав. дело, 137.

³⁸¹ Исто, 172-174.

Исељавање Срба са Косова и Метохије после Другог светског рата била је једна од тема која је допринела заоштравању српско-албанских односа. Албанци су се, са своје стране, жалили на то да је у доба Александра Ранковића и српске превласти у Турску из Југославије емигрирало око 175.000 муслимана, међу којима је највише било албанског становништва.³⁸² Непријатељство које се осамдесетих година 20. века све више распиривало било је повезано и са сиромаштвом на Косову и Метохији, као економски најнеразвијенијем делу Југославије. Албанци су оптуживали Србе да експлоатишу покрајину или да на њен рачун не уплаћују праведан део од југословенског Фонда за развој, док су се српска и југословенска власт позивале на статистику да би доказале супротно, односно да су помоћ и инвестиције на Косову и Метохији биле сразмерно много веће него у другим деловима земље. Оптужбе Албанаца наилазиле су код Срба на незадовољство и услед мишљења да су добар део средстава намењених развоју покрајине албански руководиоци присвајали за себе. О положају Косова и Метохије према висини просечног дохотка по глави становника говори податак да је он 1979. године износио 795 америчких долара. У исто време, југословенски просек био је 2.635 долара, а у Словенији 5.315 долара.³⁸³

Све сложенија ситуација у покрајини била је нераскидиво повезана са дубоком економском и политичком кризом целокупне југословенске федерације, која је током претпоследње деценије 20. века постепено пропадала. Уместо решавања постојећих проблема и спровођења политичких и економских реформи, републичке елите окрећу се питањима националног суверенитета, играјући временом све отвореније на карту национализма.³⁸⁴ Србија је била тако уређена да су, иако у њеним оквирима, покрајине практично имале потпуну самосталност, што је отежавало проналажење одговарајућег начина за решавање положаја Срба на Косову и Метохији где су се они осећали све више маргинализовани и угрожени. У таквим околностима појавио се Слободан Милошевић, у то време председник Савеза комуниста Србије, који је *косовско питање* довео у средиште српске политике. У периоду од 1988. до 1989. године у Србији је одржан велики број митинга подршке Србима на Косову и Метохији, на којима се, према неким проценама, укупан број учесника кретао чак око пет милиона, а захваљујући чему је Милошевић стекао велику популарност.³⁸⁵

³⁸² Т. Džuda, нав. дело, 71.

³⁸³ Исто, 71-72.

³⁸⁴ Slobodan Naumović, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, IP „Filip Višnjić“, Beograd, 2009, 62-63.

³⁸⁵ Т. Džuda, нав. дело, 80-81.

Митинговање, међутим, није било довољно. Да би остварио обећање како ће „ујединити Србију“, и тиме заштитити Србе на Косову и Метохији, Милошевић је марта 1989. године, након усвајања уставних измена у косовској скупштини, укинуо дотадашњу, широку аутономију покрајине. Ово је ратификовано у Скупштини Србије, а онда потврђено и новим републичким Уставом донетим у септембру 1990. године.³⁸⁶ Законски гледано, покрајина Косово и Метохија је по новом уставу и даље имала аутономију, али с том разликом што је она била враћена на стање пре доношења Устава СФРЈ 1974. године, што је значило да су њене ингеренције са републичких смањене на покрајински, унутаррепублички ниво.³⁸⁷

5.4. Време деведесетих

После враћања покрајине под републичку власт, што је са албанске стране примљено са незадовољством, догодило се нешто што је одударало од свега ранијег до чега је обично долазило приликом промене односа моћи између две стране, а то је пружање пасивног отпора Албанаца, који је подразумевао формирање албанске „паралелне државе“, односно паралелног система институција који је обухватао просвету, здравство, економију, медије, итд. Јула 1990. године Албанци су прогласили „Републику Косово“, независну од Србије, али и даље у саставу Југославије. Када годину дана касније буде дошло до избијања рата у Хрватској, и када се буде видело да Југославија неће опстати, „Република Косово“ је на референдуму изгласана као потпуно суверена држава.³⁸⁸ Маја 1992. године одржани су председнички и парламентарни избори, створена је и целокупна влада, чему се, што је био својеврсни парадокс, српске власти скоро да нису ни успротивиле.³⁸⁹ За председника, са поверењем од 99,5% изашлих на изборе, изабран је Ибрахим Ругова, председник Демократског савеза Косова (ДСК), партије која ће од оснивања крајем 1989. године па до 1998. године доминирати албанском политичком сценом у покрајини.³⁹⁰

Албанско Косово било је независно само у виртуелној стварности, мада је независност под којом се подразумевало игнорисање српске државе свакако постојало у различитим облицима. То, опет, није значило да су покрајином управљали Албанци.

³⁸⁶ Исто, 81, 82.

³⁸⁷ Н. Zdravković, нав. дело, 61.

³⁸⁸ Т. Džuda, нав. дело, 90-91.

³⁸⁹ Гласачка места налазила су се у приватним кућама или у скривеним двориштима, и ни по чему се није могло видети да су избори у току. Исто, 93.

³⁹⁰ Исто, 90, 94.

Српске и југословенске институције су функционисале, а војска и полиција итекако су контролисале ситуацију. Известан број Албанаца наставио је да ради у државном сектору; Албанци су користили југословенски новац и пасош, итд.³⁹¹ Основна политичка платформа ДСК базирала се на три начела, а то су: спречити насиље, интернационализовати питање Косова и оспорити легитимитет државе Србије и њених институција у покрајини.³⁹² Нека од ових начела била су крајње прагматична, будући да су Албанци ненасилним отпором задобијали симпатије и подршку Запада, а истовремено су избегавали оружани сукоб са српском војском и полицијом против којих у постојећим околностима не би имали никаквих изгледа. У уверењу да ће им симулирањем независности и уз помоћ наталитета и других облика притисака „Косово једног дана попут зрелог воћа пасти у крило“,³⁹³ руководство ДСК избегавало је учешће на српским и југословенским изборима, одбацујући при том и позиве српске опозиције да заједничким снагама сруше Милошевића. Фехми Агани, сива еминенција ДСК, овакву политику дефинисао је принципом „што горе, то боље“, желећи да истакне да Албанцима одговара да наставе са Милошевићем, с обзиром на то да ће он сам, онако како је уништио Југославију, уништити и Србију.³⁹⁴

Ситуација на Косову и Метохији између 1992. и 1997. године представљала је јединствен случај кохабитације унутар једне државе – Србије – и друштва које се организује поред те државе и против ње. Стање је било привидно мирно, Срби и Албанци живели су свако за себе, са међусобним везама које су се додатно проређивале, будући да су и некадашњи заједнички простори, попут радног, постајали све ређи, због чега су једни са другима имали све мање разлога да се уопште срећу.³⁹⁵ Међутим, како је време пролазило, Албанцима је постајало све јасније да се крећу слепом улицом. Наиме, иако су доказали способност да обезбеде функционисање „паралелног система“, званични систем Републике Србије наставио је несметано да делује. Милошевићев режим је показао да чак и без Албанаца покрајина може да функционише: државне институције су радиле, школе су похађали ученици српске и других националности (ромске, бошњачке, итд), привреда је функционисала у складу са економским приликама и сходно могућностима наметнутим међународним санкцијама уведеним Југославији 1992. године. Осим тога, интернационализација

³⁹¹ Исто, 91.

³⁹² Ž. Derens, нав. дело, 82.

³⁹³ Т. Džuda, нав. дело, 92.

³⁹⁴ Н. Zdravković, нав. дело, 64-65.

³⁹⁵ Ž. Derens, нав. дело, 84.

косовског питања, као један од кључних циљева ДСК, није остварена. Неке међународне мисије су долазиле су на Косово и Метохију, указујући на кршење људских права, али пажњу европске и светске јавности превасходно је привлачио рат у Босни и Херцеговини.³⁹⁶ Најзад, извори финансирања „паралелног система“, на првом месту „паралелног образовања“,³⁹⁷ које је у политичком смислу имало огроман значај јер су сви школски документи носили печат „Републике Косова“, нису били неограничени и постепено су почели да пресушују, што је доводило у питање управо опстанак ненасилне стратегије као средства за остварење циљева Албанаца.

После потписивања Дејтонског споразума 1995. године, којим је окончан рат у Босни и Херцеговини, политика пасивног отпора постаје све непопуларнија међу Албанцима. Показало се да она није дала резултате не само на унутрашњем, већ и на спољашњем плану, где се нико од представника страних земаља није заложио за то да албанско становништво буде награђено за своје „добро понашање“. После Дејтона Европска унија је званично признала СР Југославију, формирану 1992. године, коју су чиниле Србија, са покрајинама Војводином и Косовом и Метохијом, и Црна Гора, што Албанцима додатно није ишло на руку.³⁹⁸ Стране дипломате су се сагласиле са тиме да се ситуација у јужној српској покрајини не помиње у међународним расправама, под објашњењем да је реч о „унутрашњем проблему Србије“, чиме је стављена тачка на план Ибрахима Ругове да се *косовско питање* интернационализује.³⁹⁹ Овакав исход догађаја за Албанце је био разочаравајући, што је довело до тога да неки међу њима почну све гласније да се залажу за промену тактике. Радикалне групе, основане у егзилу још после демонстрација 1981. године, и веома критичне према умереној Руговиној политици, излазе из илегале и отворено пропагирају идеју оружаног устанка.⁴⁰⁰ Народни покрет Косова (ЛПК), проистекао из тих група, а који се под овим именом први пут помиње 1993. године, иницирао је стварање Ослободилачке војске

³⁹⁶ Исто, 84-85.

³⁹⁷ Године 1998. било је 266.413 основаца, 58.700 ученика средњих школа и 16.000 студената који су похађали „паралелну наставу“, организовану великим делом по приватним кућама. Новац за образовање пристизао је од три одсто пореза који је Руговина влада наплаћивала међу Албанцима у покрајини и у дијаспори. Т. Džuda, нав. дело, 96. Од укупног новца прикупљеног за „паралелни систем“ готово 90% одлазило је на образовање, чиме је плаћано око 25.000 наставника, чија је просечна плата 1995. године износила 130 немачких марака. Ž. Derens, нав. дело, 84.

³⁹⁸ Н. Zdravković, нав. дело, 68.

³⁹⁹ Ž. Derens, нав. дело, 86.

⁴⁰⁰ Н. Zdravković, нав. дело, 68.

Косова (ОВК, на албанском *Ushtrria Çlirimtare e Kosovës – УЏК*),⁴⁰¹ чије ће деловање из корена променити ситуацију на Косову и Метохији.

Прва запажена акција ОВК одиграла се априла 1996. године, након убиства једног албанског студента у Приштини. Пошто су сматрали да је убиство извршио српски снајпериста, припадници ове групе су из освете извели нападе у Дечанима, Пећи, Штимљу и Косовској Митровици, у којима су убијена петорица Срба, док су четворица рањена, од којих су тројица били полицајци.⁴⁰² Са нападима ОВК ће наставити и у наредном периоду, при чему су мета напада били углавном српски полицајци, али и Албанци који су оптуживани за сарадњу са Србима.⁴⁰³ Међу албанским становништвом о ОВК још увек су кружиле само гласине, с обзиром на то да је мало ко знао о каквој се организацији тачно ради. Тек крајем 1997. године људи из овог оружаног покрета први пут су се у јавности званично појавили у униформама. До тада их није било више од пар стотина.⁴⁰⁴ Припадника ОВК вероватно би још дуго било прилично мало да у суседној Албанији нису ескалирали догађаји захваљујући којима ће бити омогућено наоружавање много више бораца, што је био и главни предуслов подизања оружаног устанка. Тамо се државни систем 1997. године услед распада пирамидалне штедње потпуно урушио, што је проузроковало хаос над којим су власти изгубиле контролу. Пошто се војска распала, а полиција разбежала, отворена су складишта оружја, тако да се у Албанији изненада појавило стотине хиљада пушака. Ово није промакло ни косовским Албанцима којима се пружила прилика да велику количину наоружања набаве за багателу. У прилог им је ишла и чињеница да је влада у Тирани изгубила контролу над границама, због чега није било већих сметњи да купљено оружје буде прошверцовано на Косово и Метохију.⁴⁰⁵

До почетка 1998. године ОВК још увек чини мања група људи, чија су дејства, додуше, била све чешћа. Док је број напада у 1996. години био 31, он је у 1997. години порастао на 55, а само у јануару и фебруару 1998. године износио је већ 66.⁴⁰⁶ Прекретница у масовљивању ОВК наступиће након оштрих акција српске полиције у првим месецима 1998. године, у којима је убијено неколико истакнутих чланова ове групе. Кључни догађај одиграо се у дреничком селу Доње Преказе, када је у својој кући ликвидиран оснивач и вођа ОВК Адем Јашари, заједно са још 57 чланова

⁴⁰¹ Ž. Derens, нав. дело, 88.

⁴⁰² Исто, 88-89.

⁴⁰³ Т. Džuda, нав. дело, 154.

⁴⁰⁴ Ž. Derens, нав. дело, 87, 89.

⁴⁰⁵ Т. Džuda, нав. дело, 150-151.

⁴⁰⁶ Н. Zdravković, нав. дело, 71.

родбине, међу којима је било и жена и деце.⁴⁰⁷ Смрт Јашаријевих уздрмала је Албанце у толикој мери да се у неколико наредних недеља све променило. У ОВК је почело да пристиже све више људи, како из земље, тако и из иностранства, а већ после пар месеци ова формација је контролисала скоро четвртину територије Косова и Метохије на којој су Срби отимани, убијани или прогањани. Истовремено се и српска полиција организовала, прикупљајући своје снаге, при чему је долазило до међусобних окршаја. Уз помоћ неколико војних јединица полиција је успела током лета да врати изгубљену територију, што је, у страху од репресија, натерало десетине хиљада Албанаца да напусте своје домове. Оваквим развојем догађаја офанзива српских снага изазвала је негативне реакције у међународној јавности која је све мање била равнодушна према ставу да је *косовско питање* „унутрашњи проблем Србије“.⁴⁰⁸

У решавање конфликта најбрже су се укључиле земље Запада. После озбиљних претњи упућених српској страни, Милошевић је у октобру 1998. године прихватио обуставу оружаних дејстава. Уследио је низ активности међународних мисија које су на терену надгледале спровођење постигнутог примирја и повратак расељених Албанаца кућама. Међутим, упоредо са престанком сукоба и повлачењем српских јединица, ОВК се враћа на положаје које је изгубила током лета. Долази до отмица цивила, али и ликвидације умерених албанских политичара. Према обавештајним службама САД, ОВК је настојала да увуче НАТО у своју борбу за независност, тако што ће испровоцирати Србе да направе неки масовни злочин. Пресудан догађај одиграо се у селу Рачак, где је дошло до масакра 45 људи, међу којима су биле две жене и дванаестогодишњи дечак.⁴⁰⁹ Због овога су у фебруару 1999. године организовани преговори у Рамбујеу, у Француској, на којима се од обе стране тражило да потпишу споразум којим би непријатељства била окончана. Албанска страна је потписала, али српска није, будући да се споразумом предвиђало одржавање референдума о независности Косова, али и дозвола за НАТО да слободно може да се креће по целој територији СР Југославије. Неуспео исход преговора НАТО је

⁴⁰⁷ Т. Džuda, нав. дело, 160-162.

⁴⁰⁸ Н. Zdravković, нав. дело, 71-73.

⁴⁰⁹ Амерички део Косовске верификационе мисије (КВМ), организације међународних посматрача који су од краја 1998. године боравили на Косову и Метохији, оптужио је српске снаге да су одговорне за овај злочин, док су други, европски верификатори, према томе изразили сумњу. Српски званичници су тврдили да је цео догађај исценирала ОВК, како би га представила као масакр цивила, будући да су тела која су пронађена била тела припадника ОВК који су претходног дана убијени у окршају са полицијом. Исто, 74-75.

искористио да без мандата Савета безбедности УН нападне СР Југославију 24. марта 1999. године, чиме је започето њено бомбардовање у трајању од 78 дана.⁴¹⁰

5.5. НАТО бомбардовање и међународни протекторат

Крај 20. века обележен је ратом какав на Косову и Метохији и у целој Србији никада раније није виђен. Земља је бомбардована из ваздуха, где је више од 60% циљева третирано као циљеви са двоструком наменом, тј. који се користе и у војне и у цивилне сврхе. Снаге НАТО нису гађале само касарне и војна постројења, него и фабрике, рафинерије нафте и складишта, путеве, мостове, железничке пруге, објекте електропривреде и телекомуникација, при чему су нека места гађана не због свог стратешког значаја, већ због тога што су могла да послуже као склониште за војску.⁴¹¹ Срби су у оваквој ситуацији били принуђени да воде два рата у исто време. Морали су да се супротставе бомбардовању НАТО, али и да се боре против ОВК. Рат на два фронта проузроковао је бежање више стотина хиљада Албанаца из градова и села, што због страха од НАТО бомби, што услед страха од српске полиције и војске. Према подацима UNHCR, број избеглица кретао се око 863.000, од којих је већина остала у региону, док је мањи део евакуисан у друге земље.⁴¹² Биланс албанских жртава није детаљно утврђен пошто су се многа лица након рата и даље водила као нестала. На основу података до којих су дошле организације и комисије које су се овоме бавиле, претпоставља се да је убијено око 4.000 људи. До краја 2005. године идентификовано је 3.000 несталих, а 2.400 тела је пронађено.⁴¹³

Према једном извештају ОЕБС-а, током бомбардовања 46% Албанаца напустило је Косово и Метохију, док је у исто време то учинило 60% Срба.⁴¹⁴ Ово говори о томе да је међу становништвом највећи страх долазио од НАТО бомби, односно о томе да масовно избеглиштво Албанаца није било проузроковано репресијом српских снага, тј. наводним намерама српских власти да они са Косова и Метохије буду систематски „очишћени“.⁴¹⁵ Директне последице рата биле су за

⁴¹⁰ Исто, 75-76.

⁴¹¹ Ž. Derens, нав. дело, 102.

⁴¹² *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno: Analiza OEBS Verifikacione misije Kosovo. Stanje ljudskih prava oktobar 1998 – jun 1999. godine*, 98.

⁴¹³ Ž. Derens, нав. дело, 104.

⁴¹⁴ Н. Zdravković, нав. дело, 79.

⁴¹⁵ Високи званичници НАТО позивали су се на фамозни план „Потковица“ којим се, како се истицало, предвиђало да од октобра 1998. године Албанци буду систематски протеривани са Косова и

српску страну огромне. У бомбардовању и борбама са ОВК убијено је нешто више од хиљаду војника и полицајаца. Према проценама власти у Београду, од бомбардовања је погинуло најмање 2.500 цивила, а рањено је и повређено више од 12.500 особа. Укупна материјална штета на подручју целе СР Југославије процењена је на сто милијарди америчких долара.⁴¹⁶ Уништено је две стотине фабрика, рафинерија, енергетских постројења, разорени су километри саобраћајница, порушена су 33 моста, начињена је велика еколошка штета, срушени су бројни објекти, зграде, стамбене четврти, итд.⁴¹⁷ Бомбардовање НАТО разочарало је и учинило огорченим многе Србе који западну демократију нису повезивали са оним што је већина сматрала неправедним коришћењем силе. Љутњу је повећавало и то што су Срби веровали да су били жртве јер их је било могуће бомбардовати и јер је то било у интересу великих сила, пре свега САД. Ово је потхрањивало српско осећање мучеништва, утолико више што већина становништва у Србији није била упозната са проблемима албанских цивила и са оним шта се на Косову и Метохији заиста дешавало. Отуда се бомбардовање доживљавало као страховита неправда учињена српском народу, и као такво углавном ће и остати запамћено.⁴¹⁸

Бомбардовање је прекинуто 10. јуна 1999. године, дан након што су генерали југословенске војске и НАТО у Куманову потписали споразум о миру. По овом споразуму, српске снаге су се повукле са Косова и Метохије, док су на њега умарширале војне међународне трупе КФОР (*KFOR*, од *Kosovo Force*) под командом НАТО. Савет безбедности Уједињених нација истовремено је усвојио Резолуцију 1244 којом је утврђено увођење међународне управе на Косову и Метохији (УНМИК, на енглеском *UNMIK*, од *UN Mission in Kosovo*), са гаранцијом „непроведивости територијалног интегритета СР Југославије“.⁴¹⁹ Статус ове покрајине, која се и даље водила као део југословенске територије, остао је недефинисан, мада ће Резолуција 1244 касније у више наврата бити поновљена, последњи пут марта 2002. године, уз истицање да УН поштује „суверенитет и територијални интегритет, неповредивост територије СРЈ у складу са Хелсиншким завршним актом“.⁴²⁰ Статус ће остати

Метохије. Показало се, међутим, да овакав план српских власти никада није постојао, већ да је прича о њему у јавност пласирана као део ратне пропаганде НАТО. Ž. Derens, нав. дело, 104.

⁴¹⁶ *Petnaest godina od NATO bombardovanja*, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=03&dd=24&nav_id=827205

⁴¹⁷ Н. Hofbauer, нав. дело, 119.

⁴¹⁸ Н. Zdravković, нав. дело, 76-77.

⁴¹⁹ Н. Hofbauer, нав. дело, 121.

⁴²⁰ Исто.

недефинисан још дуго, будући да се међународна заједница залагала за принцип *стандарда пре статуса*, што је значило инсистирање на томе да прво дође до изградње функционалних демократских институција, а тек онда да се пређе на решавање питања статуса.⁴²¹

Подручје Косова и Метохије подељено је на пет војних зона у које је размештено око 50.000 страних војника. За веома кратко време вратило се и албанско становништво које је за време рата избегло у околне земље. Упоредо са њиховим враћањем и доласком КФОР-а српске снаге су се повлачиле ка северу, ка централној Србији. За њима су кренуле колоне српског и другог неалбанског становништва, пре свега Рома. Многи су се тада нашли потпуно незаштићени и препуштени освети припадника ОВК или самих албанских цивила. Наредних месеци, све до јануара 2000. године, са Косова и Метохије, према извештајима UNHCR, избегло је 250.000 Срба, Рома и Бошњака. Српски извори наводе да је тај број већи и да износи 300.000 људи, од чега 50.000 Рома, балканских Египћана и Ашкалија.⁴²² Од 12. јуна 1999. до 7. маја 2000. године, по званичној српској статистици, убијено је 1.011 лица (888 Срба), рањено 924 (867 Срба) и киднаповано 936 (860 Срба).⁴²³ Зато што су били означени као колаборационисти, и у атмосфери послератног безакоња, гинули су и многи Албанци. Према овом насиљу КФОР је био углавном равнодушан. Одсуство покушаја да се заустави прогон неалбанског становништва чак је политички оправдавано, па се етничко чишћење није спречавало јер се рачунало на то да ће се стање на терену тиме поједноставити, односно да ће одласком сваког Србина право Србије на Косово и Метохију, осим из законских и историјских разлога, постајати све слабије.⁴²⁴

Прогон је заустављен у Косовској Митровици, где су Срби спречили Албанце да пређу преко Ибра и да заузму део покрајине северно од ове реке. Протеривање неалбанског становништва одавде није успело захваљујући и француским војницима КФОР-а који су се албанском надирању такође успротивили.⁴²⁵ Косовска Митровица је реком Ибар од јуна 1999. године подељена на два дела – северни и јужни – са већински српским, односно већински албанским становништвом. Поделом овог града извршена је и подела целог подручја Косова и Метохије, на којем од завршетка рата река Ибар представља границу између северног дела, настањеног углавном Србима, и

⁴²¹ R. Pihler, W. Petrić, нав. дело, 12.

⁴²² H. Hofbauer, нав. дело, 123.

⁴²³ Ђорђе Јевтић, *Етничким насиљем до статуса*, Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић“, Приштина, 2005, 96.

⁴²⁴ H. Zdravković, нав. дело, 80-81.

⁴²⁵ H. Hofbauer, нав. дело, 135.

централног и јужног дела у којем већину чине Албанци. Наведена подела значила је да су Срби у делу покрајине јужно од Ибра остали у изразитој мањини, груписани у неколико одвојених подручја или енклава. Из многих градова, попут Пећи, Ђаковице, Призрена, Срби су скоро до последњег нестали. Они који су у Приштини преостали прешли су да живе у једну стамбену зграду. Енклаве су дошле под заштиту јединица КФОР-а, међутим свако кретање српског становништва изван њих повлачило је са собом висок ризик по његову безбедност.⁴²⁶

Током неколико послератних година ситуација се „смиривала“. Под окриљем УНМИК-а формирана је косовска прелазна влада, састављена углавном од Албанаца. У овом телу неколико места припало је и Србима, али они су се одатле убрзо повукли уз образложење да се њихови гласови не уважавају. Расформирана је ОВК, чији су припадници прешли у новоосновани *Косовски заштитни корпус (КЗК)*, који је по УНМИК-у требало да буде „агенција за цивилну заштиту“ док су га Албанци видели као језгро будуће косовске војске. Положај Срба и других неалбанаца није се побољшао, већ се само погоршавао. Незадовољство је почело да се јавља и међу Албанцима. Иако су већ неколико година били *de facto* независни од Србије, међународна заједница још увек им није давала независност *de jure*, због чега на УН и КФОР све више почињу да гледају као на окупаторе, а не као на „ослободиоце“.⁴²⁷ Незадовољство Албанаца усмеравано је ка Србима, па марта 2004. године долази до таласа насиља у којем је више десетина хиљада људи, предвођених екстремистима, насрнуло на српско и неалбанско становништво широм Косова и Метохије јужно од Ибра.⁴²⁸ У овим немирима, које су припадници КФОР-а посматрали мање-више равнодушно, опустошена су многа насеља, спаљено је и опљачкано 30 православних цркава, протерано је око 5.000 Срба, Рома и Ашкалија.⁴²⁹ Према извештају УНМИК-а, погинуло је укупно 19 особа, од којих једанаест Албанаца и осам Срба, а рањено је

⁴²⁶ Н. Zdravković, нав. дело, 81.

⁴²⁷ Исто, 82-84.

⁴²⁸ Непосредни повод за ово насиље била је гласина да су се тројица албанских дечака удавила у Ибру, бежећи од српских младића. Када се све завршило показало се да је смрт дечака био несрећан случај, а не последица било чијег насиља. Као непроверена информација, наведена гласина ширена је преко медија на албанском језику, што је, по Владимиру Рибиху, било у функцији изазивања нереда који би послужили за етничко чишћење Срба са Косова и Метохије. Исти аутор указује на то да су српске власти и СПЦ талас мартовског насиља третирале као припремљен и координисан чин, који је наступио у тренутку када је Србија тражила децентрализацију Косова и Метохије, у складу са којом би на овом подручју била установљена територијална, персонална и културна аутономија за Србе. Протеривањем српског становништва оваква иницијатива српских власти била би потпуно ирелевантна, самим тим и неостварива. Владимир Рибих, „Неформална политичка мобилизација и нестрпљиви национализам на Косову и Метохији“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 3, св. 1, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2008, 230, 231.

⁴²⁹ Н. Hofbauer, нав. дело, 182, 184.

954 лица. Тадашњи шеф ове међународне мисије изјавио је да нереди нису имали карактер етничког чишћења, док су албански лидери цео догађај правдали као последицу „гнева фрустрираних Албанаца због нерешеног статуса Косова“.⁴³⁰

Мартовским погромом Срби на Косову и Метохији снажно су уздрмани. Период након 1999. године они од тада деле на раздобље *пре* и *после марта*. Овај догађај пољуљао је и кредибилитет међународне заједнице, будући да се показало да УНМИК и КФОР не могу да контролишу ситуацију на терену. Припадницима ових мисија постало је јасно да се нешто слично може поновити, али да следећег пута жртве насиља неће бити само Срби, него и они.⁴³¹ Албанци су били једини добитници Мартовског погрома. Наредне, 2005. године, у УН су покренути разговори о будућем статусу Косова, иако је било јасно да прокламовани *стандарди*, којим су обухватана људска права, мултикултуралност, економски и друштвени развој, нису ни приближно остварени. Очекивало се, наиме, да ће се решавањем статуса смирити безбедносна ситуација, те да ће сходно томе постепено почети да се решавају и питања стандарда. Преговори о статусу између делегација Београда и Приштине, уз међународно посредовање, трајали су током 2006. и 2007. године, знатно више него што је било предвиђено. Специјални изасланик УН Марти Ахтисари, именован да посредује у преговорима, уз ослонац на албанске вође кривицу за одуговлачење пребацивао је на Београд. Српска делегација, пак, оптуживала је Приштину, замерајући при том и самом Ахтисарију да је пристрасан и да навија за Албанце.⁴³²

Преговори о статусу нису донели решења прихватљива за обе стране. Марта 2007. године Ахтисари је изнео план децентрализованог и мултиетничког Косова, које би, као „јединствен и непоновљив случај“, имало „надгледану“ независност. По овом плану, сва покретна и непокретна имовина СР Југославије и Србије на Косову и Метохији прешла би у косовске руке, док би целокупна друштвена и државна својина била приватизована. Српски преговарачи Ахтисаријеву понуду су одбили и уместо ње су у новембру 2007. године изнели свој предлог који је предвиђао „суштинску аутономију“ Косова у оквиру Србије, формулисану синтагмом „више од аутономије, мање од независности“. Овим предлогом, у рукама Београда остали би само спољна и одбрамбена политика, контрола граница и јединствен глас у УН и ОЕБС-у, док би све друго – извршна власт у покрајини, привреда, финансије, културна, здравствена,

⁴³⁰ Ђ. Јевтић, нав. дело, 169.

⁴³¹ Ž. Derens, нав. дело, 179.

⁴³² D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 346-348.

социјална политика – било у надлежности Приштине. Српска страна није се противила ни самосталном учлањењу Косова у међународне организације, као што су Светска банка или Међународни монетарни фонд (ММФ). Предлог „суштинске аутономије“ Албанци нису прихватили, а Ахтисари га је игнорисао.⁴³³

После неуспелих преговора око статуса косовски парламент је 17. фебруара 2008. године једнострано прогласио независност. У Декларацији независности стајало је да ће Косово градити „демократски, мултиетнички и секуларни друштвени систем“, који ће „изражавати вољу народа“.⁴³⁴ По диктату међународне управе овим правним актом усвојене су обавезе проистекле из Ахтисаријевог плана, међу којима је и забрана прикључења Косова Албанији. Усвојени су симболи државности, на првом месту застава и химна. И једно и друго донето је према решењима УНМИК-а, којима је нова симболика требало да одражава мултиетничност и мултикултуралност. Тако је по узору на заставу Европске уније осмишљена и застава Косова. На плавој основи украшеној са шест златних звездица нашли су се географски обриси ове територије, где шест звездица симболизује шест нација које у њој живе: Албанце, Србе, Роме, Турке, Бошњаке и Горанце.⁴³⁵ За косовску химну усвојена је песма под називом *Европа*, без било каквог текста. Ради се о наменској композицији коју раније нико није био чуо, а о чијој се „беживотности“ изјаснио један швајцарски дневник описујући је као да је „у питању уметнички производ који нема никаквог корена у домаћој, локалној култури“.⁴³⁶

Самопроглашену косовску независност веома брзо су признале САД, Немачка, Француска, Италија, Јапан, Аустралија, Турска, итд. Русија и Кина томе су се успротивиле, као и неколико земаља Европске уније: Кипар, Шпанија, Словачка, Румунија и Грчка. Одмах се огласио и Београд, истичући да Србија самопроглашену независност своје јужне покрајине, супротну Резолуцији 1244, сматра неважећом и да је никада неће признати.⁴³⁷ На приштинску Декларацију благонаклоно нису гледали ни Срби са Косова и Метохије. Њихов положај, у том смислу, није био свуда исти. Они јужно од Ибра већ су се годинама прилагођавали на живот у већински албанском окружењу и у складу са тиме делимично и партиципирани у косовском парламенту и

⁴³³ Н. Hofbauer, нав. дело, 244-252.

⁴³⁴ Исто, 258, 259.

⁴³⁵ По једној другој, међу Албанцима популарнијој верзији, шест звездица представља шест „албанских територија“, и то Албанију, Косово, Црну Гору, Македонију, Прешевску долину и Чамурију (област на северу Грчке). Ž. Derens, нав. дело, 10.

⁴³⁶ Н. Hofbauer, нав. дело, 259-261.

⁴³⁷ Исто, 261-262, 264.

у институцијама под окриљем УНМИК-а. Иако мултикултуралност која им је сада и званично обећавана од рата 1999. године нису доживели, са новонасталом ситуацијом морали су мање-више да се помире, уздајући се у гаранције међународне заједнице и у надања да их Србија неће заборавити. Са друге стране, међу Србима северно од Ибра самопроглашена косовска независност наишла је на снажан отпор, поготово што је овај део Косова и Метохије после рата остао практично повезан са Београдом и скоро без било каквих суштинских веза са Приштином. Дошло је до протеста на прелазима према централној Србији где је косовска полиција покушала да истакне нове косовске заставе и да на тај начин успостави границу усред Србима насељене територије.⁴³⁸ Већ почетком марта 2008. године било је јасно да се Срби у овом делу покрајине неће лако сагласити са новонасталим стањем, у чему су имали скоро нескривену подршку већине политичара у Београду. У наредном периоду њихова стратегија биће „бојкот“ свих активности које су косовске власти настојале да спроведу на терену. Резултати овог „бојкота“ биће привремено видљиви, међутим међународна заједница и Приштина наставиће да инсистирају на томе да „суверенитет“ Косова буде заокружен на целој његовој територији.⁴³⁹

Под притисцима међународне заједнице да призна једнострано проглашену независност своје јужне покрајине Србија ће се наћи веома брзо, посебно из разлога што се без њеног признања није могло очекивати ни признање Русије, чиме је директно спречаван пријем Косова у Уједињене нације, а тиме и задобијање свих атрибута државности ове територије. Немогућност уласка Косова у УН водеће силе Запада видеће и као свој неуспех, којим се нарушава „оправданост“ њиховог учешћа у решавању *косовског питања*, али и сам „углед“ који им се у савременом свету приписује. Са друге стране, прозападно оријентисаним властима у Београду, од којих се признање тражило, овим притисцима неће бити лако да се одупру, нарочито због тога што им је од стране међународне заједнице јасно стављено до знања да ће се на „путу ка Европској унији“ као један од главних услова Србији поставити „нормализација односа са Приштином“, што би значило омогућавање Косову да дође до пуноправног чланства у УН.⁴⁴⁰ Преговори у циљу ове „нормализације“, који ће

⁴³⁸ Исто, 271.

⁴³⁹ Ивана Миловановић, „Бриселски споразум – реакције Срба на северу Косова и Метохије“, у: *Традиција, промене, историјско наслеђе, питања државности и националног идентитета на Косову и Метохији*, Тематски зборник од водећег националног значаја, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2014, 491-492.

⁴⁴⁰ Ognjen Pribicevic, "Serbian – Albanian Negotiations About Kosovo and Metohija 2011-2013", *Српска политичка мисао*, год. 20, vol. 42, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2013, 313-314.

након захлађења односа после самопроглашене независности бити пресудни за даљи развој догађаја, отпочеће почетком 2011. године. Језичак на ваги, од којег ће исход преговора умногоме зависити, биће Срби на подручју Косова и Метохије северно од Ибра који ће инсистирати на томе да остану у оквиру Републике Србије, сматрајући да исто као и Албанци јужно од Ибра такође имају право на самоопредељење.⁴⁴¹

Паралелно са преговорима између Београда и Приштине, вођеним под окриљем међународне заједнице, дошло је до пораста тензија на северу покрајине. Конфликт је ескалирао јула 2011. године, када су власти у Приштини након преговора са Београдом о управљању прелазима према централној Србији предузеле кораке ка „заокруживању суверенитета Републике Косово“, пославши специјалне полицијске јединице да успоставе царину на пунктовима Брњак и Јариње. На ову „провокацију“ Срби су одговорили постављањем барикада на свим важнијим прилазима северу Косова и Метохије, укључивши и прилаз северној Косовској Митровици из правца јужног, албанског дела овог града.⁴⁴² Са блокадом путева, у страху од заузимања севера покрајине од стране косовске полиције, Срби су наставили и наредних месеци. Крајем септембра на прелазу Јариње дошло је и до сукоба са КФОР-ом, у којем је повређено више Срба и припадника међународних снага. Припадници КФОР-а за изазивање сукоба оптужили су Србе, док су Срби кривицу пребацили на КФОР.⁴⁴³ Након низа преговора које је тадашњи шеф српског преговарачког тима у дијалогу са Приштином реализовао на терену, како са представницима КФОР-а, тако и са представницима локалних Срба, договорено је да на прелазима према централној Србији царина ипак почне да функционише. У пракси, овај договор ће у потпуности заживети тек крајем 2013. године, као део Бриселског споразума. По њему, на прелазима Брњак и Јариње као цариници радиће не Албанци, већ Срби са севера Косова и Метохије, али у униформама „државе Косово“.⁴⁴⁴

Бриселски споразум, потписан 19. априла 2013. године, означио је прекретницу у решавању статуса покрајине северно од Ибра. С обзиром на то да је у Србији на парламентарним изборима средином 2012. године дошло до смене власти, чиме је претходна, отворено прозападна струја замењена коалицијом у којој је већину чинила партија састављена од бивших чланова десничарске Српске радикалне странке (СРС), чије је једно од предизборних обећања било да „Србија никада неће признати

⁴⁴¹ Исто, 314.

⁴⁴² И. Миловановић, нав. дело, 492.

⁴⁴³ О. Pribicević, нав. дело, 314-315.

⁴⁴⁴ И. Миловановић, нав. дело, 492.

независност Косова“, потписивање овог споразума између Београда и Приштине дошло је далеко брже него што се очекивало.⁴⁴⁵ Већина Срба северно од Ибра тиме је била разочарана, верујући да их Србија сада и званично, потпуно отворено препушта албанским властима у Приштини. Бриселским споразумом предвиђено је укључивање севера покрајине у косовски институционални систем, под чиме се подразумева расформирање тзв. „паралелних структура“, односно установа Републике Србије које су на овом подручју од рата 1999. године готово неометано функционисале. Овим споразумом предвиђено је и оснивање *Заједнице српских општина (ЗСО)*, са широким аутономијом, а коју би на подручју северно од Ибра чиниле општине Лепосавић, Зубин Поток, Звечан и Северна Косовска Митровица.⁴⁴⁶ Органи самоуправе у овим општинама, према споразуму, били би бирани на локалним изборима организованим „у складу са косовским законима и међународним стандардима“.⁴⁴⁷

Уговор из Брисела власти у Београду и Приштини интерпретирале су онако како им је одговарало, приказујући га искључиво као свој успех. Први су се дичили тиме да потписивањем споразума „Косово није признато“, а да су захваљујући њему Срби на овом подручју добили „највише што се добити могло“, док су се други хвалили чињеницом да је интегрисањем српских општина на северу у јединствен институционални систем са седиштем у Приштини „заокружен целовит косовски суверенитет“.⁴⁴⁸ Примена одредби Бриселског споразума почеће релативно брзо, и то прво на плану расформирања појединих „паралелних структура“, најпре српских полицијских служби које су у области северно од Ибра после рата деловале у цивилу. У новембру 2013. године одржани су локални избори на целој територији „државе Косово“, на којима су учешће узели и Срби северно од Ибра. У општинама Лепосавић, Зубин Поток, Звечан и Северна Косовска Митровица велики део српског становништва на изборима није учествовао, сматрајући да би у супротном изборном процесу пружио легитимитет, а тиме и допринос признавању косовских институција. Изборе је у наведеним општинама пратио бојкот, због чега је излазност на биралишта била ниска, међутим и поред тога гласање је спроведено углавном регуларно,⁴⁴⁹ док

⁴⁴⁵ О. Prbicević, нав. дело, 319.

⁴⁴⁶ Исто, 323.

⁴⁴⁷ Игор Јанев, „Бриселски споразум и проблем виртуелног признања Косова и Метохије“, *Српска политичка мисао*, год. 20, vol. 42, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2013, 292.

⁴⁴⁸ О. Prbicević, нав. дело, 324.

⁴⁴⁹ Излазност у четири српске општине северно од Ибра кретала се од око 8% до нешто више од 13% бирача. Већих неправилности било је само у северној Косовској Митровици, где је због нереда дошло до прекида гласања на неколико бирачких места. Гласање је на овим местима поновљено две

су резултати били такви да су локалну власт у овим већински српским срединама освојили управо представници српских политичких странака.

Власти у српским општинама северно од Ибра конституисане су у јануару 2014. године. Преговори Београда и Приштине о „нормализацији односа“ наставиће се и после одржавања локалних избора, уз етапно решавање бројних међусобних спорова и проблема. Донета на највишем нивоу, међутим, ова решења на терену неће увек бити лако спроводива. Ситуацију ће пратити низ тешкоћа, недоумица, неслагања између српске и албанске стране, како на подручју Косова и Метохије јужно од Ибра, тако и на подручју четири српске општине северно од ове реке. Неповерење ће и даље остати једна од главних одлика међусобних односа, нарочито у контексту свакодневице. Скептицизам према намерама друге стране испољаваће се више у ставовима и поступцима Срба, као мањинске групе, који ће у потезима Албанаца често видети претњу по властиту безбедност и егзистенцију. Ово ће, између осталог, довести до тога да ће се Срби у северној Косовској Митровици дуго противити уклањању барикаде која је за време тзв. *Јулске кризе* 2011. године постављена на прилазу из правца јужног, албанског дела града, и то непосредно испред главног градског моста преко Ибра, са његове северне стране (слика 10). У другој половини јуна 2014. године нове српске општинске власти ову барикаду ипак су уклониле, али то није значило да ће мост постати проходан за саобраћај. Уместо барикаде, коју је чинила велика количина песка, шљунка и бетона, сада је на самом мосту, на половини до северне обале Ибра, подигнут тзв. *Парк мира*, који ће и даље реално, али и симболички делити српски, северни део Косовске Митровице од албанског, јужног дела.

Грађевина која је не само по имену, него и по изгледу подсећала на прави парк подигнута је на простору од неколико стотина квадратних метара, и то тако што је на половини моста до северне, српске стране града, на самом коловозу, постављена зелена, травната површина, украшена са неколико десетина борова посађених у бетонске жардињере и са неколико клупа за седење (слика 11). Већ по свом називу, тзв. *Парк мира* наводно је требало да симболизује српско-албанско помирење, и с тим у вези међусобну толеранцију и разумевање, међутим његова реална улога, имајући у виду да је онемогућавао нормално одвијање саобраћаја преко моста, била је заправо да замени уклоњену барикаду и да на тај начин, услед неповерења Срба према

недеље касније, 17. новембра 2013. године. Нада Смикић, „У Косовској Митровици избори ће бити поновљени“, *Јединство*, год. LXVIII, бр. 46-47, 11. новембар 2013, 6.

потезима Албанаца, и даље означава границу између северног и јужног дела града (слика 12). Мада је парк подигнут са наведеном наменом, у току теренског истраживања у летњем периоду 2014. године, од 15. јула до 16. августа, могао сам да приметим да је у извесној мери коришћен и на начин како се паркови иначе користе, што је значило да су га поједини грађани северне Косовске Митровице спорадично посећивали, да би, седећи на клупама, време проводили у разговору и дружењу.

6. КОСОВСКА МИТРОВИЦА КРОЗ ИСТОРИЈУ

Поред осврта на шири историјски контекст српско-албанског сукоба на Косову и Метохији, датог у претходном поглављу, у овом делу ћу размотрити историјске догађаје и процесе на локалном нивоу, дакле на нивоу Косовске Митровице, као града чијег се становништва савременом свакодневицом бавим. Покушаћу, у том смислу, да у дијакхронијској перспективи укратко изнесем главне друштвене, економске и политичке прилике карактеристичне за подручје овог града, а како бих тим путем пружио допринос у потпунијем разумевању стања у којем се његови становници налазе у данашњем времену, у периоду после рата 1999. године.

6.1. Рани период

Косовска Митровица се налази у северном делу Косова и Метохије, на улазу у косовску раван која се идући ка југоистоку пружа ка Приштини, а онда и даље, све до Урошевца. Град је смештен у једној котлиници, коју са истока ограђују огранци Копаноника, са југа огранци Чичавице, а са северозапада огранци Рогозне, међу којима се истиче купасто брдо Звечан са својом средњовековном тврђавом. У овој котлици је међуречје Ибра и Ситнице, на којем се већи део Косовске Митровице простире.⁴⁵⁰ Град је назван по Цркви св. Димитрија, која се налазила под Звечаном, а која се први пут помиње почетком 14. века као задужбина краља Милутина. Црква се налазила на ободу поља између Ибра и Ситнице, где се данас простире Косовска Митровица, одакле је то поље названо Димитријево поље.⁴⁵¹ Оно се у изворима среће и под именом Дмитровичко поље, да би се за насеље које се око поменуте цркве формирало од средине 15. столећа у документима Дубровачког архива јавио назив Дмитровица. Ово ће се име од тада устали и одржаће се све до 19. века, међутим, већ од краја 15. столећа, са њим ће се у изворима упоредо сретати и назив Митровица.⁴⁵²

Насеље око Цркве св. Димитрија, у међуречју Ситнице и Ибра, није се брзо развијало. Иако на раскрсници путева, оно је до пада средњовековне српске државе било у сенци утврђеног града Звечана и његовог подграђа које се простирало

⁴⁵⁰ Атанасије Урошевић, *О Косову (Антропогеографске студије и други списи)*, Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“ – Приштина, Институт за српску културу – Приштина, Књижара „Свети Сава“ – Гњилане, 2001, 320-321.

⁴⁵¹ Исто, 321-322.

⁴⁵² Ali Hadri, Živko Avramovski (ur.), *Kosovska Mitrovica i okolina*, Odbor za izdavanje monografija, Kosovska Mitrovica, 1979, 48.

непосредно испод брда на коме се овај град налазио.⁴⁵³ На спори развој Митровице утицала је и близина рударског насеља Трепче, као привредног средишта од великог значаја у средњем веку. Трепча се први пут помиње 1303. године и највероватније су је основали рудари Саси који су на тој локацији први започели са ископавањем руде. У ово место постепено су пристизали и трговци из Дубровника и Котора, али и становништво из околних области, тако да су средином 14. века поред Саса у Трепчи живели још и *Слави* и *Латини*.⁴⁵⁴ До процвата овог насеља, међутим, доћи ће тек у првој половини 15. столећа, када поред Новог Брда, Приштине и Рудника буде највеће рударско, али и трговачко место у целој тадашњој српској деспотовини.⁴⁵⁵

Невелики значај Митровице, поред Звечана као важног војног и управног средишта, односно Трепче, као привредног центра, условио је и оскудност писаних извора о овом месту током дугог периода након његовог оснивања, због чега се о његовој раној историји веома мало зна. Његов успорени развитак могао је бити проузрокован и чињеницом да већ од друге половине 14. века долази до слабљења државе Немањића, чиме је започело раздобље испуњено несигурношћу и борбом око власти између моћних обласних великаша. Тако је након Душанове смрти Звечаном и облашћу Ситнице до 1363. године управљао челник Муса, којег ће на кратко заменити челник Милош Повић, а овога кнез Војислав Војиновић. Звечан и околину од кнеза Војиновића преузеће жупан Никола Алтомановић, након чијег ће слома, 1373. године, цела област доћи у руке Вука Бранковића. Власт над Звечаном Бранковић ће задржати и после Косовског боја, али ће је изгубити 1396. године када ће његове земље султан доделити кнезу, касније деспоту Стефану Лазаревићу.⁴⁵⁶

6.2. Период османске владавине

До пада српске деспотовине Митровица је била само место на којем су одржавани годишњи сајмови, да би у градско насеље почела да се развија тек након

⁴⁵³ Звечан се у изворима први пут помиње 1093. године, у делима грчких писаца који описују ратовање великог рашког жупана Вукана са византијским царем Алексијем I Комненом. Бранислав Нушић, *Косово (Опис земље и народа)*, Просвета, Београд, 1986, 290. Град је подигнут раније, вероватно у време ширења територије рашких жупана и померања граница њихове државе до рубова Косова поља. Имао је изузетно важан стратешки значај: тешко приступачно утврђење доминирало је околином, чиме је штитило улаз у језгро старе рашке државе, а истовремено је служило за организовање упада на подручје византијског царства. А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 49.

⁴⁵⁴ Исто, 53-54.

⁴⁵⁵ Б. Нушић, нав. дело, 295.

⁴⁵⁶ А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 51-52.

успостављања османске власти.⁴⁵⁷ Освајањем Србије (1459) од стране Османлија Звечан губи војни значај. Овај град важност губи и услед другачијих погледа нових владара на положај градова, у складу са чиме се са Звечана, подигнутог на високој, неприступачној позицији, административна и привредна функција преноси на место у равници, на јужном подножју брда на којем се наведено утврђење налазило, управо тамо где је у међуречју Ибра и Ситнице био оформљен локалитет Митровице.⁴⁵⁸ У време првог османског пописа ових области 1455. године овај локалитет помиње се као омање село са претежно хришћанским становништвом. Већ у првим деценијама османске власти ово село израста у трг (базар) са већинским муслиманским живљем. Митровица је 1469. године добила статус тржног места, а пре средине 16. века постаје касаба, тј. варошица. Према подацима с краја 15. столећа, у њој је укупно било осамдесетак кућа, од којих је четвртина припадала занатлијама.⁴⁵⁹

Први помен Митровице као градског насеља датира из 1499. године, када се у једном путопису помиње заједно са градовима Вучитрном и Приштином. Три деценије касније Бенедикт Курипешић ово место означава као *пазар*, односно тржницу, а на исти начин нешто доцније га описује и Влатко Косача. Године 1573. француски путописац Филип Дифрен Кане Митровицу назива чак лепом вароши у равници.⁴⁶⁰ После релативно убрзаног развоја град током 16. века упада у период стагнације, како на привредном, тако и на демографском плану. Пред крај треће деценије 16. столећа број домаћинстава кретао се између деведесет и стотину, док је према попису из 1600. године тај број био још мањи и износио свега седамдесетак кућа. До новог осетнијег развитка дошло је у другој половини 17. века. По подацима турског путописца Евлије Челебије, године 1651. Митровица је било развијено насеље са 300 кућа покривених ћерамидом, једном џамијом, ханом, хамамом и неколико дућана.⁴⁶¹ Као трговачко место и станицу на путу којим пролазе каравани Митровицу помиње которски племић Маријан Болица, као и још неколико извештача из 17. века. Турски географ Мустафа хаџи-Калфа наводи да је ово место административни центар и да је у њему средиште кадилука суседног вучитрнском кадилуку.⁴⁶²

Све до последње четвртине 19. века Митровица је и даље само локално место, које нема много више кућа од оног броја који још средином 17. столећа бележи Евлија

⁴⁵⁷ Исто, 48.

⁴⁵⁸ А. Урошевић, нав. дело, 322, 324.

⁴⁵⁹ А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 67-68.

⁴⁶⁰ А. Урошевић, нав. дело, 322.

⁴⁶¹ А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 69-70, 74.

⁴⁶² А. Урошевић, нав. дело, 322.

Челебија. До наведеног раздобља то је и даље мала варош са типичном оријенталном чаршијом, са око 300 муслиманских и 50 православних домова и са неколико малих занатских и трговачких дућана. Град је са другим местима био повезан старим, тешко проходним путевима, тако да су и саобраћајне везе, важне за проток путника и каравана, биле веома лоше.⁴⁶³ До прве половине 19. века постојало је нешто трговине са Скадром и Сарајевом. Трговало се и са Србијом кнеза Милоша, где су Срби Митровчани одлазили и због заната. Извозна роба по којој је град био познат било је воденичко камење, звано *косовац*, по које су купци долазили у Митровицу, мада су се временом појавили и локални трговци који су то камење куповали од произвођача, а онда га препродавали у другим градовима, све до Ниша, Скопља и Тетова.⁴⁶⁴

Више је чинилаца због којих је економски развој Косовске Митровице дуго био ометан. Као прво, тржиште овог града захватало је прилично малу област пошто је било ограничено привредним утицајем знатно важнијег, свега десетак километара ка југоистоку удаљеног Вучитрна. Друго, иако са великим планинским залеђем, одакле је пристизало становништво из долине горњег Ибра, Косовска Митровица је била у неповољном положају због непосредне близине Трепче, која је и под Османлијама, све до 17. века, била значајно рударско, али и трговачко средиште. Треће, Митровица је трпела и услед утицаја Бањске која се на петнаестак километара од града, на путу за Нови Пазар, још од 16. века, ако не и раније, јавља као станица са каравансерајем. Око ове станице, подигнуте крај топлих минералних извора, развила се варошица која је у 17. веку, по Евлији Челебији, имала око 300 кућа, исто онолико колико је имала и Митровица тога доба. Бањска је касније спала на 40-50 кућа, али путници је и након тога, па и током 19. столећа, називају касабом или варошицом, што значи да се у њој и тада одвијала извесна привредна делатност.⁴⁶⁵

Тежак ударац привреди и друштву, који није поштедео ни Косовску Митровицу, задали су ратови између Аустрије и Османског царства од 1683. до 1689. године. Тада је порушена и опустошена Трепча, чиме је у овом месту прекинута рударска производња, тако да оно почетком 18. века постаје „ненасељена пустиња“. У једном аустријском извештају из тога доба каже се да су непосредно после наведених ратова, већ почетком 1690. године, опустела и скоро сва села у околини Трепче. После ових догађаја рударска производња углавном је престала, што је довело до замирања

⁴⁶³ А. Hadri, *Ž. Avramovski* (ur.), нав. дело, 76-77.

⁴⁶⁴ А. Урошевић, нав. дело, 325-326.

⁴⁶⁵ Исто, 324-325.

трепчанске привреде и нестанка њеног ранијег утицаја.⁴⁶⁶ Последице аустријско-османских ратова испрва су такође негативно утицале и на Косовску Митровицу, мада, дугорочно гледано, овај град од гашења Трепче није имао већих користи. Сметњу његовом развоју и даље ће представљати Вучитрн, на југу, и Бањска, на северу, будући да ће се ова два места и даље одржавати, прво као веће и старије градско насеље са важним административним и економским функцијама, а друго као путна станица и мало привредно средиште.⁴⁶⁷

6.3. Доба успона

Преокрет у историји Косовске Митровице догодио се са изградњом вардарско-косовске железничке пруге 1873. године. Подизање ове саобраћајнице одразило се повољно на развој града пошто се она у свом пружању према северозападу, а протежући се од Скопља, односно од Солуна, завршавала управо код њега. Као завршна тачка на овој прузи, Косовска Митровица постала је и извозна и увозна железничка станица за целу област Новопазарског санцака, све до Пљеваља и Бијелог Поља, укључујући и долину горњег Ибра и околину Пећи, чак и велики део тада пространог вучитрнског среза. Захваљујући овоме, Косовска Митровица почиње да напредује веома брзо, па је за свега неколико година, до аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, градска „чаршија прилично нарасла и имала 50-60 трговачких, занатских и угоститељских радњи“.⁴⁶⁸ Овај успон одразио се и на стање у Вучитрну и Бањској, у чијој је сенци Косовска Митровица дуго била, па тако у овим градовима, услед убрзаног напретка новог привредног средишта у суседству, долази до економског застоја, затим и опадања.⁴⁶⁹

На бржи развој Косовске Митровице утицала је и окупација Босне и Херцеговине 1878. године, као и проширење Србије и Црне Горе након ратова са Турском 1876-1878. године. У град се, привучени његовим све већим значајем, из поменутих земаља досељавају *мухацири*, тј. муслиманске избеглице, који су и раније живели углавном у градским насељима, а међу којима су многи по доласку у Косовску Митровицу наставили да се баве својим занатским или трговачким

⁴⁶⁶ А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 74-75.

⁴⁶⁷ А. Урошевић, нав. дело, 325.

⁴⁶⁸ Исто, 326.

⁴⁶⁹ Захваљујући ранијем великом значају вучитрнска чаршија је и поред опадања задржала извесни утицај, док Бањска остаје без икакве важности, претварајући се у обично и малено село. Исто, 161, 326.

занимањима. Мухацира је било из Сарајева, Бања Луке, Травника, Фоче, Вишеграда, Никшића, Подгорице, Ниша, Лесковца и других градова. За њима се ускоро доселио и већи број муслимана из Ђаковице, међу којима је такође било занатлија и трговаца. Чим је град са овим досељеним становништвом нарастао, а његова се економија разгранала, у њега почињу да пристижу и привредници из других области, жељни посла и зараде. Долазе из Вучитрна, Пећи и готово свих градова у Санџаку. Стигло је и више цинцарских и македонских породица из Битоља, Крушева и Велеса. До краја 19. века, када се Косовска Митровица формирала као солидан привредни центар, у њу ће почети да пристижу и Јевреји из Приштине, који ће се од тада у овај град досељавати све до краја турске владавине.⁴⁷⁰

За свега две деценије Косовска Митровица је постала град бројних заната и трговинских грана, са железничком станицом преко које је свакодневно вршен извоз и увоз велике количине робе из Скопља и Солуна.⁴⁷¹ Привредна активност и прилив разног становништва учинили су да ово место израсте у једно „шаролико“ градско насеље, у којем је живот, како примећује Бранислав Нушић, био „живљи и слободнији но у другим варошима косовским“.⁴⁷² Познати српски књижевник, који се од 1893. до 1897. године налазио на месту конзула Србије у Приштини, и сам је био задивљен развојем града, па Косовску Митровицу на крају 19. столећа описује као „китњасту, најлепшу косовску варош“, која „толико отима маха својим напредовањем, да се већ [...] помишљало у Цариграду да се тамо, као важнијем месту, пренесе и мутесарифлук (окружно начелство) из Приштине“.⁴⁷³ Нушић констатује да се градско становништво од изградње пруге готово утростручило, тако да уместо 400 до 450 кућа колико путописци бележе средином осме деценије 19. века, тај број у његово време износи 1.300 кућа, са близу 7.000 становника. Међу житељима града, према Нушићу, највише је било „Бошњака мухамеданаца и Арнаута, а затим Срба“.⁴⁷⁴

Још је један чинилац допринео убрзаном развоју Косовске Митровице. Због железничке станице, која се после аустроугарске окупације Босне и Херцеговине и ширења Србије и Црне Горе после ратова 1876-1878. године нашла у пограничној зони Османског царства према наведеним земљама, овај град је постао и велики војни центар. У њему је још за време ратова 1876-1878. године била база турске војске, са

⁴⁷⁰ Исто, 326-327, 328-329.

⁴⁷¹ Исто, 327, 329.

⁴⁷² Б. Нушић, нав. дело, 287.

⁴⁷³ Исто, 286.

⁴⁷⁴ Исто.

новоподигнутим касарнама, те ће он нешто касније, крајем 19. века, бити седиште дивизијске команде и команде једне бригаде, а све до краја османске владавине важна војна база са великим гарнизонам. Снабдевање храном толике војске, као и боравак мноштва официра у граду, повољно је утицало на трговачке и занатске делатности, самим тим и на укупан економски просперитет града.⁴⁷⁵

6.4. Косовска Митровица у двадесетом веку

Привредни развој Косовске Митровице настављен је и на прелазу у ново столеће. Период овог просперитета, међутим, поклопио се са последњом фазом османске владавине на Косову и Метохији, обележеном немирима и честим побунама Албанаца против централних власти у Истанбулу, а која је у српској историографији означена као време најтежих прогона Срба. Искушења овог раздобља снажно су се осетила и у Косовској Митровици, као тада већ значајном центру на тремеђи са Србијом, Аустроугарском и Црном Гором, који је, са већински муслиманским становништвом, био једно од важних албанских упоришта на Косову и Метохији. Деловање Албанаца, поред српске владе која је настојала да помогне локалним Србима, пратила је и Русија јер је у њима видела утицај Аустроугарске са којом је имала споразум о немешању у унутрашње ствари Османског царства на Балкану. Са циљем бољег увида на терену, чиме би могла да прати аустроугарске потезе, Русија је одлучила да отвори конзулат у Косовској Митровици. Срби су ово са одушевљењем прихватили, будући да су руски конзули у Призрену и Скопљу међу њима уживали углед као заштитници православног живља, док се Албанцима цела ствар није допала. Отварању конзулата Русије противила се и Аустроугарска, због чега се из Беча вршио притисак на турске власти да се са довођењем руског конзула одуговлачи.⁴⁷⁶

Руски конзулат у Косовској Митровици отворен је 7. маја 1902. године. За првог конзула именован је Григорије Степанович Шчербина, који је после вишемесечног одлагања на дужност ступио крајем јануара 1903. године. Албанци овиме нису били задовољни, с обзиром на то да су сматрали да ће се доласком руског конзула убрзати реформе које је под притиском великих сила Османско царство почело да спроводи, а које су видели као претњу по властите привилегије.⁴⁷⁷ Почињу

⁴⁷⁵ А. Урошевић, нав. дело, 327.

⁴⁷⁶ Д. Батаковић, нав. дело, 155-156.

⁴⁷⁷ Исто, 157, 160.

због тога да се буне и доносе одлуку да се Шчербина из Косовске Митровице протера. Крајем марта 1903. године из правца Вучитрна дошло је до напада око 2.000 наоружаних Албанаца, у којем је, и поред одбране града од стране турске војске, руски конзул рањен, након чега је од задобијених рана умро. Смрт Шчербине наишла је на велики одјек у Истанбулу, Србији, али и у Европи. Она је посебно узнемирила Србе у самој Косовској Митровици, као и широм Косова и Метохије. Преко овог ударца, ипак, руска дипломатија морала је да пређе јер јој у том моменту није било у интересу да се војно супротставља Турској и Аустроугарској. Убиство руског конзула отуда није имало већег политичког ефекта, осим што је у свести Срба остало забележено као губитак некога ко је хтео да им помогне.⁴⁷⁸

Положај српског становништва у Косовској Митровици остао је неповољан и у наредном периоду, а нереди услед самовоље Албанаца постали су још учесталији и жешћи. О ситуацији у граду 1907. године тадашњи руски конзул је написао: „Никада нисам видео оволико несреће, а мање могућности за помоћ и поправку стања“, док је аустријски конзул сматрао да је једино „могуће увести ред и ауторитет власти војном силом“.⁴⁷⁹ Улазак Косова и Метохије у састав Србије после Балканског рата 1912. године Срби у Косовској Митровици доживели су као ослобођење и крај својих мука. Уведене су енергичне мере нове, српске управе са циљем учвршћивања власти, што је директно или индиректно довело до иселјавања дела становништва турског и албанског порекла.⁴⁸⁰ Према турској статистици из 1910. године Косовска Митровица је имала 9.354 становника,⁴⁸¹ да би се број житеља града 1914. године смањио на око 8.000.⁴⁸² По попису аустроугарске окупационе команде из маја 1916, у граду је било „5.023 муслимана, 2.284 Срба, 70 Јевреја, 45 католика и 55 осталих“.⁴⁸³ Иако и након Првог светског рата, када подручје Косова и Метохије поново улази у састав Србије, опет долази до иселјавања Турака и Албанаца, број становника Косовске Митровице постепено ће расти. Године 1921. он ће износити 10.045, а 1931. – 11.295.⁴⁸⁴

Ратови од 1912. до 1918. године имали су велике последице на привреду Косовске Митровице. Пошто је занатство било распрострањено претежно међу

⁴⁷⁸ Зоран Вукадиновић, Милован Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836-1941*, Институт за српску културу, Приштина, 2001, 26-28.

⁴⁷⁹ Исто, 30.

⁴⁸⁰ А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 96-97.

⁴⁸¹ А. Урошевић, нав. дело, 339.

⁴⁸² А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 119.

⁴⁸³ З. Вукадиновић, М. Богавац, нав. дело, 37.

⁴⁸⁴ А. Урошевић, нав. дело, 339.

турским и албанским становништвом, њиховим исељавањем долази до смањења занатске производње. На економију је неповољно утицало и опадање трговине железницом, до ког долази јер Косовска Митровица формирањем Краљевине СХС (Југославије) престаје да буде погранични центар, услед чега и значај њене железничке станице у саобраћању према Босни и Херцеговини и Санџаку постаје мањи. Овај значај ће опасти још више 1928. године, када је вардарско-косовска пруга долином Ибра продужена до Краљева, чиме станица у Косовској Митровици остаје важна још само као терминал одакле ће путници и роба из Црне Горе, онда када дође до спајања Пећи и Косовске Митровице друмом, железницом бити транспортовани у Србију. Само успутни, транзитни карактер, без више било каквог значаја, станица ће добити 1936. године, када је пуштена у промет пруга Пећ-Косово Поље, чиме ће везе са Црном Гором углавном бити прекинуте.⁴⁸⁵

И поред наведених околности привреда Косовске Митровице после Првог светског рата није посустала. Она се трансформише захваљујући развоју нове гране економије, а то је индустрија. Први индустријски објекат у граду било је предузеће за прераду дрвета, које са радом почиње 1921. године. Отварају се хидроцентрали, млин и стругара на електрични погон, а потом још једна стругара и парни млин. Године 1936. у рад је пуштена и циглана.⁴⁸⁶ Од највеће важности за развој индустрије било је оснивање предузећа *Trepča Mines Limited* у Лондону, које је 1930. године покренуло производњу у руднику Трепча. Одмах је запослено више десетина страних и домаћих стручњака и око 2.500 радника, док су стара рударска окна, угашена још крајем 17. века, проширена и прилагођена масовној, индустријској производњи. За потребе рудника, под Звечаном су изграђене хале за млевање и флотацију руде, подигнуте су зграде за управу са канцеларијама, куће за становање инжењера и радника, као и велика електрична централа за погон машина. Трепча се за кратко време развила у велики рудник олова и цинка, са сопственом прерадом руде, што је представљало огромну корист не само за Косовску Митровицу, већ и за ширу околину, укључујући и Рашку област, одакле су бројни рудари долазили.⁴⁸⁷

Рад Трепче био је важан за укупни економски напредак Косовске Митровице. Њиме је дат подстрек и развоју других привредних грана, директно или индиректно укључених у процес производње рудника. Трепча је обезбеђивала прилив средстава

⁴⁸⁵ А. Урошевић, нав. дело, 331.

⁴⁸⁶ Исто, 331-332.

⁴⁸⁷ З. Вукадиновић, М. Богавац, нав. дело, 45.

од продаје руда у земљи и иностранству, која су преко плата радника и разних других давања дистрибуирана у самом граду и околини. Због овога су у Косовску Митровицу пристизали индустријалци, рентијери, банкарни, хотелијери и трговци који су свој капитал улагали у привредне делатности којима су се бавили и тиме додатно утицали на просперитет града.⁴⁸⁸ О напретку у овом периоду говори податак да је до Другог светског рата Косовска Митровица у модеран град израсла пре свих градова на целом Косову и Метохији, али и шире. Уређују се и калдрмишу улице, подижу нове зграде, као и приватне, често веома луксузне куће и виле. Отварају се здравствени објекти, бројна културно-просветна и уметничка друштва и удружења, исто тако и школе, међу којима се по значају издвајала Гимназија, позната по свом угледу не само на Косову и Метохији, него и у читавој Краљевини СХС (Југославији).⁴⁸⁹ Године 1927. извршена је електрификација града, а већ 1930. године у њему су постојала два водовода, један стари и један нови, као и велики број објеката за снабдевање становништва пијаћом водом. Тих година Косовска Митровица је била једини град на Косову и Метохији који је имао три биоскопа и чак тринаест хотела.⁴⁹⁰

О значају Трепче говори чињеница да је подручје Косовске Митровице након окупације Југославије у Другом светском рату стављено под контролу Немачке, која је за своје потребе настојала да присвоји рудна богатства овога краја. Да би лакше управљали подручјем које је поред рудника у Трепчи обухватало и налазишта у ближој и даљој околини, Немци су општине Косовска Митровица, Подујево, Вучитрн и Нови Пазар сјединили у посебну административну област која је номинално била у саставу Недићеве Србије. На ове територије претендовала је и Италија, због чега је демаркациона линија између немачке и италијанске окупационе зоне на Косову и Метохији све до краја 1942. године била предмет спорења две стране. Италијани су хтели да косовскомитровачки округ припоје Великој Албанији, у чији састав су ушли сви делови Косова и Метохије под њиховом управом, док су Немци сматрали да имају право да ову област прикључе Србији, тј. својој окупационој зони. Подручје Косовске Митровице било је и једнима и другима важно због сировина, али оно је Немцима било важно и због свог стратешког положаја, будући да су туда пролазиле две

⁴⁸⁸ Исто, 43, 46.

⁴⁸⁹ Гимназија је почела са радом 1919. године. Наставници и професори долазили су из разних крајева Краљевине СХС (Југославије), доносећи нова знања и искуства, што је умногоме допринело томе да је Косовска Митровица, по неким коментарима из тога доба, за кратко време „прекорачила векове“. Слободан Михајловић (ур.), *Деведесет година Гимназије у Косовској Митровици 1919-2009*, Гимназија, Косовска Митровица, 2009, 14, 25.

⁴⁹⁰ З. Вукадиновић, М. Богавац, нав. дело, 44.

саобраћајнице – железничка пруга и пут који су долином Ибра водили ка Рашки, Краљеву и Београду, као и због тога што се одатле, нарочито са брда Звечана, пружао простран поглед ка југу, који је сезао дубоко иза италијанске граничне линије.⁴⁹¹

У Косовској Митровици је под Немцима формиран јак војни гарнизон, чији су припадници били ангажовани и на обезбеђивању рудника Трепче. Успостављена је квислиншка, албанска власт, на челу са Џафер Девом, предратним индустријалцем и германофилом. Организована је и жандармерија, која је често хапсила и премлаћивала људе, претежно Србе, толерисала пљачку, уцене, и сл.⁴⁹² Мржњу Албанаца према Србима раширивали су и неки немачки генерали, настојећи да их тако придобију за своје савезнике. Ово је будило албанска очекивања да ће косовскомитровачки округ добити већу аутономију, чему су се надали и Италијани, очекујући да ће се та област тада прикључити њиховој окупационој зони, односно Великој Албанији. Играјући на карту „завади, па владај“, и истовремено тежећи да зарад својих интереса придобију и Албанце и Србе, Немци нису намеравали да од косовскомитровачког округа стварају центар неке нове албанске државе. Штавише, да би умањили демографску предност Албанаца, наложили су Недићевој влади да реорганизује административну поделу Србије, чиме је косовскомитровачком округу припојена општина Рашка, а етнички састав целе области измењен у корист Срба. Немци су овиме у Косовској Митровици успели да образују управу састављену и од Албанаца и од Срба, чиме је дошло и до реорганизације квислиншке власти у целом округу, сходно чему су, између осталог, крајем априла 1942. године у град стигле јединице Српске државне страже у које ће се и поред извесних отпора укључити дотадашња албанска жандармерија.⁴⁹³

Косовска Митровица је од немачких окупатора ослобођена 23. новембра 1944. године, у садејству југословенских и бугарских партизанских снага које су деловале из правца истока и југа ка западу и северу. Дан касније ослобођен је и Лепосавић, чиме су Немци протерани са целог подручја Косова и Метохије.⁴⁹⁴ Послератни период обележен је обновом пошто је требало подићи све оно што је уништено приликом повлачења немачке војске, али и бомбардовањем од стране савезничких авиона 13. августа 1944. године. Поред материјалних губитака, последице рата огледале су се и у људским жртвама. Оне су додатно увећане након повлачења Немаца, када је дошло до борби између партизана и албанских наоружаних одреда

⁴⁹¹ А. Hadri, Ž. Avramovski (ur.), нав. дело, 255-267.

⁴⁹² Исто, 270, 273.

⁴⁹³ Исто, 261-262, 274-275.

⁴⁹⁴ Исто, 406-408.

који су се противили увођењу југословенских власти. Са највећом жестином борбе су вођене у јануару и фебруару 1945. године, и то у непосредној близини рудника Трепча, као и испред саме Косовске Митровице. Пре него што су албански одреди разбијени, а већина њихових припадника се предала, у борбама је погинуло око 300 Албанаца и четрдесетак бораца из редова партизана.⁴⁹⁵

После рата Косовска Митровица мења име у Титова Митровица, и тако ће се звати све до 1991. године када ће старо име бити враћено. У раздобљу које је уследило број становника града опет ће почети да расте. По попису из 1948. године, он је износио 13.901. Међу житељима Косовске Митровице тада је било 5.384 Албанаца, 4.689 Срба, 851 Црногораца, 231 Бошњака, 135 Хрвата, 66 Словенаца, 95 Руса и 183 „осталих“.⁴⁹⁶ Године 1953. у граду живи већ 17.241 људи.⁴⁹⁷ Демографски раст биће константан и наредних деценија, захваљујући највише раду Трепче, али и развоју других индустријских делатности, услед чега се, у потрази за послом, у Косовску Митровицу досељава становништво из различитих крајева. Миграциона обележја у овом периоду била су следећа: од 1946. до 1960. године у град се доселило 5.260 људи, од 1961. до 1970. – 5.729, од 1971. до 1981. – 6.353, што за раздобље од 1946. до 1981. године чини укупно 17.342 досељена лица.⁴⁹⁸ Уз прилив досељеника, на демографски раст утицао је и природни прираштај, који је био виши него у централној Србији, али испод просека за Косово и Метохију, па је, тако, Косовска Митровица 1961. године имала 26.721 становника, 1971. – 42.160, а 1981. – 55.241.⁴⁹⁹

Осим по порасту броја становника, који се више него удвостручио, период од 1961. до 1981. године карактеристичан је и по великим променама у етничкој структури града и његове непосредне околине. На територији општине Косовска Митровица број Албанаца се у овом раздобљу увећао за 90,0%, док је њихово учешће у укупном броју становника у општини порасло са 49,6% у 1961. години на 83,2% у 1981. години. У исто време Срба је било мање за 11,5%, при чему им је учешће у укупном броју становника са 41,0% смањено на 24,6%. Мање је било и Црногораца за 35,4%, као и њихово учешће у укупном броју становника које је са 3,8% у 1961. години опало на 1,9% у 1981. години. Број Турака више је него преполовљен и

⁴⁹⁵ Исто, 411-412.

⁴⁹⁶ А. Урошевић, нав. дело, 339, 340.

⁴⁹⁷ Исто, 339.

⁴⁹⁸ Снежана Миливојевић, „Становништво Косовске Митровице после Другог светског рата“, у: *Духовност писане културе Срба у контексту културе балканских Словена*, Зборник радова, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2007, 271.

⁴⁹⁹ Исто, 270.

износио је 47,1% у односу на стање са почетка наведеног периода. Бошњака, односно становништва које се изјашњава као муслимани, било је више за 3.803. Њих 1981. године има 4.519, што у односу на број од 716, колико их је било 1961. године, представља повећање од преко шест пута. Слично је и са Ромима којих 1981. године има 4.330, док их је десет година раније било 1.305.⁵⁰⁰

Стабилне друштвено-политичке прилике у Косовској Митровици потрајале су до краја шездесетих година 20. века. Од тада се, као и свуда на Косову и Метохији, све чешће почињу да чују захтеви Албанаца за већом аутономијом. У демонстрацијама у пролеће 1981. године овде су учествовали индустријски радници и рудари. Њима су се придружили ученици и студенти. Једна од парола која се том приликом чула, а која је изговорана из уверења да Србија економски искоришћава Косово и Метохију, била је „Трепча ради, Србија се гради“.⁵⁰¹ Рудари овог рудника учествовали су и у догађајима из 1988. и 1989. године, када је Милошевић укидао аутономију покрајине из 1974. године. Приликом масовних протеста Албанаца средином новембра 1988. две хиљаде рудара пешице је превалило пут од Трепче до Приштине, где је организован скуп испред зграде Покрајинског комитета Савеза комуниста, којем су се придружиле десетине хиљада студената и других грађана. Три месеца касније, у фебруару 1989. године, у последњем покушају да спрече укидање аутономије 1.350 рудара Трепче започело је штрајк глађу под земљом, одбијајући да из рудника изађу док им се захтеви не испуне.⁵⁰²

Почетком последње деценије 20. века у општини Косовска Митровица живело је између десет и једанаест хиљада Срба, од којих је 9.239 становало у самом граду. У исто време, на територији општине било је око 83.000 Албанаца, од којих више од 50% у граду.⁵⁰³ Криза проузрокована распадом Југославије имала је у овој декади по Косовску Митровицу крупне последице. Услед убрзаног привредног пропадања и економских санкција уведених Србији и Црној Гори од стране УН производња у Трепчи драстично је опала, што је условило и значајно смањење броја радника. Поред тога, ово раздобље у Косовској Митровици, исто као и другде на Косову и Метохији, карактерише све израженије подвајање српског и албанског становништва, такође и бојкот Албанаца просветних и других институција државе Србије. На подручју града крајем 1998. и почетком 1999. године долази до низа убистава која су била етнички

⁵⁰⁰ Исто, 273.

⁵⁰¹ Предраг Вуковић (ур.), *Шта се догађало на Косову*, НИП Политика, Београд, 1981, 24.

⁵⁰² Т. Džuda, нав. дело, 81.

⁵⁰³ С. Миливојевић, нав. дело, 273.

или политички мотивисана. Нека од убистава приписана су ОВК, чији су припадници у Косовској Митровици вршили и отмице људи, пре свега Срба, али и појединих Албанаца. На ове инциденте српска полиција одговарала је репресивним мерама, што је доводило до застрашивања, злостављања, често и произвољног хапшења припадника албанске заједнице.⁵⁰⁴

За време рата 1999. године српске снаге наставиле су са наведеном праксом, с тим да тада долази и до протеривања Албанаца из њихових станова и кућа. Протеривање је вршено највише у четвртима са етнички мешовитим становништвом, при чему су протерана лица, према извештајима мисије ОЕБС, углавном бежала у друге делове града, најчешће на подручје јужно од Ибра, док је неке српска полиција конвојима упућивала у Пећ. Некима је, пак, било речено да иду на аутобуску станицу, пре него што им је наређивано да се пешице упуте ка Албанији.⁵⁰⁵ Од краја марта до почетка јуна 1999. године у граду су вршена и одвођења Албанаца, па је, тако, средином априла из кућа у једној улици приведено више од двадесет људи; почетком јуна из зграда у насељу *Три солитера* одведено је око 14 мушкараца, итд. Нека од ових лица су убијена, у прилог чему ОЕБС наводи податак по којем је након рата у ближој и даљој околини Косовске Митровице пронађено неколико гробница у којима су идентификовани управо и лешеви људи који су из својих домова одведени.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ *Kosovo, kako viđeno, tako rečeno: Analiza OEBS Verifikacione misije Kosovo. Stanje ljudskih prava oktobar 1998 – jun 1999. godine*, 240-243.

⁵⁰⁵ Исто, 244-245.

⁵⁰⁶ Исто, 243-244.

7. СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СТАНОВНИКА СЕВЕРНЕ КОСОВСКЕ МИТРОВИЦЕ У ОГЛЕДАЛУ ИНСТИТУЦИЈА

Питање институција и њихових надлежности једно је од најкомплекснијих питања на Косову и Метохији после рата 1999. године. Оно је додатно усложњено увођењем међународног протектората на ову територију, као страног, трећег чиниоца у српско-албанском сукобу, који је са собом донео своје установе и своју администрацију. Међународна заједница, под којом се у овом случају подразумевају превасходно земље Запада, у односе између Срба и Албанаца почиње директно да се меша још у току друге половине деведесетих година 20. века, да би у решавању њиховог сукоба својим војним ангажманом 1999. године она одиграла и најважнију улогу. После вишенедељног НАТО бомбардовања Србије и СР Југославије страни фактор преко свог протектората постаје стални елемент на Косову и Метохији, односно главни и непосредни арбитар у српско-албанском спору.

7.1. Установе међународног протектората на Косову и Метохији

Међународни протекторат на Косову и Метохији инициран је Војнотехничким споразумом, потписаним у Куманову 9. јуна 1999. године, којим су са овог подручја повучене Војска Југославије и полиција Републике Србије, након чега на њихово место долазе снаге КФОР, уз суштинско учешће НАТО. Овим споразумом суспендован је суверенитет Србије и СР Југославије на Косову и Метохији, што ће, уз улазак страних трупа на ову територију, бити верификовано и резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација број 1244. По овој резолуцији, мисија КФОР, распоређена у пет зона надлежности (под америчком, немачком, француском, италијанском и британском управом), имала је неколико циљева:

- 1) спречавање непријатељстава, одржавање мира и онемогућавање оружаних дејстава;
- 2) демилитаризација ОВК и свих осталих албанских војних формација;
- 3) успостављање окружења у којем ће избеглице и расељена лица моћи безбедно да се врате кућама и у којем ће бити омогућена дистрибуција хуманитарне помоћи свима којима је она потребна;

- 4) подршка раду међународне цивилне управе, обезбеђивање услова за њено несметано функционисање, као и услова за формирање цивилних, мултиетничких институција;
- 5) омогућавање слободе кретања и обезбеђивање граница Косова и Метохије.⁵⁰⁷

Поред међународне војне управе, Резолуцијом 1244 установљена је и међународна цивилна управа на Косову и Метохији, под називом УНМИК. Њени централни задаци били су следећи:

- 1) успостављање функционалне привремене цивилне администрације, укључујући одржавање реда и закона;
- 2) промовисање успостављања суштинске аутономије и самоуправе, укључујући одржавање избора;
- 3) омогућавање политичких процеса за утврђивање будућег статуса Косова и Метохије.⁵⁰⁸

КФОР и УНМИК, са наведеним циљевима и задацима, устоличена су као два углавна камена нових, међународних власти на Косову и Метохији. До отпочињања њиховог деловања, а након повлачења српских и југословенских снага са овог подручја, долази до вакуума власти у којем су пале бројне жртве: Срби, Роми, Ашкалије, Јевреји, нелојални Албанци, итд. Улога КФОР-а показала се у том смислу као контроверзна, имајући у виду индиције које су говориле о томе да је непосредно након рата, када ескалира насиље над Србима и другим неалбанским становништвом, ова војна организација индиректно дозвољавала етничко чишћење које су Албанци спроводили. Испоставило се да су једино француски војници поступали у складу са задацима мисије, захваљујући чему у њиховој зони надлежности, на северу Косова и Метохије, није дошло до насиља над тамошњим Србима. Увелико захваљујући томе Албанци су и заустављени на Ибру, пошто су у више наврата из правца јужног дела Косовске Митровице покушали да заузму северни део овог града.⁵⁰⁹ Контроверзе око

⁵⁰⁷ *Resolution 1244 (1999). Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999, <http://www.nato.int/kosovo/docu/u990610a.htm>*

⁵⁰⁸ Alexandros Yannis, "The UN as Government in Kosovo", *Global Governance*, Vol. 10, No. 1, The Politics of International Administration, Lynne Rienner Publishers, 2004, 67.

⁵⁰⁹ Н. Hofbauer, нав. дело, 135-136.

деловања КФОР-а изазвао је и Мартовски погром 2004. године, када су припадници међународних снага углавном равнодушно посматрали прогон неколико хиљада Срба са територије Косова и Метохије јужно од Ибра, уз оправдање тадашњег шефа ове мисије да ови нереди нису имали карактер етничког чишћења. Наведени догађаји, не рачунајући многе друге, мање инциденте у којима КФОР такође није адекватно реаговао на угрожавање Срба, задали су тежак ударац кредибилитету међународних војних снага на Косову и Метохији, чинећи да однос српског становништва према њима од рата 1999. године наовамо буде испуњен неповерењем, а да њихова улога буде схваћена више као окупаторска и на страни Албанаца, а мање као мирнодопска и наклоњена Србима.⁵¹⁰

Као друга полуга међународног протектората, УНМИК је био организован као привремена цивилна управа, са циљем да на Косову и Метохији води три процеса: 1) прелазак са некадашње српске управе на међународну управу, 2) изборни процес којим се омогућава успостављање нових легитимних институција, и 3) пренос надлежности међународне управе на те новоизабране институције.⁵¹¹ Резолуцијом 1244 овој мисији додељена је пуна законодавна, извршна и правосудна власт, уз организовање њене структуре у четири стуба који су поверени на управљање различитим међународним организацијама. Први стуб обухватао је полицију и правосуђе, којим су управљале Уједињене нације; други стуб, који је исто био под окриљем УН, имао је цивилно-административне функције; у делокруг трећег стуба, за који је био задужен ОЕБС, спадала је изградња демократије и институција; четврти стуб био је надлежан за реконструкцију и економски развој, за шта је била одговорна Европска унија.⁵¹² Овако организована, мисија УНМИК-а била је готово без преседана, будући да је имала форму каква нигде у новијој историји није постојала

⁵¹⁰ Мада међу Србима према КФОР-у влада углавном негативно расположење, чињеница је да су међународне снаге у бројним случајевима имале и позитивну улогу, бранећи више српских манастира и штитећи становнике више српских места и села на подручју Косова и Метохије јужно од Ибра. Ово, међутим, најчешће изазива ново незадовољство код Срба, највише зато, како кажу, што у „сопственој земљи морају да живе окружени бодљикавом жицом“ и што могу да се крећу или путују „једино под војном пратњом“. – „Срби у окружењу албанских села“, коментарише тим поводом један од становника села Свињаре, на два километра јужно од Косовске Митровице, „искључени су из јавног живота. Од доласка ове стране војске ми смо гурнути на споредни колосек, а тиме смо искључени из друштва као целине. Поштење и толеранција су појмови које међународна заједница још дуго овде не може да створи“. – „На Косову су најјаче државе на свету“, жали се с истим у вези становника села Гојбуље код Вучитрна, „ал’ шта то вреди кад Србин не сме нигде да оде без пратње. Ми овде немамо никакву перспективу, живимо као у концентрационом логору без решетака. [...] Превозимо се у затвореним камионима да би дошли у Косовску Митровицу или Звечан да купимо храну да би преживели“. З. Влашковић, *Живот иза жице*, Панорама-Јединство, Приштина, 2006, 36, 61.

⁵¹¹ Ž. Derens, нав. дело, 187.

⁵¹² J. Rajčević, нав. дело, 85.

као међународна страна управа над једном територијом.⁵¹³ У односу на разна друга искуства са протекторатима и привременим управама УН широм света, УНМИК се одликовао изразитом комплексношћу, с обзиром на то да је обухватао цивилни сектор, затим хуманитарни (са актерима као што су ОЕБС, ЕУ, УНХЦР, итд), такође војни и безбедносни, реализован кроз тесну сарадњу са КФОР-ом. Према неким оценама, реч је о најзначајнијем протекторату у историји УН, пошто је, поред наведеног, подразумевао и завршетак процеса који је претпостављао коначно решење питања статуса Косова и Метохије.⁵¹⁴ Специфичност УНМИК-а, најзад, огледала се и у томе што му је била додељена и политичка власт, сходно чему он није био овлашћен само да преузме пуну одговорност за привремену административну управу над Косовом и Метохијом, већ је добио и централну политичку улогу у решавању српско-албанског конфликта на овом подручју.⁵¹⁵

Од самог почетка УНМИК је био суочен са бројним противречностима, проистеклим из чињенице да је организован на основу Резолуције 1244, насталом потврдом компромиса између Србије и западних сила, а којим Србији територија Косова и Метохије „није одузета“, него само стављена „под привремену управу Уједињених нација“.⁵¹⁶ Тиме је, другим речима, ова мисија добила мандат да управља територијом над којом су српска и југословенска држава и даље по слову међународног права полагале право на суверенитет, што се у пракси показало као контрадикторност која није ишла у прилог ниједној од заинтересованих страна. Неколико година након увођења међународни протекторат није више задовољавао Албанце, који су желели независност и који су протекторат прихватили само као припрему за то, и то припрему која не сме дуго да траје. Он није задовољавао ни Србију, којој је постајало све јасније да се о њеном суверенитету на Косову и Метохији може говорити практично још само у теорији, као ни саме Србе на том подручју, изложене притисцима, неизвесностима, ограниченом слободом кретања. Протекторат није задовољавао чак ни међународну заједницу, за коју је он био скуп и дугорочно неодржив.⁵¹⁷

Највише тешкоћа УНМИК је имао на локалном нивоу, где општински администратори често нису располагали средствима, нити надлежностима потребним

⁵¹³ Н. Hofbauer, нав. дело, 138.

⁵¹⁴ Ž. Derens, нав. дело, 187.

⁵¹⁵ А. Yannis, нав. дело, 67.

⁵¹⁶ Ž. Derens, нав. дело, 184.

⁵¹⁷ Исто, 183.

за руковођење општином и спровођење датих циљева. И разлике у култури и искуству показале су се као велики проблем: другачија схватања и различити погледи на исту ствар доводили су до неразумевања између странаца у УНМИК-у, са једне стране, и локалних Албанаца или Срба, са друге стране.⁵¹⁸ Овоме је у знатној мери кумовала језичка баријера, због чега је свако од функционера УНМИК-а морао да има преводиоца, али и чињеница да припадници међународне мисије нису показивали интересовање за локалну културу и локалне обичаје, што је доводило до тога да су им они током боравка на Косову и Метохији остајали потпуно непознати и страни, а месно становништво, сходно томе, далеко и туђинско.⁵¹⁹ Препрека у раду УНМИК-а био је и недостатак кадрова на свим нивоима администрације и у свим државним службама. Ово се односило како на међународно особље, тако и на припаднике локалних заједница који су обављали различите административне или техничке послове. У оваквим условима неретко је било довољно тек површно познавање енглеског језика, чиме су се снижавали критеријуми за запошљавање месног становништва, што је, опет, могло бити узрок политиканству, интригама, и сл.⁵²⁰ Главни недостатак у функционисању УНМИК-а, коначно, доводи се у везу са инертношћу ове мисије, која је неколико година од започињања свог рада постала заправо сама себи циљ. Према појединим оценама, УНМИК није испунио ниједан од постављених задатака, а уместо бољег живота који је на Косову и Метохији међународна заједница после рата 1999. године обећавала његова сврха изгубила се у лавиринту бирократије и економских интереса. Резултат ове мисије, сходно томе, види се превасходно у високим платама и привилегијама њених припадника, као и у турском, готово колонијалном односу према Косову и Метохији на којем током њене управе долази једино до цветања криминала и разних облика корупције.⁵²¹

Иако се из УНМИК-а поручивало да ова мисија испуњава све циљеве предвиђене Резолуцијом 1244, изузев већег повратка расељених лица, ни српска ни албанска страна нису биле задовољне њеним учинком. Са српске стране, УНМИК-у је замерано то што у пракси није деловао стриктно у складу са својим начелима, под чим се, генерално гледано, подразумевало непоштовање правног система земље „домаћина“, као и прејудуцирање независности Косова и Метохије и поред тога што се СР Југославији, односно Србији, по Резолуцији 1244 суверенитет над овом

⁵¹⁸ Исто, 188.

⁵¹⁹ Н. Hofbauer, нав. дело, 139.

⁵²⁰ Ž. Derens, нав. дело, 190.

⁵²¹ Н. Hofbauer, нав. дело, 139-141.

територијом признавао. Посматрано са аспекта конкретних циљева, међународној мисији замерано је то што је пала „на питању демократизације косовског друштва, безбедности, заштите мањина на Косову и Метохији, спровођења стандарда пре разматрања статуса“.⁵²² Са албанске стране, која је од УНМИК-а очекивала релативно краткотрајан ангажман у успостављању косовских институција, али и подршку у њиховом повезивању са светом, незадовољство овом мисијом долазило је услед чињенице да су оформљени органи косовских власти и даље остајали под иностраном контролом, са делокругом сведеним углавном на локалне оквире и скоро без било каквог искорака на међународну сцену, дакле без потврде самосталности и каквог-таквог правног легитимитета.⁵²³

Свесна својеврсног ћорсокака у којем се након непуних десет година рада УНМИК нашао, а са циљем „унапређења“ процеса започетих Резолуцијом 1244, међународна заједница мисију под покровитељством УН у већини аспеката замењује мисијом Европске уније названом ЕУЛЕКС (*EULEX*, од *EU*, као међународне скраћенице за Европску унију, и речи *LEX*, која на латинском језику значи право). Иако установљена 2008. године, ова мисија постаје оперативна годину дана касније, у априлу 2009, и то под пуним називом „Мисија владавине права Европске уније на Косову“. Њен задатак, уопштено говорећи, био је „да помогне и подржи косовске органе власти у области владавине права“,⁵²⁴ односно да спроведе „процес реформе, тј. померање косовске полиције, правосуђа и царине са њихове ‚тренутне позиције‘ на ‚жељену позицију‘ одрживости, одговорности, мултиетничности, слободе од политичког мешања и придржавања међународно признатих стандарда и најбољих европских пракси“,⁵²⁵ а са намером да то углавном буде „мисија надгледања, подучавања и саветовања, уз задржавање ограничене извршне власти“.⁵²⁶

Мада је ЕУЛЕКС добио мандат од Савета безбедности УН, а његов долазак на место УНМИК-а представљен као техничка ствар, ова мисија имаће од самог почетка и изразиту политичку конотацију, нарочито ако се узме у обзир чињеница да се њена појава поклопила са једностраним проглашењем косовске независности 17. фебруара 2008. године. У начелу, ЕУЛЕКС је требало да буде „статусно неутралан“, што би

⁵²² Jelena Tasić, „Prva decenija protektorata Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji: Rezolucija 1244 SB postoji samo na papiru“, *Danas*, br. 4274, god. XIII, 12. jun 2009, 2.

⁵²³ Pëllumb Kallaba and Violeta Ferati, *Mapping the UNSCR 1244 Legacy in Post-Independence Kosovo: Between Contestation and Recognition*, Kosovar Center for Security Studies, Prishtinë, 2012, 5-6.

⁵²⁴ Allesio Zuccarini (prir.), *EULEX – Izveštaj o programu*, EULEX, 2009, 6.

⁵²⁵ Исто, 7.

⁵²⁶ Исто, 6.

значило да самопроглашену независност Косова неће подржавати, али ни оспоравати, међутим у реалности стање је било такво да је овај чин већина земаља чланица ЕУ признала, у складу са чиме је и обећање о наведеној „неутралности“ у самом старту деловало само као „празно слово на папиру“. У српској јавности, али и у делу светске јавности, скептичност према ЕУЛЕКС-у долазила је већ и отуда што је једнострано проглашење независности Косова, а затим иницијатива ЕУ да својим протекторатом замени протекторат УН, тумачено као кршење Резолуције 1244, самим тим и као негирање суверенитета Србије над делом територије који јој је овим међународним правним актом био гарантован.⁵²⁷ Противљење званичног Београда увођењу нове мисије, међутим, није трајало дуго. Уз уверавање Брисела да ће она бити неутрална, као и уз обећање генералног секретара УН да ће присуство УНМИК-а на Косову и Метохији бити настављено, тадашња власт у Србији, са председником Борисом Тадићем на челу, прихватила је долазак ЕУЛЕКС-а и пристала је на сарадњу са њим. По овом питању, са друге стране, дошло је до поларизације на српској унутрашњој политичкој сцени, с обзиром на то да је опозиција наведени поступак власти критиковала и тумачила као корак Србије ка „тихом признавању косовске независности“, што ће, најзад, у односу према Београду, али и према мисији ЕУ, знатног утицаја имати и на саме Србе на Косову и Метохији.⁵²⁸

Из Брисела се у почетку саопштавало да ће ЕУЛЕКС имати привремени мандат, ограничен на 24 месеца.⁵²⁹ Ипак, присуство ове мисије на Косову и Метохији траје све до данас. На подручју северно од Ибра она ће заживети од марта 2010. године, када је у северној Косовској Митровици почела са радом Канцеларија ЕУ, са циљем „да се присуство ЕУ учини видљивим на терену и да се ЕУЛЕКС-у обезбеди делотворан рад на целој територији Косова, па и у северном делу“.⁵³⁰ Према увођењу европске мисије били су подељени и Албанци, мада су Резолуцију 1244 сви једногласно одбацивали, сматрајући је документом „прошлости“ који је „исцрпео своју функцију“. Адвокат и политички аналитичар Азем Власи долазак ЕУЛЕКС-а видео је као подршку „правном и безбедносном систему Косова“, која неће трајати

⁵²⁷ Н. Hofbauer, нав. дело, 276, 277-278.

⁵²⁸ Војислав Коштуница, Тадићев опонент и у време прихватања ЕУЛЕКС-а бивши српски премијер, изјављивао је да је погубно да ова мисија, која „реално спроводи Ахтисаријев план, замени УНМИК који је макар имао формалну обавезу да поштује суверенитет и територијални интегритет Србије“. J. Tasić, нав. дело.

⁵²⁹ Н. Hofbauer, нав. дело, 280.

⁵³⁰ Биљана Радомировић, „Гифони промовисао Канцеларију ЕУ“, *Политика*, бр. 34621, год. CVII, 27. март 2010, 6.

дуго, а о чијем року ће одлучивати ЕУ.⁵³¹ Покрет *Самоопредељење (Vetëvendosje)*, пак, успостављању ове мисије оштро се противио, изражавајући незадовољство због „умножавања међународних структура на Косову“, које су, како се истицало, опслуживале саме себе, а земљу држале у зависности.⁵³²

7.2. „Паралелне структуре“ Срба

Одмах након започињања са радом УНМИК је захтевао да се распусте све институције на Косову и Метохији које нису биле у складу са Резолуцијом 1244. Под њима се мислило на самопрокламовану владу, парламент и председништво Косова, као главне носиоце албанског паралелног система формираног почетком деведесетих година 20. века, али и на институције Републике Србије које су на Косову и Метохији и даље функционисале под њеном јурисдикцијом. Намера УНМИК-а била је да организује Заједничку привремену административну самоуправу, у којој је требало да буду заступљене све етничке заједнице са овог подручја, а која би, према замисли, функционисала као прелазно решење до расписивања парламентарних избора и формирања привремених институција самоуправе на Косову и Метохији.⁵³³

Поменути захтев УНМИК-а, са српске стране, испуњен је само делимично. Наиме, пошто је ову међународну мисију, заједно са КФОР-ом, Србија након доношења Резолуције 1244 третирао као окупатора на делу своје територије, она је била против наведене замисли, будући да је сматрала да би се евентуалним учешћем Срба у привременој административној самоуправи пружио легитимитет косовским, албанским институцијама. Против је било и *Српско национално веће (СНВ)* севера Косова и Метохије, као део до тада јединственог истоименог органа основаног 1998. године на иницијативу Рашко-призренске епархије СПЦ, сматрајући да не постоји минимум безбедности за Србе, као ни заштита њихове имовине и основних људских права. Са друге стране, СНВ централног Косова и Метохије прихватило је учешће у овој структури, уз образложење да ће тиме допринети побољшању положаја Срба и остваривању њихових права, за шта се као пример наводило отварање Комисије и

⁵³¹ J. Tasić, нав. дело.

⁵³² H. Hofbauer, нав. дело, 282.

⁵³³ J. Rajčević, нав. дело, 85-86.

Канцеларије за заједнице, доношење прецизног механизма за спречавање одлучивања општинских власти противно српским интересима, и сл.⁵³⁴

Захваљујући Србима јужно од Ибра УНМИК је постигао критеријум мултиетничности привремене административне самоуправе, али поделом СНВ по питању учешћа у формирању ове структуре дошло је до трасирања два основна приступа међу српским становништвом на Косову и Метохији у односу на степен и облик сарадње са косовским и међународним политичким актерима на овом подручју.⁵³⁵ Супротна становишта два крила СНВ на кратко ће се опет изједначити, и то уочи одржавања локалних избора 2000. године, када је заузет заједнички став да због лоше безбедности Срба изборе треба бојкотовати, међутим до новог, трајнијег размимоилажења доћи ће већ приликом одржавања парламентарних избора у новембру 2001. године. Тада се након преговора између УНМИК-а и СР Југославије, којима су потврђени основни принципи Резолуције 1244, као и то да будући статус Косова и Метохије не може бити промењен било којом акцијом коју предузимају привремене косовске институције, за учешће на изборима пријавила коалиција *Повратак*, састављена од већег броја српских странака, група грађана и невладиних удружења. На челу ове коалиције налазио се СНВ централног Косова и Метохије, сматрајући да сарадња са међународном заједницом може уродити плодом, док је на супротној страни стајао СНВ са севера, верујући да ће одбијањем сарадње натерати УНМИК да учини нешто за побољшање услова живота Срба и других неалбанских заједница. Епилог избора био је тај да је конституисана привремена скупштина Косова и да су се у њеним клупама нашли и посланици коалиције *Повратак*, који су на прву седницу стигли у оклопним возилима КФОР-а.⁵³⁶ У марту следеће године ова коалиција ушла је и у извршну власт, добивши два министарска места, као и место саветника „специјалног представника“ УН за Косово и Метохију.⁵³⁷

Одбијање политике УНМИК-а од стране Срба северно од Ибра било је проузроковано превасходно чињеницом да су се, као већински народ на овом подручју, они после рата одвојили од остатка Косова и Метохије, али и чињеницом да

⁵³⁴ Исто, 86.

⁵³⁵ Исто.

⁵³⁶ Исто, 87-89.

⁵³⁷ „Специјални“ или „високи представник“ УН скраћени је назив за Специјалног представника Генералног секретара УН којег са широким овлашћењима на чело мисија УН поставља међународна заједница. У случају УНМИК-а, овај „представник“ био је „тај који одређује политику и доноси законе, сам представља извршну власт, пошто он ангажује полицијске органе или их опет смењује већ у зависности од прилика; он је тај који одређује школско образовање, социјалне услове и привреду, начин на који ће се обављати избори“. Н. Ноббауер, нав. дело, 140.

су се географски директно ослањали на централну Србију одакле су их српске власти имплицитно или експлицитно подстрекивале у намери да косовске институције бојкотују. Сами Срби из овог региона, уосталом, и после увођења међународног протектората и даље су снажно осећали да су део Србије, одакле нису ни престајали да сматрају институције и законе ове земље као своје. Као своју земљу, додуше, Србију је после рата наставило да доживљава и српско становништво на подручју централног Косова и Метохије, сходно чему на обема територијама, и северно и јужно од Ибра, многе установе настављају да буду финансиране из Београда и одговорне директно њему, функционишући на тај начин упоредо са администрацијом УНМИК-а, тј. упоредо са привременим косовским институцијама. Ове установе међународна заједница означила је као *паралелне структуре*, наглашавајући тиме њихову наводну нелегалност, односно некомпатибилност са одредбама Резолуције 1244.⁵³⁸

Под „паралелним структурама“ подразумевају се школство, здравство, социјална заштита, локална самоуправа, судство, итд. Реч је дакле о установама Републике Србије које у већински српским срединама на Косову и Метохији, нарочито на подручју северно од Ибра, након доношења Резолуције 1244 нису престале са радом, односно које је локално српско становништво наставило да признаје као легалне институције своје земље. Функционисање ових установа директно је подржавао Београд, противећи се њиховом укидању, што је значило да су оне у перцепцији Срба третиране као потврда присуства државе Србије на Косову и Метохији, тј. њеног, макар крњег суверенитета на овој територији. У складу са овим, и концепт „паралелних структура“, или „паралелних институција“, тумачен је углавном као наметнут, туђ, неприхватљив, разумљив једино у контексту интерпретација међународне заједнице, са једне стране, али и Албанаца, са друге стране, по којима су установе Републике Србије на Косову и Метохији представљане као незаконите, односно паралелне са привременим косовским институцијама установљеним на основу Резолуције 1244.⁵³⁹

Од увођења међународног протектората установе државе Србије функционисале су без икакве везе са органима привремених косовских институција.

⁵³⁸ J. Rajčević, нав. дело, 91.

⁵³⁹ У интерпретацији концепта „паралелних структура“, или „паралелних институција“, у истраживању сам се руководио полазећи управо од српског становишта, по којем се установе Републике Србије на Косову и Метохији третирају као легалне, а не као незаконите, односно паралелне. У том смислу, синтагму „паралелне структуре“, или „паралелне институције“, означавао сам знацима навода, осим у случајевима када сам о њој говорио у контексту тумачења међународне заједнице и Албанаца, који на паралелизам српских институција не гледају као на наводно, већ као на стварно стање ствари.

Јављале су се истовремено, а понекад и под истим кровом са њима, што је у пракси неретко условљавало противречности, али и дуплирање бирократије. Ово се учавало нарочито у судству, где је због различитих закона које примењују „паралелни“, српски судови, са једне стране, и косовски судови, са друге стране, могло доћи до опречних решења по истом спору или питању. Да би у постојећим околностима Срби могли да штите своја права и остварују своје интересе, између УНМИК-а и СР Југославије 2002. године постигнут је споразум који је прописивао укључивање судија и тужилаца српске етничке припадности у косовски судски систем. Нешто касније, у марту 2003. године, Врховни суд Републике Србије донео је одлуку да се грађани могу обратити и судовима са подручја Косова и Метохије који су после рата измештени у одређене општине у централној Србији.⁵⁴⁰

Слична ситуација била је и у школству. Просветне установе у областима у којима живе Срби, али и припадници других етничких група, на пример горанске, наставиле су да раде по плану и програму Републике Србије, која је ове школе снабдевала уџбеницима, дипломама и печатима, и из чијег су буџета исплаћиване плате предавачима и помоћном особљу. Насупрот томе, за косовске просветне институције, које су похађали албански ђаци и студенти, био је обавезујући план и програм диктиран из Приштине, при чему овај и „паралелни“ српски систем међусобно нису признавали сведочанства и дипломе које издају.⁵⁴¹ И установе здравствене заштите чији је оснивач Република Србија наставиле су после рата са радом свуда на Косову и Метохији где је било српског и другог неалбанског становништва. То је значило да су лекови, опрема, потрошни материјал и плате за запослене стизали по налогу Министарства здравља у Београду, док су здравствени осигураници право на лечење и здравствену заштиту имали и у болницама и опоравилиштима у градовима централне Србије.⁵⁴²

У областима настањеним Србима после увођења међународног протектората наставиле су са радом и српска пошта, телекомуникације, поједине банке. Није обустављен ни платни промет Републике Србије, па српско становништво као валуту и даље користи динар, за разлику од Албанаца који употребљавају само евро. Са радом је наставила и *Електропривреда Србије (ЕПС)*, тј. њен огранак *Електрокосмет*, иако оснивањем *Енергетске корпорације Косова (Korporata Energjetike e Kosovës,*

⁵⁴⁰ J. Rajčević, нав. дело, 91.

⁵⁴¹ Исто, 92.

⁵⁴² Исто.

скраћено *КЕК*) долази до формално-правног раздвајања некадашњег јединственог енергетског система Косова и Метохије. Подвојеност у енергетском сектору, која ће од самог почетка бити једна од кључних тачака спорења у српско-албанским односима, биће између осталог уочљива у томе што су брана и хидроелектрана на језеру Газиводе, на подручју северно од Ибра, прешли у руке општине Зубин Поток и тиме постали засебно предузеће у односу на *КЕК*.⁵⁴³

Чињеницу да су установе Републике Србије после увођења међународног протектората наставиле да постоје *ОЕБС* правда немогућношћу приступа Срба службама УНМИК-а и привременим косовским институцијама из безбедносних разлога, при чему се највише мисли на становништво у областима јужно од Ибра. Опстанак „паралелних структура“, међутим, свакако је био условљен приврженошћу Срба Републици Србији, где су оне служиле као средство поистовећивања са земљом матицом, али и генерално недостатком поверења у УНМИК и привремене косовске институције. Посебно важан чинилац био је тај што су запослени у установама које се финансирају из буџета Србије добијали редовна примања, која су по одлуци српске владе из 2003. године била увећана за тзв. косовски додатак, који је прво износио 100%, а касније, од 2008. године, 50% од висине плате. Овај фактор био је заправо један од пресудних које је српско становништво задржавао на Косову и Метохији, нарочито ако се имају у виду процене по којима су институције Републике Србије запошљавале много више људи него што је било потребно.⁵⁴⁴ „Паралелне структуре“, иако критиковане од стране међународне заједнице и Албанаца, за многе Србе су у том смислу представљале у ствари неопходан услов опстанка на Косову и Метохији, с обзиром на уверење да би њихово укидање значило и крај српског присуства на овом подручју.⁵⁴⁵

7.3. Институције у северној Косовској Митровици

Поделом Косовске Митровице после рата 1999. године северни део овог града, а са њим и цело подручје Косова и Метохије северно од Ибра, остао је *de facto* под управом и јурисдикцијом Србије. Иако је Резолуцијом 1244 УНМИК-у додељена надлежност над читавим подручјем јужне српске покрајине, Срби у северној

⁵⁴³ Ž. Derens, нав. дело, 161.

⁵⁴⁴ J. Rajčević, нав. дело, 92-93.

⁵⁴⁵ Ž. Derens, нав. дело, 162.

Косовској Митровици и на северу Косова и Метохије одбили су да усвоје законе, прописе и администрацију међународне заједнице. Београд је, дакле, наставио да врши јак утицај на српско становништво у овом региону, мада је оно и само и даље осећало припадност држави Србији, при чему је, у исто време, исказивало и неповерење према увођењу протектората страних земаља, међу којима су многе учествовале против Србије у НАТО бомбардовању. Са друге стране, јужним делом Косовске Митровице цивилна управа УНМИК-а почиње да функционише одмах након доношења Резолуције 1244 и увођења међународне управе.⁵⁴⁶ Подељеност овог града, у том смислу, одразила се и на употребу његовог имена, па се он у званичној верзији Срба среће искључиво као Косовска Митровица, уз инсистирање на административном називу са српским наслеђем, а који је изведен из имена хришћанског свеца св. Димитрија, док се у дискурсу међународне заједнице име града појављује као Митровица, према албанском називу *Mitrovicë* насталом по асоцијацији на презиме Аслана Митровице, једног од качака, односно албанских народних јунака из оружане побуне против Краљевине Југославије.⁵⁴⁷

Покушаји УНМИК-а да у северној Косовској Митровици успостави привремене мултиетничке институције нису уродили плодом. Због тога је цивилна управа у овом делу града остала у надлежности ове мисије, која је, да би проширила своју власт, у фебруару 2002. године отворила Локалну канцеларију за заједнице, што је наишло на противљење и демонстрације локалних Срба. Већ крајем исте године ова канцеларија је затворена, да би убрзо биле отворене две нове канцеларије за пружање основних услуга, чиме је УНМИК, инсистирајући на гашењу „паралелних“ српских структура на северу, настојао да успостави власт на целој територији града. Ситуација на терену, међутим, била је таква да постојећи органи српске самоуправе не само да нису укинута, него је УНМИК, да би под својом ингеренцијом обезбедио минимум општинских услуга, са њима извесну сарадњу морао чак да успостави.⁵⁴⁸ Снагу српским структурама у овом делу града поред отворене или прећутне подршке Београда давало је просто искуство исељавања и прогона Срба из других делова Косова и Метохије након доласка међународних мисија КФОР-а и УНМИК-а, услед чега су становници северне Косовске Митровице у институцијама Републике Србије видели једну од најјачих гаранција да они из својих кућа неће бити отерани. Значај за

⁵⁴⁶ D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 139.

⁵⁴⁷ Исто, 138.

⁵⁴⁸ J. Rajčević, нав. дело, 79-80.

опстанак Срба на подручју града северно од Ибра „паралелне структуре“ имале су посебно из разлога што се становништво овде налазило на самој граници са албанским Косовом, практично на првој борбеној линији, на којој су после рата вођени бројни окршаји са Албанцима који су предвођени екстремистима јуришали из правца јужног дела града.⁵⁴⁹

Непосредна близина централне Србије и њен директан утицај учинили су да после усвајања Резолуције 1244 српске институције на северу Косова и Метохије и у северној Косовској Митровици наставе фактички са радом без икаквог застоја. Томе је допринело и уверење Срба да се од међународних и албанских притисака могу одбранити само међусобном сарадњом и самоорганизацијом. Овакав приступ увелико је подсећао на стратегију Албанаца који су деведесетих година 20. века организовањем свог паралелног система пружали пасиван отпор Милошевићевом режиму.⁵⁵⁰ Разлика у овом случају, пак, била је у томе што Срби нису стварали нове институције, нити нову државу, већ су настојали да одрже већ постојеће, старе. Уз то, за разлику од албанских паралелних структура, Срби нису имали готово никакву подршку из иностранства. Са изузетком Русије, чији се ангажман ограничавао углавном само на противљење косовској самосталности од Србије, српско „паралелно друштво“ од самог почетка није било по вољи неколико најутицајнијих чинилаца на међународној сцени, на првом месту Вашингтона и Брисела. То ће, уосталом, бити оно што ће му све време представљати заправо и највећу претњу.⁵⁵¹

Установе Републике Србије које су у северној Косовској Митровици после увођења међународног протектората наставиле да функционишу обухватале су бројне службе, између осталих здравство, школство и судство. Главна медицинска установа у овом делу града је болница, која је и до рата 1999. године представљала централну институцију овога типа на читавом градском подручју. Иако је болница све до 2000. године још увек примала пацијенте свих националности, па и Албанце из јужног дела града, њу у послератном периоду, све до данас, користе углавном становници града северно од Ибра, као и Срби са подручја централног Косова и Метохије који живећи у енклавама из безбедносних разлога немају приступа болницама у својим регионима.⁵⁵²

⁵⁴⁹ D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 140.

⁵⁵⁰ Исто, 156.

⁵⁵¹ H. Hofbauer, нав. дело,

⁵⁵² Ž. Derens, нав. дело, 161-162.

И образовне институције у северној Косовској Митровици, које у потпуности раде по плану и програму Републике Србије, похађају само Срби, али и Роми и део Бошњака, док албански ђаци и студенти одлазе у јужни део града.⁵⁵³ У школске установе на северу убраја се више основних и средњих школа, међу којима су Гимназија, музичка школа, као и неколико стручних средњих школа измештених после рата из општина јужно од Ибра (из Вучитрна, итд). Од јесени 2001. године у северну Косовску Митровицу измештен је и Универзитет у Приштини, чији је оснивач Република Србија, тако да овај град постаје и универзитетски центар са више хиљада студената који похађају наставу на неколико факултета. Универзитет ради по програму матичног министарства, али није признат као образовна институција од стране косовског Универзитета у Приштини, као ни од УНМИК-овог Одељења за образовање и науку.⁵⁵⁴ Факултети који се у оквиру Универзитета налазе у северној Косовској Митровици су Економски, Медицински, Правни, Природно-математички, Филозофски и Факултет техничких наука.⁵⁵⁵ Под истим окриљем налази се и Универзитетска библиотека, као и пет зграда студентског дома. На факултетима се школују студенти са севера Косова и Метохије, из српских енклава са подручја јужно од Ибра, али и студенти из централне Србије. Неколико факултета смештено је и у другим градовима на северу Косова и Метохије: Факултет уметности у Звечану, Учитељски факултет и Факултет за спорт и физичко васпитање у Лепосавићу, Пољопривредни факултет у Лешку.

„Паралелно“ судство у области северно од Ибра обухвата четири општинска суда, и то у северној Косовској Митровици, Звечану, Зубином Потоку и Лепосавићу, као и вучитрнски општински суд који је после рата измештен у северну Косовску

⁵⁵³ J. Rajčević, нав. дело, 82.

⁵⁵⁴ D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 145.

⁵⁵⁵ Као институције које сматрају посебно важним за северну Косовску Митровицу испитаници обухваћени истраживањем често су наводили управо факултете Универзитета у Приштини, са образложењем да су они ти који дају на значају самом граду, што је, уз констатацију да је реч о установама од важности за образовање младих, а тиме и за будућност Срба на Косову и Метохији, узимано као један од кључних разлога због којих је неопходно да Косовска Митровица северно од Ибра остане у институционално-правном систему државе Србије. Велики значај факултетима приписивали су нарочито студенти, који су их неретко описивали практично као једину светлу тачку у северној Косовској Митровици, без које се ни овај град, изложен сталним албанским притисцима и са институционално неуређеним стањем, у српским рукама не би лако одржао. Овакво становиште сретало се више код студената са стране, који су долазили преваходно из централне Србије, а који су ситуацију у северној Косовској Митровици сагледавали са извесне дистанце. „Запитајмо се шта би било“, биле су речи једног академца из Ужица, будућег психолога (м. рођ. 1992), „од овог овако малог града да факултета нема? – Било би упола мање људи. Овде нико не би долазио, јер не би имао зашто, већ би сви одлазили. Одлазили би прво млади који хоће да студирају, а онда и други јер немају перспективу и јер ништа не функционише. Сва срећа, па су факултети овде“.

Митровицу. Истовремено, и УНМИК је на овом подручју основао своје судове, међутим углавном без српских судија и тужилаца будући да покушаји да се и они укључе у ове структуре нису дали много резултата. „Паралелни“ суд у северној Косовској Митровици функционише по законима Републике Србије и мада потпуно оперативан за спровођење парница и поступака најчешће нуди само административне услуге попут издавања потврда о власништву, и сл.⁵⁵⁶ У оквиру овог, општинског суда делује Прекршајни суд, који у постојећим околностима поступа једино по прекршајним пријавама МУП-а Републике Србије поднетим против грађана Косовске Митровице због дела почињених на територији централне Србије. Прекршајни суд по добијеној пријави позива дотично лице на утврђивање кривице, након чега му обично изриче новчану казну коју треба уплатити на одговарајући рачун, у буџет Републике Србије. Ову обавезу, међутим, прекршилац не мора да изврши пошто у северној Косовској Митровици нема инстанци српских власти које би могле да реагују и да спроведу поступак принудне наплате. Грађанин у том случају улази у регистар МУП-а, чиме ће на одређени, мада условни начин ипак бити санкционисан, и то тако што неће моћи да уђе на подручје централне Србије, јер ће га, проверавајући му документа, српска полиција приликом преласка административне границе привести.

Ефикасност српског судства, како се из наведене праксе Прекршајног суда види, ограничена је једним од кључних продуката „институционалног паралелизма“ на северу Косова и Метохије, а то је непостојање извршне власти која би судске пресуде и одлуке спроводила. Наиме, по Резолуцији 1244 службе МУП-а Републике Србије са Косова и Метохије званично су се повукле, чиме је на овом подручју престала да постоји српска служба која би за спровођење одлука српских судова била задужена. Са друге стране, српско судство не сарађује са установама чији је оснивач УНМИК, што значи да Општински или Прекршајни суд у северној Косовској Митровици немају координацију нити са међународним, нити са косовским полицијским службама у циљу извршења одлука које донесу. Ефикасност, при том, нису показивали ни УНМИК-ови судови. Према овој међународној мисији Срби су у северној Косовској Митровици од почетка исказивали отпор и неповерење, што је у пракси, између осталог, значило и неприхватање одлука судова под страном управом. У таквој ситуацији ни УНМИК полиција није наилазила на одобравање, због чега су се, да би избегли евентуалне конфликтне ситуације, припадници ове службе у односу

⁵⁵⁶ J. Rajčević, нав. дело, 82-83.

према локалном становништву држали углавном резервисано, уз ограничено извршавање својих делатности.⁵⁵⁷

Слично УНМИК-овој полицији пролазила је и *Косовска полицијска служба (КПС)*, као орган извршне власти основан од стране међународне управе, који је према замисли о изградњи аутономних косовских институција требало да буде мултиетничког карактера. Отпор према КПС-у међу Србима долазио је отуда што све до краја 2002. године ову службу ни званични Београд није признавао као легитимну полицију, уместо чега је, како је то УНМИК наводио, подршку давао „чуварима моста“⁵⁵⁸ и припадницима српског МУП-а који су, мада у цивилу, наставили да оперишу на подручју северне Косовске Митровице.⁵⁵⁹ Неприхватање КПС-а било је мотивисано нарочито из разлога што су ову службу због чињенице да су је након оснивања чинили већином Албанци Срби повезивали са албанским оружаним формацијама из рата 1999. године, услед чега су је видели као наставак структуре чији је главни циљ да врши притисак на српско становништво и да ради против његових интереса.⁵⁶⁰ Сходно наведеном, КПС је у северној Косовској Митровици наилазио на високо подигнут зид неповерења, одакле је практично био без икаквог ауторитета, штавише скоро без било каквог утицаја, чему је додатно доприносила и осетљива политичка ситуација у којој су напетости између Срба и Албанаца веома лако могле довести до инцидената, па и већих нереда.

СТИЦАЊЕ ПОВЕРЕЊА СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У КПС БИЋЕ У СЕВЕРНОЈ КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ ВЕОМА ДУГОТРАЈАН ПРОЦЕС. ИАКО СУ БЕОГРАД И УНМИК ЈОШ КРАЈЕМ 2002.

⁵⁵⁷ У прве две године мандата УНМИК полиција наилазила је на најјачи отпор Срба у северној Косовској Митровици. Редовно је била укључена у сукоб са њима због чега је често била спречена да нормално обавља своје регуларне полицијске активности. *Paralelne strukture na Kosovu*, OSCE, UNMIK – Odeljenje za ljudska prava i vladavinu prava, oktobar 2003, 12.

⁵⁵⁸ Група „чуvara моста“ била је сачињена од око 400 људи, способних да мобилишу још око 5.000 људи. D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 329. Себе је сматрала безбедносном организацијом са три главне функције: да спречи улазак Албанаца у северну Косовску Митровицу, да прикупља податке о КФОР-у и УНМИК полицији и да прикупља податке о сваком Албанцу који живи у северном делу града. Крајем 1999. године ова група прераста у структурирану организацију, која је своје активности координисала помоћу радио-везе и друге комуникацијске опреме. Њени припадници су радили у сменама и били су плаћани од добровољних прилога као и из буџета болнице у северној Косовској Митровици. Познато је да су у одсуству ефикасних полицијских снага УНМИК-а „чувари моста“ постали чак водећи „органи за спровођење закона“, па су, тако, забележени случајеви да су хапсили људе и предавали их властима у самој Србији ради суђења. Од половине 2002. године ова група почиње да губи политичку подршку Београда и локалног становништва, а претпоставља се да је већина њених припадника почетком 2003. године остала и без извора финансирања. *Paralelne strukture na Kosovu*, 12-13.

⁵⁵⁹ Припадници МУП-а били су добро организовани и деловали су дискретно, без истицања у јавности. У једном периоду превозили су осумњичене преко административне границе Косова и Метохије и централне Србије и тамо их предавали полицији. Обављали су административне активности као што су обрађивање захтева за пасоше и возачке дозволе Републике Србије, и сл. Исто, 14.

⁵⁶⁰ Крајем 1999. године, убрзо након оснивања КПС-а, међу припадницима ове службе било је чак око 45% ранијих припадника ОВК. Исто.

године потписали споразум по којем је Србија требало да укине „парабезбедносни систем“, односно да престане да плаћа „чуваре моста“ и полицајце у цивилу, а КПС да прими већи број Срба у своје редове, ситуација на терену није ишла у прилог реализацији овог споразума. Догађај који је могућност остварења договорених циљева довео у озбиљну сумњу одиграо се већ у марту 2004. године, када су Албанци на силу покушали да заузму део града северно од Ибра, што је у схватањима Срба бацило додатну сенку не само на замисао о стварању мултиетничке полиције, већ уопште на замисао о стварању свих мултиетничких институција. Да јединствену структуру КПС за цело подручје Косовске Митровице неће бити лако остварити показала је и подела ове службе, у складу са којом је у северном делу града отворена посебна станица у којој ће 2008. године бити запослено 86 полицајаца етнички мешовитог састава, као и шест полицајаца из састава УНМИК-а.⁵⁶¹ Ни тада, међутим, КПС још увек није располагао значајнијим кредибилитетом за извршавање одговарајућих надлежности, па је његова функција била углавном само титуларна. То је значило да су српски полицајци патролирали српским деловима, а албански полицајци албанским деловима северне Косовске Митровице, при чему су своје сународнике у униформама косовске полиције Срби у граду највећим делом игнорисали, замерајући им укључивање у ову службу и одбијајући сваку већу сарадњу са њима.

Својеврсни вакуум у области извршне власти одразио се на многе аспекте свакодневице становника северне Косовске Митровице. То се пре свега односи на одсуство закона, будући да су Резолуцијом 1244 законски систем и регулаторна тела Републике Србије практично суспендовани, док у исто време УНМИК и привремене косовске институције Србима нису успеле да наметну ауторитет и власт у оној мери да би биле поштоване. Нефункционалноста закона читава се у готово свим областима свакодневног живота: у саобраћају, економији, имовинско-правним односима, итд. На северу Косова и Метохије, рецимо, штету насталу услед судара два возила одговорна страна оштећеном лицу исплаћује обично „на руке“ и по договору, пошто се због непризнавања КПС-а полиција на увиђај не зове. Слично важи и за друге саобраћајне прекршаје, али и за све прекршаје уопште, који готово да „не постоје“ јер се по основу пријаве коју би КПС написао вероватно нико од Срба не би ни одазвао имајући у виду да се оне достављају косовском суду у јужном делу града који српско становништво на северу не признаје. У економији, одсуство закона огледа се у широко

⁵⁶¹ J. Rajčević, нав. дело, 81.

распрострањеном раду „на црно“, с обзиром на то да инспекција рада без извршне власти не може много тога да учини како би послодавце, превасходно из приватног сектора, обавезала да запосленима уплаћују доприносе; слично је и са ценама и квалитетом робе широке потрошње, где нема инстанце која би санкционисала евентуалне неправилности које би тржишна инспекција у пословању привредних субјеката уочила; због вакуума у раду одговарајућих полицијских служби у привреди нема јаке и континуиране контроле токова новца, и сл. Када је реч о имовинско-правним односима, северну Косовску Митровицу карактерише масовна бесправна градња, тако да су у овом граду после 1999. године без било каквих дозвола подигнути бројни стамбени и привредни објекти; проблем нерешених имовинских односа постоји и између Албанаца који су се током рата или после њега из својих станова иселили и Срба који су се у те станове самоиницијативно уселили, и сл.

Одсуство закона на плану свакодневице присутно је и у области комуналног реда, што се посебно читава у непоштовању прописа о јавним површинама и јавном добру, услед чега на улицама северне Косовске Митровице годинама влада право хаотично стање. Иако у граду функционише општинско комунално предузеће, на дивље депоније и разбацано смеће могуће је наићи готово на сваком кораку, док је тротоарима, али и коловозом, на многим местима практично немогуће проћи због бројних непрописно паркираних аутомобила. Испитаници обухваћени истраживањем управо су овај аспект свакодневице, односно комунални неред, означавали као један од изразитих проблема са којим се услед нефункционисања закона сусрећу:

„Ништа се не поштује. У овом граду не функционише ништа. Ни хигијена, ни саобраћај, свако гради где хоће и шта хоће. Митровица је због тога у колапсу. [...] Треба увести ред у функционисање градских структура, у одржавање чистоће и све оно што бисмо подвели под комуналне услуге. То значи поштовање закона и прописа када су у питању и чистоћа, и саобраћај, и архитектура и грађевина, и све оно што би законом требало да буде регулисано“ (м. рођ. 1957).

„Доста је прљавштине, нереди, људи бацају смеће где стигну. Нема ко то да санкционише. Не поштује се закон. Постоје службе које би тиме требало да се баве, али у пракси се мало тога спроводи. Све је хаотично. [...] Саобраћај не функционише онако како би требало да функционише. Две трећине људи вози без дозвола, паркира се како ко стигне... И то је свакодневно... Због тога, рецимо, често не може да се дође до болнице јер је она улица која води до ње закрчена за саобраћај“ (м. рођ. 1981).

У вези са одсуством извршне власти карактеристична је и пракса коришћења услуга административних служби задужених за издавање личних исправа и

регистарских таблица за аутомобиле. Албанци који су рођени у Косовској Митровици, на пример, морали су после рата своје крштенице да траже преко некога од пријатеља или познаника који су имали приступ матичним службама у централној Србији, с обзиром на то да су из бројних градова са Косова и Метохије, па тако и из Косовске Митровице, у току рата и после њега књиге рођених и многа друга документа пренети у Ниш, Краљево, итд.⁵⁶² Добијање личне карте или пасоша Републике Србије и за српско становништво било је могуће само у централној Србији, у некој од станица МУП-а. То се обично радило у Рашки, као граду најближем северној граници Косова и Метохије, или, пак, у нешто даљем Краљеву. Исти је случај био и са регистарским ознакама, будући да су Срби одбијали да своја возила региструју у регистру УНМИК-а, па су таблице Републике Србије за Косовску Митровицу, као и за градове на подручју Косова и Метохије јужно од Ибра, по принципу „пренете надлежности“ издаване у рашком или краљевачком СУП-у.

У северној Косовској Митровици активне су установе државне управе и локалне самоуправе Републике Србије. На првом месту, ту спада Косовскомитровачки управни округ, као административно тело образовано ради вршења послова државне управе у овом делу Косова и Метохије. Округ је формиран 1992. године, у склопу тадашње регионализације спроведене на територији читаве Републике Србије. Налази се под директном јурисдикцијом Београда и обухвата шест општина или локалних самоуправа. То су Косовска Митровица, која представља и средиште Округа, затим Србица, Вучитрн, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић. На челу Округа налази се управник, којег именује влада Републике Србије, док сâм Округ има више функција, међу којима су праћење прописа предвиђених републичким законодавством, надзор јавних служби, инспекцијска контрола привредних и друштвених субјеката (инспекција рада, тржишна, здравствена, санитарна, пољопривредна, шумарска инспекција), итд. Једна од функција Округа после рата 1999. године је и збрињавање интерно расељених лица и социјално угрожених категорија становништва. Иако подручје Округа формално обухвата и општине Србица и Вучитрн, такође и целокупну општину Косовска Митровица, његова реална надлежност покрива само области насељене српским становништвом, тако да општине јужно од Ибра, са већинским Албанцима, у његов делокруг не улазе. Ипак, због чињенице да од укупно пет округа на Косову и Метохији формираних 1992.

⁵⁶² D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 143.

године практично још једино Косовскомитровачки функционише на терену, и то у оквиру институционалног система Републике Србије,⁵⁶³ под његову надлежност укључене су и српске општине на југу, као што су Партеш и Ранилуг, у гњиланском крају, затим Грачаница, Штрпце, Липљан, итд.

Општина Северна Косовска Митровица после поделе града 1999. године делује као засебно административно-управно тело у односу на албанску општину на градској територији јужно од Ибра. На челу Општине све до августа 2000. године налазили су се људи који су на локалним изборима бирани још 1996. године, у време Милошевићеве власти.⁵⁶⁴ Чланови самоуправе бирани су и након тога на локалним изборима расписиваним по законима Републике Србије, при чему је градоначелнике од 2002. године постављао директно Београд преко Координационог центра за Косово и Метохију, основаног 2. августа 2001. године са задатком да решава проблеме на овом подручју у циљу заштите српских државних и националних интереса.⁵⁶⁵ Као орган локалне самоуправе, Општина Северна Косовска Митровица под својим кровом има више јавних предузећа, међу којима су Комунално предузеће „Стандард“, Водовод „Ибар“, Дирекција за грађевинско земљиште, Дирекција за стамбени и пословни простор, итд. При градској Општини налази се и неколико установа уметности, културе и спорта. То су Културни центар „Драгица Жарковић“, Градска библиотека „Вук Караџић“, Градски музеј, Спортски центар „Коста Војиновић“, Установа за спорт, омладину и специјализоване услуге,⁵⁶⁶ итд. У северној Косовској

⁵⁶³ Поред Косовскомитровачког округа, остали Окрузи су Пећки, Призренски, Косовски и Косовскопоморавски. Према УНМИК-овој административној подели подручје Косова и Метохије састављено је од седам округа, међу којима је Косовскомитровачки, односно Митровачки, остао у истим границама из 1992. године.

⁵⁶⁴ D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 143.

⁵⁶⁵ Координациони центар основан је одлуком владе СРЈ и владе Републике Србије да би се постепено елиминисале неправилности у спровођењу Резолуције 1244 настале услед несарадње Милошевићеве власти са УНМИК-ом у периоду од јуна 1999. до 5. октобра 2000. године. Након проглашења независности Црне Горе 2006. године, чиме је СРЈ престала да постоји, а онда и након парламентарних избора у Србији и формирања нове владе 2007. године, оснива се Министарство за Косово и Метохију у чији састав Координациони центар улази као сектор задужен за послове Републике Србије у јужној српској покрајини. Према правилнику о унутрашњем уређењу и систематизацији послова, Министарство је садржало и подручну јединицу коју је представљала Канцеларија министарства у северној Косовској Митровици. Око ове Канцеларије било је много полемике јер су УНМИК и Албанци сматрали да њено отварање није у складу са Резолуцијом 1244, док се са српске стране тврдило да нема никаквих правних препрека за њен рад на територији Косова и Метохије. J. Rajčević, нав. дело, 89-90.

⁵⁶⁶ Ова установа окупља више спортских друштава из северне Косовске Митровице. Њене чланице су Фудбалски клуб „Трепча“, Фудбалски клуб „Рудар“, Кошаркашки клуб „Трепча“, Рукометни клуб „Трепча“, Одбојкашки клуб „Косовска Митровица“, Атлетски клуб „Трепча“, Кик бокс клуб „Косовска Митровица“, итд. Клубови под називом „Трепча“, међутим, истовремено постоје и у јужном, албанском делу града. Већином основани још пре Другог светског рата или после њега, у доба Краљевине Југославије и СФРЈ, они се и са једне и са друге стране данас доживљавају као аутентично

Митровици је и Народно позориште из Приштине које се после измештања из свог седишта и вишегодишњег прекида рада у овом граду налази од 2005. године. Позориште нема своју зграду, због чега се представе одржавају у студентским салама или другим расположивим просторима.⁵⁶⁷

Мрежу институција у северној Косовској Митровици чини још низ других установа Републике Србије. За социјално угрожене категорије становништва од посебног је значаја социјална заштита коју исплаћује Министарство за рад и социјална питања. У граду делује и филијала Националне службе за запошљавање (НСЗ) за Косовскомитровачки округ, која покрива цело подручје Косова и Метохије северно од Ибра, као и општине Вучитрн, Србица, Клина, Исток, Ораховац, и др. Ова служба, осим спровођења програма радног оспособљавања и запошљавања, исплаћује и социјалну помоћ за више од десет хиљада лица која су на поменути подручјима регистрована као незапослена.⁵⁶⁸ У северној Косовској Митровици делује и Пореска управа, као установа републичког министарства финансија. Ефикасност ове институције, као и ефикасност више других служби државе Србије, такође је ограничена вакуумом извршне власти, због чега се пореска политика ресорног министарства на Косову и Метохији северно од Ибра спроводи само делимично. У пракси то значи да Пореска управа не располаже механизмима принуде и санкционисања пореских обвезника који своје обавезе према држави не измирују. Системом пореза отуда су обухваћене превасходно институције које се финансирају из државног буџета, а које плате и доприносе својим радницима исплаћују стриктно у

своји, као *властито* наслеђе, при чему међу њима нема никаквог контакта, нити сарадње. Поделу некада јединственог спортског друштва пратило је и раздвајање инфраструктуре, тако да су „Трепчини“ објекти из периода пре рата 1999. године остали углавном у јужном делу града, због чега клубови на северу практично немају своје терене, хале и остало. Ово је можда најочљивије на примеру ФК „Трепча“, основаног 1932. године, чији стадион, на којем је овај клуб својевремено играо у оквиру прве југословенске лиге, где је имао и запажене резултате, после поделе града 1999. године користе искључиво Албанци. То што су овај објекат добили у своје руке, дајући му назив „Адем Јашари“, по убијеном вођи ОВК, за Албанце ће бити од посебног значаја 5. марта 2014. године, када је на њему фудбалска репрезентација независног Косова одиграла своју прву међународну утакмицу, и то против репрезентације Хаитија. Сусрет ове две репрезентације, који није био такмичарског, већ пријатељског карактера, завршио се нерешеним резултатом 0:0.

⁵⁶⁷ Представе се играју и у српским енклавама јужно од Ибра, где позориште спорадично гостује. Иако је неколико година после рата и одласка из Приштине успело да се консолидује и оформи репертоар, оно се све до данас суочава са бројним проблемима, међу којима је највећи тај што у северној Косовској Митровици нема зграду и сопствену сцену. Због тога, према речима директора ове установе Ненада Годоровића, позориште је свакодневно на ивици гашења јер је позоришни живот без одговарајуће инфраструктуре „тежак и за публику и за глумце“. Живојин Ракочевић, *Уметност живота. Разговори на Косову и Метохији с почетка 21. века*, Српско слово, Приштина-Чаглавица, 2014, 97.

⁵⁶⁸ Године 2013. ова помоћ износи 11.089 динара. Поред наведене суме незапосленим лицима уплаћују се и доприноси у здравствени и ПИО фонд.

складу са финансијским и пореским законима Републике Србије. Предузетници и приватна предузећа порезе према држави измирују само уколико им је то у интересу и у том случају ова обавеза испуњава се на добровољној основи. Привредним субјектима измирење пореза иде у прилог уколико желе да учествују на тендерима за добијање одређених послова које расписује држава Србија, и сл.

7.4. Искушења „паралелизма“ и последице Бриселског споразума

Као структуре које нису у складу са Резолуцијом 1244 Савета безбедности Уједињених нација, међународна заједница и косовске власти у Приштини наведене установе Републике Србије сматрају незаконитим, паралелним системом, који у северној Косовској Митровици на нелегалан начин опструира рад регуларних институција косовског система. Због тога се установе Срба све време од рата 1999. године налазе под снажним међународним и косовским притиском, те отуда и под сталном претњом укидања, услед чега је и само српско становништво изложено дуготрајном осећању несигурности и забринутости за сопствени опстанак. Доживљај неизвесности код становника северне Косовске Митровице у том смислу скопчан је и са бројним аспектима свакодневице, почевши од питања безбедности, економије, имовинских односа, све до слободе кретања и остваривања основних грађанских права. Стање фактичког одсуства било каквих гаранција у погледу набројаног, а с обзиром на реално слабу, чак и по неким Србима дугорочно неодрживу позицију српских институција, довело је до тога да у циљу решавања различитих прагматичних и егзистенцијалних проблема, или, пак, задобијања одређених привилегија, становништво на северу постепено ипак почне да отвара врата и појединих УНМИК-ових, али и косовских установа. Ово, међутим, не би било могуће да на високом, политичком нивоу својевремено није дошло до започињања процеса преговора између Београда и УНМИК-а, затим и до покретања преговора између Београда и Приштине са циљем међусобне „нормализације односа“, што је у пракси требало да значи решавање више тзв. техничких питања, чиме би били регулисани и извесни аспекти саме свакодневице, између осталог и превазилажење проблема проистеклих из „институционалног паралелизма“ на северу Косова и Метохије.

О УНМИК-овим и косовским институцијама мало ко међу српским становништвом у северној Косовској Митровици воли да разговара. Док је већ одавно јавна тајна да су неки Срби, иначе запослени у установама Републике Србије, још у

време УНМИК-ове администрације били на списку ове организације за добијање плата као радници у јавним службама, многи све до данас и даље одбијају сваку помисао на то да са међународним или косовским институцијама имају било какве везе. Чињеницу да је УНМИК бројним Србима запосленим у здравству, просвети, итд, исплаћивао зараде, лица која су те зараде добијала правдају тиме да то нису ни тражила, већ да их је УНМИК исплаћивао сходно својој одлуци, односно обећању по којем ће на Косову и Метохији бити остварена „међуетничка једнакост“, а што је подразумевало да ће под међународном управом у јавним службама подједнако бити исплаћивани Албанци, Срби и сви остали. Ово је довело до тога да су Срби запослени у установама Републике Србије добили још једну плату, тј. УНМИК-ов „додатак на плате“, што је заправо проузроковало нови паралелизам, а то је феномен тзв. „дуплих плата“. Критичари овакве праксе истицали су чињеницу да се наведена логика УНМИК-а не уклапа у модел интеграције постратног косовског друштва јер су њоме Албанци од стране саме међународне заједнице у односу на Србе били дискриминисани.⁵⁶⁹ Примање „додатка на плате“, који је 2002. године износио 125 евра, критиковали су и многи Срби, оптужујући своје сународнике да су тиме непосредно прихватили УНМИК-ове, а посредно и косовске институције.

Упућеност на установе УНМИК-а била је за Србе углавном нужност, јер је ситуација на терену тако налагала. Правна несигурност, на пример, јављала се као један од разлога због којег су се становници северне Косовске Митровице обраћали УНМИК-овом судству, утолико више што међународна управа није признавала документа оверена у српским судовима. Овоме су умногоме допринели и преговори између Београда и УНМИК-а, по којима је договорено да ће акте међународног судства на Косову и Метохији држава Србија признавати. Улога УНМИК-ових судова, у том смислу, постала је готово незамењива нарочито у поступку регулисања имовинских односа, тако да је већина Срба у северној Косовској Митровици приликом продаје или куповине некретнина купопродајне уговоре, ради властите сигурности, у њима оверавала.

Реалност свакодневице под вишегодишњим међународним протекторатом, у условима институционално-правне несигурности и егзистенцијалне неизвесности, имала је несумњиво важан утицај на однос многих Срба према међународним, односно косовским институцијама, у складу са чиме ће се оне почети да схватају као

⁵⁶⁹ D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 144.

неминовност коју треба прихватити превасходно на прагматичан начин. Тако ће се ради остваривања права на одређена давања социјално угроженим категоријама становништва, или помоћ пензионерима у виду неколико десетина евра, међу Србима јавити пракса узимања УНМИК-ових личних карата, чијим поседовањем је то право једино могло да се оствари. То је значило да су лица која су ово практиковала у исто време имала исправе Републике Србије и исправе УНМИК-а. Својеврсно „балансирање“ између две стране зарад постизања одређене добити јавиће се не само код појединаца, већ и код самих институција Републике Србије које преко државе матице нису биле у могућности да неке од својих циљева реализују. Да би конкурисала за донације из европских фондова и различитих међународних организација, рецимо, Национална служба за запошљавање из северне Косовске Митровице била је принуђена да успостави сарадњу са УНМИК-овим, а затим и косовским институцијама у Приштини, будући да је као службу државе Србије, односно као „паралелну институцију“, страни инвеститори не би прихватили као релевантну адресу за одобравање финансијске помоћи.

На позицију Срба у институционално-правном погледу од великог утицаја било је потписивање Бриселског споразума 19. априла 2013. године, којим је предвиђено формирање Заједнице српских општина (ЗСО), као самоуправне организације Срба на Косову и Метохији укључене у косовске институционалне оквире са седиштем у Приштини. Према овом споразуму, који су српски потписници из Београда готово парадоксално окарактерисали као „брану косовској независности“, мада је његовим потписивањем та независност практично призната, ЗСО би чинило десет општина са српском већином, међу којима су четири општине северно од Ибра, укључујући и северну Косовску Митровицу, и шест општина на подручју јужно од Ибра – Штрпце, Клокот, Грачаница, Ново Брдо, Ранилуг и Партеш. Заједница би имала председника, потпредседника, скупштину, веће, оснивачки статут и аутономију у областима образовања, здравства, економског, урбаног и руралног развоја.⁵⁷⁰ Судство би, међутим, било под ингеренцијом косовског правосудног система, с тим што би Апелациони суд у Приштини формирао одељење које би већином чиниле судије српске националности, а чија би надлежност била да се баве општинама са српском већином. Ово одељење имало би стално седиште у северној Косовској Митровици, где би у сваком од његових радних тела већину судија такође чинили

⁵⁷⁰ „Постигнут споразум у Бриселу“, *Јединство*, год. LXIX, бр. 15-16, 22. април 2013, 2.

Срби. Споразумом је предвиђено и да полиција буде интегрисана у јединствен, КПС систем, при чему би на подручју северно од Ибра постојао регионални командант за општине северна Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић, који би требало да буде Србин, а којег би именовало ресорно косовско министарство на основу листе кандидата коју би градоначелници наведених општина доставили. Састав КПС-а одражавао би етнички састав становништва на северу, док би регионални командант морао да сарађује са другим полицијским службеницима истог ранга, на првом месту са регионалним командантом за општине Јужна Митровица, Србица и Вучитрн.⁵⁷¹

Реакције на Бриселски споразум међу Србима на северу Косова и Метохије нису биле нимало повољне. Разочарење у исход преговора између Београда и Приштине, којим је, како се истицало, имплицирана противуставна и неприхватљива интеграција српских општина у самопроглашено независно Косово, први су изнели одборници ових општина на заједничкој седници одржаној у Звечану непосредно након потписивања споразума. Том приликом, у једном од закључака који су једногласно усвојени, одборници су поручили властима у Београду да су „српски народ и грађани Републике Србије једини носиоци суверенитета и нико нема право да супротно њиховој вољи потписује споразуме и друга акта о успостављању власти непризнате државе тзв. Републике Косово на делу територије Републике Србије“.⁵⁷² Споразумом није било задовољно ни само становништво, исказујући пре свега збуњеност према његовим одредбама пошто о њима српска влада у јавност није износила готово никакве прецизније податке. Нејасноће су се, између осталог, јављале управо у вези са деловањем институција Републике Србије, односно са будућим статусом лица која су у њима запослена. Исказивана је скептичност према мишљењу међународне заједнице и Албанаца да ће Срби остати да живе на Косову и Метохији ако им буду укинута радна места, али и озбиљна морална дилема око тога може ли се радити за косовске, албанске институције које су сматране „непријатељским“.⁵⁷³

Од споразума у Бриселу Срби у северној Косовској Митровици нису очекивали ништа добро. Иако неизвесна, будућност им је после његовог потписивања деловала још горе од ионако неизвесне садашњице. Истицали су да не желе статус „заједнице“, с обзиром на то да су део конститутивног народа једне земље, при чему је

⁵⁷¹ Исто.

⁵⁷² Н. Смикић, „Споразум неприхватљив за Србе на северу КиМ“, *Јединство*, год. LXIX, бр. 15-16, 22. април 2013, 4.

⁵⁷³ И. Миловановић, нав. дело, 497.

и сам назив „заједница“, како су наводили, спуштао њихова грађанска права много ниже него што је то претходно био случај. Неповерење у позитиван исход споразума базирало се и на сумњи да ће оснивањем ЗСО бити побољшана безбедност Срба, када на том плану Резолуцијом 1244 много тога у претходном периоду није учинила ни међународна заједница.⁵⁷⁴ Као аргумент против споразума наводило се и уверење да ће интеграцијом севера у косовски систем Албанци нагло почети да улазе у северну Косовску Митровицу, са истим циљем као и пре, али сада са новом тактиком – да прво куповином производа у српским продавницама и седењем у српским кафићима, а затим куповином некретнина и усељавањем у зграде са српским становништвом, изврше демографску изолацију Срба, самим тим заузеће и овог дела града.⁵⁷⁵

И поред противљења представника локалних самоуправа и становништва на северу Косова и Метохије, у имплементацију Бриселског споразума ушло се већ крајем 2013. године. Тада је, 3. новембра, одржан први круг локалних избора расписаних по законима косовских власти у Приштини, а који су по први пут реализовани и на подручју четири српске општине северно од Ибра. Одржавање ових избора идеолошки је дубоко поделило Србе на северу, услед чега су се јавиле две струје, од којих је једна, већинска, предвођена дотадашњим представницима локалних самоуправа, била за бојкот избора, док се друга, мањинска, окупљена око неколико изборних листа, међу којима је била и *Грађанска иницијатива Српска*, директно подржана и фаворизирана од стране Београда, залагала за то да се на изборима учествује. Први круг избора, обележен изразито ниском излазношћу бирача, показао је да је скупштинска већина у све четири општине на северу припала одборницима са листе *Српска*, док је након другог круга избора било јасно да су и места градоначелника такође свуда добили кандидати испред наведене листе.⁵⁷⁶

Већ у децембру 2013. године радници МУП-а Републике Србије северно од Ибра добили су обавештења да од 1. јануара 2014. године „неће бити радно ангажовани“, чиме је најављена следећа фаза имплементације Бриселског споразума, која је подразумевала расформирање „паралелних“ српских структура и успостављање структура косовског уставно-правног система. То је значило гашење постојећих институција Републике Србије, што је са собом повлачило и тзв. систематизацију радних места, тј. прекид радног односа у српским службама, односно

⁵⁷⁴ Исто, 498.

⁵⁷⁵ Исто, 499.

⁵⁷⁶ Исто, 501.

заснивање радног односа у службама самопроглашеног независног Косова. Систематизацијом се, заправо, предвиђало пензионисање свих лица која нису желела да пређу у косовске структуре, при чему би пензије исплаћивала Република Србија, док је за све остале био планиран пријем у нови радни однос, али не по аутоматизму, него на основу пријаве на конкурс по којој би се о пријему комисијски одлучивало.

Реализација институционалне трансформације почела је почетком 2014. године, када су сходно резултатима локалних избора конституисане општинске самоуправе. Процес формирања локалних органа, међутим, није текао без тешкоћа, нити подједнаком динамиком у свим општинама на северу. У северној Косовској Митровици, наиме, изабрани градоначелник Крстимир Пантић, из разлога што су се на документу који је доласком на ову функцију требало да потпише наша обележја косовских институција, подноси оставку и пре него што је ступио на дужност, због чега су уследили нови избори на којима је на његово место изабран такође кандидат са листе *ГИ Српска*.⁵⁷⁷ При том, услед отпора представника претходних локалних структура, новоизабраним општинским одборницима забрањиван је улазак у објекте локалних самоуправа, што је међусобне напетости на моменте доводило до границе инцидента. Овај отпор биће толико јак да ће претходне структуре практично наставити и даље да функционишу, поготово у северној Косовској Митровици, у коју ће због блокаде локалних органа бираних по косовским законима Република Србија увести привремену управу.⁵⁷⁸ Незадовољство већине Срба одлуком да се учествује на локалним изборима, чиме је *de facto* пружен легитимитет косовским властима у Приштини, додатно је продубљено хапшењем Оливера Ивановића, једног од српских лидера у северној Косовској Митровици, председника *Грађанске иницијативе Србија, демократија, правда*, коме је као кандидату за градоначелника овог града у јеку кампање за нове, поновљене изборе ЕУЛЕКС на терет ставио подстрекивање насиља и убиства више Албанаца у априлу 1999. и фебруару 2000. године. Хапшење Ивановића изазвало је револт српског становништва на северу Косова и Метохије,

⁵⁷⁷ Н. Смикић, „Ракић победио у првом кругу“, *Јединство*, год. LXX, бр. 7-8, 24. фебруар 2014, 3.

⁵⁷⁸ Претходне, српске структуре у све четири општине северно од Ибра наставиле су да функционишу под називом *привремена већа*, финансирајући се и даље из буџета Републике Србије. Поједини чланови ових већа бирани су и на косовским изборима крајем 2013. године, што им је истовремено донело положаје и у косовском систему и у систему државе Србије. *Izgubljeni u stagnaciji: Građanski nadzor primene Sporazuma između Kosova i Srbije*, BIRN Kosovo, Internews Kosova, CRTA, April 2015, 15, http://www.crt.rs/uploads/documents/2015-04-27%2009:59:06_a_44_1_rs_doc.pdf

које је овај чин тумачило као почетак отворене хајке на Србе на овом подручју и као доказ да им међународна заједница и Албанци не мисле ништа добро.⁵⁷⁹

Без обзира на наведене догађаје, имплементација Бриселског споразума настављена је трансформацијом српских у косовске институције. Како је било најављено, прво су расформиране структуре које су властима у Приштини биле „најважније“, а то су структуре МУП-а, чији су припадници делом пензионисани, док су делом примљени у КПС.⁵⁸⁰ Иако је постепена трансформација институција Републике Србије северно од Ибра започела још 2011. године, усвајањем споразума између Београда и Приштине о царинским прелазима ка централној Србији, а чему је претходила тзв. *Јулска криза*, када су се Срби успротивили довођењу албанских цариника на пунктове Јариње и Брњак, сада присуство косовских установа постаје све очигледније и видљивије. Промене су предвиђене и у осталим секторима: судству, здравству, просвети, итд, што је међу српским становништвом унело још веће осећање непријатности и несигурности. У страху од тога да ће остати без посла и основа за егзистенцију, и имајући у виду најављене систематизације у наведеним секторима, многи су из предострожности, како би се обезбедили у предвиђеној трансформацији институција, почели да узимају личне исправе и друге потребне документе са обележјима самопроглашеног независног Косова.

Страх од онога што доноси сутра спадао је у ред најснажнијих осећања код већине становника северне Косовске Митровице након започињања имплементације Бриселског споразума. О томе су сведочила и казивања испитаника са којима сам током истраживања разговарао. Осећање неизвесности због развоја догађаја било је интензивирано највише тиме што српске власти нису давале јасна образложења о правим циљевима Бриселског споразума и о томе куда он заиста води, што је међу испитанике уносило зебњу да се држава Србија, кријући истину, од Срба у северној Косовској Митровици, и уопште на северу Косова и Метохије, покушава безболно да

⁵⁷⁹ Н. Смикић, „Дисциплиновање севера“, *Јединство*, год. LXX, бр. 5-6, 10. фебруар 2014, 5.

⁵⁸⁰ Пензионисање припадника МУП-а спроведено је на основу посебне уредбе српске владе, без обзира на године радног стажа и године старости. Ово је довело до тога да су пензионисањем била обухваћена и лица старости 23-24 године, која иза себе нису имала више од свега неколико година службе. Дотичну уредбу многи припадници МУП-а сматрали су незаконитом и противном Уставу Србије, управо из разлога што су сматрали да њена примена угрожава једно од основних људских права, а то је право на рад. *Penzioner sa 23 godine starosti i 3 godine radnog staža*, *Debata o penzionisanju radnika MUP-a Srbije koji su radili na Kosovu*, KFOS i Medija centar Čaglavica, <http://www.medijacentar.info/component/rubberdoc/doc/310/raw+&cd=9&hl=en&ct=clnk&gl=rs>. До средине 2014. године пензионисано је 1.200 радника МУП-а, док је 285 примљено у КПС чиме се број припадника косовске полиције на подручју северно од Ибра попео на 530. *Izgnubljeni u stagnaciji: Građanski nadzor primene Sporazuma između Kosova i Srbije*, 34.

одрекне. Ову ситуацију је, у своје име, али и у име својих пријатеља и чланова родбине, за које је тврдио да мисле и осећају исто, један од испитаника (м. рођ. 1985) описао на следећи начин:

„Осећа се веома тешка ситуација. Осећамо да нас држава напушта... Кроз институције нас напушта... Ево полиција је већ под Косовом. Сад се исто прича и за правосуђе. Сви страхују од тога да ће сутра да их отпусте са посла јер косовска влада неће хтети да има толико радника колико их сада ради у службама у јавном сектору. И ту се та тензија веома осећа. Због те неизвесности. [...] Притисци су били стални, још од рата. А онда и од марта 2004. године, али тада нико није веровао да ће Србија да нас напусти, а и људи су били напети због ситуације, због борбе сталне. Сада нико више не верује да ће онакве борбе поново да буде, али је неизвесност присутна због одвијања ове ситуације. И сви због тога баш стрепе. Где год да видиш да су се људи окупили, сви причају „Па шта ће да буде?“, „Да ли знаш како ће да буде ово, како оно?“, и тако... А све је нејасно. Никог нема тачно да нам каже шта је договорено по питању правосуђа, шта по питању просвете, здравства, него се све само нагађа“.

Одредбе Бриселског споразума остаће за Србе у северној Косовској Митровици непознаница и у наставку његове имплементације. На видело дана излазиће углавном тек онда када у складу са преговорима између Београда и Приштине, који се у Бриселу и даље воде, буде долазило до њихове примене у пракси, што значи онда када њихово спровођење буде стављено пред свршен чин. Институционална транзиција, и поред тога, извесно је да се неће без тешкоћа моћи спровести онако како је предвиђено, а како то прижељкују међународна заједница и албанске, косовске власти. Она ће бити постепена, дуготрајна, неизвесна и зависиће од ситуације на самом терену, али и од динамике преговора између српске и албанске стране у Бриселу. Оно што је сигурно јесте да је већина Срба у северној Косовској Митровици разочарана чињеницом да ће после више од петнаест година борбе против албанских и међународних притисака, а са надом да ће остати да живе у оквирима Републике Србије, по свему судећи морати да се суочи са „реалношћу“ која њихов друштвени положај трансформише из статуса грађана Републике Србије у статус грађана Републике Косово, односно из статуса већинског народа у Републици Србији у статус националне мањине у Републици Косово.

7.5. Искуства „паралелне“ свакодневице

Живот у подељеном граду, са подељеним институцијама, за Србе у северној Косовској Митровици више од петнаест година представља свакодневну реалност. У

том периоду већ је стасала једна генерација младих људи, рођених непосредно пре или после рата 1999. године, која је одраставши у „паралелној“ стварности научила да живи у складу са њом. И они старији, који памте *наше време* и живот у уређенијем систему, сагласни су са тиме да су се на услове постратне свакодневице одавно навикли, мада су многи међу њима, како и сами истичу, од несигурности и неизвесности које их свакодневно прате одавно и уморни. Тезу по којој је петнаест година сувише дуг период да би се могло очекивати да постојеће стање буде одрживо и у будућности потврђује чињеница да није мали број Митровчана са којима сам у току истраживања разговарао који су изражавали наду да ће се „ствари у догледно време ипак решити“. Појединци, додуше невољно, чак су саопштавали да им више није толико ни важно како ће се ситуација одвијати и хоће ли „бити по *нашем* или по *њиховом*“, колико им је било битно да се она коначно разреши и да најзад „знају на чему су“.

Паралелна свакодневица, проткана замршеним институционалним односима, за Србе у северној Косовској Митровици представља готово подразумевајућу чињеницу, са правилима која тек неупућеном посматрачу са стране могу деловати неуобичајено и на први поглед недовољно јасно и разумљиво. Свесни ситуације у којој се годинама налазе, многи испитаници обухваћени истраживањем су ми, заправо, одговарали да не споре „ненормалност“ свог положаја, признајући да би, када би се они питали, највише желели да могу да живе „нормално“, као било где другде у централној Србији. У вези са тиме је, међутим, карактеристично да су својим сународницима из остатка земље, од којих највећу подршку и разумевање очекују, често замерали непознавање стања у њиховом граду, али и незаинтересованост да о томе нешто више сазнају. Критике које су се на рачун Београђана и становника других градова у унутрашњости Србије могле чути односиле су се и на то да се Србима у северној Косовској Митровици пребацује да им „ништа не фали“, будући да запослени у установама Републике Србије примају плате увећане за тзв. косовски додатак, на шта су испитаници, пре свега они који у овим установама раде, обично одговарали тиме да никакав новац не може да надокнади све страхоте и напетости које су после рата 1999. године преживели и које још увек преживљавају. Уверење да их Срби из централне Србије не разумеју испитаници су неретко повезивали и са односом званичног Београда према српском становништву на Косову и Метохији, који од распуштања владе Војислава Коштунице 2008. године виде углавном као

антинационалан, без интереса и стратегије да се ово подручје у оквирима српске државе сачува.

Положај Срба у северној Косовској Митровици може се окарактерисати као амбивалентан, у раскораку између жеља, са једне стране, и „реалности“, са друге стране. Жеља свих испитаника обухваћених истраживањем била је истоветна, а то је да Срби северно од Ибра остану да живе у оквирима Републике Србије, што је, међутим, супротно „реалности“ коју диктирају међународна заједница и власти у Приштини, а према којој ово подручје треба да буде интегрисано у састав самопроглашеног независног Косова. Своју жељу да остану у српској држави, односно да не буду укључени у косовски систем, испитаници образлажу правом на самоопредељење, позивајући се на исти принцип којим је Албанцима омогућено да се одвоје од Србије. Доживљавајући Србију као своју земљу, оно што их посебно погађа јесте чињеница да их управо Београд не штити довољно, сматрајући да их попустљивом политиком према међународној заједници и Албанцима, а зарад „пута у Европску унију“, он директно гура у руке Приштине, под окриље албанске, непријатељске државе.⁵⁸¹ Нарочито се не мире са чињеницом да се то чини у ситуацији када се подручје северног Косова и Метохије непосредно наслања на централну Србију, чинећи са њом јединствену, недељиву целину. Испитаници су редом сматрали да због тога нису у истој позицији као Срби јужно од Ибра, који су у већинском албанском окружењу и тиме практично одвојени од остатка српске државе, већ у положају који у сваком смислу – географском, демографском, политичком, културном, економском – даје довољно аргумената у прилог останку севера Косова и Метохије у саставу Републике Србије. Као аргумент којим негирају оправданост укључивања у самопроглашену косовску, албанску државу испитаници су наводили и податак да је подручје северно од Ибра у административном погледу Косову и Метохији припојено тек после Другог светског рата, односно да оно овој покрајини у правом смислу речи никада није ни припадало осим током неколико деценија трајања СФРЈ. Ово „припајање“ објашњавали су наводном антисрпском политиком вођеном

⁵⁸¹ Незадовољство тиме што их се, како сматрају, власт у Србији одриче међу Митровчанима је кулминирало потписивањем Бриселског споразума, а затим и позивањем владе у Београду да на локалне изборе расписане по законима Приштине изађу. Додатно разочарење наступило је због става тадашњег српског премијера Ивице Дачића, који је пред поновљене изборе у северној Косовској Митровици 17. новембра 2013. године апеловао на становнике овог града да изборе не бојкотују, изјавивши да „нико не може очекивати да се седам милиона“ грађана Србије „жртвује“ због њих „двадесетак хиљада“. О овој Дачићевој изјави видети у: Биљана Чпајак, „Дачић: Најважније је да Срби изађу на поновљене изборе“, *Политика*, бр. 35920, год. СХ, 7. новембар 2013, 5.

од стране југословенских, комунистичких власти, са циљем да се Срби што више ослабе, а да се сви други народи у федеративној заједници, у овом случају Албанци, ојачају.⁵⁸²

Аргументима испитаника у прилог недељивости севера Косова и Метохије од Републике Србије може се додати и чињеница да после рата 1999. године између овог подручја и централне Србије практично није дошло до никаквог прекида саобраћајних веза. Од Београда до северне Косовске Митровице све до данас свакодневно функционишу редовне аутобуске линије предузећа *Космет-превоз* (из Косовске Митровице) и *Колашин-превоз* (из Зубиног Потока), док преко Краљева саобраћа и воз *Железница Србије*.⁵⁸³ Редовност друмских веза била је прекинута једино у вишемесечном периоду након тзв. *Јулске кризе* 2011. године, када се због подизања барикада код Јариња, на административном прелазу између централне Србије и Косова и Метохије, једним делом пута саобраћало преко тзв. „алтернативних прелаза“, којима аутобуси поменутих превозника, због величине и немогућности кретања уским земљаним друмовима, нису саобраћали.⁵⁸⁴

Наведене саобраћајне везе функционишу као и све друге било где у Србији, са том разликом што су после увођења међународног протектората 1999. године на прелазу између Косова и Метохије и централне Србије инсталирани административни прелази на којима се врши контрола прелазака са једне на другу територију. До септембра 2011. године и потписивања царинског споразума између Београда и Приштине, којим је договорено успостављање тзв. „интегралних прелаза“, на

⁵⁸² Као пример „антисрпске политике“ на подручју северно од Ибра испитаници су помињали изградњу вештачког језера Газиводе средином седамдесетих година 20. века, када је преграђивањем горњег тока реке Ибар и подизањем бране потпољено неколико српских села. Овај догађај се тумачио као смишљен чин, чији циљ није био само изградња велике водене акумулације, него и „чишћење терена“ од српског становништва.

⁵⁸³ До марта 2008. године железнички саобраћај је од Краљева функционисао до северне Косовске Митровице, након чега је више од пет и по година био у прекиду и скраћен до Звечана. Поновно обнављање линије до северне Косовске Митровице омогућено је 25. октобра 2013. године, када је у овом граду отворена нова железничка станица чију је изградњу финансирала влада Републике Србије. Б. Радомировић, „Возови возе од Косовске Митровице до Београда“, *Политика*, бр. 35908, год. СХ, 26. октобар 2013, 9.

⁵⁸⁴ Ово, међутим, није била потпуна сметња одржавању друмских саобраћајних веза између Београда и северне Косовске Митровице. Уместо аутобуса редовних превозника у саобраћају су се убрзо након подизања барикада појавили мини-бусеви којима је „алтернативним прелазима“ било могуће проћи. Превозник који се захваљујући овоме пробио у први план и који је тиме стекао извесну популарност био је косовскомитровачки *Joe-Travel*. Блокада путног прелаза између централне Србије и севера Косова и Метохије, са друге стране, погодовала је омасовљивању железничког саобраћаја између Краљева и Звечана, будући да је воз између ова два града наставио несметано да вози. Иако се возом путовало далеко спорије него аутобусом, мада је и цена превоза била нижа, овај вид саобраћаја многим Србима северно од Ибра у периоду блокаде био је главно, а због ограничених капацитета мини-бусева понекад и једино решење.

прелазима Јариње и Брњак постојала су по два одвојена контролна пункта. Први пункт, када се из правца централне Србије иде на Косово и Метохију, био је пункт МУП-а Републике Србије, док је други пункт, у истом правцу, али на удаљености од километар-два, био пункт међународне управе, који су контролисали УНМИК и КФОР. Формирање ових пунктова, у основи, било је предвиђено Резолуцијом 1244 и између осталог подразумевало је регулисање протока робе између Косова и Метохије и централне Србије, у складу са чиме је УНМИК успоставио своју царинску службу. Са друге стране, влада Републике Србије проток робе између ове две територије третирала је као унутрашњу трговину, сходно чему на административним прелазима није обрачунавала царину, мада је неке врсте добара подвргавала одређеним пореским режимима или је њихов увоз и извоз регулисала одговарајућим пореским документима.

Како је питање царине било једно од најосетљивијих питања у вези са постављањем административних прелаза, пре свега из политичких разлога, будући да би пуштање у рад царинске службе практично значило признавање државне границе између централне Србије и Косова и Метохије, оно ће у ствари дуго остати отворено и нерешено, у складу са чиме је и УНМИК својевремено одлучио да не наплаћује царинске дажбине на проток робе између ове две територије.⁵⁸⁵ Увођење поменутих „интегралних прелаза“, који су у пракси заправо заживели неколико месеци након септембра 2011. године, значило је промену претходног стања, тј. успостављање јединствених граничних пунктова, где су контролу преласка административне линије једни поред других вршили припадници МУП-а Републике Србије, односно припадници ЕУЛЕКС-а и КПС-а. Највећа новина након усвајања царинског споразума била је смена УНМИК-ове и успостављање косовске царине на овим прелазима, против чега су се Срби на северу Косова и Метохије нарочито бунили, видевши у томе потврду суверенитета власти у Приштини на подручју северно од Ибра, али и потврду признавања тог суверенитета од стране саме Србије.

За прелазак административне линије између централне Србије и Косова и Метохије нису потребна никаква посебна документа осим исправе коју пунолетни грађани по закону иначе морају да поседују, а то је лична карта. Карактеристично је, при том, да се и поред самопроглашене косовске независности 2008. године са личном картом Републике Србије и даље сасвим несметано може прелазити и она друга

⁵⁸⁵ Татјана Тучић (ur.), *Sloboda kretanja ljudi i robe između Srbije i Kosova u kontekstu regionalne saradnje*, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2011, 7, 8.

„граница“, која се дуж Ибра протеже кроз Косовску Митровицу. Наиме, прелазак из северног у јужни део овог града, и обрнуто, од рата 1999. године потпуно је слободан и без било какве административне контроле. Непостојање административних ограничења приликом кретања видљиво је и у томе што је само са поседовањем личне карте Републике Србије могуће отићи било где на читавом подручју Косова и Метохије јужно од Ибра, све до Горе и македонске границе на самом југу, без предуслова да се било какав други документ има.⁵⁸⁶ Истина, ово се превасходно односи на грађане централне Србије, док од грађана Косова и Метохије, и јужно и северно од Ибра, КПС после једностраног проглашења независности у Приштини, поготово након потписивања Бриселског споразума, захтева обавезно поседовање косовских личних исправа. Ово важи и за случај преласка административне линије са централном Србијом, где КПС од грађана Косова и Метохије, као резидената на овом подручју, такође тражи одговарајућа, косовска документа.⁵⁸⁷

У теорији, Срби са севера Косова и Метохије могу слободно да се крећу читавим подручјем јужно од Ибра само са личном картом Републике Србије, под једним условом, а то је да их припадници КПС-а не зауставе и легитимишу. Уколико им се, пак, то догоди, а не поседују косовска документа, велика је вероватноћа да ће бити процесуирани и прекршајно кажњени. Ово посебно важи за случај кретања моторним возилима са регистарским таблицама Републике Србије, које од самопроглашења косовске независности 2008. године по законима Приштине постају и званично нелегалне. Од увођења међународног протектората Срби су углавном користили управо ове таблице, и то не само на подручју северно од Ибра, него и у енклавама на централном Косову и Метохији, али не и на већински албанским

⁵⁸⁶ У ово сам се и сâм уверио прелазивши пешице више пута у јужни део Косовске Митровице, као и једнократним одласком у Призрен почетком августа 2014. године када ме на путу до тамо и назад, као и током боравка у том граду, нико није питао за било какве исправе. У Призрен сам, пошавши са аутобуске станице у јужном делу Косовске Митровице, путовао аутобусом новопазарског предузећа *Benko 92* који између Новог Пазара и Призрена свакодневно саобраћа. Аутобусом истог превозника вратио сам се и назад.

⁵⁸⁷ Путне исправе за путовање ван Косова и Метохије до 2008. године издавао је УНМИК, и у почетку се са овим исправама у централну Србију могло ући само под одређеним условима. Од проглашења независности Косова 2008. године, када многе своје надлежности УНМИК пребацује на косовске институције, званична путна исправа постаје косовски пасош који је до краја 2011. године издат у броју од близу 900.000, од чега свега око 1.700 Србима. Т. Тисић (иг.), нав. дело, 38, 44. На северу Косова и Метохије, међутим, и после проглашења косовске независности прелазак административне линије са централном Србијом био је и даље либералан, што је значило да су је Срби са овог подручја још увек могли прећи са исправама Републике Србије, као што је то био случај све од 1999. године. До поштравања режима прелазака долази након потписивања Бриселског споразума, када КПС за улазак у централну Србију прописује строжију примену косовских докумената. Од ових докумената за сада су валидни косовска лична карта или возачка дозвола.

територијама где им због њих није била гарантована безбедност. Са њима су се, при том, на подручју централне Србије кретали сасвим нормално, као и сви остали грађани са возилима регистрованим у било ком делу ове земље.

Ипак, самопроглашена независност Косова Србе јужно од Ибра приморала је да не само из безбедносних, већ и из законских разлога уместо српских почну све више да користе косовске таблице.⁵⁸⁸ То, међутим, на постојећу праксу на северу скоро да уопште није утицало, тако да се са издавањем и употребом регистарских таблица Републике Србије за Косовску Митровицу, под које потпадају и возила из општина Звечан, Лепосавић и Зубин Поток, несметано наставило.⁵⁸⁹ То је значило да се са косовскомитровачким таблицама и даље могло путовати у централну Србију, али њихова употреба јужно од Ибра, већ у јужној Косовској Митровици, сада је и законом била забрањена, што је КПС-у давало овлашћења да возила са овим ознакама заустави и да их искључи из саобраћаја. У оваквој ситуацији, а како би из приватних или пословних разлога могли да се крећу подручјем Косова и Метохије јужно од Ибра, и Срби са севера почињу од КПС-а делимично да узимају косовске таблице, да би их по потреби наизменично користили заједно са таблицама Републике Србије. Овај паралелни систем означавања, најзад, био је додатно искомпликован тиме што држава Србија није признавала самопроглашену косовску независност, због чега се возилима са таблицама издатим од стране КПС-а са Косова и Метохије на њено централно подручје није могло ући.⁵⁹⁰

Иако је питање регистарских таблица једно од важних институционалних, али у исто време и симболичких и политичких питања у спору између Београда и Приштине, с обзиром на то да српским, односно косовским ознакама и једна и друга

⁵⁸⁸ До краја 2010. године косовске таблице, које је првобитно установио УНМИК, носиле су ознаку *KS* (скраћеница за *Косово*), а од тада имају ознаку *RKS* (скраћеница за *Република Косово*). Ове таблице је потписивањем Споразума о слободи кретања са Приштином 2011. године признао и званични Београд, истакавши да „ће се грађани Србије који живе на Косову и Метохији служити или *KS* регистарским таблицама или таблицама *RKS*“. Т. Тусић (ur.), нав. дело, 43, 49.

⁵⁸⁹ Став званичног Београда и после признавања косовских таблица 2011. године био је да се договор о њиховој употреби не мора примењивати на северу Косова и Метохије, те су на овом подручју српске таблице све до данас остале у употреби. По одлуци Београда, уосталом, са дистрибуцијом таблица Републике Србије наставило се и међу Србима јужно од Ибра. Исто, 49.

⁵⁹⁰ Независност Косова, бар декларативно, Србија не признаје ни дан-данас, мада је у складу са преговорима између Београда и Приштине српска влада крајем 2011. године донела Уредбу о слободи кретања, по којој је лицима са косовским личним картама и регистарским таблицама омогућен улазак у централну Србију, уз добијање посебне потврде о томе на административној линији и обавезно осигурање возила. По овој уредби, улазак у централну Србију могућ је само возилима са статусно неутралним *KS* таблицама, док је возилима са таблицама *RKS*, које имају атрибуте „гзв. државности Косова“, то могуће једино ако се оне на административном прелазу скину и замене одговарајућим, привременим ознакама. Исто, 47, 49.

страна настоје да потврде свој суверенитет над Косовом и Метохијом, на подручју северно од Ибра овај „конфликт“ усложњен је појавом скоро незамисливом за било коју савремену државу, а то је саобраћање возила без регистарских таблица. У питању је вероватно једна од највидљивијих последица вакуума извршне власти после рата 1999. године, пошто се већ одмах након преласка административне линије из правца централне Србије наилази на аутомобиле без било каквих ознака, а чији број у односу на регистрована возила износи сигурно 30-40%, ако не и више. Без регистарских ознака аутомобиле возе претежно Срби, при чему се нерегистровани не возе само приватни аутомобили, него и возила различитих предузећа, као што су аутобуси *Космет-превоза* који саобраћају по локалу, и сл. Ова возила, међутим, крећу се искључиво на северу Косова и Метохије, док им је прелазак у централну Србију или на територију јужно од Ибра због непоседовања регистарских ознака забрањен.

Наведена ситуација, у којој се у одсуству институционално-правно регулаторних оквира „све може, а ништа не мора“, па и без икаквих казних мера возити нерегистровано возило, резултат је, између осталог, и неуређености тржишта, због чега се на северу Косова и Метохије могу срести аутомобили различитог порекла, често дотерани из иностранства без поштовања било каквих прописа, понекад и без одговарајуће документације. Ово доводи то тога да се на тржишту половних аутомобила северно од Ибра, како је то један од испитаника прокоментарисао (м. рођ. 1971), може дословно купити „било шта што има четири точка и што може да иде“, где су услед изузетно ниске цене откупа у иностранству цене половних возила старости око 15 до 20 година знатно ниже него у централној Србији. У зависности од модела, оне се крећу од свега неколико стотина евра (*Фолксваген Голф* из 1994. или 1995. године може се купити за 600-700 евра, *Фиат Пунто* две-три године млађи за 400-500 евра) па највише до хиљаду или хиљаду и по евра (*Фолксваген Пасат* из 1998-1999. године стаје око 1.300 евра). На ниске цене возила највише заправо утиче то што су аутомобили дотерани из иностранства (тзв. *странци*) према данашњим законским критеријумима за увоз моторних возила углавном застарели, због чега често и не могу да буду регистровани, чак и онда када би њихови власници то хтели. Ови критеријуми, у контексту „паралелизма“ на северу Косова и Метохије, везују се пре свега за саобраћајно законодавство Републике Србије, по којем половни аутомобили увезени на подручје северно од Ибра преваходно не испуњавају актуелне еколошке стандарде из категорије *емисионе класе мотора* (од 2005. године на снази је *Еуро 3*), сходно чему се за ова возила у

рашком, краљевачком или било ком другом СУП-у на територији централне Србије српске таблице не могу добити.

Чињеница да возе нерегистроване аутомобиле Србе у северној Косовској Митровици не узнемирава много. Свакодневна слика која се у овом граду може видети таква је да оставља утисак да готово нико од његових становника ни не примећује оно што би свуда другде било не само приметно, него и веома упадљиво, а то је велики број возила без регистарских ознака на улицама. При том, нису ретка ни возила, купљена у земљи још пре 1999. године, која су власници једноставно престали да региструју из разлога јер их на то нико и ништа не обавезује, због чега се међу њима могу срести и она на којима и даље стоје старе таблице, још из периода СР Југославије. Оваква ситуација, мада на први поглед може деловати сасвим безазлено, будући да доживљај нерегуларности код посматрача са стране изазива превасходно са визуелног аспекта, има и својих реалних, крајње озбиљних консеквенци. Наиме, употреба нерегистрованих аутомобила, који у очима закона практично „не постоје“, знатно повећава ризик по безбедност у саобраћају, као и ризик од причињене штете. Ова возила не подвргавају се обавезном техничком прегледу, што доводи у питање њихову исправност, иако је већина Митровчана са којима сам током боравка на терену имао прилике да се у њиховим аутомобилима возим изјављивала да своје четвороточкаше, па и онда ако су нерегистровани, редовно одржава и сервисира. Са друге стране, свако је признавао да се уколико дође до судара на накнаду штете од стране осигуравајућих друштава не може се рачунати, с обзиром на то да тиме што нису регистрована ова возила нису ни осигурана. Чињеница је, такође, да уколико могу да дођу до јефтиног аутомобила, који ће им служити за свакодневне потребе, поједине Митровчане много и не занима порекло купљеног возила, односно тачан податак о томе да ли је оно у земљи порекла легално откупљено од претходног власника или је нелегално отуђено. И поред тога што је већина испитаника са којима сам на ову тему разговарао одмахивала руком, негирајући да су тзв. *странци* „сумњивог порекла“, неки међу њима ипак су остављали могућност да „ту и није баш све по закону“.

Нерегулисана трговина аутомобилима једна је од главних области у којима се услед вакуума извршне власти отварају врата недозвољеним, криминалним активностима. Према мање-више усаглашеним оценама различитих аналитичара, на северу Косова и Метохије криминалне радње представљају широко распрострањену појаву, а у трговини, осим у наведеној области, карактеристичне су и за промет нафте

и нафтних деривата, цигарета, као и за промет прехранбених производа.⁵⁹¹ Тврдње по којима на подручју северно од Ибра цвета криминал, међутим, испитаници су углавном побијали, или бар релативизовали, наводећи да су оне преувеличане и да стопа криминала у северној Косовској Митровици није ништа већа од стопе криминала у било ком другом граду у централној Србији. Стање по овом питању, како су обично сматрали, у јавности су погрешно представили преваходно медији, углавном страни, мада и неки домаћи, а из настојања да из различитих разлога, најчешће политичке природе, ситуацију на подручју севера Косова и Метохије прикажу што више на штету Срба. У прилог необјективно створеној слици о „безакоњу“ у северној Косовској Митровици испитаници су најчешће наводили то да су врсте кривичних дела које су уобичајене на пример за Београд у овом граду готово права реткост, као и то да је број преступа процентуално далеко испод државног просека, нарочито испод статистичког нивоа за престоницу Србије. Као посебна вредност, с тим у вези, истицана је чињеница да у северној Косовској Митровици и поред одсуства респектабилних полицијских органа владају релативно стабилан ред и мир, што би, како се верује, вероватно било немогуће у градовима као што су Београд, Нови Сад, Крагујевац, Ниш, итд.

Међу саопштењима испитаника, која су наведено становиште илустровала, могла су се, рецимо, издвојити следећа:

„Ти овде немаш оно што имаш, рецимо, у Београду, где скоро сваки дан чујеш да се догодила нека крађа, неко убиство, или нешто друго. Ја стварно, не знам, када се овде нешто тако последњи пут догодило. Мислим на нас овде, Србе, да је неко некоме баш нешто лоше учинио... Има, не кажем да сада ми овде баш сви живимо у некој љубави и слози, али ако се нешто и догоди то је баш оно... Стварно ретко...“ (м. рођ 1968).

„Ми смо, и поред свега, успели да одржимо неку равнотежу, да нема злочина, пљачки, криминала. Ево, ако погледате, видећете да овде можете мирно да живите и да вам ништа не буде. Нико вам неће учинити ништа нажао, да вас нападне, да вам нешто узме... Сви мисле да је овде неки криминал, да смо овде не знам шта, али није тако. Па у Београду или у неком другом граду толико тога се деси само за један дан, а овде све то ни за годину дана. [...] То је преувеличано и измишљено. Свако ко у то не верује може да дође и да се сам увери да ствари нису баш онакве како се прича“ (ж. рођ. 1983).

„Чињеница је да је Митровица у односу на друге градове миран и стабилан град. Те вести око тога да је бомба бачена, ово, оно... Рецимо, у Београду има више убистава у току једног месеца него што је то било у задњих, десет, петнаест година овде. Значи, било је тензија, сви ми знамо како то иде, али таква гнусна убиства која се дешавају у другим градовима Србије, пљачке, породично насиље срећом због нашег

⁵⁹¹ Исто, 24.

патријархалног морала нема. Односно, има али у много, много мањој мери. С обзиром како се то прати дневно, политички, преко медија, ситуација је у граду у односу на друге градове Србије боља“ (м. рођ. 1957).

„У Митровици су увек владали веома добри односи међу људима. Био је ово увек миран град. Мала је средина, па су се многи познавали. Кад познајеш људе, не можеш против њих. Тако је и данас. Сад, ако не рачунам те неке инциденте или неке друге ствари због целе ове ситуације, неких других проблема углавном нема. [...] Немаш да видиш да ти неко нешто украде, да те оштети, и то... Можеш на улици да оставиш шта хоћеш и нико ти то неће да дира. [...] То је, вероватно, неко међусобно поштовање – не дираш те, не дираш ме. И тако функционисемо. Сами, без полиције“ (м. рођ. 1978).

Размишљајући на ову тему, један од испитаника (м. рођ. 1981) изнео је тезу по којој су се Срби у северној Косовској Митровици услед нефункционисања одговарајућих институција, али и услед кризне, конфликтне ситуације која у овом граду траје од 1999. године, самоорганизовали и закон заправо „преузели у своје руке“. По овом испитанику, на делу је својеврсни „организовани хаос“, под којим се подразумева „поштовање писаних и неписаних правила од стране грађана у циљу одржавања реда и мира у законски и правно неуређеном друштвеном стању“. У оваквом „организованом хаосу“ нема превише места за КПС, с обзиром на то да, иако Срби, припадници ове службе не уживају у северној Косовској Митровици много поштовања међу локалним српским становништвом. Поштовање им се, између осталог, не указује услед чињенице да је у КПС могао бити примљен дословно свако, без ранијег искуства у полицијском раду, одговарајуће школе, обуке, и сл. О томе колико се косовској полицији не признаје ауторитет сведоче искази више испитаника у којима се описују догађаји када су припадници ове службе бивали чак и претучени, пошто су у настојању да ревносно обављају свој посао наилазили на отпор, па и физичке нападе од стране Срба:

„Било је случајева, ево ту, на педесетак метара одавде, да су се неки момци на улици око нечега посвађали, а онда су им пришла двојица полицајаца, као да виде о чему се ради, да их ваљда зауставе у свађи. Ови кад су их видели, стали су са препирком и окренули се против њих. Да се ови у униформама убрзо нису склонили вероватно би и горе прошли. Овако су можда добили само по ударац, два“ (м. рођ. 1977).

„Не мешају се они превише. Патролирају, пролазе тамо-вамо, раде то што раде тек да би имали посао и зарадили плату. Реагују углавном само ако их за нешто позовеш, ако им се обратиш. Овако, да они самоиницијативно интервенишу и да намећу нешто своје... То веома ретко... Знају и они да би то било ризично и да би тако провоцирали људе“ (м. рођ. 1969).

„У принципу, не могу ти ништа. Али пази, да ме не схватиш погрешно. Није то зато што ми полицију не поштујемо. Ја бих први био за то да се поштују закони, да постоји

неки ред, као што постоји у било којој другој нормалној земљи. Полиција и треба да постоји. Али, као прво, ову њихову, шиптарску полицију, не признајем, а друго, када видим ко све тамо ради, и сад тај треба нешто да ми наређује, тек онда ми није добро. Не знам, не бих да ширим приче, али баш због тога, што су ти новопечени полицајци хтели да глуме неке називи чуваре реда, више пута су извукли дебљи крај“ (м. рођ. 1970).

„Понекад дођу у пар ноћних клубова које овде имамо. Дођу обично касније, после поноћи. Није да направе рацију, него као контролишу ситуацију, гледају да ли има неких проблема, и тако... Не легитимишу нас, већ само онако прођу... Једном су, не знам зашто, извели неког момка напоље. За овим је пошло њих десетак, а онда је и нас неколико изашло да види шта се догађа. Нешто су са њим причали, испитивали га, и кад сам помислила да се завршило неко је из ове групе почео да виче. Дошло је до гуркања, комешања, после чега су се полицајци удаљили“ (ж. рођ. 1987).

Ефикасност „организованог хаоса“, ма колико она почивала на дисциплини самих Митровчана, нераскидиво је повезана са деловањем *Цивилне заштите*, која је у време СФРЈ била део војске, а коју је Република Србија 2009. године Законом о ванредним ситуацијама поново установила као службу са задатком да прва реагује у случају поплава, земљотреса, и сл. Цивилна заштита налази се под ингеренцијом локалне самоуправе, а на северу Косова и Метохије она је преузела на себе и низ других активности, међу којима је управо и „одржавање реда и мира“. Као главни задатак, заправо, овој служби је додељена „брига о безбедности“, под којом се на првом месту подразумева одбрана од евентуалних покушаја Албанаца да заузму подручје северно од Ибра. Отуда су се, у циљу превенције могућих последица у случају наведеног сценарија, у опису задатака ове службе нашли осматрање, праћење, узбуњивање, па и оружано деловање. Овакве активности Цивилне заштите, која по дефиницији нема атрибуте извршне власти, од самог оснивања биле су практично неометане од стране међународне управе, али далеко од тога да су одобраване. На ову службу представници страних мисија гледају као на још једну „паралелну структуру“ Срба, док је косовске власти у Приштини сматрају за нелегално паравојно тело. За локално српско становништво, пак, Цивилна заштита представља „хуманитарну организацију“ и као таква ужива његову мање-више неподељену, отворену или прећутну подршку. У четири српске општине северно од Ибра број припадника ове службе износи око 750.⁵⁹² Људство је свакодневно размештено на више пунктова где се на смену врши осматрање ситуације и праћење активности које би могле да укажу на одређену претњу или опасност. Најважнији пункт у северној Косовској Митровици

⁵⁹² *Izgubljeni u stagnaciji: Građanski nadzor primene Sporazuma između Kosova i Srbije*, 35.

налази се на кључној тачки српско-албанског раздвајања, а то је код главног моста преко Ибра.⁵⁹³

„Самоорганизовање“, и поред улоге Цивилне заштите, не искључује деловање извесних криминогених структура, о којима Митровчани са којима сам током истраживања разговарао углавном нису радо говорили. Тек је на основу појединих штурних одговора или посредних информација било могуће сазнати да је реч о неколико „група“, састављених од више десетина лица, које се баве „рекетирањем“, уценама, крађом аутомобила, шверцом робе, препродајом наркотика и сличним недозвољеним пословима. Да установа „самоорганизовања“ нема капацитета да спречи криминал, уосталом, говори и то што су неки припадници саме Цивилне заштите међу појединим испитаницима били означени као лица позната по умешаности у извесне сумњиве и нелегалне радње.

Ипак, ако се изузме наведени аспект свакодневице, тамо где „самоорганизовање“ као алтернативна форма „друштвеног управљања“ свакако нема механизме утицаја јесте област функционисања појединих јавних служби, које услед поделе града 1999. године доживљавају својеврсни расцеп унутар некада јединственог система. Ту се пре свега мисли на системе за снабдевање електричном енергијом и водом чија инфраструктура после рата прелази делимично у албанске, а делимично у српске руке. Главнина ових система, односно центри из којих се њима управља, остају при том у делу града јужно од Ибра, што значи под контролом Албанаца, захваљујући чему они у послератном периоду, у конфликтној ситуацији у којој албанска страна настоји да северну Косовску Митровицу стави под свој утицај, постају и један од важних ресурса политичког притиска на Србе у том делу града. Ово је за последицу имало увођење готово редовних рестрикција и струје и воде, због чега је северна Косовска Митровица постала град сталних несташица ових елементарних потрепштина, што је проузроковало и бројне свакодневне проблеме његових становника.

Да су рестрикције струје и воде вид политичког притиска на Србе албанска страна отворено не признаје, али објашњава да је реч о „изнуђеним“ мерама које се

⁵⁹³ Бриселским споразумом предвиђено је да Цивилна заштита, у чији је састав ушао и један број некадашњих „чувара моста“, буде интегрисана у одговарајуће косовске структуре. Иако је првобитно планирано да интеграција буде спроведена до краја 2013. године, она је пролонгирана и још увек није извршена. Последњи договорени рок је 1. септембар 2015. године. Планирано је да косовска влада за нешто мање од 500 припадника ове службе отвори радна места на северу Косова и Метохије, док би остатак од око 250 лица у периоду до три године из посебног фонда примао накнаду у случају незапослености. Исто.

морају спроводити у условима недовољних капацитета којима електроенергетски и водоводни систем располажу. Рестрикције се оправдавају недовољном производњом струје и воде, тј. немогућношћу да се са постојећим, већ застарелим погонима и инфраструктуром подмире потребе житеља града у целој Косовској Митровици, која после рата 1999. године доживљава знатан демографски раст, посебно на подручју јужно од Ибра где се из разних крајева Косова и Метохије досељава бројно албанско становништво. Чињеница да се рестрикције највише осећају у периодима године када за наведеним ресурсима постоји повећана потражња, а то су зима, када се многа домаћинства греју на струју, односно лето, када се због топлих и сушних дана јавља већа потреба за водом, иде вероватно у прилог истинитости поменуте албанске тврдње. Рестрикције струје, у том смислу, јављају се заправо као последица слабости електроенергетског система на читавом Косову и Метохији, чије је стање и пре рата 1999. године било катастрофално, а које ни после доласка УНМИК-а, директно надлежног за овај сектор, није знатно поправљено.⁵⁹⁴ Слично је и са водоснабдевањем, где до несташица воде долази због неодговарајуће водоводне мреже, у чије проширење и модернизацију годинама није улагано.

Узроци рестрикције струје и воде, са друге стране, имају и своје наличје. Наиме, Албанци оптужују Србе за опструкцију, због које је редовно снабдевање овим ресурсима додатно отежано. Опструкцијом се третира то што Срби у северној Косовској Митровици, као и на целом подручју северно од Ибра, после рата не плаћају ни струју ни воду, чиме директно утичу на смањење средстава за ефикасније функционисање електроенергетског и водоводног система. Чињеницу да рачуне не плаћају Срби не споре, али своје одбијање да то чине правдају тиме да то не желе да раде у ситуацији када им није јасно коме новац тачно уплаћују, позивајући се на чињеницу да након увођења међународне управе долази до формалног одвајања енергетског и водоводног система Косова и Метохије од инфраструктурног система Републике Србије. Струју и воду, другим речима, Срби не желе да плаћају из уверења да средства дата по том основу одлазе на рачун косовских институција, које контролише Приштина, а не на рачун институција под јурисдикцијом Републике Србије.⁵⁹⁵ За опструкцију, најзад, Албанци оптужују Србе и због тога што спречавају

⁵⁹⁴ Н. Hofbauer, нав. дело, 222-223.

⁵⁹⁵ Одбијање Срба да плаћају комуналије од почетка представља јасан политички став. Посебну тежину у том смислу има питање електричне енергије, око чије дистрибуције и наплате се и поред споразума о енергетском сектору између Београда и Приштине *Електропривреда Србије и Енергетска корпорација Косова* у неким аспектима и даље споре. Стање у овом сектору је такво да већина Срба у

несметано функционисање водовodne мреже, тако што у знак „отпора“ ограничавају доток воде из језера Газиводе из којег се водом снабдева не само Косовска Митровица него и шире подручје Косова и Метохије јужно од Ибра.⁵⁹⁶

Ипак, док већина Срба годинама не измирује рачуне за струју и воду, правдајући такав поступак политичким разлозима, има и оних који према оваквом понашању износе критичке тонове, сматрајући да ће због неплаћања комуналија грађани, напослетку, одређене консеквенце свакако сносити и да ће од свега тога имати више штете него користи. Ови тонови још су оштрији када се у обзир узму навике стечене услед дугогодишњег неплаћања рачуна, а које се огледају у томе да се струја и вода третирају као практично бесплатни ресурси, што је код значајног дела становништва довело до неумереног односа према потрошњи, односно до губитка осећаја за штедњу. Своје виђење овог проблема, у чему не искључује одговорност и самих представника локалне самоуправе, један од испитаника (м. рођ. 1955) изнео је следећим саопштењем:

„Ми смо раније штедели. На сијалицу смо штедели. Родитељи кажу ‚Гаси ту сијалицу, није потребно‘. Ми смо хаос направили са овом струјом. Само то кад би нам неко испоставио рачун, може да нам узме куће. [...] Звуче та грејна тела, отворени прозори, врата, то је невероватно, катастрофа. Видиш, на овим кућама околу не дими се нигде димњак. Сви се греју на струју. Зар је то нормално? И та, та локална власт је говорила ‚Немој да плаћамо струју‘. Ама, ко ће? Па државу мора да помогнеш. То је невероватно како се понашала та локална власт. Они су, кобајаги патриоти, највећу опструкцију државе Србије вршили... Досадашња локална власт те државе која је овде кобајаги преко њих имала своје институције“.

Како рестрикције струје и воде годинама представљају свакодневну појаву у северној Косовској Митровици, оне су имале и бројне последице за становнике овог града. По несташицама струје посебно се памте зимски месеци, када се дешавало да се

северној Косовској Митровици пуних петнаест година после рата струју скоро да уопште не плаћа, иако је, судећи према уплатницама које им на кућне адресе стижу, јасно да се новац за утрошену електричну енергију уплаћује на рачун *Електрокосмета*, односно *Електропривреде Србије*. Инсистирање на томе да се и поред ове чињенице трошкови електричне енергије игноришу објашњава се сумњом да новац не иде у потпуности на рачун српског предузећа, већ да се на основу „некаквог договора“ између Београда и Приштине део средстава уплаћених на рачун *ЕПС*-а преусмерава на рачун *ЕКК*-а. Одбијање да се електрична енергија плаћа објашњава се и тиме да струјомери нису ни читани, да се рачуни достављају селективно, да дистрибуција захтева само од Срба да плаћају јер од Албанаца не сме, итд. Најаве да се ситуација на овом плану може променити уследиле су након потписивања Бриселског споразума, нарочито након одржавања локалних избора крајем 2013. године када из *Електрокосмета* све чешће почињу да стижу апели да се струја „мора плаћати“, као и позиви грађанима да уз различите погодности и репрограме вишегодишње дугове за електричну енергију измире.

⁵⁹⁶ Вода се из језера Газиводе каналима одводи све до Грачаничког језера, чиме служи за водоснабдевање косовске низије све до Приштине. Вода се из овог хидросистема користи такође и за неопходно расхлађивање у термоелектрани *Обилић*.

снабдевање овим енергентом на више часова обустави и по неколико пута на дан, понекад и у току целог дана, што је било недовољно за адекватно грејање домаћинства, али и за функционисање бројних кућних апарата, као што су фрижидери, замрзивачи, и др. Несташице струје нису биле неуобичајене ни током осталих месеци у години, чиме су заправо у континуитету била угрожена не само домаћинства, већ и привреда, али и рад бројних институција, попут просвете, здравства, и сл.⁵⁹⁷

Описујући тешкоће настале услед несташица струје испитаници су наводили још један проблем, а то је лош квалитет овог енергента, што је имало додатних последица по њихову свакодневицу, али и по њихов кућни буџет. Као отежавајућа свакодневна околност, наиме, истицане су не само рестрикције струје, него и чињеница да она, онда када рестрикције нису на снази, често има веома низак напон, што проузрокује кварове кућних апарата, прегоривање сијалица, и сл. Овај проблем илустрован је у исказу више испитаника, између осталог и у овом:

„Много пара смо дали за поправку технике у кући јер је струја лоша. Црква техника, радио, телевизор... Свакодневни су кварови на апаратима у кући. Тачно је да се не плаћа струја овде, али да је напон струје добар као што је и у Србији наши трошкови били би мањи у односу на трошкове које смо платили. [...] Струје има слабо, има је, нема је... Ми то зовемо *бинго*. Значи ако има струје, вичемо *бинго*, што значи да је има. А кварови су свакодневни. Свакога дана морају да се купују сијалице или тако нешто“ (м. рођ. 1957).

Услед честих рестрикција електричне енергије становници северне Косовске Митровице били су принуђени на то да се прилагоде постојећим околностима, па је, тако, више пута дневно на бројним локацијама у граду укључивано на десетине бензинских агрегата да би се надокнадило одсуство енергије потребне за снабдевање продавница, локала, различитих установа, болнице, итд. Иако диме и праве буку, ови апарати су укључивани било дању, било ноћу, при чему скоро ниједна зграда, њевабциница, бакалница или кафић нису били без овог малог произвођача струје. Као једна од алтернатива за превазилажење проблема насталих рестрикцијама електричне енергије јавила се употреба плинских боца, а у зимским месецима, нарочито, употреба шпорета и пећи на дрва, што је довело до тога да су многи Митровчани ове уређаје

⁵⁹⁷ У рестрикције електричне енергије уверио сам се и лично за време теренског истраживања у северној Косовској Митровици. Њихова учесталост, међутим, у периоду од средине 2011. до краја 2014. године, када сам овај град посећивао и у њему боравио, била је далеко мања, заправо занемарљива у односу на раније године, које Митровчани памте по вишечасовним, па и скоро целодневним искључењима струје.

увели у своја домаћинства, без разлике у односу на то да ли живе у кућама или у становима. Ово је проузроковало једну готово парадоксалну ситуацију, а то је да су на почетку 21. века, у времену у којем је електрификација одавно прихваћена као подразумевајући, саставни чинилац свакодневице, становници северне Косовске Митровице испред својих зграда, у подрумима или на терасама својих станова морали да гомилају дрва за ложење ватре, неопходне за грејање и припремање хране.

Ништа мање тешкоћа нису проузроковале ни несташице воде. Међутим, у односу на рестрикције струје, које су некада могле трајати дуже, некада краће, при чему су често практиковане по сменама, тј. сатницама, без обзира на период дана, односно ноћи, око несташица воде ствар је углавном увек била прилично јасна и једноставна. Славине у северној Косовској Митровици, по правилу, остају суве у поподневним или вечерњим сатима, обично у интервалу између 17 и 19 часова, да би вода њима поново потекла тек ујутру, негде око 6 часова. При том, вода не нестаје у исто време у свим деловима града, као што се може десити да у појединим деловима града она и не нестане потпуно. Узрок овоме је једноставан, а то је чињеница да северна Косовска Митровица идући од Ибра повећава своју висину у односу на реку, тј. у односу на јужни део града, одакле се вода пумпа, што резултира тиме да прво највиши делови остану без воде, а затим и остали. Исто се, али у обрнутом смеру, дешава и када вода поново потекне цевима, што значи да највиши делови града ову течност добијају последњи. Управо због разлике у висини између делова града непосредно уз реку, који се фактички додирују са јужном Косовском Митровицом, и делова града у дубини подручја северно од Ибра, није неуобичајено да у квартовима који се налазе на најнижој тачки воде у славинама никада не нестане, или бар да је у приземним кућама или на нижим спратовима зграда са смањеним притиском нема. Ово за становнике појединих улица које се протежу дуж Ибра, као што су, на пример, Колашинска улица или неколико улица у Бошњачкој махали, свакако представља олакшавајућу околност, мада је реч о дотоку воде који је далеко испод уобичајеног у нормалним условима функционисања градског водовода.

Последице вишечасовних, практично полудневних рестрикција воде уочљиве су са бројних аспеката свакодневице, посебно на плану одржавања хигијене, што испитаници једногласно наводе и као највећу тешкоћу. Како би овај проблем колико-толико превазишли Митровчани су већином посегли за оним што им је прво стајало на располагању, а то је прављење резерви воде складиштењем у пластичним флашама, балонима и другим посудама. Ова „стратегија“, пак, показала се као

најједноставнија, самим тим и најјефтинија, али, у складу са тиме, и као сасвим ограничена и недовољно ефикасна, будући да је воду у пластичне флаше и балоне потребно ручно пунити сваки дан, као и то да умивање, туширање, чишћење санитарнија, и сл, на овакав начин није делотворно у истој мери као када се вода из водоводних цеви користи под притиском.

Имајући у виду недостатке наведеног метода, један део становника северне Косовске Митровице предузео је адекватније мере у циљу превазилажења постојећег проблема, инвестирајући у куповину опреме за ефикасније снабдевање водом. Она је подразумевала цистерне и пумпе за воду на електрични погон, који су инсталирани у куће и станове, тако што су цистерне постављане у дворишта или на терасе, а пумпе у купатила, да би и једно и друго мрежом цеви било повезано са већ постојећим водоводним инсталацијама. Захваљујући овој опреми, за чије је функционисање, додуше, потребна струја, омогућавано је да у кућама и становима текуће воде буде и у периодима рестрикције, као и то, што је такође било важно, да проблем водоснабдевања дугорочно буде решен. Принцип функционисања оваквог решења, ако се изузму бука коју ствара пумпа за воду, при том је веома једноставан: вода се у цистерни акумулира дотоком из водовода, а одатле се, онда када је водовод затворен, до славине цевима допрема пумпом.⁵⁹⁸ Исти принцип, због наведених предности, искористили су привредни и угоститељски објекти, хотели, итд. Њему су прибегли и грађевинари, па су у скоро свим новоподигнутим зградама у северној Косовској Митровици инсталирали цистерне и пумпе помоћу којих је станарима обезбеђиван редован доток воде. Разлика у односу на куће и станове, где су домаћинства цистерне и пумпе појединачно постављала, у овом случају била је у томе што су у подрумима зграда уграђивани велики резервоари из којих су се помоћу снажних пумпи сви станари водом заједнички снабдевали.

⁵⁹⁸ У односу на несташице струје, које су у неколико последњих година знатно ређе него раније, несташице воде све до данас представљају свакодневни проблем. Оне су биле редовна појава сваки пут када сам у северној Косовској Митровици боравио. Обично су трајале од увече до ујутру, с тим да се могло десити да некада почну раније, а некада касније, али и то да их једном у неколико дана (пет-шест) и не буде. У хотелу *Саша*, где сам приликом краћих боравака одседао, проблема са несташицом воде није било, с обзиром на то да је овај објекат поседовао цистерну и пумпу за воду. Стан у којем сам становао током истраживања у летњим месецима, у непосредној близини Филозофског факултета и седишта ЕУЛЕКС-а, такође је имао цистерну и пумпу за воду, тако да сам и у њему за време рестрикција на водоснабдевање могао да рачунам. Ситуација је била другачија у стану поред главног моста на Ибру, на улазу у Бошњачку махалу, где сам становао у периоду од октобра 2013. до фебруара 2014. године. Овде није било цистерне и пумпе, тако да су за време рестрикција славине биле потпуно суве или тек изузетно ретко са веома slabим притиском воде. Резерве ради одржавања хигијене ту сам правио складиштењем воде у пластичним флашама и балонима.

8. ЕКОНОМСКИ АСПЕКТ СВАКОДНЕВИЦЕ

У институционалном међупростору после рата 1999. године одвија се и привреда у северној Косовској Митровици. Ово се, уосталом, односи на цело подручје северно од Ибра, чију је економију, заједно са економијом читавог Косова и Метохије, након увођења међународног протектората обележило настојање УНМИК-а за заокруживањем у привредносистемски амбијент независан од Републике Србије.⁵⁹⁹ Већ првом уредбом после свог доласка УНМИК је прогласио пленидбу целокупне покретне и непокретне имовине Србије и СР Југославије на Косову и Метохији, што је, између осталог, укључивало инфраструктуру, телекомуникације, енергетске објекте, непокретности, банке, производна постројења и још много тога. Осим овог, у договору са Светском банком, Међународним монетарним фондом (ММФ) и Немачком банком, почетком септембра 1999. године декретом је као званично средство плаћања уведена немачка марка коју ће касније заменити евро. Обе наведене мере превазилазиле су одредбе Кумановског споразума и излазиле су из оквира Резолуције 1244, а уз то су донете мимо консултација и договора са Београдом којем је на Косову и Метохији и даље припадало право на суверенитет.⁶⁰⁰ У настојању да комплетира економски амбијент на овом подручју УНМИК се ослањао на препоруке Европске уније, Светске банке и ММФ-а, при чему је имао погодност да прописе доноси по убрзаној процедури и по скраћеном поступку. Истовремено, УНМИК је покушавао и да се укључи у све европске и светске међународне организације које окупљају јавна предузећа или установе струковног невладиног сектора.⁶⁰¹

8.1. Економске прилике на Косову и Метохији под међународним протекторатом: између „реформи“ и реалности

УНМИК је на Косову и Метохији преузео контролу над више стотина предузећа која су се налазила у државном или у друштвеном власништву ранијег самоуправног система. Већина ових предузећа практично није радила пуних десет година, док је технологија у производним халама била углавном већ застарела.⁶⁰²

⁵⁹⁹ Милена Васић, „Економска (не)одрживост Косова и Метохије“, у: Слободан Ерић (ур.), *Косово и Метохија – аргументи заостанак у Србији*, Геополитика, Београд, 2006, 147.

⁶⁰⁰ Н. Hofbauer, нав. дело, 191.

⁶⁰¹ М. Васић, нав. дело, 147.

⁶⁰² Ž. Derens, нав. дело, 197.

Основни приступ „нових власника“ економској обнови Косова и Метохије био је, званично, нео-либерални, тржишни, под чиме се у идеолошком смислу подразумевало полазиште од „године нулте“, тј. од претпоставке да претходно ничега није било, а ако је и било да то више не важи, већ да се, по новом диктату, креће из почетка. То је значило и да је све оно у шта су бивша Југославија и Србија деценијама улагали огромна средства било препуштено међународној заједници, која је том имовином располагала као да је њена и то без икакве одговорности.⁶⁰³ У пракси, то је изгледало тако што је УНМИК у прво време (1999-2000) сва предузећа ставио под институционалну контролу општина, након чега је контролу препустио радничким саветима, чиме је у ствари био обновљен принцип самоуправљања, да би, услед неуспеха ових мера, одговорност за привредне субјекте у јуну 2002. године пренео на *Косовску поверилачку агенцију (КПА, на енглеском КТА, од Kosovo Trust Agency)*, поверивши јој да спроведе широку и брзу приватизацију свега што је на Косову и Метохији деценијама стварано.⁶⁰⁴

Тек што је почела, приватизација је наишла на велики правни проблем: УНМИК је по Резолуцији 1244 на Косову и Метохији имао само привремена овлашћења, која су некада припадала СР Југославији, што је значило да се он не може сматрати власником државних и друштвених предузећа, због чега није могао ни да их продаје.⁶⁰⁵ На поступак приватизације, сходно томе, реаговао је Београд, жалећи се на то да УНМИК не поштује његова власничка права, односно на то да је начин приватизације на Косову и Метохији у основи „пљачка Србије“, пошто игнорише

⁶⁰³ Само у периоду од 1961. до 1980. године на Косову и Метохији уложено је и потрошено чак 17,6 милијарди долара. Инвестиције Србије и Југославије биле су окосница друштвеног производа на овом подручју, што је до изражаја највише дошло од 1976. до 1980. године када су у њему оне у просеку учествовале са 66%, а у последњој години тог периода чак са 75%. О висини инвестиција говори и податак да су оне од 1952. до 1980. године порасле за 23,5 пута, док је у исто време на подручју целе СФРЈ њихов раст износио свега 7,74 пута. Захваљујући овим средствима изграђена је широка привредна структура која је умногоме променила економски амбијент Косова и Метохије, доприносећи томе да он „прескочи векове“. Изграђене су саобраћајнице, систем здравствене заштите и образовања, итд. Највише је, око 40% укупних инвестиција, уложено у развој енергетског сектора, пре свега у руднике и комбинат *Трепча* и у производњу струје у термоелектрани *Обилић*. Развијена је и широка мрежа прерађивачке, хемијске и текстилне индустрије, такође и грађевинска оператива која је поред фабрика и путева годишње градила у просеку и 75.000 станова. Велика улагања, међутим, почињу да опадају након албанских демонстрација 1981. године, када инвестиције до 1985. године опадају по годишњој стопи од 7,5%, а у наредних пет година по 15,5%, да би 1989. године у друштвеном производу учествовале само са 21%. После распада СФРЈ улагање на Косову и Метохији спада само на Србију, па тако инвестиције 1994. године представљају само трећину оних из 1990, а само 8,5% инвестиција из 1980. године. У периоду од 1991. до 1995. године улагања у косовскометохијску привреду изnose свега 16,5% улагања из раздобља од 1976. до 1980. године. За период после 1995. године статистичких података о инвестицијама готово да нема. Siniša Ljerojević, *Skrivena realnost Kosova: Ruševine svetske politike*, Topola film, Dosiје studio, Beograd, 2008, 58-59, 62-64.

⁶⁰⁴ Ž. Derens, нав. дело, 197.

⁶⁰⁵ Исто.

неприкосновеност имовине, док у исто време све дугове приватизованих предузећа оставља на Србији.⁶⁰⁶ Услед очигледних правних тешкоћа, нарочито због притужби Београда, приватизација је у октобру 2003. године обустављена и суспендована до даљњег, мада је то довело до протеста власти у Приштини, косовских синдиката и заинтересованих купаца који су сви били Албанци или страни држављани албанског порекла. Притиснут својеврсном пат позицијом, нашавши се између жалби Београда и захтева Албанаца, који су своје свеопште незадовољство демонстрирали насиљем над Србима у марту 2004. године, УНМИК је донео одлуку да без обзира на постојеће правне нерегуларности са приватизацијом ипак настави. На предлог Велике Британије и САД усвојен је „радикални концепт“ по којем су предузећа без обзира на власничку структуру и сва остала „компликована питања“ продавана по принципу познатом као *spin-off*, који је подразумевао да се од постојећег предузећа формира ново предузеће, а да све обавезе и дугови остану на старом. И старо и ново предузеће чинили су холдинг компанију, чији је власник до приватизације била КПА, при чему се продавало само ново предузеће. Приход од продаје ишао је у касу КПА, након чега је ова агенција одлучивала у којој мери ће обештетити повериоце старог предузећа. Уколико обештећењем нису били задовољни, повериоци су своја права могли да траже преко Међународног одељења Врховног суда Косова.⁶⁰⁷

До 2008. године на Косову и Метохији приватизовано је око 350 друштвених предузећа, при чему КПА није изнела податке о томе колико је тачно новца од приватизације добијено (српски извори наводе да се ради о 325 милиона евра). Међу онима који су продате компаније купили око 90% су Албанци, док су остали, званично, међународни купци.⁶⁰⁸ До исте године Врховном суду Косова обратило се око 200 предузећа из централне Србије, тражећи заштиту власничких права, међутим показало се да је то само пука формалност и да она, према тумачењима УНМИК-а и власти у Приштини, никаква права немају. Уместо разматрања српских захтева, КПА је чак најавила продају новог континента предузећа, чији је број са почетних 415 предвиђених за приватизацију подигнут на више од 500. И поред тога, Србија и њене

⁶⁰⁶ Власничка структура предузећа предвиђених за приватизацију, која је УНМИК сва назвао *друштвеним*, веома је заправо компликована. Приватизација је на Косову и Метохији започета и делимично спроведена и пре доласка међународне управе. Процес акционарског реструктурирања почео је још 1991. године по законима СФРЈ, а касније је настављен по законима Републике Србије и СР Југославије, чиме је трансформисана власничка структура у 304 друштвена предузећа, или у 61,21% свих друштвених предузећа на косовскометохијском подручју. S. Ljerojević, нав. дело, 101.

⁶⁰⁷ Исто, 103.

⁶⁰⁸ Исто, 103, 109, 111-112.

компаније заузеле су став да од својих права неће одустати, позивајући се на Резолуцију 1244 Савета безбедности Уједињених нација у којој стоји да се под међународним протекторатом државна и друштвена имовина на Косову и Метохији не могу продавати. Иако нема прецизних података, процене званичног Београда су да власништво државе Србије и њених предузећа, укључујући некретнине, земљиште, сировине, на овом подручју достиже вредност и до 220 милијарди долара, не рачунајући приватну имовину Срба који су одатле протерани.⁶⁰⁹

Приватизација није дала значајније резултате. Званичници УНМИК-а, додуше, тврдили су да су ефекти продаје позитивни и да економија Косова и Метохије иде узлазном путањом, али реални показатељи говорили су нешто сасвим друго. Различите анализе показују да се привреда на овом подручју десетак година након увођења међународног протектората налази у стању потпуне замрлости, са огромном стопом незапослености и незнатним приливом страних инвестиција. Мало тога се производи, при чему је удео индустрије у бруто друштвеном производу (БДП) са 47% у 1989. години опао на 17% у 2006. години.⁶¹⁰ Координатор једног истраживања Универзитета у Манчестеру из 2007. године изјавио је да је „косовска економија практично клинички мртва и да преживљава највећим делом захваљујући међународној помоћи и парама које шаљу Албанци из дијаспоре“.⁶¹¹ Огромна средства која је међународна заједница уложила у циљу стварања предуслова за развој привреде испоставља се да нису имала довољно учинка, пошто су већином отишла у потрошњу, а тек мањим делом у финансирање производње. Према незваничним подацима, од 1999. до 2004. године ова средства износе око седам милијарди евра, док званична статистика показује да стране инвестиције у економску реконструкцију у прве три године УНМИК-ове управе чине око две милијарде евра.⁶¹² Од 2003. године међународна помоћ има тенденцију опадања, па ће до 2006. године спасти на 465, а 2007. године износиће 352 милиона евра.⁶¹³

Узрока лошег стања у привреди Косова и Метохије има више, почевши од нејасних власничких односа због којих се мало која од озбиљних страних компанија усуђује да на овом подручју инвестира. Непобитна је чињеница да је корупција такође један од кључних проблема, о чему сведочи и извештај Европске комисије с краја

⁶⁰⁹ Исто, 109, 111-112.

⁶¹⁰ Н. Hofbauer, нав. дело, 200.

⁶¹¹ S. Ljerojević, нав. дело, 112.

⁶¹² М. Васић, нав. дело, 149-150.

⁶¹³ S. Ljerojević, нав. дело, 75.

2006. године у којем се каже да је „корупција на Косову узела маха и то на свим нивоима и врло је мало учињено да се она спречи“.⁶¹⁴ Ширењу корупције допринела је и сама међународна заједница, с обзиром на то да су средства донирана из иностранства ненаменски трошена, завршавајући делом у приватним џеповима разних страних представника и дипломата.⁶¹⁵ Бројне приватизације, поред тога, обављене су под нетранспарентним околностима, при чему се за највећи део новца добијеног од продаје предузећа углавном не зна где је тачно завршио. Претпоставља се да он у привреду сигурно није уложен, већ да је потрошен на финансирање КПА, али и да је уплаћен на више непознатих рачуна у иностранству.⁶¹⁶

Проблем косовске привреде је и криминал, мада Косово и Метохија, по неким оценама, представљају подручје на којем је нелегална економија традиционално укореењена. Разни облици сиве и црне економије, за које аналитичари сматрају да свој процват доживљавају управо под међународним протекторатом, имају далеко старије корене и могу се пратити деценијама уназад. Заобилажење привредних закона, тако, уочљиво је већ у простој чињеници да је још уочи рата, 1998. године, од око 350 хиљада запослених на Косову и Метохији социјалним и пензијским фондовима било пријављено само 150 хиљада људи, што значи да су сви остали радили у тзв. сивој зони.⁶¹⁷ Занемаривање финансијске и пореске дисциплине, међутим, само је један вид нелегалних активности. Онај други, по економију, али и по друштво још погубнији, упориште има у деценијској пракси илегалне трговине, услед чега је територија Косова и Метохије одавно уцртана на свим главним путевима међународног криминала не само на Балкану, већ и у Европи.⁶¹⁸ Захваљујући овим путевима, и упркос присуству међународне заједнице, ово подручје после рата 1999. године постаје станица шверца робе, али и центар кријумчарења дроге, оружја, људи, контролисан од стране мафије и различитих интересних група.⁶¹⁹

⁶¹⁴ Исто, 113.

⁶¹⁵ Н. Hofbauer, нав. дело, 143.

⁶¹⁶ Исто, 216-217.

⁶¹⁷ S. Ljerojević, нав. дело, 127.

⁶¹⁸ Деведесете године 20. века биле су кључни период у развоју организованог криминала на Косову и Метохији, али и у целој Србији. Услед рата и међународних санкција, државни врх СРЈ био је принуђен да у циљу одржавања трговине и платног промета са иностранством уведе илегалне методе, чиме су многи „пословни људи“ по дефиницији постали кријумчари, стварајући нову класу која је огроман новац зарађивала на незаконит начин. На Косову и Метохији такво стање још више је дошло до изражаја, поготово због сукоба Срба и Албанаца. Убрзо након увођења санкција албански паралелни систем додатно се зачурио у односу на Београд, тако да је покрајина била двоструко изолована, поставши идеално плодно тло за криминал и сиву економију. Н. Hofbauer, нав. дело, 227.

⁶¹⁹ М. Васић, нав. дело, 152.

Недостаци привреде Косова и Метохије огледају се пре наведених проблема вероватно у једноме, а то је њена изразита несамосталност, тј. одсуство капацитета да функционише независно од контекста ширег економског окружења. До рата 1999. године и после њега подручје Косова и Метохије упућено је готово искључиво на спољашње изворе финансирања, при чему инвестиције из сопствених извора нису ни у једном периоду прелазиле 10% укупних улагања.⁶²⁰ За време СФРЈ, касније СРЈ, помоћ је непрестано стизала из фондова федерације, односно Републике Србије, док су производи косовскометохијске привреде имали гарантовану продају у оквиру федеративног, целовитог југословенског система. Распадом СФРЈ, потом и одвајањем од Србије, ово се значајно променило. Увођењем међународног протектората дошло је до смене спољашњих финансијера, тако да средства почињу да стижу из иностраних фондова, али оно што се јавило као драстичан проблем био је губитак тржишта, због чега су се произвођачи са Косова и Метохије суочили са чињеницом да ће своју робу тешко коме моћи да извезу. Неповољна околност, у том смислу, било је и то што су услед деиндустријализације и урушавања економије током деведесетих година 20. века производи са овог подручја постали неконкурентни, самим тим и недовољно занимљиви купцима у земљама окружења.⁶²¹

Низак ниво производње и тежак приступ тржишту ван сопствених граница узрок су огромног трговинског дефицита косовске привреде, који је, примера ради, 2003. године процењен на читавих 97% БДП-а. Према подацима за исту годину, који се због илегалне трговине и сиве економије не могу узети као потпуно тачни, извоз је износио једва 4% вредности увоза.⁶²² Неколико година касније (2007) овакав однос донекле је промењен, али је извоз и даље остао веома скроман – само 6% увоза.⁶²³ Увози се све и свашта, углавном из Европске уније и земаља бивше Југославије. Највише се увози храна, пошто у косовској прехранбеној пољопривреди нема још ниједног значајнијег ланца за прераду намирница који би омогућио да се производи комерцијализују, већ су углавном намењени личној потрошњи или у извесној мери директној продаји на пијацама. Храна већином долази из централне Србије, Македоније, Хрватске, Словеније, Турске и Грчке.⁶²⁴ Неке незваничне, али и реалније процене говоре о томе да је управо Република Србија генерално главни извозник робе

⁶²⁰ Исто, 149.

⁶²¹ Ž. Derens, нав. дело, 198-199.

⁶²² S. Ljerojević, нав. дело, 81-82.

⁶²³ H. Hofbauer, нав. дело, 202.

⁶²⁴ Ž. Derens, нав. дело, 198.

на Косово и Метохију, што нимало не чуди, нарочито ако се има у виду да ово подручје, које је од стране Београда третирано као подручје унутрашње трговине, са централном Србијом, уз Албанију, после рата 1999. године има најповољније услове размене.⁶²⁵ Осим тога, тржиште Косова и Метохије навикнуто је на производе из централне Србије, што је резултат наслеђа заједничког тржишта које је постојало скоро читав један век.⁶²⁶ Трговински дефицит, пак, и у овом случају није ништа мањи од већ наведеног. Године 2003. из централне Србије на Косово и Метохију извезено је робе у вредности од 108 милиона евра, док је у супротном правцу извезено робе у вредности од једва 3,5 милиона евра.⁶²⁷ Следеће, 2004. године, српски извоз био је 134 милиона евра, а косовски свега 4,7 милиона евра. Извоз из централне Србије рашће и у наредним годинама, па ће 2010. године достићи суму од 296 милиона евра. До 2007. године повећаваће се и извоз са Косова и Метохије, када ће износити скоро 20 милиона евра, да би након једностраног проглашења косовске независности, због чега је Београд увео забрану на косовске производе, он почео да опада (године 2010. пао је на 3,8 милиона евра).⁶²⁸ Извоз са Косова и Метохије поново почиње да расте захваљујући „нормализацији односа између Београда и Приштине“ и потписивању Бриселског споразума, па ће 2014. године достићи 22,5 милиона евра. Вредност извоза из централне Србије имаће све време константну линију успона, тако да 2014. године износи близу 370 милиона евра.⁶²⁹

У косовској привредној структури доминирају трговина и угоститељство и (претежно натурална) пољопривреда са око 44% учешћа у БДП-у, док учешће индустрије износи око 15%.⁶³⁰ Област која је после рата у извесној мери доживела замаха било је грађевинарство, захваљујући чему је обновљено или изнова подигнуто 50.000 кућа, изграђено стотине километара ауто путева, реновирано или новосаграђено десетине школа и болница.⁶³¹ Привредне субјекте чине превасходно мање породичне фирме и неколицина већих компанија. Извози се мала количина пољопривредних производа, нешто текстила и метала, укључујући и никл. Без праве, реалне економије, једини сектор одакле долазе стални приходи постала је царина, формирана под контролом УНМИК-а, а од 2008. године трансформисана у службу

⁶²⁵ S. Ljerojević, нав. дело, 82-83.

⁶²⁶ T. Tucić (ur.), нав. дело, 14.

⁶²⁷ Ž. Derens, нав. дело, 198.

⁶²⁸ T. Tucić (ur.), нав. дело, 14, 17, 18.

⁶²⁹ *Izgubljeni u stagnaciji: Građanski nadzor primene Sporazuma između Kosova i Srbije*, 28.

⁶³⁰ M. Васић, нав. дело, 152.

⁶³¹ H. Hofbauer, нав. дело, 200.

самопроглашеног независног Косова. Од 2000. до 2005. године од царине се у косовску касу слило две милијарде евра, након чега овако приходована сума наставља да расте, чинећи и до 70% новца косовског буџета.⁶³² Сектор који би по оценама Светске банке могао бити извор прихода јесте рударство, будући да се процењује да подручје Косова и Метохије обилује рудама као што су лигнит, олово, цинк, никл, бакар и боксит. Укупну вредност ових руда, укључујући и мрки угаљ, Светска банка процењује на 13,5 милијарди евра.⁶³³ Са друге стране, има мишљења по којима су процене рудних богатстава преувеличане и да ни приближно нису довољне за производњу која би у значајнијој мери допринела развоју косовске економије. Оно што је свакако чињеница јесте да рударство на Косову и Метохији захтева бар две милијарде евра инвестиција да би се ставило у пун погон и да би запослило одговарајући број људи. Чињеница је, најзад, да су за активирање производње у рудницима потребни и већи капацитети електричне енергије, што представља посебан проблем ако се узме у обзир слабост електропривреде овог подручја која годинама нема довољно струје ни за подмирење свакодневних, елементарних потреба становништва.⁶³⁴

Економским стањем није задовољна већина становништва на Косову и Метохији. Више од половине Албанаца, као већинског народа на овом подручју, непуну деценију након „ослобођења“ од српске власти већ је изражавало сумњу у бољу и просперитетнију сутрашњицу. О лошој привредној ситуацији већ довољно говори податак да Косово и Метохија данас важи за једну од најсиромашнијих области у Европи, са годишњим дохотком од свега хиљаду долара по глави становника и са 40% становништва које живи испод границе сиромаштва.⁶³⁵ Године 2008. просечна месечна примања износила су само 130 евра, док је око 200.000 лица за живот зарађивало радећи на црном тржишту или на сезонским пословима.⁶³⁶ Економско-социјална слика забрињавајућа је и због велике демографске пресије, која се међу албанским становништвом мери високом стопом годишњег прираштаја, услед чега сваке године на косовско тржиште рада доспе између 25.000 и 30.000 младих људи.⁶³⁷ Реч је о изузетно младој популацији, код које старосна група узраста до 14 година чини 33%, а радно способно становништво (од 15 до 64 година) – 61% укупног

⁶³² S. Ljerojević, нав. дело, 82, 91.

⁶³³ H. Hofbauer, нав. дело, 225.

⁶³⁴ S. Ljerojević, нав. дело, 83-86.

⁶³⁵ Исто, 113.

⁶³⁶ H. Hofbauer, нав. дело, 231-232.

⁶³⁷ S. Ljerojević, нав. дело, 94.

броја становника, што за последицу има високу незапосленост чија се стопа процењује чак на око 60%.⁶³⁸ У још неповољнијем положају налазе се Срби, чије су енклаве јужно од Ибра скоро без било какве привредне структуре, али и без инфраструктуре, социјалних, информативних и других садржаја. Ситуација Срба проблематична је и због тога што им је услед ограничене слободе кретања између енклава и ка северу Косова и Метохије отежан проток роба и људи, самим тим и нормално тржишно пословање. Њихову основну делатност представља претежно натурална пољопривреда, организована на ограниченем простору због лоших безбедносних услова. Примања годинама остварују само запослени у институцијама Републике Србије, као и пензионери и корисници социјалне и дечије заштите. Из српског буџета исплаћује се и привремена накнада радницима друштвених предузећа која су после јуна 1999. године већином запосели Албанци, мада је њихова исплата често закаснела и нередовна. Предузећа у енклавама, која су остала у српским рукама, послују при том у веома специфичним условима, тј. у двоструком привредном систему – једном који је успоставио УНМИК и другом који представља наслеђе система Републике Србије.

Поред проблема са застарелом технологијом, презапосленошћу, и слично, предузећа у енклавама су од успостављања међународног протектората суочена са још једном тешкоћом, а то је непризнавање категорије друштвених и мешовитих предузећа од стране УНМИК-а, због чега српски привредни субјекти пред страном управом нису имали легитимитет, што је значило немогућност учествовања на косовском тржишту, конкурисања за кредите, итд. У оваквим околностима предузећима у српским енклавама остало је једино да се оријентишу на привреду у централној Србији, како у погледу набавке сировина и репроматеријала, тако и у погледу пласмана својих производа. Препрека, међутим, ни у том случају није недостајало имајући у виду фискални режим који је примењиван на административним прелазима, по којем су за увоз и извоз робе плаћане таксе у косовски и српски буџет, као и одређене дажбине које је УНМИК царина прописивала за промет добара на велико. Услед наведеног, мало је предузећа успевало да одржи континуитет пословања и да редовно сервисира своје (двоструке) обавезе. Зараде запослених одржаване су на ниском нивоу, при чему ни доприноси нису увек редовно исплаћивани. Положај радника, напослетку, био је још тежи и неизвеснији због

⁶³⁸ М. Васић, нав. дело, 150.

процеса приватизације који је спроводио УНМИК, односно КПА. Према проценама, број радника у српским срединама 2006. године износио је око 4.600 или 3,6% од укупног броја становника.⁶³⁹

8.2. Економија на северу Косова и Метохије у сенци некадашњег гиганта Трепче

Срби на северу Косова и Метохије налазе се у повољнијем економском положају у односу на своје сународнике на подручју јужно од Ибра. У предности су јер су непосредно повезани са централном Србијом и зато што су груписани на компактној територији са значајним природним ресурсима. Осим тога, располажу компаративно бољом квалификационом структуром стручних кадрова, али и већим бројем предузетничких иницијатива захваљујући томе што су за разлику од Срба у енклавама јужно од Ибра мање спутани безбедносним ризицима и ограниченом слободом кретања.⁶⁴⁰ Ипак, дуготрајна политичка неизвесност и институционално-правна несигурност утицали су на то да већих инвестиција у производњу не буде готово ни овде, чему је умногоме допринело и одбијање Срба да сарађују са међународном управом, уз образложење да би то била издаја, односно признавање легитимитета окупаторских, страних власти, а чиме су затворана врата иностраним фондовима спремним да значајним средствима помогну покретање привреде и развој различитих пословних активности. Противљење страниј помоћи, додуше, нису подржавали сви припадници српског становништва на северу Косова и Метохије, сматрајући да питања од економског значаја не треба повезивати са политиком, већ искључиво са егзистенцијом и потребом опстанка на том подручју. Поједини Митровчани са којима сам током истраживања разговарао отворено су негодовали због пропуштених прилика да се донације међународних организација искористе, окривљујући за то превасходно представнике локалне самоуправе и српских политичких структура, којима је пребацивано да су у одбијању средстава из страних фондова били најгласнији, а из разлога јер то заправо њима „није лично било у интересу“. Незадовољство код неких испитаника ишло је дотле да се одговорност за целокупну економску, али и политичку ситуацију у којој се Срби северно од Ибра

⁶³⁹ Исто, 156-157.

⁶⁴⁰ Исто, 157.

налазе приписивала управо „патриотама који су се бусали у српство“, а због чијих поступака је „обичан народ трпео и пропадао“.

Економија на подручју северно од Ибра веће користи није имала ни од помоћи Републике Србије, која је од 2000. до 2012. године Србима на целом подручју Косова и Метохије била намењена у укупном износу од 2,8 милијарде евра.⁶⁴¹ Иако су била предвиђена за реализацију различитих пројеката, ова средства у великој мери нису употребљена у складу са прописаном наменом, већ су злоупотребљена и потрошена ненаменски. Злоупотребе су биле бројне, углавном услед непостојања законске контроле којом би ненаменско трошење било онемогућено и санкционисано. Новац је трошен на инфраструктурне објекте који на терену нису ни постојали или који су остајали незавршени. Трошен је и на нелегално спроведеним тендерима, на којима су фаворизоване поједине фирме са којима су склапани уговори иако су за своје производе и услуге нудиле далеко више цене, тако да су изграђени објекти или обављени послови коштали десетине пута више. Злоупотреба је било и приликом откупа некретнина за смештај лица расељених са подручја јужно од Ибра, када је процена вредности кућа или станова вршена тако да цене буду приказане вишим него што су оне реално биле. Ненаменско трошење средстава испољено је и код откупа пољопривредних производа српског становништва, где су се као откупљивачи појављивали Албанци, од којих су, потом, производе откупљене у бесцење по далеко вишим ценама куповале српске институције на Косову и Метохији, плаћајући их новцем из буџета Републике Србије.⁶⁴²

Чињеница да су огромна државна средства проневерена међу становницима северне Косовске Митровице није никаква тајна. Са тиме су били упознати готово сви испитаници обухваћени истраживањем, при чему ретко ко није имао да наведе најмање један пример ненаменског трошења новца за који није знао или да за њега није бар чуо. Већина због тога није крила разочарење и незадовољство, објашњавајући како је свима одавно јасно да су средства из буџета уместо онима којима су била намењена често завршавала у приватним џеповима појединаца. У ове појединце сврставана су пре свега лица блиска представницима локалне самоуправе и појединим локалним лидерима, које су неки од испитаника и у овом случају означавали као кривце за штету причињену српској заједници на подручју северно од

⁶⁴¹ Рада Комазец, „Међународна заједница не жели поделу Косова“, интервју са народним послаником, генералом Момиром Стојановићем, *Јединство*, год. LXVIII, бр. 48-49, 25. новембар 2013, 3.

⁶⁴² Исто.

Ибра, због чега су многи њени припадници принуђени да трпе услед лошег економског и материјалног положаја. По некима, новац који из Београда стиже на Косово и Метохију многе људе је „искварио“, на првом месту оне који су се великог дела тог новца докопали. „Људи су од толиког новца побеснели“, изјавио је један од испитаника (м. рођ. 1969), мислећи на то да су због њега појединци постали расипни, охоли, себични, као и то да су у ситуацији када им се новац без већег труда слива у цепове изгубили радне навике и постали лењи. Исти испитаник, али и не само он, критикује и политику саме државе Србије која је дозволила да се средства упућена на име економске помоћи и улагања у привреду и инфраструктуру неконтролисано и без било какве одговорности троше. Као разлог томе, између осталог, наводи чињеницу да су у стању својеврсне анархије, насталом после рата 1999. године и повлачења српских власти, на разна кључна места у општинским управама, или у њихову близину, а која су званично делегирана управо испред Републике Србије, долазили људи „сумњивих биографија“, без довољно компетенција и са још мање слуха за циљеве од заједничког интереса.

Одсуство инвестиција условило је изразиту стагнацију у области економије на северу Косова и Метохије, због чега, нарочито у производњи, отварања нових радних места годинама скоро да нема уопште, што се одразило и на стопу незапослености становништва. Према званичним подацима филијале Националне службе за запошљавање у северној Косовској Митровици, која покрива подручје све четири општине северно од Ибра, средином друге половине 2012. године број незапослених лица у овом граду износио је 1.670, од којих је било 945 жена и 725 мушкараца.⁶⁴³ Наведени подаци, међутим, односе се само на лица која су се овој служби пријавила, сходно чему је и код самог руководства филијале постојала претпоставка да је број незапослених знатно већи. Исто важи и за остале општине на северу, у којима је по статистици из августа 2012. године стање било следеће: општина Звечан – незапослених 728 (381 жена и 347 мушкараца),⁶⁴⁴ општина Зубин Поток – незапослених 967 (566 жена и 401 мушкарац),⁶⁴⁵ општина Лепосавић – незапослених

⁶⁴³ *Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Косовска Митровица*, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки. Податке о броју лица заведених у евиденцију незапослених добио сам захваљујући љубазности г. Аце Марковића, директора филијале Националне службе за запошљавање у Косовској Митровици.

⁶⁴⁴ *Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Звечан*, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

⁶⁴⁵ *Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Зубин Поток*, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

2.164 (1.266 жена и 898 мушкараца).⁶⁴⁶ Све заједно, дакле, у четири српске општине северно од Ибра у августу 2012. године било је званично евидентирано 5.529 незапослених лица. Следеће, 2013. године, на истом подручју регистрован је још већи број незапослених, укупно 7.528. Највећи број незапослених имао је средњу стручну спрему – 46,27%, док је са вишом стручном спремом на бироу рада било 278 лица, а са факултетским образовањем – 433.⁶⁴⁷

Поред тешкоћа са покретањем производње, неповољну околност за привреду на северу Косова и Метохије представља и чињеница да је већина предузећа из друштвеног сектора, њих око педесет, после рата 1999. године увелико замрла, уз свега неколико изузетака у којима је пословање, мада у мањем обиму него раније, колико-толико настављено. Реч је од 10-15 предузећа, међу којима су Фабрика откивака *Лола* у Лешку, у општини Лепосавић, затим погони *Симпа* из Врања за израду ламелираног намештаја, Фабрике вијака *Градац* из Ваљева и Фабрике конфекције *Јавор* из Ивањице у Зубином Потоку, Земљорадничка задруга *Петолетка* у Лепосавићу, Трговинско предузеће *Механизација* из Косовске Митровице, итд. Процењује се да је око 500 радника ових предузећа остало без посла, а да их се 2014. године исто толико још увек налазило у радном односу.⁶⁴⁸ Онима који су без посла остали из буџета Републике Србије исплаћује се социјална помоћ (привремена накнада услед незапослености) у износу од 11.089 динара, док радници који имају статус запослених остварују право на плату.⁶⁴⁹

Слично српским фирмама на подручју јужно од Ибра, пословање предузећа је и на северу оријентисано превасходно ка тржишту централне Србије, уз, такође,

⁶⁴⁶ *Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Лепосавић*, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

⁶⁴⁷ Б. Радомировић, „У Трпчи је запослено 1.300 радника“, *Политика*, бр. 35688, год. СХ, 17. март 2013, 12.

⁶⁴⁸ Мирољуб Нићифоровић, „Браниће фирме по сваку цену! Срби на северу Косова одлучни да Приштини не дозволе отимачину и распродају своје имовине“, *Вечерње новости*, год. LXI, 24. јул 2011, 6.

⁶⁴⁹ Привремена накнада у случају незапослености на Косову и Метохији увећана је за 30% у односу на исту врсту помоћи на подручју централне Србије. Са исплатом ове накнаде често се касни, због чега је неколико стотина Срба из Зубиног Потока, Лепосавића, али и из Грачанице и Штрпца, у више наврата средином августа 2013. године блокирало пут Косовска Митровица-Рашка, у непосредној близини административног прелаза Јариње, захтевајући исплату вишемесечних дуговања. Према речима г. Марковића, директора филијале НСЗ у Косовској Митровици, преко које се привремене накнаде исплаћују, поред наведеног проблема са кашњењем постоји и проблем увећаног броја привремених накнада, с обзиром на то да их не примају само радници који су незапослени, већ и радници појединих предузећа у којима иначе примају плату. До овога је дошло услед тога што се право на ову накнаду остварује тек на основу одређених закључака владе Републике Србије, дакле без јасно одређујућих законских оквира, а по којима је кључни критеријум за добијање помоћи пребивалиште на Косову и Метохији, при чему очигледно нису дефинисани прецизни услови по којима не би могли да је добијају радници који у радном односу већ јесу.

суочавање са низом тешкоћа, као што су слаба инфраструктура, лоша путна мрежа, обавеза плаћања намета на административним прелазима, проблеми са струјом, стална несигурност због које банке не улазе у ризик давања кредита, итд. Проблема има и на плану привредног законодавства, будући да су закони Републике Србије из појединих области економије суспендовани након увођења међународне управе, док у исто време српска предузећа нису прихватила законе УНМИК-а, затим и законе самопроглашеног независног Косова. У пракси, то је могло да значи појаву сметњи у обављању одређених привредних делатности, услед тога што се опрема, материјал или сировине потребне за производњу, а које прописује закон Републике Србије, због неусклађености са УНМИК-овим, односно косовским законима, на север Косова и Метохије из централне Србије нису могли пренети преко границе, и сл.⁶⁵⁰

Извесне назнаке да се незавидно стање у економији може променити почеле су да стижу након потписивања Бриселског споразума и најављеног формирања Заједнице српских општина. У наговештај бољих дана са оптимизмом су гледали пре свега они Срби који изјављују да су „уморни од политике“ и да једино желе „да привређују и буду своји на своме“. Наде се у том смислу полажу у „гарантовану аутономију“ ЗСО, договорену између Београда и Приштине, а од које се очекује политичка и економска стабилизација, али се, исто тако, оне полажу и у подршку Србије, такође и у помоћ међународне заједнице. Са друге стране, најављено формирање ЗСО, које би значило потпуну интеграцију севера Косова и Метохије у институционално-правни систем самопроглашеног независног Косова, Срби су дочекали и са стрепњом, утолико више ако се има у виду да би тиме била спроведена и приватизација предузећа из некадашњег друштвеног сектора. Стрховања су посебно поткрепљена схватањима да КПА настоји да постојећа предузећа распрода у бесцење и да тиме Србима укине радна места, што је, како се сматра, и главни циљ Приштине која српско становништво са севера Косова и Метохије жели да примора на иселјавање.⁶⁵¹ Промена власничке структуре интеграцијом овог подручја у

⁶⁵⁰ Овде се као пример, како саопштава г. Марковић, директор филијале НСЗ, може узети случај рудника Трепче у којем су забележени проблеми у раду због тога што централа рудника у Звечану није признавала косовске законе по којима је за ископавање руде прописивана врста динамита другачија од врсте предвиђене прописима Републике Србије.

⁶⁵¹ У намере КПА да Србе северно од Ибра остави без посла становништво овог подручја уверено је већ на основу појединих приватизација, обављених практично без знања локалне самоуправе и по веома ниским ценама. До средине 2014. године продата је имовина Трговинског предузећа *Универзал*, и то за свега 50.000 евра иако је процењено да је њена вредност далеко већа. Продата је и робна кућа у центру Лепосавића, где се као купац појавио Србин из Вучитрна, иза којег је стајао

косовски систем, при том, предвиђена је и за имовину великих, јавних предузећа Републике Србије, која би по таквом сценарију требало да постану „власништво Косова“. То се односи на предузећа као што су *Србијашуме*, *Железнице Србије*, *Електрокосмет*, *Телеком*, *Пошта Србије*, итд, где услед најављених промена запослени Срби такође страхују од могућности губитка радних места.

По многим анализама вероватно најважније предузеће обухваћено плановима за власничку трансформацију, а које од рата 1999. године и за Београд и за Приштину представља једну од кључних тачака међусобног спора, јесте рударски комбинат *Трепча*. Код Албанаца је већ одавно опште место да српским властима до Косова и Метохије није стало због манастира, културног наслеђа и успомена из средњовековне прошлости, већ због рудних богатстава овог подручја, на првом месту управо оних којима управља Трепча. Срби, пак, оптужују Албанце да им је један од мотива за одвајање од Србије био тај што су Трепчина богатства хтели да присвоје само за себе, будући да су веровали да су рудници овог произвођача, уз термоелектране *Обилић*, извори огромне и непресушне економске добити.⁶⁵² Између ова два гледишта истина је вероватно негде у средини, због чега је подручје Косова и Метохије северно од Ибра, на којем се Трепчини погони налазе, од великог стратешког значаја и за једне и за друге. О каквом индустријском гиганту се ради говори податак да је реч о систему који је до деведесетих година 20. века, у време социјализма, обухватао 32 фабрике и 11 рудника, са више од 15.000 запослених радника. Производиле су се руде од олова и цинка до злата и сребра, али и готова роба као што су акумулатори, муниција, и сл.⁶⁵³ Осим у рудницима на подручју северно од Ибра, производња се одвијала и у рудницима јужно од ове реке, међу којима је најпознатији Стари трг. И јужно и северно радила је металуршка индустрија, где се руда прерађивала, док је у Звечану била смештена топионица. У златно доба Трепче годишње се производило око 120.000 тона олова, 60.000 тона цинка, 100 тона сребра,⁶⁵⁴ а средином осамдесетих година 20. века производња угља износила је целих 17 милијарди тона.⁶⁵⁵ Према незваничним подацима, од 1938. до 1998. године произведено је 11.885 килограма

Албанац, што је код локалног српског становништва додатно продубило сумње у циљеве приватизације које спроводи КПА. М. Нићифоровић, нав. дело.

⁶⁵² Ž. Derens, нав. дело, 195.

⁶⁵³ S. Ljerojević, нав. дело, 98.

⁶⁵⁴ Исто.

⁶⁵⁵ D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 145.

злата, са највећом годишњом производњом од 449 килограма, забележеном 1963. године.⁶⁵⁶

Светска банка процењује да вредност рудних богатстава Трепча износи око пет милијарди евра.⁶⁵⁷ Производња у рудницима овог гиганта, међутим, од времена највећег успона средином осамдесетих година 20. века, када је извоз свих производа достигао 200 милиона долара годишње, током последње декаде овог столећа опала је читавих двадесет пута, па цео систем до 1999. године није правио ништа друго осим губитке.⁶⁵⁸ Након рата и увођења међународне управе постројења Трепча јужно од Ибра заузели су Албанци, док су погони северно од ове реке остали у рукама Срба.⁶⁵⁹ Ипак, по захтеву Европске банке за реконструкцију и развој, која је тражила да се питање власништва над индустријом на Косову и Метохији реши, јер у супротном неће бити страних инвестиција, УНМИК је у августу 2000. године преузео постројења фабрике на северу, заузевши их насилно са 900 наоружаних војника КФОР-а.⁶⁶⁰ Овај чин Србија је оштро осудила, оптужујући међународну управу да јој је тенденциозно, са циљем да јој се на Косову и Метохији што више ослаби позиција, отела предузеће које, како је тврдила, вреди десет милијарди долара. Да ствар буде компликованија, Трепча се од 1996. године не налази само у државном власништву, већ представља акционарско друштво у којем својина припада већем броју поверилаца, због чега Београд инсистира и на томе да су њеним заузимањем од стране УНМИК-а прекршена власничка права не само државе Србије него и акционара.⁶⁶¹

Као економски аргумент од огромног значаја за политичку контролу Косова и Метохије, Трепча се још увек није нашла у процесу промене власничке структуре коју спроводи КПА. Иницијативе из Приштине да она буде проглашена за јавно предузеће

⁶⁵⁶ S. Ljepejević, нав. дело, 98.

⁶⁵⁷ H. Hofbauer, нав. дело, 225.

⁶⁵⁸ S. Ljepejević, *Kosovo i Metohija: Realnost, ekonomija i zablude*, Tanjug, Politika, Beograd, 2006, 79.

⁶⁵⁹ Под контролом Срба остало је око 30% рудника, фабрика и непокретности Трепча, а Албанци су заузели око 70%. *Трепча: Изградња БГ, где је данас?*, http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2015&mm=01&dd=16&nav_id=947428

⁶⁶⁰ D. Janjić, *Ogledi o Kosovu*, 145.

⁶⁶¹ Власничке трансформације спроведене на Косову и Метохији деведесетих година 20. века, у време Милошевићевог режима, УНМИК не признаје, сматрајући их нелегалним и упереним против албанског становништва. Отуда и повериоцима који су у том периоду купили акције државних и друштвених предузећа међународна управа оспорава право на власништво, као и на надокнаду на име обештећења. Оно што УНМИК признаје, чиме у ствари не негира удео Србије и српских предузећа у власништву над Трепчом, јесте некадашња структура према којој је 25% овог комбината у друштвеном власништву, 66% у власништву Фонда за развој Србије, 2,7% у власништву Југобанке, 2,5% у власништву Прогреса и Беобанке и 2% у власништву Електронпривреде Србије. S. Ljepejević, *Skrivena realnost Kosova: Ruševine svetske politike*, 99.

којим би у целости управљала косовска влада није мањкало, али услед осетљивости положаја овог комбината у спору између српске и албанске стране ситуација на терену остала је непромењена.⁶⁶² Стање *status quo* делимично је на снази због тога што ни сама међународна заједница нема довољно поверења у Албанце да би им препустила управљање рудницима и постројењима, будући да они, како је прецизирано, „немају модерно знање и квалификације“.⁶⁶³ Као привремено решење, а са циљем одржавања какве-такве производње, формиран је међународни конзорцијум, предвођен компанијама из САД, Француске и Шведске, којем је формално дато да управља целокупном имовином Трепче.⁶⁶⁴ Главни камен спотицања у решавању судбине овог предузећа, пак, несумњиво ће остати питање власништва, о чему сведочи и податак да је и сâм УНМИК, свестан комплексности читавог проблема, својевремено основао посебан суд који је требало да ради на разрешавању својинских односа, мада је поступак спровођен потпуно нетранспарентно.⁶⁶⁵

Од доласка под контролу међународне управе у погонима Трепче северно од Ибра дуго се није радило скоро ништа, да би од 2006. године производња у извесној мери била обновљена.⁶⁶⁶ Због огромних дуговања фабрика је у стечају,⁶⁶⁷ при чему је и технологија у рудницима и индустријским халама прилично застарела, док у

⁶⁶² Вероватно најозбиљнији покушај Приштине да промени власништво над Трепчом датира с почетка 2015. године, када је у косовској скупштини требало да буде разматран Предлог закона о изменама Закона о јавним предузећима, чијим би усвајањем Трепча била проглашена јавним предузећем у стопроцентном власништву независног Косова. На ово је реаговала влада у Београду, истакавши да је овај потез косовских власти „исхитрен и неприхватљив“, уз оцену да би усвајање планираног закона било дестабилизујуће по север Косова и Метохије, као и да би то довело у питање примену Бриселског споразума. На наговештај да Београд може прекинути дијалог са Приштином у случају да косовска влада присвоји Трепчу реагвали су Брисел и Вашингтон, не желећи да дође до било каквих компликација између две преговарачке стране. Притиснута са Запада, Приштина је повукла предлог спорног закона, уместо чега је најављено усвајање потпуно другачијих измена Закона о јавним предузећима, којима се предвиђа мораторијум на својинску трансформацију Трепче до усвајања посебног закона за Трепчу и посебног плана за Трепчу. Radmilo Marković, „Kombinat Трепча: Inostrane раске і status quo“, *Vreme*, br. 1255, 22. јануар 2015, 10-11.

⁶⁶³ S. Ljepojević, *Skrivena realnost Kosova: Ruševine svetske politike*, 100.

⁶⁶⁴ Исто, 99.

⁶⁶⁵ Петнаест година након преузимања Трепче од стране УНМИК-а Србија и даље чврсто стоји на становишту по којем ово предузеће представља њено власништво, док се из Приштине поручује да је „Трепча богатство Косова“ и да се о њој са Србијом неће преговарати. R. Marković, нав. дело, 11. У међувремену, на адресу КПА стигле су бројне тужбе поверилаца, који ову агенцију терете за кршење својинских права која на основу купљених акција пре 1999. године у Трепчи имају. Н. Hofbauer, нав. дело, 225.

⁶⁶⁶ Производња је обновљена у два рудника са прерадом руде у флотацији у Лепосавићу, одакле се до данас на тржиште пласирају оловни и цинков концентрат. Од 2001. године производња је кампањски, у неколико наврата, спроведена и у Металургији олова у Звечану, и то прерадом отпадног олова сакупљеног чишћењем круга фабрике у овом месту. Средствима добијеним валоризацијом олова реконструисан је део рафинерије и фабрика за прераду отпадних акумулатора, али до континуиране производње у овим постројењима није дошло због одређених проблема са УНМИК-овим, тј. косовским законодавством. *Трепча: Izgradila BG, gde je danas?*

⁶⁶⁷ Дуг Трепче процењује се на 1,4 милијарде евра. R. Marković, нав. дело, 10.

средини око главних постројења има и великих еколошких проблема. Инвестиција у производњу нема практично већ неколико деценија, због чега се процењује да би само за пуштање комбината у рад било потребно између 150 и 200 милиона евра.⁶⁶⁸ Од некада укупно више од 15.000 запослених годинама уназад тек мањи део радника, службеника и инжењера долази на посао. Према евиденцији кадровске службе Трепча у централу у Звечану, крајем 2013. године број радника на подручју северно од Ибра, углавном Срба, износио је 3.135, од којих је око 1.100 примало зараде, а око 1.700 тзв. „стипендије“ у износу од 30 евра месечно које је увео УНМИК када је над овим предузећем преузео управљање. Сви радници, укључујући и 1.800 радника који су протерани са својих радних места у рудницима и постројењима јужно од Ибра, примају и накнаде за незапослене које преко филијале НСЗ у северној Косовској Митровици исплаћује Република Србија. Да би услед ниског интензитета производње била сачувана социјална равнотежа међу запосленима, одлуком синдиката месечно се врши смена радне снаге, или тзв. „ротација“, чиме сви радници, нарочито у непроизводним секторима, равноправно остварују право на рад и зараду.⁶⁶⁹

Иако тавори, Трепча је данас извор прихода за око 20.000 људи на северу Косова и Метохије, рачунајући и чланове породица радника.⁶⁷⁰ Међу албанским становништвом јужно од Ибра овај број је још већи, пошто се процењује да је у тамошњим погонима фабрике остало између пет и шест хиљада радника. Опоравак овог некадашњег гиганта, који и за једне и за друге има не само економску, већ и политичку, али и симболичку вредност,⁶⁷¹ подједнако прижељкују и Срби и Албанци, надајући се да ће тиме бити означен крај дугогодишње привредне стагнације, односно почетак поновног напретка. До тада, у сенци старог успеха и славе, економску структуру на северу Косова и Метохије сачињава свега неколико предузећа из бившег друштвеног сектора, као и више стотина субјеката из категорије мањег и средњег приватног предузетништва. Мала предузећа углавном су у породичном власништву, при чему приходи које остварују већином не прелазе 10.000 евра годишње. Највише

⁶⁶⁸ Н. Hofbauer, нав. дело, 225.

⁶⁶⁹ *Трепча: Изградња БГ, где је данас?*

⁶⁷⁰ *Одлука о „Трепчи“ отвара питање имовине на Косову и Метохији*, http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/odluka-o-trepci-otvara-pitanje-imovine-na-kosovu-i-metohiji_559051.html

⁶⁷¹ Трепча за Србе, у светлу међусобног сукоба, фигурира као обележје „епохе просперитета“ и симбол Републике Србије, док је за Албанце, због рударских штрајкова осамдесетих и деведесетих година 20. века, али и схватања по којем је Београд Трепчин профит деценијама присвајао, она симбол „отпора и ослобођења од српског угњетавања“. S. Ljerojević, *Skrivena realnost Kosova: Ruševine svetske politike*, 97, 100.

се баве трговином – 47%, док остало отпада на производњу, услуге, хотелијерство, угоститељство, пољопривреду. Скоро сва ова предузећа раде претежно на територији четири српске општине северно од Ибра, где остварују 90% зараде, а тек у мањој мери послују и са централном Србијом, као и са областима јужно од Ибра.⁶⁷²

8.3. Мозаик потрошње

На подручју северно од Ибра, које обухвата око 1.200 квадратних километара, или 11% укупне територије Косова и Метохије, процењује се да живи 60.000-70.000 људи.⁶⁷³ Од овог броја око 2.600 лица ангажовано је у педесетак предузећа из некадашњег друштвеног сектора, која, иако формално нису престала са радом, већином стоје и чекају нека боља времена. Привредни субјект са највише запослених је Трепча, где је од око 3.200 лица радно ангажовано само нешто више од трећине. У области приватног предузетништва, у којој доминирају непроизводне делатности, а која по евиденцији из 2013. године броји око 450 малих предузећа, ради нешто мање од 1.300 лица.⁶⁷⁴ Све заједно, дакле, у привреди на северу Косова и Метохије запослено је између 7.000 и 7.500 људи, с тим да је разлика између броја запослених и броја радно ангажованих најмање две хиљаде, таман онолико колика је та разлика у Трепчи, односно још бар хиљаду-две, колика је разлика између 2.600 запослених у педесетак „друштвених“ предузећа и оних око 500 колико их у 10-15 од тих предузећа заиста ради. У оваквим условима, са свега 3.000-3.500 стварно ангажованих лица, и уз минимум производње, север Косова и Метохије представља друштво које, најопштије речено, нема тржишни пласман и не ствара вишак вредности, већ углавном само троши. Новца има захваљујући пре свега давањима која на име социјалне помоћи, плата, пензија и дечије заштите стижу из буџета Републике Србије. Према подацима из 2013. године, социјалну помоћ, тј. накнаду услед незапослености у износу од 11.089 динара, прима око 14.000 корисника, рачунајући и раднике Трепче, као и

⁶⁷² *Transkript debate na temu „Ekonomski razvoj severa Kosova“*, održane 22. aprila 2015. godine u Medija centru Čaglavica, <http://www.medijacentar.info/mc-debate/izvetaji/482-ekonomski-razvoj-severa-kosova--22042015>

⁶⁷³ Тачан број се не зна пошто на овом подручју још од последњег југословенског пописа 1991/1992. године није обављен ниједан новији попис становништва. Попис који је Република Србија организовала 2002. и 2011. године на Косову и Метохији није спроведен, док попис који су организовале косовске власти 2011. године на подручју северно од Ибра због бојкота Срба такође није обављен. *Nepoznat broj stanovnika sjevera Kosova*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/nepoznat-broj-stanovnika-sjevera-kosova>

⁶⁷⁴ Б. Радомировић, „У Трепчи је запослено 1.300 радника“.

раднике појединих „друштвених“ предузећа, док плате добија око 4.500 запослених у локалној самоуправи, здравству, просвети и судству.⁶⁷⁵

Друштво на северу Косова и Метохије налази се практично на сталној инфузији и зависи директно од убризгавања средстава из српског буџета. То је главни предуслов економије, с обзиром на то да је функционисање бројних привредних субјеката, преваходно из области трговине, пружања услуга, угоститељства, итд, условљено управо приливом новца који се шаље из Београда. Северна Косовска Митровица, у том смислу, представља главни центар потрошње на подручју северно од Ибра, будући да је најмногољудније и најгушће насељено место у овом делу Косова и Метохије, у којем послује и највећи број предузетника који се баве продајом различитих врста роба и услуга. Главнину економије у овом граду чини меркантилна привреда, што се лако може уочити већ на основу преовлађујуће заступљености трговинских радњи у односу на објекте са другим видовима пословних делатности. Продавница има готово на сваком кораку, а продаје се дословно све – од хране, пића, цигарета, преко гардеробе, до кућних апарата и намештаја. Најбројније су пиљарнице и дућани у којима се продају прехранбени производи, бакалук, прибор за хигијену и свакодневне потрештине. На овоме се, како и сами предузетници саопштавају, најсигурније и најбрже зарађује. Сва роба стиже махом из централне Србије, при чему у систему продаје нема фискалних каса, нити је у цену производа урачунат порез на додату вредност (ПДВ), што предузетницима отвара простор за већу зараду.⁶⁷⁶ Држави се не плаћа практично ништа, док се роба продаје по законима које диктира непосредно тржиште. То значи да цене производа трговци слободно и произвољно

⁶⁷⁵ Исто.

⁶⁷⁶ У начелу, сва роба која из централне Србије одлази на Косово и Метохију посебном уредбом српске владе из 2005. године ослобођена је плаћања ПДВ-а, уз образложење да ће се тако помоћи тамошњим Србима јер ће производи бити јефтинији. Ова уредба, међутим, довела је до процвата шверца, будући да роба до становништва није увек стизала директно, већ често преко посредника који су робу увежену на Косово и Метохију без урачунатог ПДВ-а продавали по увећаној цени, неретко по оној у коју је обрачунаван и цео ПДВ, и тако убирали зараду. Злоупотребе су биле толике да је роба уместо Србима, којима је примарно била намењена, већином извожена Албанцима на подручју јужно од Ибра, али да је делом чак и враћана назад у централну Србију и на исти начин тамо препродавана. Шверцом је била обухваћена углавном роба широке потрошње, као што су гориво, цигарете, прехранбени производи, и сл. Последице ових злоупотреба су такве да Срби од дотичне уредбе нису имали скоро никакве користи, док су се захваљујући њој обогатиле „неке криминално-интересне групе“, односно „појединци и са српске и са албанске стране“. Према закључку Анкетног одбора за Косово и Метохију Скупштине Републике Србије, формираног у циљу истраге ових злоупотреба, уредба из 2005. године донета је супротно закону и Уставу, што значи да је њено спровођење од самих српских власти од почетка било нелегално. Процењује се да је применом ове уредбе, тј. ненаплаћивањем ПДВ-а за робу пласирану на Косово и Метохију, од 2005. до 2013. године буџет државе Србије оштећен најмање за 300 милиона евра. *Bez kazni za zloupotrebe na Kosovu*, http://www.b92.net/insajder/aktuelno-vesti.php?yyyy=2014&mm=09&dd=29&nav_id=905573

одређују, а пошто тржишна инспекција нема ингеренција да на било који начин санкционише нелојално пословање оне могу бити неуједначене, па чак и осетно различите за исте врсте производа.⁶⁷⁷

За трговину у граду, дакле, може се рећи да је карактерише један либерални режим, што значи да се она одвија потпуно слободно и ван било каквих законских оквира. За приватне предузетнике, који се трговином већином баве, северна Косовска Митровица представља прави порески рај, у којем држава не постоји као чинилац који има своја потраживања и који намеће своја правила, захваљујући чему у процесу пословања и стицања профита практично нема значајнијих ограничења. Оваква економска реалност погодује просперитету трговаца, али и замаху приватног сектора, мада се за њега, по оценама појединих Митровчана, услед одсуства закона и неуређености тржишта још увек не може говорити да функционише у правом смислу речи. Он се, како један испитаник сматра (м. рођ. 1957), због наведених околности пре налази у каквој *првобитној*, или *дивљој* фази развоја:

„Приватни сектор је у зачетку. Зато што овде се не воде књиге, све је дивље, значи не постоји рачуноводство, не постоје фискални рачуни, не постоји ништа. Сналази се, довија се како ко зна и уме. Људи који нису имали никаква примања отварали су те радње, тргују, путују, сналази се како ко зна и уме. Ко није имао ништа, ништа није радио, као они који су дошли из такозваних енклава, отварали су те радње и започињали посао. Углавном, оно што је најважније, не постоје законски оквири за то. По Општинама постоје људи који су само на папиру пореске и неке друге државне службе, који само на папиру раде то што раде, али то у граду не функционише од 1999. године“.

⁶⁷⁷ Цене производа који се свакодневно троше, на првом месту прехранбене намирнице, варирају у тој мери да би куповином појединих артикала по најнижим ценама које се у продавницама могу наћи, а од истог произвођача и у истој количини, дневно могло да се уштеди вероватно и до 20% новца. Примера ради, *Rosa* вода у паковању од 1,5 литара 2013. и 2014. године продавала се по цени од 40 до 50 динара, маргарин *Dobro Jutro* (са 25% масноће) у паковању од 250 грама од 60 до 80 динара, јогурт *Moja kravica* од једног литра од 100 до 120 динара, кекс *Plazma* у паковању од 75 грама од 45 до 65 динара, итд. У односу на цене у централној Србији, конкретно у Београду, цене прехранбених производа у северној Косовској Митровици такође варирају. Кондиторски производи, газирана пића, нарочито конзервирана јела, продају се углавном по нижим ценама, док је већина млечних производа скупља. Колико ће цене бити ниже зависи од продавца до продавца, односно од висине марже која се индивидуално одређује, што исто важи и у случају када су цене више. Генерално, цена многих производа (између осталих и цигарета) слична је или иста као у Београду, што уз чињеницу да су неки артикли чак и скупљи говори о томе да на формирање малопродајних цена ослобођеност робе од плаћања ПДВ-а приликом пласмана из централне Србије на север Косова и Метохије није имало већег и значајнијег учинка. Ни сами Митровчани не примећују осетнију разлику у односу на цене у централној Србији. Већина испитаника, штавише, то види као последицу тога што трговци у жељи за што бржом и већом зарадом робу коју набављају по ценама умањеним за делимичан (преко посредника) или пун (без посредника) износ ПДВ-а продају најскупље што могу.

Продавнице и трговинске радње испуњавају практично целу Улицу краља Петра првог, која се протеже средином северне Косовске Митровице, скоро од самог уласка у град из правца Звечана па све до главног моста преко Ибра. Највише објеката налази се у самом градском центру, у непосредној близини Трга Шумадија, где се налазе и два-три мини маркета који раде од раних јутарњих, па до касних вечерњих часова. Привилегија је имати трговину управо на овом месту, будући да због фреквентности пролазника оно омогућава и добар промет. Предузетници, иначе, објекте узимају под закуп, док су многи подигли и своје локале и то практично где год да су нашли слободно место. Да се изгради објекат довољан за покретање трговине, угоститељске или какве услужне делатности било је потребно тек мало средстава и грађевинског материјала, док добијање грађевинске дозволе није тражио нико. Бесправно подигнути објекти до 2009-2010. године потпуно су преплавили северну Косовску Митровицу, толико да се тротоарима главних градских улица, нарочито Улице краља Петра првог, од импровизованих тезги, пиљарница, киоска, једва могло проћи.⁶⁷⁸ До наведеног периода централна градска улица личила је више на бувљак него на саобраћајницу, где су се продавале цигарете, конзерве, слаткиши, сокови, прашак за рубље, сапуни, доњи веш, мајице, цинс, итд. Ко није имао могућности да подигне било какво „продајно место“ робу је излагао на поклопцима мотора паркираних аутомобила, картонским кутијама, или, пак, на самом тротоару.

До 2012-2013. године подизање нелегалних економских објеката значајно се смањило, мада у условима непостојања извршних власти које би бесправну градњу спречиле оно није престало.⁶⁷⁹ После великих напора, и упркос отпору продаваца, комунална општинска служба успела је да из главне градске улице уклони већи број тезги и импровизованих продајних места, пре свега оних подигнутих од лакшег материјала, међутим продаја и препродаја свега и свачега и даље је остала извор прихода за велики број Митровчана. Да би зарадили неки динар поједини становници града, без обзира на временске прилике, наставили су са свакодневном продајом разноврне робе по тротоарима, и то углавном у јутарњим и преподневним сатима, најкасније до средине дана. Продаја се обавља углавном у Улици краља Петра првог,

⁶⁷⁸ Број ових објеката 2010. године кретао се и до 300. Б. Радомировић, „Град зебње и предизборних обећања“, *Политика*, бр. 34673, год. CVII, 22. мај 2010, 5.

⁶⁷⁹ За време теренског истраживања у летњем периоду 2013. године лично сам био у прилици да у близини зграде у којој сам тада становао свакодневно пролазим поред места где је подизан објекат који ће послужити у комерцијалне сврхе. На парчету тротоара и мало зелене површине, смештеним између бочних зидова две вишеспратнице, а на самом углу две мање улице, за свега неколико дана изграђена је продавница која је након спајања кабловима на струјну мрежу убрзо почела и да ради.

на потезу од Трга Шумадија ка главном мосту преко Ибра, а међу продавцима се могу наћи и становници околних села, који на тржницу износе поврће, воће, сир, кајмак, чак и козје млеко наточено у пластичне флаше од једног или два литра. У време празничних дана, као што су Бадњи дан и Божић, овде се продају и риба, свеже и печено месо, итд.

Прилика да се наведени производи, као и многи други, купе по нешто нижим ценама Митровчанима се указује суботом, када је у граду пијачни дан. Пијаца се организује на простору удаљеном педесетак метара од главног моста преко Ибра, непосредно уз реку, а у близини кварта *Три солитера*.⁶⁸⁰ Око педесет тезги обично увек ради пуним капацитетом, а продавци који до тезги не стигну своју робу продају дуж тротоара, испред самог улаза на пијацу. У зимском периоду овде се могу наћи туршија, свињска цигерица, очишћени ораси, мед, ракија, као и вунена галантерија, док се независно од сезоне могу купити фабрички и конзервирани прехранбени производи, предмети за домаћинство, кућна хемија, алати, играчке, бижутерија и сијасет других артикала. Осим Митровчана и становника околних села, међу продавцима на пијаци јављају се и Срби из неколико села са подручја јужно од Ибра, пре свега из вучитрнске општине (Гојбуља, Прилужје, и др), којима је, живећи у већинском албанском окружењу, ово практично једина прилика да продајући вишак својих производа зараде нешто пара. Да је продаја за многе једини начин да дођу до преко потребног новца посебно је уочљиво у чињеници да се на простору поред пијаце, на неуређеној површини, организује и бувља пијаца на којој део становника северне Косовске Митровице распродаје старе, половне ствари, делове свог покућства, итд.

Процес трговине у северној Косовској Митровици углавном прати линију етничких односа, па тако Срби купују превасходно код Срба. Исто важи и за Албанце, који у српске делове града готово да и не залазе, одакле следи да куповину обављају или у квартовима насељеним албанским становништвом или у јужном делу града. Од поменутог правила, међутим, код Срба ипак има извесних одступања утолико што у одређеном броју одлазе ради куповине у етнички мешовиту *Бошњачку махалу*, која поред тога што представља стамбену четврт важи и за трговачку зону. У главној

⁶⁸⁰ Пијаца је отворена 2006. године, уз финансијску помоћ УНМИК-а. Отворена је на овој локацији са идејом да на истом месту своје производе продају и Срби из северног дела Косовске Митровице и Албанци из јужног дела, а чиме би дошло до међусобног зближавања. Оваква идеја међународне администрације није уродила плодом јер за продају и куповину на пијаци албанско становништво ипак није показало интересовање. *Multietnička pijaca – u severnoj Mitrovici*, <http://mondo.rs/a25619/Info/Drustvo/Multietnička-pijaca-u-severnoj-Mitrovici.html>

улици ове четврти, која од главног моста преко Ибра води до тзв. источног моста, налази се већи број продавница и трговинских радњи, већином у власништву Албанаца, а у којима су цене многих производа ниже у односу на цене у радњама у српским деловима северне Косовске Митровице. Јефтинија роба представља у ствари главни разлог због којег Срби долазе у овај део града, где у албанским продавницама купују различите артикле, од којих највише ствари за домаћинство, одећу и обућу. Одећа је најинтересантнија младима, нарочито од 2013. године када је овде отворена робна кућа једне од веома популарних марки (*Zara*), подједнако омиљене како код девојака, тако и код младића. У Бошњачку махалу, пре свега због нижих цена појединих производа из свакодневне потрошачке корпе, долазе и српски трговци који купљену робу препродају у својим продавницама у деловима града са већинским Србима. Од Албанаца се откупљују флаширана вода, сокови, газирана пића, цигарете, воће, поврће, као и још много тога.⁶⁸¹ У време рамазанског поста увек су актуелне и тзв. *рамазанке*, тј. врста хлеба, боље речено погаче, које српски трговци наручују из неколико албанских пекара да би их продавали својим суграђанима Бошњацима, али и самим Србима, међу којима је много оних код којих је овај специјалитет такође на цени. Средство плаћања у Бошњачкој махали је евро, али у настојању да привуку што више српских муштерија Албанци своју робу радо продају и за динаре.

Роба у Бошњачку махалу стиже претежно из јужног, албанског дела Косовске Митровице. У овом делу града, одмах пошто се тзв. источним мостом пређе Ибар, налазе се тржни центри *ETC* и *Emona City*, у којима се бројни производи такође продају по ценама нижим у односу на цене у српским трговинама северно од реке. Реч је о новим објектима, подигнутим по узору на савремене тржне центре који се могу срести и у многим градовима централне Србије (налик на *Mercator*, *Vero*, *Tempo*, *Metro Cash & Carry*, и сл), а у којима се може наћи огроман избор артикала, почевши од прехране па све до гардеробе, покућства и технике. Већина прехранбеног асортимана, укључујући сокове и пића, долази са тржишта земаља бивше СФРЈ, па се, тако, и у једном и у другом центру нуде производи компанија са одавно познатом

⁶⁸¹ Флаширана вода, сокови, газирана пића и цигарете великим делом воде порекло из централне Србије. Газирана пића као што су *Coca-Cola* и *Fanta*, или флаширана вода *Rosa*, стижу из фабрике *Coca-Cola HBC Srbija*, са седиштем у Земуну, која је и званични дистрибутер ових производа у више земаља региона, укључујући и подручје Косова и Метохије. Наведени напаци пласирају се и на косовско тржиште, што је уочљиво по етикетама које су на пластичним боцама исписане на албанском језику. У Бошњачкој махали може се купити и роба намењена српском тржишту, коју, да би је лакше продали својим сународницима, трговци Срби углавном и купују. Од овога има изузетака, па није неуобичајено да се у неким продавницама у делу северне Косовске Митровице са српском већином нађу и производи са називом и декларацијом на албанском језику (нпр. *Rosa voda*, односно *Ujë Rosa*).

југословенском традицијом, као што су *Fructal* и *Radenska* из Словеније, *Podravka*, *Josip Kraš*, *Gavrilović* из Хрватске, *Soko Štark*, *Bambi*, *Carnex*, *Takovo* из Србије, итд. У понуди се може наћи и косовска роба, међу којом више врста флашираних вода, вина, кафа, меда, чајева, слаткиша, и др, а пре свих вероватно најпознатији производ са овог подручја – *Pečko pivo*, или *Birra Peja* како се овај артикал после 1999. године и доласка пећке пиваре у албанске руке званично зове.

Услед наведеног, тржни центри *ETC* и *Emona City* привлачни су управо и становницима северне Косовске Митровице, који их у једном броју посећују с времена на време, обично ради већих, породичних куповина. С обзиром на то да „атрактивних“ објеката те величине и са тако разноврсном робном понудом у северном делу града нема, неки Митровчани у ове центре одлазе и због „разоноде“, ради „провођења слободног времена“, куповине „понеке ситнице“, и сл. Већина Срба, међутим, тамо ипак не иде, или није чак никада ни била, делом због страха од албанског окружења, али највише због супротстављања томе да свој новац трошењем у овим објектима „оставља Шиптарима“. Многи сматрају да тржни центри *ETC* и *Emona City* нису случајно подигнути у непосредној близини моста који повезује два дела града, већ да је то урађено са смишљеном намером да се од Срба узме што више пара, и да се тако, економским путем, албанска позиција ојача у односу на српску, чиме би се мало по мало извршио и „продор на север“. У складу са тим, објашњава се и понашање Албанаца запослених у овим центрима, које се описује као „коректно“, „љубазно“, „предусретљиво“, али увек само са једним циљем, а то је да се привуче што више муштерија.

Пословање тржних центара *ETC* и *Emona City* свакако има утицаја на промет у српским трговинама у северној Косовској Митровици, смањујући га за онолико колико становници овог дела града у наведеним објектима троше свој новац. У исто време, оно говори и о замаху предузетништва међу Албанцима, које на градском подручју јужно од Ибра у послератном периоду, нарочито после самопроглашења косовске независности 2008. године, добија на све већој динамичности. Ово је видљиво готово свуда у јужној Косовској Митровици, где се у многим улицама, нарочито у градском језгру, продавнице са различитом врстом робе, као и разне фирме, угоститељске и услужне радње, дословно нижу једна за другом. Обрт новца уочљив је посебно у грађевинарству, чија се производња огледа у великом броју новоподигнутих зграда, у којима се хиљаде квадратних метара стамбеног и пословног простора свакодневно нуди на продају. Грађевинска оператива запослена је и на

уређењу саобраћајница и градске инфраструктуре, захваљујући чему јужна Косовска Митровица већ годинама уназад личи на право градилиште на којем ничу вишеспратнице, булевари, тргови, паркови, итд. У поређењу са оваквом сликом, ситуација у северном делу града делује знатно инертније, суморније. Чим се из правца јужне стране преко главног или тзв. источног моста пређе Ибар оно што прво упада у очи јесте да све одједном „успорава“. Разлог томе лежи вероватно у мањку простора, мањем интензитету економских активности, али и у мањем броју људи. Утисак својеврсне чамотиње појачавају оронуте улице, са испуцалим и искрпљеним асфалтом, који на већини саобраћајница сигурно није мењан још од периода пре рата 1999. године, и са тротоарима који се од непрописно паркираних аутомобила практично и не виде. Ни фасаде већине зграда нису у ништа бољем стању, будући да су од времена потамнеле, док су на много места и потпуно пропале. Суморну слику употпуњују и остаци десетина албанских кућа срушених и спаљених за време рата или после њега, који се и даље, нетакнути, на више локација у овом делу града налазе (у Бошњачкој махали, Улици Рударске чете, итд.).

У односу на јужну Косовску Митровицу, грађевинарство је у северном делу града доста дуго тапкало у месту, тако да годинама није подигнута готово ниједна већа зграда у комерцијалне сврхе, што значи са простором намењеним тржишној продаји. Потреба за стамбеним објектима надомешћивана је углавном индивидуалном бесправном градњом, услед чега су, у крајње неконтролисаним условима, на бројним зградама дограђивани станови, у тој мери да су на вишеспратницама дуж многих, па и централних улица без икаквих дозвола ницали читави спратови. До 2010. године, према незваничним проценама, на овакав начин на целом подручју северне Косовске Митровице подигнуто је око хиљаду станова, али и кућа.⁶⁸² Са друге стране, уз помоћ инвестиција из Београда, од 2006. године изграђено је више стамбених зграда, углавном у Бошњачкој махали, у којима су на употребу додељивани станови лицима расељеним са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра. Са производњом намењеној продаји, грађевински сектор живнуће тек након тога, када ће неколико инвеститора почети да зида вишеспратнице са становима који ће се наћи на тржишту. До краја 2014. године подигнут је цео један стамбени блок, са више зграда, међутим продаја некретнина неће ићи ни приближно онако како су се инвеститори надали. Многи станови остали су све до данас неусељени, иако се у понуди могу наћи већ по

⁶⁸² Б. Радомировић, „Град зебње и предизборних обећања“.

цени од 450 до 500 евра за квадратни метар. Разлог слабе потражње могуће је тражити у недостатку новца међу потенцијалним купцима, али свакако и у томе што у условима политичке нестабилности и институционално-правне несигурности многи не желе да улажу у некретнине и да тако ризикују губитак веће количине новца.

Област у којој у северној Косовској Митровици никада не недостаје потражње представља угоститељство, у оквиру којег послује на десетине објеката, почевши од буреџиница, ћевапџиница, преко кафана, кафића, све до ресторана. Овоме треба додати и пар ноћних клубова, као и потпуно нову дискотеку, под називом *Exclusive*, отворену 2014. године. Међу наведеним објектима бројчано доминирају кафићи, којих је највише у две-три централне градске улице, нарочито у Улици краља Петра првог где су најзгуснутији на потезу између Трга Шумадија и главног моста преко Ибра. Један од најпознатијих кафића несумњиво је *Dolce Vita*, који се налази у непосредној близини моста, одмах када се спуштајући из Улице краља Петра првог скрене десно, у Колашинску улицу. У башти овог кафића, посебно у пролеће и лето, окупљају се бројни Митровчани, пре свега млади, који у међусобном разговору и уз кафу или чашицу пића имају прилику да посматрају све оно што се догађа на мосту и око њега, односно на „најкритичнијој тачки“ у читавом граду. Бројем гостију у наведеном периоду године власници кафића у целој северној Косовској Митровици могу генерално да буду задовољни, имајући у виду посећеност која је свакодневно, још од раних поподневних часова, па све до касно увече, прилично велика. Посећености, мада у затвореним просторима, не мања ни током хладнијих дана, у време јесењих и зимских месеци, на шта сигурно утичу и повољне цене послужења, које су, поређења ради, у односу на цене у централној Србији знатно ниже.⁶⁸³

Места где се троши и где се обрће новац су и кладионице, којих је у северној Косовској Митровици несразмерно много у односу на величину овог града и број његових становника. У неколико главних улица има их практично на сваких стотинак метара, и за разлику од ситуације у централној Србији, где услуге овог типа нуди неколико главних фирми (*Mozzart, Balkan Bet, Meridian*, итд), овде су присутне и

⁶⁸³ Цене послужења су ниже из разлога што кафићи, као и већина привредних субјеката из приватног сектора, у северној Косовској Митровици послују без плаћања било каквих пореза или дажбина, често и без плаћања основних режија, као што су струја, вода, и сл. У таквој ситуацији, власник једног оваквог објекта целу маржу узима за себе, одвајајући од ње само проценат потребан да се исплати радно особље и да се уложи у куповину потрошног материјала, одржавање опреме, итд. *Нескафа*, тако, у кафићу *Dolce Vita*, или на неком другом месту, у време мог теренског истраживања коштала је 70-80 динара, док је истовремено за исти напитање у београдским кафићима било потребно платити бар 120 динара. Флаша домаћег пива *Jelen* од 0,5 литара у северној Косовској Митровици износила је стотинак динара, док је у Београду била скупља за око 50%, и сл.

клатионице других назива, које најчешће послују тек са по једним објектом (*Toto Sport, Arena, Brazil, Calcio, Olimpik*, и др). Клатионице се, са циљем брзе зараде, неретко отварају без минималног законског улога, који би гарантовао исплату добитака свим клијентима, због чега није неуобичајено да се услед немогућности измирења дуговања према добитницима оне након неког времена и затворе. У овим објектима запослени су претежно млади, који обично раде без било каквог уговора, дакле „на црно“, што је, уосталом, случај и са већином других привредних делатности – трговином, угоститељством, услугама. То значи да послодавци радницима у приватном сектору углавном не уплаћују доприносе, здравствено и пензионо осигурање, док им плату по правилу исплаћују „на руке“. Примања се за пуно радно време крећу око 25.000 динара, међутим и поред овако ниског износа на поменуте услове многи су принуђени да пристану, имајући у виду да другог посла нема, а да се до зараде мора доћи. Међу лицима запосленим у приватним фирмама налази се и један број радника предузећа из бившег друштвеног сектора, који су после рата 1999. године и заузимања ових предузећа од стране Албанаца у јужном делу Косовске Митровице остали без посла. Њима Република Србија и даље обрачунава радни стаж, уплаћује здравствено и пензионо осигурање, при чему им месечно исплаћује и социјалну помоћ у износу од 11.089 динара, чиме се у односу на лица која раније нису била запослена у друштвеном сектору они налазе донекле у бољем положају.

Практично сви испитаници обухваћени истраживањем, а који су били запослени код приватника, нису били задовољни својим послом и примањима. Свој ангажман углавном су посматрали само као тренутно, привремено решење, изражавајући наду да ће у догледно време ипак успети да нађу „нешто боље“. Описујући своју позицију и разлоге због којих су принуђени да раде за ниску плату неки међу њима саопштавали су следеће:

„Ја, право да вам кажем, радим у једној продавници, примам неку минималну зарату, издржавам од тога породицу. И због тога мене овде ништа не веже. Само тај стан у којем живим. И то је очев стан... Сутра могу да дођем и у Београд да живим јер овај посао ми је ето тако, од данас до сутра... Да имам прави посао, па да ме он веже, не бих ни размишљао, али овако... На хиљаду страна сам се обраћао за посао, у Општини, Болници, нема где нисам, и невезано за моју струку, али нико ми није услишио молбу. Био сам у Заводу неколико пута, и рекао сам им да не бирам посао, нећу улице да чистим, али било шта... И ништа, нико не обраћа пажњу. Свугде где само могао предао сам молбе и нико ништа. Људи запошљавају све своје људе, страначки се људи запошљавају, ако ниси данас у некој странци не можеш да се запослиш. А и да јеси у тој странци опет треба ти нека веза да се запослиш“ (м. рођ. 1982).

„Месечно примаам 15.000 динара. Оно што се каже, на руке. Ништа друго, ни радни стаж, ни ништа. Ја сам примао 200 евра у кладионици, али ништа. Пет година сам само изгубио у кладионици. Ево сад овде четврту годину у трафици како радим, код зета, 15.000 динара примаам и то је то. Радим шест сати дневно, сваки дан, само недељом одмарам. Иначе се не плашим неког рада, сад да кажеш бирам нешто, ово, оно... [...] Али ево, девет година како радим, дан радног стажа немам. Дан, да кажем да сам био у радном односу. Све на црно. Нико ти ништа не плаћа. Да ми није мајке и тате било би зло. Мајка је учитељица у основној школи, а тата је у пензији. Да ми није њих било би стварно зло. [...] Примао сам социјалу неку, од 12.000, међутим сад, ево, баш пре два месеца ми је укинули. Као способан си за рад, мора то да се скине са социјале, нешто муљају, петљају, расправљао сам се са њима, свађао, али шта да радиш, мора да прихватиш то. А примао сам је зато што сам незапослен, и жена што је незапослена, што не поседујем никакву имовину, ето због тога“ (м. рођ. 1986а).

„У локалу где радим примаам 26.000 динара. Плату добијам на руке. Другог посла за сад нема, тако да морам ту да радим. Живим приватно, имам сина и ћерку који студирају и највише ми је због њих... Али кад више не будем могла, отићи ћу. За ове паре увек могу негде да радим. [...] Пре рата радила сам у фабрици *Слога*, доле, у јужном делу Митровице. Фабрика је производила радну опрему, комбинеzone, и тако... После је фабрика пропала, а онда приватизована. Више не постоји. Купио је неки Шиптар и ту направио неки хотел, или ресторан. Остала сам без посла, а од приватизације сам добила 1.500 евра. Нама који смо остали без посла држава и даље обрачунава радни стаж, уплаћује нам доприносе и минималац, месечно 11.000 динара. Од пара које укупно примаам живи се доста тешко. Имамо тек да преживимо. Да ми деца не студирају на буџету било би још теже“ (ж. рођ. 1965).

Да би зарадили, Митровчани се баве и превозом људи, исто тако и транспортом робе. Локалним саобраћајем обухваћене су релације на ширем подручју Косова и Метохије северно од Ибра, као и релације у самој северној Косовској Митровици и њеној непосредној близини идући ка Звечану. Превоз путника, са једне стране, обавља се аутобусима предузећа *Космет-превоз* и *Колашин-превоз*, који саобраћају по установљеном, званичном реду вожње, као и, са друге стране, бројним комбијима и мини-бусевима, који саобраћају произвољно, по слободном или мање-више утврђеном распореду. Аутобуси наведених предузећа возе до свих важнијих места у локалу, као што су Звечан, Зубин Поток, Лепосавић, Лешак, такође и до језера Газиводе, што исто важи и за комбије и мини-бусеве, чији се принцип рада заснива на томе да приватно лице својим возилом у одређено време из северне Косовске Митровице крене ка једном од набројаних одредишта, да би након тога на успутним станицама примао путнике. И овде се, дакле, као и у већини раније поменутих економских активности, све одвија без било какве законске контроле, што нарочито важи за индивидуалне, приватне превознике који услуге превоза врше самоиницијативно и на властиту одговорност. У том смислу, довољно је да се има

одговарајуће, релативно исправно возило, погодно за пријем више путника (најмање 6-7) и њихов транспорт до изабране локације.

Аутопревоз се у условима високе незапослености јавља као вид предузетништва којем многи прибегавају из једноставног разлога што започињање једног таквог посла не захтева висока материјална средства, нити у околностима институционално-правног вакуума подразумева обавезу придржавања било каквих законских прописа. У северној Косовској Митровици ово се односи поготово на аутомобилски, такси превоз, који је у саобраћајним делатностима и најраспрострањенији. Да се започне са пружањем такси услуга потребно је од свега неколико стотина, па до 800, највише 1.000-1.200 евра, колико по казивању самих таксиста изискује куповина „доброг аутомобила“, погодног за обављање ове врсте посла. Реч је превасходно о возилима познатим као *странци*, увезеним из иностранства и старости углавном од 15 до 20 година. Да започне са таксирањем, заправо, може свако ко поседује аутомобил, без обзира на то да ли га је купио са том наменом или га од раније користи као приватно возило. Од других улагања није потребно ништа више изузев новца за гориво и једне ситнице, а то је табла са ознаком *такси* која се ставља на кров аутомобила. Све остало, почевши од такси дозволе, преко техничког прегледа и регистрације возила, па до таксиметра, не представља услов за покретање посла. Најзад, да би се неко бавио таксирањем није потребна чак ни возачка дозвола.

Није познато колико тачно људи таксира у северној Косовској Митровици. Пошто је реч о делатности која се потпуно одвија „на црно“, дакле мимо радног законодавства, што значи и мимо плаћања пореза, не постоји никакав званичан регистар лица која се овим послом баве. Само се на основу појединих процена, и то самих таксиста, претпоставља колико људи градским улицама својим аутомобилима свакодневно превози путнике:

„Можда нас има око... Ето, око двеста. И то, знаш како... Неко од њих, рецимо, ради сат времена, два сата, онда нема га више уопште. Или преко дана не ради, ради ноћу можда два-три сата. [...] Ја мислим да нас је и превише. Јер ипак је ово мали град. Посла би било сигурно више да нас је мање. А искрен да будем, и људи све мање и мање пара имају и мање користе такси“ (м. рођ. 1967).

„Конкуренција је велика. Има нас најмање стотину. То је, ево, што ти могу овако да кажем, да нас је сигурно стотину увек на улици. Е сад, некад је то мање, некад више. Зависи... Нису сви увек на таксију. Ја сам, на пример, родом из Звечана. Али нисам стално ту. Мало сам у Београду, мало овде. У Београду радим у приватној фирми коју ми држи зет. Овде долазим да обиђем мајку и да проведем неко време. Будем како-

кад, некад месец, два, некад и више. Тада таксирам. Зашто да не зарадим нешто ако могу? Ауто сам купио за 500 евра, нерегистрован. Колико сам га платио вратио сам за три-четири месеца, и то заједно са осталим трошковима које сам имао... За то што повремено таксирам за сада сам задовољан како ме служи“ (м. рођ. 1961).

Број таксиста, осим што о њему нема тачних података, очигледно се не може узети ни као сталан, и по свему судећи он варира, а што може да зависи од низа околности. Са таксирањем, наиме, почињу многи, међутим не настављају обавезно сви да се тиме у континуитету баве. Има људи који после неког времена одустану, схвативши да им се превоз путника не исплати, да би првом приликом овај посао поново почели да раде надајући се већем успеху и бољој заради. Такси возе превасходно мушкарци, готово без разлике у односу на године, тако да се за воланом могу наћи једва пунолетни младићи, али и особе у позном животном добу. Многим је ово једини извор зараде, док има и оних којима то доноси додатни приход. У ову другу групу, на пример, убрајају се корисници социјалне помоћи, пензионери, запослени у руднику Трепча који због система „ротације“ чекају на ред да буду радно ангажовани, и сл. Иако су међу таксистима већином Митровчани, или становници оближњег Звечана и неколико околних села, овим послом бави се и један, мада мањи број лица из централне Србије, који услед губитка радног места у Београду, Новом Саду или неком другом граду у условима где је за обезбеђивање егзистенције довољно поседовати само аутомобил долази да ради управо у северну Косовску Митровицу.⁶⁸⁴

Колико се људи бави таксирањем умногоне зависи и од годишњег доба, тачније од школске сезоне, па је на градским улицама од октобра, када на факултетима почиње настава, па до маја и јуна више такси возила него у летњим месецима током којих траје распуст. Академска популација, која броји више хиљада студената, таксистима представља важну клијентелу, нарочито на релацији према Звечану, у којем се налази Факултет уметности, али и у којем један део академаца који студирају на факултетима у северној Косовској Митровици живи у изнајмљеним становима. Генерално, Митровчани такси услуге користе за превоз по граду, и то, како сами таксисти признају, само „ако морају“ или „ако су у журби“, али и за превоз

⁶⁸⁴ Свој први сусрет са такси превозницима имао сам управо са човеком из Новог Сада (м. рођ. 1967), који је након што је остао без посла дошао у северну Косовску Митровицу да би живео од таксирања. У овом граду налазио се већ неколико година, станујући са супругом у изнајмљеном стану. Посао је свакодневно, од раних јутарњих, па до поподневних часова обављао возећи аутомобил старости око двадесет година, са новосадским регистарским таблицама.

до оближњих места, пре свега до Звечана, такође и до околних села као што су Грабовац, Србовац, Житковац, Жеровница, етнички мешовито село Суви До, итд. По договору, вожње се врше и на ширем подручју севера Косова и Метохије (до Лепосавића, Зубиног Потока), па све до појединих градова у централној Србији, попут Рашке, и сл. Превоз се обавља и на територији јужно од Ибра, углавном до српских енклава, мада у том случају искључиво са косовским таблицама и без *такси* ознака на крову аутомобила, које би, као нелегалне, могле да проузрокују заустављање од стране КПС-а и изрицање новчане казне.

Цене такси услуга варирају, а с обзиром на то да нема таксиметра оне се одређују у складу са дужином релације. У периоду од почетка 2012. до краја 2014. године свака вожња по граду коштала је 80 динара, исто као и вожња у једном правцу на релацији између северне Косовске Митровице и Звечана. За превоз до неког мало удаљенијег места, на пример до Лепосавића или Зубиног Потока, цена се већ могла одредити договором, али кретала се обично од 1.000 до 1.200 динара. Око десет евра требало је издвојити и за одлазак до манастира Соколица, надомак Звечана, и повратак назад. Цена ове вожње била је сразмерно виша у односу на цену превоза до удаљенијег Лепосавића или Зубиног Потока, што су таксисти правдали чињеницом да је пут „опасан“ јер води кроз албанско село Бољетин, у чијем се непосредном окружењу поменути манастир налази.

Приход од таксирања најчешће је довољан само за покривање основних егзистенцијалних трошкова. Некада ни за толико. На превозу путника зарађује се онолико колико се времена проведе за воланом, мада ни то не мора да буде услов ако се узме у обзир да количина посла, самим тим и зарада, зависи првенствено од потрошње становништва, односно његових платежних могућности. Према казивању таксиста, дневни приход, када се одбије трошак за гориво, може да буде једва 500 динара, али може да буде и виши, до 1.500-2.000 динара, понекад и преко тога, ако, како кажу, „посао добро крене“. Није реткост да таксисти имају и сталне муштерије којима се одобрава плаћање на почек, па се и из тог разлога може десити да се некада оствари већа добит, а некада мања. Од висине зараде може да зависи и дужина трајања радног времена, па није неуобичајено да поједини таксисти раде свега неколико сати дневно уколико су задовољни износом који су за то време успели да зараде. Колико ће се радити, са друге стране, може да зависи и од тога да ли таксирање представља једини посао или је то додатни ангажман. Лица која се баве само овом делатношћу и којима је она главни извор прихода обично су на

располагању муштеријама у дужини трајања пуног радног времена, што значи осам-девет сати дневно, а понекад и више од тога.

У целини гледано, послом који обављају таксисти у северној Косовској Митровици нису задовољни. Већином су сагласни са тиме да је у питању само делатност која представља принудно решење, с обзиром на то да другог посла немају и да је то једини начин да до средстава за живот дођу. При том, ризици са којима се свакодневно сусрећу веома су бројни, почевши од тога да се многа лица превозом путника баве без било каквог осигурања, што представља отежавајућу околност у случају каквог удеса, повреда, квара на возилу, и сл, приликом чега нема начина да се настала штета надокнади. Овиме су, истовремено, угрожени и путници, будући да је њихова безбедност у саобраћају стално под знаком питања. Све трошкове које имају, без обзира на то чијом кривицом су проузроковани, таксисти дакле покривају искључиво из властитог џепа и на уштрб остварене, често недовољне зараде, док терет одговорности за обављање свог посла преузимају само на себе.

Имајући у виду наведено, преживљавање је вероватно најчешћа реч којом таксисти у северној Косовској Митровици описују свој посао и учинак свог рада. Искуства су, истина, различита, свако од таксиста има своју причу, међутим незадовољство сопственим положајем оцена је која се среће код готово свих. „Оно што зарадим“, објашњава таксиста из села Свињаре (м. рођ. 1954), одакле је услед Мартовског погрома 2004. године расељен у Мали Звечан, насеље између северне Косовске Митровице и Звечана, „чисто је да могу да за породицу купим хлеба, млеко, и ако ми се поквари ауто да могу да га одржим, иначе да неки капитал од овога створим не могу“. Слично коментарише и таксиста (м. рођ. 1966) запослен у Трепчи, који је због тога што прима социјалну помоћ био принуђен да пронађе додатни извор прихода: „У Трепчу одлазим да радим кад ме позову, кад буде ротација на три месеца. Посла има повремено, а од минималца не може да се живи. Кад нисам тамо, возим такси, јер другачије не могу да издржавам породицу“.

Чињеница да су превозом путника једино у могућности да обезбеде средства за егзистенцију својих породица таксисте заправо највише погађа, нарочито у ситуацији када у кући имају одраслу децу, која су завршила школе и факултете, а која су и поред тога незапослена. То је разлог због којег таксирањем понекад морају да се баве чак и лица која су у пензији. Да ће се једног дана бавити овим послом, уместо што ће уживати у заслуженој мировини, многи раније нису могли ни да замисле, све док их на то, како кажу, није натерала беспарица. Један од таксиста који у својим

раним шездесетим годинама (м. рођ. 1952) свакодневно превози Митровчане о својој ситуацији испричао је следеће:

„Пензионер сам. Пензија ми је 17.000, цела пензија. Четворо деце имам, мајку стару, болесну, и госпођу. Сви четворо ми завршили школу, ниједно дете ми не ради. Ћерка ми је завршила прошле године факултет, старији син средњу школу, саобраћајни смер, и млађи син саобраћајни смер и ова млађа ћерка економску школу. Супруга не прима пензију и сви смо на тих 17.000. [...] Ја сам морао неки посао да нађем, да радим. За физикалију и година имам и нисам здравственог стања доброг, и онда сам се одлучио овај посао да радим, таксирање. Мада и овде је... Ризик је, цео дан си у возњи. Дванаест сати активно радим, таксирам, од шест до шест да бих прехранио породицу. [...] За дванаест сати колико проводим на улици, шта ми остане? – 10 евра, 15 евра. Мало је то за дванаест сати. Треба ја и да поједем, да попијем. Некад остане зарада, некад и не остане. Зависи и од аута, како ме послужи. Ако имам кварове, морам да платим. Ако сам данас ово зарадио, а морам да дам за поправку, нема онда ништа. Све дам на поправку. Некад будем и на губитку... Од пензије, са овим што на таксију зарадим, то је само преживљавање. Да не идем код другог, да тражим неку помоћ... Зато радим. Али је превише да дванаест сати сваког дана радим“.

Исповести сличне наведеној међу таксистима у северној Косовској Митровици нису неуобичајене. Колико се лица која су у позном добу овим послом бави није познато, али оно што је чињеница јесте да возња таксија многим преостаје као једини начин да поред невеликих пензија до неопходних средстава за живот дођу. Чињеница је, најзад, да таксирање неретко представља једну од опција које преостају управо и младима који су завршили факултете, а који су у недостатку посла у струци и сами принуђени да се у овој делатности зарад обезбеђивања егзистенције окушају.

9. СВАКОДНЕВИЦА У ДИСКУРСУ СРПСКО-АЛБАНСКЕ ПОДЕЛЕ

Од рата 1999. године у дискурсу Срба у северном делу Косовске Митровице свакодневица и свеукупна животна стварност дефинисани су, на првом месту, кроз мање-више уопштавајућу поделу „између нас и њих“. Ово је, према казивањима испитаника, „основа свега“, будући да се конфликт са Албанцима и са тиме повезана неизвесна сутрашњица доживљавају као кључни чиниоци од којих у послератном периоду зависе сви остали аспекти друштвене реалности. Забринутост због међуетничких тензија и могућности избијања сукоба отуда се годинама након рата јавља као појава широко распрострањена међу Србима у северној Косовској Митровици. Ове стрепње оправдавају се чињеницом да су од 1999. године наовамо Албанци са подручја града јужно од Ибра више пута покушали да заузму део града северно од реке, у чему је било и људских жртава. Оправдавају се и тиме да се у близини главног моста, као и у другим деловима северне Косовске Митровице, од поделе града до данашњег дана одиграо велики број инцидената, чији су иницијатори, како се истиче, најчешће били управо Албанци.

9.1. Перцепција Албанаца као идентитетски *других*

Подела „између нас и њих“ код Срба и Албанаца, како је раније поменуто, ослања се на поређење и контраст у односу на *оног другог*, а са циљем да се и поређење и контраст у идентитетском смислу укорене. То подразумева да је етничка идентификација једне стране тесно повезана са негативним идентитетом друге стране, што значи формирање и потврђивање идентитета Срба или Албанаца кроз стварање потпуно различите слике у односу на *оног другог*. Као реторичка, али и ментална средства, поређење и контраст незаобилазни су, дакле, у стварању идентитета и једних и других, због чега су, како експлицитно, тако и имплицитно, они неизоставно присутни и у дискурсу „о нама и њима“ код припадника обе заједнице.⁶⁸⁵ У случају упорног етничког сукоба на Косову и Метохији ово уједно подразумева висок степен стереотипизације, услед чега се у дефинисању сопственог идентитета позитивно самовредновање не остварује само кроз призму супротности у односу на „негативне“

⁶⁸⁵ Н. Здравковић, нав. дело, 152.

аспекте *оног другог*, већ неретко и кроз претеривање, тј. преувеличавање „лоших особина“ противника.⁶⁸⁶

Као *други*, у дискурсу Срба у северној Косовској Митровици Албанци се јављају пре свега као припадници народа другог имена. Термин којим се у том смислу углавном означавају је *Шинтари*. Ова разлика укључује и разлику у језику, коју већина саговорника обухваћених истраживањем наводи заправо као један од главних чинилаца међусобне дистанце Срба и Албанаца. У том смислу, као подразумевајућа узима се чињеница да многи Албанци, нарочито они средње и старије генерације, сасвим добро говоре српски језик, будући да су га до почетка деведесетих година 20. века и распада Југославије у основним и средњим школама учили. Постојање језичке баријере, сходно томе, у дискурсу испитаника обично се тумачи као последица тога што сами Срби нису учили или нису желели да уче албански језик, иако су га као предмет у школама имали, услед чега им је он углавном остао непознат и неразумљив. То се најпре односи на припаднике средњих и старијих генерација, што, опет, не значи да међу њима нема оних који албански језик добро разумеју и говоре. Готово потпуно непознавање језика *оног другог*, како код Срба, тако и код Албанаца, распрострањено је посебно код млађих нараштаја, рођених крајем 20. века и стасалих у раздобљу после рата 1999. године. Ово, као и претходно наведено, разлог је томе што албански језик за већину Срба у северној Косовској Митровици данас представља непознаницу, што у контексту међусобног сукоба има нарочиту тежину, с обзиром на то да у посредном или непосредном контакту са Албанцима нераумевање њиховог језика код српског становништва изазива осећање несигурности. Ово осећање, на пример, а како се то међу испитаницима може чути, објашњава се тиме да због тога „што га не разумеш, никада не можеш да знаш шта ти мисли и да ли ти о глави ради“.

Другачији језик Албанаца Срби у северној Косовској Митровици повезују и са *другачијом* културом овог народа. Ту се, на првом месту, разлика уочава на верском плану, будући да се албанско становништво карактерише као муслиманско, односно нехришћанско. Ово се на листи „параметара“ по којима Албанце виде као другачије од себе уз језик јавља у самом врху код скоро свих испитаника са којима сам током

⁶⁸⁶ Наглашавање „негативних“ особина *оног другог* у идентитетском дискурсу Срба и Албанаца диктирано је у знатној мери *одозго*, од стране интелектуалних и владајућих елита. Тако су, бар када је реч о српској страни, у томе још од краја 19. и почетка 20. века велики допринос, на пример, пружали књижевници из саме Србије, који су Албанце већином представљали као „нецивилизован народ“, као „заостале и зле људе“, наводећи при том „насилно арбанашење Срба“ као чест мотив у својим делима. Р. Ытати, нав. дело, 200, 203.

истраживања разговарао. То, међутим, није значило да је списак елемената по којима се Албанци перципирају као културолошко другачији у исказима испитаника био нарочито дугачак. Напротив. Поред поменутих, он је најчешће садржавао још свега неколико, претежно уопштених ставки, на основу којих се граница између *нас* и *њих* обично дефинисала само у главним цртама. Међу тим ставкама издвајали су се *обичаји, традиција*, и сл. Поједини испитаници, рецимо, наводили су да је за Албанце карактеристична „конзервативна“, „патријархална култура“, због чега су они у односу на Србе „затворенији“, али и „заосталији“. Ово је у неким случајевима узимано и као оправдање за „традиционално резервисане“ односе између Срба и Албанаца, који се као такви смештају још у период много пре рата 1999. године. Наиме, с обзиром на то да су због „разлика у култури“ по различитим питањима једни и други могли имати супротна схватања, што је, у крајњој инстанци, могло да доведе до неразумевања, па и нарушавања међусобно „толерантних и добрих односа“, Срби и Албанци су једни према другима у Косовској Митровици наводно „одувек“ били релативно уздржани. Карактеристични у том смислу, на пример, били су комшијски, суседски односи, који су могли бити веома солидарни, али који због међусобних „разлика“ ипак никада нису били онако добри и дубоки као међу припадницима исте етничке групе. Присећајући се ове дистанце према комшијама Албанцима, поједини испитаници говорили су о својим искуствима, смештеним у осамдесете и деведесете године 20. века:

„Пре деведесет и девете, у стану где су сада ти Вучитрнци били су Шиптари. Градска породица која је културна, образована, васпитавана. Ми смо имали супер однос са њима. Могли су да позвоне, могли смо да позвонимо. Не знам да ли је кева са том женом једном или два пута кафенисала за све те године, али били смо у супер односима. Е сад, из тих неких разлога, нисмо остваривали неки дубљи контакт. Јер ти не знаш какви су им обичаји, гледаш да им не реметиш нешто. Вероватно су и они тако гледали... То је ваљда такав менталитет, без обзира на то што су људи из града. Та жена је увек, рецимо, имала фрку да дође код нас, да случајно није ту ћале. Знаш оно, срамота је... Они су у том фазону, још нису изашли из тих неких окова обичајног права. Колико год да су они генерацијама градска породица, и потпуно на месту што се тиче понашања и облачења, образовања, културе, опет је то обичајно код њих увек преовладало“ (м. рођ. 1970).

„Дружили смо се са њима, али однос према њима никада није био као према комшијама Србима. Ту је била, на пример, једна комшиница, звала се Мердита. Они су у школи као други језик учили српски, а ми шиптарски. Тој Мердита је, рецимо, требало да има мало лепши састав из српског, и онда ту ја њој пишем, и обрнуто, кад мени треба шиптарски, онда она мени пише. [...] Једни друге смо поштовали, кад је Бајрам, Ускрс, и слично. Мој тата је био правник, па кад је требало да се састави неко писаније, нешто званично да се упуту, нека жалба, сви би долазили код њега, и Срби и Албанци, без разлике“... (ж. рођ. 1970).

Културна дистанца у односу према Албанцима условила је код Срба у Косовској Митровици углавном само основно познавање обичаја и навика својих комшија. Доживљај албанских суграђана као другачијих због разлике у језику и култури, међутим, у дискурсу већине саговорника није узиман као предуслов који би сам по себи био довољан да припадници овог народа буду третирани као супарници или непријатељи. Како се из претходно наведених исказа види, Албанци због своје *различитости* на такав начин нису перципирани ни у периоду пре кризних година крајем 20. века, до када их је са Србима у Косовској Митровици повезивао суживот у миру. У контексту послератне свакодневице они се у ставовима испитаника превасходно карактеришу као припадници другог народа, дакле без тога да их то *a priori* квалификује као противнике. Неке од формулација којима се овакав став илуструје су следеће:

„Видим их другачије само због њихове другачије културе, као што бих гледала и било које друге људе, других националности“ (ж. рођ. 1984).

„Они су друге верске и етничке припадности, али немам тенденцију да о њима само на основу тога судим“ (ж. рођ. 1986).

„По мени они нису другачији толико од нас. Разликује нас само верска припадност, језик, можда и неки ставови“ (м. рођ. 1982).

„Они су друге верске и етничке припадности и због тога их не видим као боље или лошије људе. Ко је какав човек не зависи првенствено од тога“ (м. рођ. 1986).

„Ја их не одвајам, нити дискриминишем на било који начин. Они су млада и амбициозна нација, која на веома брз начин добија много у сваком смислу од међународне заједнице што сматрам да је врло негативно и вештачки одрживо“ (м. рођ. 1982а).

„На Шиптаре гледам као на људе другачијег језика и порекла, са различитим животним стилем, али са истим проблемима, истим надањима као и ми“ (ж. рођ. 1988).

„Видим их као потпуно другачије. Не причамо истим језиком, на првом месту. Нисмо исте вере“ (ж. рођ. 1973). – „Не миришемо као они“ (м. рођ. 1978а). – „И мирис, добро (кроз смех)... Због специфичне исхране њихове, они користе маснију храну“ (ж. рођ. 1973).

Иако се *различитост* Албанаца не узима као подразумевајући критеријум за њихову перцепцију као противника, код многих саговорника ипак су присутни ставови у којима се припадници овог народа имплицитно или експлицитно третирају са извесном дозом омаловажавања и подозрења. Поједини испитаници истицали су да

Албанце „никада нису волели“, и то због њихове „некултуре“ или „примитивизма“, односно начина мишљења и понашања који су сматрани „заосталим“, „нецивилизованим“, и сл. Осим тога, албанско становништво се веома често перципира и кроз призму неповерења, које се, како се наводи, према њима почиње да јавља још од прве половине осамдесетих година 20. века, након великих демонстрација у пролеће 1981. Овакав однос обично се објашњава тиме да су Албанци „већ тада нешто хтели“, да су „још тада желели од нас да се одвоје“ због чега су „користили сваку прилику да би своје циљеве остварили“. Осећање неповерења према Албанцима у дискурсу испитаника често се повезује и са осећањем угрожености, с обзиром на исказе по којима су Албанци почевши од наведеног периода све више били склони томе да провоцирају и узнемиравају Србе, чинећи да се они из тог разлога осећају несигурно. Заоштравање међусобних односа последњих година 20. века, затим отворени оружани сукоб за време рата и бомбардовања НАТО, а нарочито догађаји који су после тога уследили, када долази до прогона Срба са Косова и Метохије и покушаја Албанаца да заузму Косовску Митровицу северно од Ибра, осећање угрожености само су додатно интензивирали.

Као народ у који се не може имати поверења, Албанци се у дискурсу испитаника неретко описују као људи који су дволични, притворни, који „једно мисле, а друго раде“. Уобичајено гледиште по овом питању гласи да су Албанци привидно увек љубазни, учтиви, чак и понизни, док у исто време „могу да мисле ко зна шта и да ти желе најгоре“. Поједини испитаници изјављивали су да су некада, још пре рата 1999. године, имали албанске комшије које су им се „јављале, питале за здравље“, и слично, али у чије намере и искреност никада нису могли да буду сигурни. Особине које се блиско овоме приписују Албанцима су лукавост, стрпљење, такође и тактичност, прорачунатост. „Они нису као ми, који увек идемо главом кроз зид“, објашњава испитаник из села Грабовац надомак Косовске Митровице (м. рођ. 1950), који је као технички инжењер радни век провео у Трепчином погону за прераду цинка. Живећи од малена у непосредном албанском окружењу, будући да се у близини села Грабовац налазе албанска села Бољетин, Липа и Жаже, овај саговорник истиче како се Албанци „никада не залећу“ и да ће радије да се притаје и да сачекају прилику када ће оно што желе моћи да остваре. По њему, „кад нема шансу да победи, Шиптар се повлачи, он не води борбу, не игра утакмицу, него јача свој тим док не дође боље време“.

Стрпљење, прорачунатост, и са њима повезану упорност, Албанцима су приписивали и други испитаници. Ове особине као специфичне посебно се посматрају кроз призму њихове улоге у албанском ширењу на рачун српског животног простора. Није нимало ретка теза која се у исказима испитаника овим поводом среће, а по којој се „они неће зауставити само на отимању Косова, него да ће наставити са заузимањем делова Србије све до Лесковца и Ниша“ (ове тврдње обично се поткрепљују „јавном тајном“ да Албанци преко посредника већ увелико купују станове у наведеним градовима). Дотични саговорник из села Грабовац, сматрајући да Албанци и Срби једни поред других у миру треба да живе, али да међу собом не треба да се мешају, јер би, како сматра, српска традиција и обичаји тиме били угрожени („Ако хоћеш да будемо добро, држи ти твоје, а ја ћу моје, јер ако ми уђеш у кућу не могу ја да прихватим твоје; а пошто ми немамо ту снагу да му наметнемо своје или ћемо да бежимо или да се претопимо, као што су се наши претопили“), говорио је о једном „критичном догађају“, када се јавила претња да ће у његово село, које је одувек било српско, почети да се досељава албанско становништво. Подсећајући се тога, овај саговорник желео је да истакне управо прорачунатост као особину карактеристичну за Албанце, у овом случају са циљем територијалне експанзије:

„То је било седамдесетих, осамдесетих година, када су многи наши отишли да раде у Крагујевац, у Заставу, и када су неке куће остале празне. И, сад, један наш, Божо Милутиновић, покумили су га Шиптари, јер им је нешто био учинио... А од тог Шиптара седморо браће било. Божо је најжалост имао само једну ћерку. Он кад је умро, ћерка је остала сама, земљу није имао ко да ради. Његови рођаци ни своју нису радили, камоли њој... [...] Ми овде практикујемо неки обичај да четвртком не радимо... Чува се због поља... Има ту један интересантан податак, да никад наше поље није убио град или нека катастрофа, гром да удари, запали се жито, као што се десило у околним селима. И ови су наши то сматрали да нас Бог чува јер поштујемо те четвртке, када не радимо. И онда сам и ја волео да се држим те традиције и четвртком нисам баш волео да радим, па сам обилазио ово наше, и са тих брда једном приликом видим неко у поље ради... Тројица нас је било... Одемо да видимо ко то ремети те наше обичаје, кад ни понедељком не радимо, а сад си нашао да радиш... Одемо, и све ближе, видимо Шиптарке. По њиви... Звали смо их *љоке*. Тако смо звали те младе Шиптарке, у димијама... Па шарени се то по пољу... А Шиптар седи у хладу, пуши дуван, а раде му деца, унучићи... За њих је то наше поље милина, јер они по тим брдима немају земљу тако лаку за обраду и плодну... Кад смо пришли, он је устао и каже: ‚О добар дан комшија!‘ – Здравом комшија, шта радиш? – ‚Ево, радимо ово кумино‘. – Срећно било! – ‚Греота да седи ова земља батал, ми радимо куми‘. – Ауу, помислим ја, ако остане да ради ту земљу неколико година може да је задржи лако. То вече сам отишао са двојицом својих сарадника код те наше Тане да је питамо шта то она ради. Она нас је једва дочекала: ‚Хајде, добро да сте дошли‘. – Тано бре, дошли смо да те питамо како си то дала земљу да ти раде други? – ‚А коме да дам? Ја немам никога, не могу сама да радим, ови моји ни своје неће да раде и отишли. А нема ко да ми обере орах, нема ко да ми обере јабуку... Кумови су ми се понудили одмах када ми је умро отац. Кумо све

што ти треба, ми смо ти ту. Долазили су једно време да ми раде наполе, да ми помогну, у почетку. Касније нисам више могла да издржим, рекла сам радите кумови земљу, па дајте шта буде да не лежи земља празна'. – Па рек'о, Тано можда ће кумови једног дана да дођу ту Бог те видео, па знаш ли да ће отац да ти се преврће у гробу какав је јуначина и Србенда био? Издржали смо и турско и сада они да нам дођу? Знаш ли да наши нису хтели ни зета да доведу у село, да не покваре обичај? Онај који је имао само ћерку, давао је земљу братанцу да не би довео зета. Јер зет странац поквари обичај, поквари... – ,Знам', каже, ,али шта да радим? А кумови ме и питали'. – Шта те бре питали? – ,Кумо, ти си женска, ти ћеш да се удаш ако да Бог и молим те штета је да ова земља остане нерађена. Понуди ти ту твоју браћу, те твоје око себе, а ако неће нико и ако треба ми ћемо и да купимо'. – Ауу, Тано, зар је могуће да ће то да се деси? Каже: ,Они ме то питали, а ја их питала како је могуће да ви у ово село српско можете да живите?' – Међутим, кумови су одговорили лепо: ,Не секирај се кумо, само се ти лепо удај. Ми ћемо и свадбу да ти направимо. А ми ћемо лако ту. Где ћемо више да живимо горе у Жаже, у оно брдо, онај крш? Нема земље, цабе радиш... Него овде, један ће брат у подрум, двојица браће ће горе на спрат'... – Преко пута куће био поток и воденица... – ,Тамо ћемо за једног брата да направимо кућу, и за другог'... – Нашли су они за седморо браће место око Танине куће, кумовске, од тог Божа, који се покумио са њима. – Ауу, Тано да ли је могуће да ће то да буде? – ,Неће, али једног дана може и да буде. Ко ће од ових наших ту да дође?' – И онда смо ја и Зоран Милутиновић, који се први вратио из Крагујевца, рекли Тани: Тано, молим те од ове године ми ћемо да ти радимо земљу. Макни кумове. Ако остану, пет, шест, десет година, остадоше цело село да нам окупирају. Седморо браће, по седморо деце, четрдесетдевет деце одједном долази у грабовачку школу. Ко то више може да истера? И тако смо јој радили земљу, пребродили смо ту кризу'.

Истрајност у намерама да остваре своје циљеве особина је коју Албанцима испитаници редом приписују. Она се посматра и као један од главних разлога због којег је Србима рат на Косову и Метохији 1999. године био „наметнут“, и због којег су, на крају, у том рату и „изгубили“. С тим у вези неретко се може чути како је то „све било годинама унапред планирано“, да се то није догодило „тек тако, случајно“, и сл. Албанска „победа“, како се сматра, не би међутим била могућа без помоћи међународне заједнице и НАТО бомбардовања, због чега се код готово свих саговорника среће мишљење да је тај рат за Србију био неправедан. Срби на Косову и Метохији виде се у томе као највеће жртве, утолико више што су на том подручју после рата били изложени насиљу и прогону од стране Албанаца, на шта припадници међународних снага у бројним случајевима нису уопште реаговали. У дискурсу испитаника не спори се могућност да је у току рата било злочина и са српске стране, али они се оправдавају тиме да су сигурно били испровоцирани тероризмом Албанаца који су са свиме „први почели“ и који су од Срба, у чијој су држави као равноправни грађани претходно живели, по сваку цену, па и оружаним путем, желели да се одвоје.

Сукоб из 1999. године код Срба се у северној Косовској Митровици третира као чинилац који је пресудно утицао на поремећај српско-албанских односа на Косову

и Метохији. Већина саговорника слаже се са тиме да је за све највећим делом „крива политика“ и да су за рат одговорни *унутрашњи*, на првом месту албански интереси, као и *спољашњи*, страни интереси, пре свих интереси неколико земаља Запада. Поред преовлађујућег становишта по којем су због рата страдали првенствено Срби, међу испитаницима је присутно и мишљење да рат много тога доброг није донео ни бројним Албанцима, пре свега онима из редова тзв. *обичних људи* који су у Косовској Митровици, али и на целом Косову и Метохији, генерацијама у толеранцији поред Срба и припадника других народа живели. Сходно наведеном, доживљај узрока и последица рата од великог је утицаја на перцепцију албанске стране као криве за све оно што се догодило, али и за све оно што се још увек догађа, под чим се подразумевају стални притисци на Србе на Косову и Метохији, како на оне јужно од Ибра, тако и на оне северно од те реке. Овакво схватање неретко је повезано и са снажним емоцијама, посебно код лица која су у рату претрпела директне губитке (која су, на пример, протерана, тј. расељена), због чега у ставовима испитаника нису нимало необичајени искази у којима се према Албанцима, осим неповерења, изражава и непријатељство, понекад и мржња.

„Људе делим на добре и лоше, невезано за националност. Мада од њих постоји страх због свега учињеног 1999. године и не може им се у потпуности веровати“ (ж. рођ. 1976).

„Све што је било моје, а сад је њихово, тако што је одузето, више није то. Хоћу рећи да је непријатељ онај ко руши, убија и прогања моје, а то су они“ (м. рођ. 1980).

„Због њих сам и на Косову избеглица. Они су народ који нам је много зла нанео и много тога отео“ (м. рођ. 1981а).

„Седаманаестог марта 2004. године су покушали да ми убију мајку. Не волим их, али и не мрзим. Живим одувек у њиховом окружењу, обављам трговину код њих, имала сам и, да кажем, другове и другарице Шиптаре, али сада у последњих неколико година више не“ (ж. рођ. 1984а).

„Ја немам разлога да их сматрам да су мање вредни, итд, далеко од тога. Али чињеница је да је више било тих непросвећених људи међу њима, који су живели по селима... [...]Гледам их као нацију која се бори за себе, али која се бори за себе на туђ рачун, на рачун нас Срба. Значи, протерали су нас, гробове су нам порушили... Мој отац и дан-данас пати због тога. [...] Он је рођен у Метохији, а од Шиптара је пребегао на Косово, тако што су бежали главом без обзира, да спасу живу главу. Ништа са собом нису понели. Из Метохије на Косово увек су Шиптари терали Србе и говорили ‚Иди ти у Србију, иди ти у Србију!‘ То је била њихова парола. То је народ који се бори за себе, али на рачун других. На туђој муци. Тако ја њих видим. Значи, грабим, грабим, грабим, али на туђој муци“ (ж. рођ. 1973).

„Раније сам их гледала баш као непријатеље, као некога кога не желим у својој близини. Временом се то полако мења. Учим да после свега живим међу њима. Не генерализујем као пре и свесна сам да лоших људи има и међу њима и међу нама“ (ж. рођ. 1985).

„Њихово верско опредељење је сасвим супротно од онога што наша вера пропагира и начин на који они поштују људска права и спроводе геноцид над српским живљем широм Косова никако не може изазвати ни један други осећај осим презира и непоштовања истих“ (ж. рођ. 1977).

„Осећам велику мржњу према Шиптарима, због лошег искуства са њима“ (м. рођ. 1984).

Док се Албанци због рата и његових последица по српско становништво уопштено посматрају као супротстављена, непријатељска страна, према чијим намерама постоји висок степен неповерења, њима се у дискурсу испитаника ипак приписују и извесне позитивне особине, и то углавном оне за које се сматра да недостају управо Србима, а због којих су они у односу на ове друге наводно у предности. Оно што је карактеристично јесте то да се опажање ових особина смешта обично у контекст индивидуалних, свакодневних односа и искустава са Албанцима, који и сами испитаници третирају као „реалан ниво живота“, на којем се људи могу „боље упознати какви су“. У том смислу, оцена по којој перцепција Албанаца од стране Срба у северној Косовској Митровици подразумева одређени степен амбивалентности не би била погрешна. Са једне стране, чињеница је да је међусобни сукоб условио да се они на колективном, апстрахујућем нивоу доживљавају претежно у негативном кључу, док су, са друге стране, међусобни непосредни или посредни контакти у равни која је далеко конкретнија, „опипљивија“, резултирали тиме да у схватањима испитаника Албанци не буду конотирани само са негативног, већ и са позитивног аспекта.

Неколико је особина које саговорници хвале код Албанаца. Прва би се могла довести у везу са стрпљењем и тактичношћу, које се, како је раније речено, у дискурсу испитаника третирају као својеврсне стратегије албанског експанзионизма у односу на Србе. Као значајна одлика Албанаца, тако, наводи се мудрост, односно способност разликовања „правих, кључних вредности“ од оних које су само „привидне, краткотрајне, лажне“. Испитаници истичу приврженост Албанаца својој традицији, обичајима, патријархалној култури, захваљујући чему се, како сматра, и показало да су од Срба сложнији, истрајнији, на крају и успешнији. И ове се особине, иако извучене из контекста појединачног, непосредног искуства, такође посматрају као

заслужне за генералну ситуацију на Косову и Метохији. Као један од главних резултата привржености патријархалној култури, на првом месту породици и потомству, мада се неретко може чути да се и код Албанаца ствари по овом питању последњих година почињу да мењају и да те привржености и код њих нестаје, често се истиче њихов висок наталитет, захваљујући чему су на овом подручју они и „превагнули“ у односу на Србе. Испитаник из села Грабовац о томе износи један пример из свог личног искуства:

„Много шта можемо да научимо од ових Шиптара. [...] Ту смо имали комшију Радина, преко брда. Ништа није имао. Није помагала њему Албанија. Али је он имао логику. Кад је мом оцу рекао, једном приликом када је овде свраћао да би продужио преко брда у кућу... Тада га је баба питала за супругу: „Како ти је Хајра?“ А он је рекао: „Вала добро, али ће још једно дете да роди“. – Ауу, баба се препала. – „Како Радин, куд ћеш са толиком децом?“, јер је већ имао тринаесторо деце. А и Слободан мој вели „Тешко је време“. То је било негде шездесетих година... А Радин је рекао тада мом оцу Слободану: „Слободан, ја сам сиромаш ђовек, још ако немам децу ја сам проп’о“. Та логика, његова и свих људи вуче напред. И није пропао, а Радин је постао најбогатији човек на Косову и Метохији јер од њега седамдесет породица у Митровици данас живи. И међу тим његовим потомцима има много интелектуалаца, и то правих интелектуалаца који су факултете завршили са знањем неколико језика. Који су ишли у Немачку, Шведску, завршили школе... Вредна, радна деца... Штедна...“

Албанцима се, у позитивном светлу, приписују и особине као што су марљивост и кроткост. Описују се као вредни радници и добри домаћини. Нарочито се истиче њихова умешност у трговини. Испитаници су углавном сагласни са тиме да се у тој делатности Албанци веома добри, далеко бољи од Срба, при чему су, мада се то понекад нерадо спомиње, од Срба у томе и много поштенији. И овде се наводи се да су Албанци стрпљиви, да су пре склони томе да посао дугорочно планирају и да постепено стичу иметак, за разлику од Срба који би „све хтели одмах“. Албанци ће, како се објашњава, увек изаћи у сусрет муштерији не би ли га придобили и задржали, никада га неће преварити или обманути, док се код Срба ту „никада не зна“. Овакво стање ствари двоје испитаника, иначе супружника (ж. рођ. 1973. и м. рођ. 1978а), приказују на следећи начин:

„Кад је у питању трговина, немаш бољих људи од њих. Не можеш да нађеш бољег трговца у свету него што је Шиптар. Они су за то рођени. Кад ти он да реч, он ту реч испуни. То је разлика између Шиптара и нас. Ми кад дамо реч, то је питање да ли ће да се испуни, а кад Шиптар да реч то ће стварно да се испуни“ (м). – „Добро, мало воле и да одглуме. Мало да би испали...“ (ж) – „Али није. Ја знам добро, никада тако није било. Кад ти Шиптар да бесу, то ти је сто посто сигурно. Он ће на своју штету да иде само да ти испуни то што ти је рекао. У томе се разликујемо. Ти кад уђеш у радњу

код Шиптара... Тај јужни део увек је био такав... Кад уђеш и тражиш нешто, ципеле неке на пример... Он ти каже: „Немам ја, али дођи овамо“. Па те ухвати за руку, па те одведе тамо, у десету радњу од њега, код човека који има ципеле“ (м). – „И не мрзи га то да уради“ (ж). – „А ти кад дођеш код Србина, у српску радњу, па питаш „Имаш ципеле?“, а он каже „Нема“, па га ти питаш ко има, а он каже „Немам појма“. Чак и онај до њега да има, он неће да каже... Или ако код Шиптара купиш кило кромпира, он ће на то да ти стави још два кромпира. Да би ти учинио... А кад узмеш код Србина, овај ће гледати да ти са тог што си купио два кромпира скине. У томе се разликујемо“ (м).

Једно од опажања датих у претходном саопштењу није неуобичајено и у исказима других испитаника. Односи се на *дату реч*, које се, како се наводи, за разлику од Срба Албанци веома строго придржавају. То је карактеристика за коју се сматра да им „служи на част“ и због које су пословно „добри за сарадњу“. Ова особина, међутим, у ставовима испитаника често се пресликава и на друге односе, дакле не само на економске. У дискурсу међусобног сукоба она се третира и као један од чинилаца на политичком нивоу, где је, између осталог, умногоме допринео томе да Албанци од Срба „узму Косово“. У том смислу се Албанци доживљавају као страна унутар које, захваљујући „тврдој речи“, владају јаснија, строжија правила, самим тим већа слога и посвећеност заједничком циљу, а Срби као страна на којој због „превртљивости“ и „невере“ нема унутрашње слоге, због чега „свако вуче на своју страну“, гледајући своје уске, личне интересе.

9.2. Албанци у сећањима у контексту свакодневице пре рата 1999. године

Однос према Албанцима као најзначајнијима *другима* доминантан је у идентитетском дискурсу Срба у северној Косовској Митровици. Услед међусобног сукоба и притисака које од рата 1999. године трпе са албанске стране, овај однос у перцепцији испитаника обухвата изразиту дистанцу, прожету осећањима неповерења и угрожености. Доживљај дистанце, као што је раније већ поменуто, није међутим скорашњи и датира још из периода много пре рата 1999. године. Наиме, иако се свакодневица становништва у подељеној Косовској Митровици од рата наовамо одвија у два паралелна света – српском и албанском, у ставовима испитаника присутна је теза по којој раздвајањем града на два дела живот у паралелној свакодневици није зачет, већ само настављен. До деведесетих година двадесетог века, како су ми саговорници саопштавали, Срби и Албанци су се међу собом „мешали, пословали, сретали на улици, па и у одређеној мери дружили, али једни са другима

никада у неке дубље и блискије, пријатељске односе нису улазили“. Ратом 1999. године овакво стање је промењено, и то тако што је постојећа дистанца додатно, штавише драстично увећана. Два паралелна света нашла су се тада један насупрот другоме, али за разлику од раније у отвореном сукобу и са високо подигнутим зидом међусобног неповерења.

Наведена дистанца према Албанцима као *другима* смањује се када се од рата 1999. године крене уназад, у прошлост. Овај период у дискурсу испитаника приказује се кроз призму *сећања на наше*, прво *југословенско*, затим *српско време*, након којег, иницирано ратом, започиње *њихово*, односно *албанско (шиптарско) време*. Рат 1999. године, дакле, јавља се као догађај који у сећањима испитаника представља својеврсни граничник између *нашег* и *њиховог времена*, док су сâма сећања, у којима се у дискурсу српско-албанске поделе поменути догађај узима као кључна прекретница у међусобним односима, нераскидиво повезана са перцепцијом *оних других*, тј. Албанаца, чиме су неодвојива управо од процеса самоидентификације испитаника у постратном, радикално измењеном етничком и социјалном окружењу подељене Косовске Митровице.

9.2.1. Сећање као идентификацијски ресурс

Схватање рата 1999. године као догађаја који у дискурсу испитаника означава прекретницу између *нашег*, југословенског и српског, и *њиховог*, албанског времена, у теоријском смислу може се повезати са становиштем Тодора Куљића, по којем се сећања центрирају преваходно око ратних сукоба, будући да је због могућности емотивне хомогенизације подсећање на рат употребљивије од подсећања на мир. Куљић сматра да су ратови маркантна места чији губитници себе виде као жртве, које траже освету, док се код победника буди осећање поноса. Ова осећања лако се инструментализују услед чега се ратови и након што су реално завршени често настављају да воде у сећањима супротстављених страна, где свака од страна обично има своју верзију прошлости.⁶⁸⁷

Као мисаона слика прошлости сећање је проткано доживљајима стварности која се одиграва *сада*, што значи да је испреплетено потребама садашњости и надама упртих у будућност. Оно је увек усмеравано актуелним друштвеним и културним

⁶⁸⁷ Todor Kuljić, „Rat i sećanje“, у: *Istorija i sećanje – Studije istorijske svesti*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2006, 76.

контекстом, односно припадношћу социјалним групама различите друштвене моћи и утицаја, захваљујући чему се индивидуално памћење моделује у складу са мрежом обичаја, вредности и идеала.⁶⁸⁸ Сећање, другим речима, никада није гола ретроспектива, пуки осврт на неповратну прошлост, него нарочита спона прошлости, садашњости и будућности. Који ће садржаји прошлог, и како, бити уврштени у сећање зависиће од приоритета у садашњици, у којој се прошлост увек актуелизује. Ти приоритети се мењају, па се отуда могу мењати и слике прошлости.⁶⁸⁹

Карактеристично за сећање јесте да оно кроз неодређеност, амнезију, селективно памћење, те казивање и неказивање, престаје да буде двозначно и постаје фиксно,⁶⁹⁰ чиме се претвара у солидне, поуздане и стабилне оцене, које садашњости дају одређени смисао, а којима људи прерађују прошлост да би она за садашњост постала прихватљива.⁶⁹¹ Сећање стога делује у правцу позиционирања идентитета, и то зато што, како тврди Елизабет Тонкин, „појединци могу сматрати да их јавне представе о прошлости или охрабрују или угрожавају, зависно од тога да ли им те представе гарантују идентитет или му негирају значај“.⁶⁹² У наведеном правцу оно делује и због тога што се уобличава кроз афирмацију општепознатих и признатих симбола заједнице, који наводе сваког члана заједнице да их протумачи на скоро идентичан начин и да тако потврди своју припадност колективу, тј. свој колективни идентитет.⁶⁹³ Гледано са аспекта сукоба, у сећањима супротстављених страна исти догађаји интерпретирају се на потпуно различите начине, чиме долази до (ре)конструисања (национално) искључивих памћења,⁶⁹⁴ што је посебно значајно у контексту у коме се доминантан политички дискурс снажно ослања на ауторитет одређених верзија прошлости“.⁶⁹⁵ Тиме сећања не само што обезбеђују снажно упориште у процесу самоиндетификације, већ она могу да стварају и негативан

⁶⁸⁸ Olga Manojlović Pintar, „Istorijska svest i kolektivni identiteti“, у: *Istorija i sećanje – Studije istorijske svesti*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2006, 8.

⁶⁸⁹ Jelena Vasiljević, „Kultura sećanja i medijska narativizacija sukoba u Hrvatskoj“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 3, св. 1, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2008, 248.

⁶⁹⁰ Stef Jansen, „The Violence of Memories: Local narratives of the past after ethnic cleansing in Croatia“, *Rethinking History*, 6 (1), Routledge, London and New York, 2002, 78, 84.

⁶⁹¹ Keya Ganguly, „Migrant Identities: Personal memories and the construction of selfhood“, *Cultural Studies*, 6, Routledge, London and New York, 1992, 45.

⁶⁹² Elizabeth Tonkin, *Narrating our pasts: The social construction of oral history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 10.

⁶⁹³ О. Manojlović Pintar, нав. дело, 8.

⁶⁹⁴ S. Jansen, нав. дело, 78.

⁶⁹⁵ Исто, 84.

идентитет *оног другог*, представљајући га често као злотвора, који стоји насупрот позитивном идентитету *нас* као жртава.⁶⁹⁶

9.2.2. Идентификација Албанаца кроз сећање на *наше*, југословенско и српско време

Дистанца према Албанцима у сећањима испитаника постепено опада гледано од рата 1999. године уназад и све је мања што се иде даље у прошлост. То се нарочито односи на педесете, шездесете, па и седамдесете године 20. века, које старије генерације Митровчана, рођене непосредно пре и после Другог светског рата, памте по својој младости, али и по много чему бољем животу него што је то био случај у каснијем периоду. То је раздобље које се у економском смислу повезује са добрим пословањем рудника Трепча, захваљујући чему је Косовска Митровица не само на Косову и Метохији већ и у целој бившој Југославији имала статус једног од водећих привредних центара. Раздобља када је Трепча радила пуном паром старији испитаници кроз носталгију се сећају као *златног доба*, током којег је град са широм околином у сваком смислу напредовао. Рудник је запошљавао велики број радника, са примањима која су неретко била толика да се једном месечном платом могла издржавати цела породица. Захваљујући високим примањима расла је куповна моћ становништва, самим тим и јавна потрошња, што је поговало замаху и многих других области привреде, између осталог производње разних робних артикала и трговине. Осим тога, посредним или непосредним укључивањем у свој систем производње, сама Трепча давала је директног подстрека бројним предузећима да се такође развијају и да своје пословање базирају на одрживим економским основама.

Услед повољних привредних околности Косовска Митровица у деценијама након Другог светског рата постаје град у који се привучено могућностима проналаска посла слива становништво са разних страна. Захваљујући сталном приливу досељеника, који долазе из свих области Косова и Метохије, Југославије, чак и из иностранства,⁶⁹⁷ Косовску Митровицу у наведеном периоду старији Митровчани памте као град извесне ширине и отворености за свакога ко у њу дође. Она се у сећањима доживљава као средина коју у неколико деценија након Другог светског рата карактерише прожимање различитих друштвених и културних утицаја, са

⁶⁹⁶ Н. Zdravković, нав. дело, 116-117.

⁶⁹⁷ С. Миливојевић, нав. дело, 271.

становништвом које краси грађански, па и космополитски дух. Житеље града, према казивању испитаника, у том раздобљу одликује толеранција, одмереност, кроткост, услед чега се на етничку припадност и није превише полагало рачуна. Економски просперитет, са друге стране, није био једини чинилац који је доприносио стабилним друштвеним односима у Косовској Митровици. На то је по схватању старијих Митровчана умногоме утицала и идеологија братства и јединства коју су прокламовале комунистичке власти, али ништа мање и снажна државна контрола која је сузбијајући сваки вид национализма онемогућавала ширу артикулацију идентитетских дискурсра на етничким основама. Велике заслуге у том смислу приписују се Александру Ранковићу, дугогодишњем министру унутрашњих послова и шефу свих полицијских и тајних служби, који се са својим сарадницима, углавном српске националности, енергично борио против свих оних који су сматрани противницима режима и југословенске државе.

Наведене чиниоце старији Срби у северној Косовској Митровици виде као кључне по српско-албанске односе у граду од педесетих година 20. века до средине друге половине тог столећа. У овом периоду се, по њиховом казивању, није толико гледало на то ко је Србин, а ко Албанац. Људи су имали посао, радили су и били су махом посвећени уобичајеним, свакодневним активностима. Један испитаник (м. рођ. 1952) чак наводи како је до својих позних студентских дана о себи и о својим суграђанима размишљао углавном као о Југословенима, све док се није догодило да га на специјализацији у Прагу, дакле у иностранству, а што сматра парадоксом, прве у дилему нису довеле чехословачке колеге питајући га: „Добро, ти си Југословен, али шта си осим тога?“ Дотични испитаник додаје да тек од тада себе идентификује и као Србина, а део својих суграђана у Косовској Митровици, које све чешће почиње да гледа кроз призму *других*, као Албанце, односно Шиптаре. На релативно низак интензитет доживљаја међусобних разлика утицао је и систем школства на Косову и Метохији, који је налагао да албанска деца у школама уче српски, а српска деца албански језик. Захваљујући томе свакодневна комуникација била је знатно олакшана, и поред чињенице да је у међусобном споразумевању коришћен претежно српски језик, будући да су га Албанци већином добро савлађивали, за разлику од Срба који су албанским језиком овладавали далеко слабије, најчешће само онолико колико им је било потребно.

Непосредно споразумевање на истом језику условило је да представе Албанаца до средине друге половине 20. века у сећањима Срба у северној Косовској

Митровици буду нераскидиво повезане превасходно са различитим облицима неформалних свакодневних пракси. У том контексту Албанци се јављају као комшије, познаници, колеге, трговци код којих се одлази у куповину, у појединим случајевима као другови, пријатељи, и сл. Као неформална друштвена институција свакодневног успостављања и одржавања међусобних контаката у сећањима испитаника наводи се и *корзо*, који је доста дуго, без разлике, подједнако окупљао како Србе, тако и Албанце. Старијим Митровчанима памћење на корзо сеже све до педесетих година 20. века, до времена када су као средњошколци, чак и као основци, и сами почели њиме да пролазе. Тзв. *старо корзо* тада се протезало на подручју града јужно од Ибра, на потезу од реке Љуште па до локалитета под називом Баир (Брдо), где су биле зграде Гимназије, Економске школе и касарне. Корзо се касније шири непосредно до главног моста преко Ибра и до те тачке протезаће се све до почетка осамдесетих година 20. века. На *итрафту*, односно корзо, до тог периода излазило се сваки дан, током целе године. Лети се излазило са првим сумраком, након чега је људи на шеталишту могло бити све до 23 сата. Једна испитаница (ж. рођ. 1942) сећа се да је за време својих гимназијских дана, између 1957. и 1961. године, на корзо излазила једном недељно, када су у згради Гимназије приређиване игранке за ученике. Тада би пре игранке, која је обично трајала од 18 до 20 часова, са својим друштвом из разреда „на корзоу правила два-три круга“, да би исто учинила и након што се игранка заврши. Како наводи, ту су се могли срести и Срби и Албанци, као уосталом и припадници других етничких група који су у Косовској Митровици живели. Томе „ко је шта“ није се том приликом придавао већи значај, као што неће све до краја наредне деценије.

На корзоу су се међу Албанцима могли видети само мушкарци, док је међу Србима било и жена, што испитаници образлажу строжијим патријархалним правилима понашања код албанског становништва у односу на српско. Генерацијски гледано, и код једних и код других били су заступљени припадници свих узраста, од средњошколаца до особа у позном, старијем добу. Већина је излазак на корзо користила за шетњу, дружење и разговор. Међу младима могло је доћи и до склапања нових познанстава, иако су се на почетку поменутог периода, дакле од педесетих година 20. века, средњошколци приликом изласка на корзо углавном држали већ постојећих другарстава, још раније успостављених у својим одељењима. Како није било албанских девојака, са друге стране, није било немогуће, мада то није био ни чест случај, да на корзоу дође до сусрета и упознавања младе Српкиње и младог Албанца. Тако нешто објашњава се наведеном чињеницом да у друштвеним односима

етничка припадност није имала кључну улогу, али и тиме да међу Србима и Албанцима у поменутом раздобљу није било израженог неповерења, непријатељства, камоли сукоба. Ово последње се у сећањима старијих Срба у северној Косовској Митровици данас заправо најчешће и спомиње као најважнија одлика српско-албанских односа од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века. Суживот без тензија, наиме, доживљава се као највећа вредност свакодневице становника града током тих неколико деценија. Са тим у везу доводи се и безбедносна ситуација за коју се истиче да је у Косовској Митровици тада била углавном на високом нивоу. „Са Шиптарима се нисмо превише мешали, али смо се ипак поштовали“, саопштава тим поводом један од испитаника (м. рођ. 1937). – „На улици смо се сретали, јављали једни другима, међу собом разговарали. И нико никога није дирао. Могао си да се у сред ноћи нађеш било где у граду, да седиш на мосту, где год хоћеш, и да ти ништа не буде“.

Сенка над суживотом у миру и толеранцији почеће да се надвија почетком осамдесетих година 20. века, тачније од пролећа 1981. године када су на Косову и Метохији организоване велике албанске демонстрације. Са тиме да су ови догађаји означили увод у постепено погоршавање српско-албанских односа сагласни су сви старији саговорници, који се као људи у својим тада зрелим годинама демонстрација веома добро сећају. По некима, извесне промене почињу да се осећају још 1968. године, будући да су, како се истиче, „Шиптари већ тада нешто тражили“. Албанске захтеве који се од тог периода све гласније чују у јавности поједини испитаници доводе у везу са сменом Александра Ранковића 1966. године, након чије владавине строга полицијска контрола на Косову и Метохији почиње да попушта. Демонстрација из 1981. године сећају се и припадници средњих генерација Срба из Косовске Митровице, који су тада као деца похађали основну школу. Испитаница (ж. рођ. 1973) која је те године завршавала први разред памти да је „у Титово време било све у реду и да није било никаквих проблема. Онда су, након његове смрти, кренули први инциденти“. Тадашња ученица другог разреда (ж. рођ. 1972), која је становала у згради у непосредној близини главног моста преко Ибра, на данашњем Тргу браће Милић у северном делу града, сећа се да су албанске демонстрације 1981. године код њених родитеља изазвале забринутост и велику узнемиреност. То је био први пут да су јој отац и мајка забранили да излази из стана из страха да јој се нешто не догоди. Тада је, такође први пут, чула да се „нешто дешава“ и да постоје „тамо неки Шиптари који се због нечега буне и који нешто хоће“.

Осим пораста неповерења према Албанцима, након демонстрација 1981. године међу Србима у Косовској Митровици долази и до снажења осећања угрожености као мањинског становништва у граду. „Онда се почело са провокацијама, нападима“, присећа се тих дана испитаник рођен 1937. године. „Сећам се једног Србина“, наставља, „кога је убила група Шиптара. Били су то неки младићи, после су се возали колима и прослављали то што су урадили“. Нелагоде услед непријатељства које су у периоду после демонстрација све чешће осећали од стране Албанаца памте и тадашњи основци и средњошколци. Испитаница (ж. рођ. 1974) која је крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века до Гимназије која се налазила у делу града јужно од Ибра свакодневно путовала аутобусом сећа се понашања албанских дечака, за које каже да су их родитељи од малена учили да не воле Србе. У аутобусу, како наводи, знало је да се деси да јој се млади Албанци ругају, да је штимају, отимају ствари, и сл. Још једна испитаница (ж. рођ. 1974а), која је у исто време такође похађала Гимназију, присећа се одлазака у школу и повратака из ње, када није било нимало неуобичајено да на улици у јужном делу града буде изложена добацивањима албанских младића. До школе и назад ишла је пешице, а како је становала у делу града северно од Ибра, који су великим делом настањивали управо Срби, приликом повратка кући неретко се кретала убрзаним ходом, док би понекад чак и потрчала. Када би стигла до главног моста преко реке и након што би преко моста прешла осећала би се, како наглашава, много безбедније.

Осећање угрожености од стране Албанаца међу Србима у Косовској Митровици постајало је све присутније. „До краја осамдесетих година“, саопштава већ цитирани испитаник (м. рођ. 1937), „Шиптари су се били толико осилили, да малтене ниси ни смео да кажеш да си Србин“. Пораст наведеног осећања неминовно се одразио и на свакодневну праксу, у којој долази до извесних промена. Једна од њих била је да су Срби престали да излазе на поменути корзо, који се налазио у делу града јужно од Ибра, са већинским албанским становништвом. То је довело до тога да после демонстрација 1981. године „своју“ *итрафту* Срби преместе у део града северно од реке где су процентуално били насељени у већем броју. Корзо је од тада Улицом маршала Тита (сада Улица краља Петра првог) ишао од главног моста преко Ибра до данашњег Трга Шумадија, а онда је наведеном улицом продужавао даље, ка кафани *Полет*. Поред Срба, међутим, на нови корзо почињу да излазе и Албанци, како они који су живели у делу града северно од Ибра, тако и они који су долазили са подручја града јужно од реке. Разлика у односу на понашање на корзоу на старој локацији била

је у томе што се шетња сада одвијала пре свега на тротоарима, с тим да су Срби ишли једном страном, а Албанци другом страном улице. Оваква подела, додуше, није била строга. До међусобног мешања углавном није долазило, али није било немогуће да се догоди да неко од Албанаца пређе на српску страну и обрнуто.⁶⁹⁸

Подвојеност између Срба и Албанаца исказана на корзоу до краја осамдесетих и почетка деведесетих година 20. века пресликаће се у Косовској Митровици на многе друге аспекте друштвеног живота. То ће се посебно одразити у школству, које је још од студентских протеста 1968. и оснивања албанског универзитета у Приштини 1970. године представљало једно од кључних места спотицања у српско-албанским односима на целом Косову и Метохији. Непремостиво поље раздора школство ће постати услед уставних измена 1989. године и укидања аутономије образовања у покрајини, чиме се предвиђало да ће албански ученици и студенти морати да се едукују према наставном програму јединственом за целу Србију, а не према програму који су до тада, сходно уставним овлашћењима из 1974. године, прописивале покрајинске власти у Приштини. Ово је међу Албанцима изазвало велико незадовољство, због чега долази до протеста и одбијања албанских наставника и професора да раде по новом програму, што је резултирало тиме да су убрзо остали без посла, док су албански ученици и студенти престали да се школују у оквиру образовних установа Републике Србије.

Превирања у систему школства у Косовској Митровици данас се још увек добро сећа бивша директорка Гимназије (ж. рођ. 1940), која се на том месту налазила од 1987. до 2003. године. Период од доласка на ту функцију до одласка албанских наставника и ученика из школе памти као веома критичан, описујући своје напоре да у тих неколико година наставу и ред у Гимназији одржи на одговарајућем нивоу као изузетно тешке и готово надљудске. У то време школа је имала 34 албанска, 12 српских и једно турско одељење, са око стотину наставника, међу којима око 40 Срба и око 60 Албанаца. Настава се за српске ђаке одвијала на српском, а за албанске ђаке на албанском језику, уз употребу уџбеника који су такође били двојезични. Поред ученика из Косовске Митровице Гимназију су похађали и ђаци из других места, па их је, по речима бивше директорке, било из Србице, удаљене тридесетак километара од града, Зубиног Потока, итд. Као што је то свуда у школама на Косову и Метохији био

⁶⁹⁸ Више о корзоу као *градском шеталишту*, односно институцији „сусретања“ Срба и Албанаца на Косову и Метохији, сагледаном кроз анализу главних структурних елемената и процеса трансформације у 20. веку, видети у: Maja Stojković, *Korzo u Prištini (1930-1999. godine)*, diplomski rad, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2010.

случај, управа и административна служба и у Гимназији одређивани су по етничком кључу: док је на месту директора био Србин заменик директора био је Албанац, и обрнуто. Слично је важило и за позиције секретара школе, благајника, педагога, где се гледало да оне међу Србима и Албанцима буду равномерно распоређене. Једна од важних функција коју је током социјалистичког периода заузимао неко од наставника школе била је функција партијског секретара. То је у Гимназији, како бивша директорка наводи, у њено време, пре него што су Албанци из школе отишли, била наставница албанске националности.

Иако са паралелним образовањем на Косову и Метохији Албанци почињу од 1991/1992. године, раздвајање наставног процеса у самим школама започиње знатно раније. Још 1987, по речима бивше директорке, у многим школама албански наставници већ су се одвојили од српских колега: „Посебно су држали седнице Шиптари, посебно Срби. Шиптари су имали свог заменика директора са којим су држали те седнице, а Срби свог директора“. Гимназија у Косовској Митровици, међутим, била је једна од ретких школа у којој до таквог одвајања дуго није дошло. Она је била и једна од последњих просветних установа на целом Косову и Метохији коју ће албански наставници и ученици напустити. То, са друге стране, није значило да су Албанци у међувремену били посвећени искључиво настави. Напротив. Према казивању бивше директорке, већина албанских наставника „све је радила само децу није подучавала“. Од 1989. године они отворено одбијају да држе наставу по плану и програму државе Србије, поготово по плану и програму за предмете из области друштвених наука, као што су историја и географија. И сами албански ученици показивали су отпор према појединим предметима, нарочито према српском језику који су одбијали да уче, због чега су и предавачи често имали великих проблема. Поред наведеног, Албанци су организовали и различите активности у циљу додатног вршења притиска на школу као институцију Републике Србије. Једна од њих одиграла се након што је 20. фебруара 1989. године око 1.300 албанских рудара започело штрајк глађу у руднику Трепча, исказујући протест против најављеног изгласавања уставних промена у српском парламенту. Албански наставници тада су се у знак подршке рударском штрајку у фискултурној сали школе затворили са ученицима, међу којима је, како се наглашавало, било и деце рудара. Бивша директорка Гимназије тог догађаја сећа се као исценираног:

„Ушла сам у салу, а они су скандирали ‚Косово републик, Косово републик!‘ Деца су узвикивала ‚Тамо су нам родитељи!‘ Окренем се и одем, па се за десет минута вратим, као заборавила сам нешто. А они сви певају и играју. То су радили и по учионицама. Уђем да видим шта раде – они плачу. Изађем, кад већ после десет минута они коло воде и смеју се.“

Као исценираног догађаја, са превасходно политичком позадином, бивша директорка Гимназије сећа се и наводног тровања албанских ученика у марту 1990. године, којим су Албанци, како сматра, у јавности хтели да створе слику да Срби албанску децу у школи угњетавају. Као и претходно наведени, ни овај догађај није се одиграо само у косовскомитровичкој Гимназији, већ и у другим школама, и то не само у Косовској Митровици, него и у осталим градовима на Косову и Метохији.⁶⁹⁹ То је чињеница коју бивша директорка додаје у прилог становишту да је све било намештено, режирано:

„Када је почело тровање широм Космета, не само у нашој школи, они су прихватили и глумили то тровање. Као Срби у учионице пуне гас и трују шиптарску децу... То су причали. А једно одељење шиптарско, једно српско. Како може у ходнику, у једној истој, заједничкој школи, да се отрујем ја, а ви не? Па онда, рецимо, вичу: ‚Зовите хитну помоћ!‘ Довуку ту децу, Шиптарке, силом их убаце у кола, укључе сирене, па их као возе у болницу на лечење“.

Један од видова албанских притисака на школу било је и прекобројно уписивање албанских ученика. Уместо тридесетак ђака, колико су по закону могла да имају, одељења нарастају до педесетак, чак и шездесетак ученика, тако да Гимназија у једном моменту броји преко 1.400 албанских средњошколаца.⁷⁰⁰ Услед све присутнијих тензија и међу самим ђацима, које су могле довести и до инцидената, школске 1989/1990. године директорка доноси одлуку да се настава за српску и албанску децу раздвоји, па ће се она одвијати тако што ће српска одељења часове имати у преподневној, а албанска у послеподневној смени. На такав начин наставни процес ће тећи до краја наредне школске године, након чега Гимназију албански наставници и ученици напуштају. У раду седница одељенских и наставничких већа

⁶⁹⁹ Позивајући се на албанске тврдње, Дениса Костовић наводи да је на пролеће 1990. године око 4.000 младих Албанаца, претежно средњошколки узраста од 15 до 19 година, са дијагнозом тровања примљено у болнице и домове здравља широм Косова и Метохије. D. Kostovicova, нав. дело, 76.

⁷⁰⁰ Прекобројни упис албанских ђака одвијао се тако што су мимо уписаних ученика на часове почела да долазе и деца која у школској евиденцији нису била. Бивша директорка томе се оштро противила: „Месец дана непрекидно истерујемо те ученике. Одем после првог часа и истерујем, истерујем... Пре подне ја, после подне заједно са замеником Шиптаром. Само што их истерамо, они се поново врате. И онда ови из Покрајине кажу: ‚Упишите их!‘ И ми цепамо старе дневнике, отварамо нове и упишемо их све“.

српски и албански наставници до тог тренутка учествоваће заједно, захваљујући само томе, како бивша директорка наводи, што је као руководилац школе избегавала да се на тим састанцима разговара о било чему другом осим о настави и спровођењу наставног плана и програма. „Много сам водила рачуна“, каже, „да им не дам повода који би могли да искористе у политичке сврхе. Иначе би ме и за ситницу ухватили и осудили. То им је била тежња. Да изазову“.

„Само их је политика занимала“, речи су којима бивша директорка Гимназије на најкраћи начин описује однос албанских наставника према раду у школи током неколико година до 1991. Својих колега Албанаца сећа се највише по томе, а много мање по професионалном ангажману у образовању албанских ученика. Нарочито се сећа напетости која је због тога између српских и албанских наставника у школи владала, а где је било довољно да само једна, недовољно промишљена реч ионако крхко стање равнотеже наруши:

„Са њима је морало да се игра на танке жице. Пазила сам да ниједну политичку реч не употребим. На седницама, али и иначе. Јер ако погрешим само за једну реч... Готово... Ухвате те за њу, па те мотају, и оде седница. Оде све у политику, а онда може да дође до свега и свачега. Тога сам се пазила и зато сам успела. До краја смо држали седнице заједно. Напустили су школу тек онда када се завршила наставна година, када смо све послове завршили. На прву седницу за следећу наставну годину, 21. августа, нису дошли“.

Када је политика у питању, Албанци су према Србима увек наступали јединствено, без обзира на евентуалне унутрашње разлике и неслагања. Ово је оцена са којом се слажу скоро сви испитаници обухваћени истраживањем, па тако и претходно помињана саговорница. Карактеристично је, међутим, да се такав наступ повезује са деловањем Албанаца пре свега у групи, док се у појединачној, приватној комуникацији, њихов однос према Србима не описује увек као једнообразан и искључив.⁷⁰¹ Радећи у школском колективу, бивша директорка Гимназије сећа се, између осталог, и тога:

⁷⁰¹ Према Србима, уопштено посматрано, Албанци су у дискурсу испитаника одважни само ако наступају групно. „Знаш какав је Шиптар?“ – питање је које ми је с тим у вези један испитаник поставио (м. рођ. 1978а). – „Он кад је један, он је супер. Кад је један према десет нас, он је супер. Кад је њих десет на једног, они су никакви. [...] Крене њих сто, хиљаду, одавде се припуца, они магла... Нису они неки јунаци и толико храбри. Они те ухвате на ту политику, галаму и масовност... Али су иначе толико плашљиви...“

„У групи, они су се држали овако... Никада ми нису рекли ниједну ружну реч. Али ни лепу... А насамом, јесу ми прилазили, лепо се поздрављали, питали и све остало... У групи су се држали своје политике и нису смели ништа један од другог. То код њих не сме.“

Наравно, нису сви Албанци поступали на наведени начин. Није био мали број оних који су према Србима имали подједнак однос, како на колективном, тако и на индивидуалном плану, што је подразумевало искључивост и дистанцу у сваком погледу. Амбивалентност на релацији колективно-индивидуално, пак, карактеристика је коју већи део испитаника свакако повезује са понашањем Албанаца према Србима од краја осамдесетих година па током читаве последње деценије 20. века, све до рата 1999. Бивша директорка Гимназије издваја неколико албанских колега са којима је и поред свих догађаја у школи имала релативно добре односе, преваходно на професионалном нивоу. У сећању јој је по томе нарочито остао један наставник албанског језика, од тада неких педесетак година, који је, по њеним речима, „био потпуно за њихову, шиптарску ствар, за одвајање“, али који јој је „што се тиче наставе и дисциплине пружао велику подршку“.

9.3. Свакодневица и (не)могућност суживота у дискурсу поделе

Период после рата 1999. године у дискурсу испитаника најчешће се описује као мучно, неодређено и недефинисано стање, када човек није *ни тамо, ни овде*. У готово сваком разговору који сам са испитаницима водио као једна од кључних тема провлачили су се доживљаји угрожености и неизвесности: угрожености због међуетничких напетости и сталне претње од инцидената и сукоба са Албанцима, а неизвесности због дуготрајног решавања статуса севера Косова и Метохије, где већинско српско становништво жели да остане у институционално-правним оквирима Републике Србије, док међународна заједница и власти у Приштини ово подручје настоје да ставе под контролу албанског, фебруара 2008. године самопроглашеног независног Косова. У разговорима о решењу статуса испитаници су изражавали наду да ће северна Косовска Митровица остати у саставу Србије или бар у некој форми тесне повезаности са њом, мада су уз то исказивали и скептичност у погледу исхода који би за њих био позитиван. Скептичност се објашњавала тиме да ће на решење највише утицати став западних земаља, које „Србима нису наклоњене“, али, исто тако, и попустљивост власти у Београду које ће под „притисцима Вашингтона и

Брисела“, такође и због „пута Србије у Европску унију“, српског становништва на северу Косова и Метохије „морати да се одрекну“. О Србима јужно од Ибра, при том, испитаници су се углавном изјашњавали тако да су у односу на њих себе представљали у другачијем положају, што је значило да нису „одсечени“, већ „спојени“ са Србијом, одакле би им по праву на самоопредељење, које је међународна заједница Албанцима признала, и њима требало да буде омогућено да одаберу да живе у земљи у којој желе да живе. У складу са тиме, уз осуду албанских прогона и жаљење због људских и материјалних губитака које су претрпели после рата, на Србе јужно од Ибра најчешће се гледа као на сународнике чија је позиција тешка, али који са животом у албанском окружењу морају („бар за сада“) да се помире. Говорећи о овоме, поједини испитаници били су мишљења да су Срби у северној Косовској Митровици и на северу Косова и Метохије заправо гарант опстанка Срба јужно од Ибра, јер, како је један међу њима (м. рођ. 1975) објаснио, ако „Шиптари заузму и овај простор, многи Срби ће одавде отићи, а ако се то деси онда ће Шиптари и са Србима на југу моћи да раде шта год желе“.

Казивајући о условима у којима живе у ишчекивању коначног решења статуса, испитаници су обично повлачили границу у периодизацији: *пре* рата 1999. године, и *после* рата. Неки су изјављивали да своју свакодневицу у другом периоду доживљавају као да се одвија у каквом *гету* или *вакууму*. Свакодневица се описује још као *скупчана*, *тескобна*, између осталог и зато што северна Косовска Митровица заузима прилично малу површину, испуњену бројним стамбеним зградама и вишеспратницама, што код „људи изазива осећај пренатрпаности и недостатка ширине“. Овај „осећај“ додатно појачава сама подела града, где због антагонизма према Албанцима, такође и страха од кретања у строго албанском окружењу, већина Срба не прелази у део града јужно од Ибра, чиме им се животни простор још више сужава. Тескобу свакодневице проузроковану наведеним околностима, али и чињеницом да северна Косовска Митровица „оскудева у културним, забавним и спортским садржајима“, Митровчани покушавају да превазиђу изласцима у оближњи Звечан, излетима на језеро Газиводе, нарочито преласцима у централну Србију, где повремено одлазе у госте члановима породица, рођацима или пријатељима у Београд, Крагујевац, Краљево и друге градове. Да није ових кретања, или, пак, путовања на летовања и зимовања, што себи, додуше, многи не могу ни да приуште, у северној Косовској Митровици „ситуација би била још критичнија јер не би био мали број оних који би због свега онога што се дешава полудели или скренули“ (ж. рођ. 1973а).

Општа оцена свих испитаника јесте да су после рата 1999. године преживели „доста тога“, мислећи пре свега на поделу града и сукоб са Албанцима. Упркос томе, наводе да „смо успели да сачувамо дух, оптимизам и колико-толико да останемо нормални“ (ж. рођ. 1974б); без обзира на све „постоји нада, да будемо своји на своме [...] она је увек присутна код нас, све и у тренуцима највеће неизвесности, када смо знали само неке личне ствари да спремимо за случај да сутра буде неко масовно исељење“ (ж. рођ. 1972). Неки саговорници знали су да дају и овакав коментар: „за све ове године оно што у ствари не би требало да буде нормално, нама је постало нормално“ (ж. рођ. 1973а). Оно на шта наведено упућује јесте то да су безбедносни ризици проузроковани сукобом са Албанцима у дискурсу испитаника експлицитно или имплицитно перципирани као узрочник који највише доприноси „ненормалном стању“, односно као кључни чинилац којим су у послератном периоду они описивали своју свакодневицу. У појединим исказима овакво становиште презентовано је на потпуно недвосмислен начин:

„Безбедност је често била на ниском нивоу. Било је кризних момената и инцидената, када је долазило до сукоба између Шиптара и Срба, кад су Шиптари употребљавали и бомбе и сузавце и покушавали да нас истерају, да нас отерају из северног дела Митровице. [...] Тих кризних ситуација је било много често, годишње најмање три, четири пута и више некада. Од бомбардовања, па све скоро до данас. И сада, последњих месеци, имамо паљевине кола, имамо бомбе на станове, угрожена је безбедност појединих људи. Увек нешто... Ми осећамо да нас нешто вреба, да нас нешто очекује... Кад је најмирније иза тог мирног периода увек се деси неки инцидент који изазове велику кризу и велики страх у граду“ (ж. рођ. 1940).

„Било је великих проблема, јер Шиптари и јуче, и прекјуче, и сутра, покушаће, сваки секунд, кад осете да могу, да протерају Србе одавде. То је истина и то треба да се зна. [...] Народ се борио како је знао и умео. Зато је и даље ту, јер се борио. Безбедност је због тога стално била угрожена, али то је чиста гола борба за опстанак била. [...] Ситуација је и даље критична иако можда на први поглед делује да је мирно. Овако, као данас, на пример, било је и 17. и 18. марта, када су исељени Срби са Косова, кад нико то није био очекивао. То може и сутра да се деси. У то сам сасвим сигуран, да ће се једном десити. У зависности, кажем ти, да ли ће то велики да реше, а Шиптари су спремни да протерају Србе до краја. Свака породица, сваки Шиптар има свој задатак кога ће да среди и како ће да среди. Десиће се сигурно, и из националних разлога и пре свега из економских, због Трепче и како то већ иде све“ (м. рођ. 1957).

„Било је оно време ратно... Сад нормализује се стање, само што је тешко за живот овде доста. Доста је тешко. Психички, значи... Људи у Србији кажу да не плаћамо ни воду, не плаћамо ни струју, ни све, али психички овде што издржиш нема тих пара које може да ти плати неко. Стално неке напетости... Оптерећен си психички, не знаш да л' ће да пукне бомба, да л' ће Шиптари да јурну, да л' неће... Само се молиш Богу да прошеташ мирно улицом и да ти ништа не буде. [...] Ево, јуче су ухапсили оног човека (Оливера Ивановића, прим. аут.), ни кривог ни дужног, као осуђују га за нешто што је урадио 2001, 2002. године. Ја не знам ко то ради, али по мени је стварно добар човек.

Он је сад требало да буде и на изборима, као кандидат за градоначелника. И ево ти, дигао се град на ноге... Вероватно ће данас неки протести, сутра ће протести, прекосутра... Докле више? Па било је стање кад су убијани људи овде. Био је хаос значи. Психички је стварно доста тешко да се живи овде. Веруј ми, хаос. Ја гледам, људи који дођу из Београда, нормални људи, зезају се, а овде стално нешто напетост. Стално нека напетост, не дај Боже“ (м. рођ. 1986а).

Безбедносни ризици су по испитаницима проузроковани и тиме што је северна Косовска Митровица после рата остала „пуна оружја“, толико да „вероватно нема куће која нема неки пиштољ или пушку“ (ж. рођ. 1977).⁷⁰² Са друге стране, изражавано је уверење да се управо захваљујући наоружању Срби осећају сигурније јер имају чиме да се бране у случају напада Албанаца из правца града јужно од Ибра. Као околност која је претила да Срби остану без оружја којим би се заштитили помињано је то да је КФОР више пута покушавао да изврши демилитаризацију града, у складу са чиме су предузимане бројне интервенције, претреси, итд. Неки међу испитаницима саопштавали су да су им војници КФОР-а долазили на врата стана или куће, да су их заустављали док су се кретали аутомобилом, у вези са чиме су имали углавном негативне утиске, уз уобичајени коментар, односно питање „Ко су они да нас претресају у нашој рођеној земљи?“, и сл.

Безбедносни ризици у дискурсу испитаника повезују се са свакодневицом *после* рата, са животом у *њиховом, албанском времену*. Стална претња сукобима и насиљем узима се као једна од главних разлика у односу на период *пре* рата и раздобље *нашег, српског времена*, када су, иако међусобно *другачији*, Срби и Албанци живели једни поред других, у миру и толеранцији, без отворених непријатељстава и подела. О *нашем, српском времену*, говори се стога као о времену у којем Албанци нису били угрожавани као што су то Срби после рата; као о времену када су Албанци

⁷⁰² Боравећи у Косовској Митровици и сâм сам много пута могао да чујем пуцње из пиштоља или рафалну паљбу из аутоматског оружја. Пуцњава је најчешће долазила са периферије града, а пуцало се спорадично, некада и по неколико пута на дан, а некада само једном у неколико дана. На моје питање ко пуца и зашто, испитаници су одговарали да су то Срби, а да пуцају вероватно зато што су попили „чашицу више“, или зато што прослављају неки догађај (венчање, рођење детета), или из простог разлога „јер им се може“, да би „мало заплашили Шиптаре“, и сл. У догађаје које прати оглашавање из оружја спадале су и славе, у шта сам се једном приликом из непосредне близине лично уверио, будући да се на Илиндан 2. августа 2013. године са терасе стана поред којег сам тада становао више пута пуцало из пиштоља. Догађаји који без пуцњаве свакако не могу да прођу везани су за празновање Божића, када у рано јутро на Бадњи дан, још пре свитања, мушкарци у поворци аутомобила оружјем оглашавају свој повратак у град из околних шума где су ишли да посеку бадњаке. На овај дан се пуца и у касним поподневним часовима, након јавног налагања бадњака у порти Цркве св. Димитрија. На наведене појаве Митровчани су, како кажу, одавно навикли. Уколико није реч о празновању Божића, тј. Бадњег дана, знају да појединачни пуцњи, тј. појединачна рафална паљба, долазе из једног од поменутих разлога, због чега се не узнемиравају, али су, исто тако, ипак на опрезу ако се „запуца мало више“, с обзиром на то да у том случају претпостављају да се „негде вероватно нешто дешава“.

уживали све слободе и имали сва права, када су, штавише, живели боље и од самих Срба, а по много чему боље него што живе од 1999. године до данас, на свом, *независном Косову*. Сliku којом је у светској али и у делу домаће јавности представљено да су од доласка Слободана Милошевића на власт Срби на Косову и Метохији угрожавали Албанце већина саговорника одбацује као нетачну. Уместо тога, истичу да под влашћу Слободана Милошевића албанско становништво није било обесправљено, већ да је Милошевић само желео да поправи положај Срба, а не да поквари положај било ког другог народа, па тако ни Албанаца. „Кад се појавио Слобо“, присећа се овога саговорник из села Грабовац, „мислили смо да нам је свануло. [...] То је било време кад је Србин мало подигао главу и осетио се да је неко и нешто“. Милошевиће улоге на сличан начин сећају се и други испитаници, међу којима поједини наводе да су чак и у периоду његове владавине Албанци на Косову и Метохији од Срба боље пролазили:

„Доста су се они еманциповали и напредовали у сваком смислу. У економском смислу захваљујући прво Југославији, а после Србији. Е сад, неко би те питао „Шта ти причаш, којој Србији, кад их је Слободан Милошевић угњетавао?“ – Није их Слободан Милошевић угњетавао. У време Слободана Милошевића, пошто сам живела све време овде и могу да кажем, што се политике те тиче и то, да је он само вратио устав који је Тито врло лош по Србе направио. Онај устав из 1974. он је само променио и вратио на старо. Да покрајине буду покрајине, да не могу покрајине да имају већу власт него републике. [...] Шиптари су то схватили као нешто против њих уперено. Није то било ништа против њих уперено, него смо само ми почели да имамо нека, ајд да кажем можда... Ето неку већу сигурност, рецимо... Јер на Косову су они радили шта су хтели. На пример, наши инкасанти нису смели да наплате струју, нису смели да зађу у нека шиптарска села уопште. Значи они нису плаћали струју... Не свуда, по градовима су плаћали... Али у неким селима радили су шта су хтели... [...] Сива економија је за време Слободана Милошевића цветала. Приватни бизнис је међу Албанцима много више цветао него у време Тита. Неки појединци су се намлатили пара, много више него што су иначе могли да зараде. То су радили... То је пролазило како је хтело... Додуше и Срби су сарађивали са њима, али то је већ опште позната прича“ (ж. рођ. 1973).

Крупну разлику између *нашег* и *њиховог* времена испитаници уочавају нарочито на плану непосредних друштвених односа, на првом месту оних проистеклих из близине становања и свакодневног сусретања. Као најважнији ту се подразумевају комшијски односи, за које се сматра се да су пре рата између Срба и Албанаца били неупоредиво бољи него после рата. Њихов значај у дискурсу испитаника утолико је већи јер се из времена *нашег*, предратног периода они памте као један од друштвено и културно адекватних оквира одржавања добрих односа и

познанстава са Албанцима, поготово у случајевима када се радило о лицима, односно породицама међу којима су комшијске везе традиционално преношене са генерације на генерацију.⁷⁰³ Иако је преовлађујуће мишљење по којем су српско-албански комшијски односи на Косову и Метохији ратом 1999. године свуда погоршани, или бар уздрмани, ипак се не спори да су они негде остали и даље релативно добри. Испитаник из села Грабовац, на пример, саопштава да су Срби из овог села и становници оближњих албанских села Бољетин, Липа и Жаже увек „чували једни друге“ и међусобно се поштовали. Овакав однос, о којем овај испитаник опширно приповеда, датира „још из давнина“, при чему је дошао до изражаја и у време „овог, последњег рата“, као и непосредно након њега:

„Односи међу нама били су доста добри. Ти односи су традиционално добри из много разлога. Исо Бољетинац је био за ове наше просторе и села заштитник. И за време Турака, а посебно када је анархија била за време Првог светског рата и после, у Другом светском рату, где су многи пљачкаши из Дренице, итд, и шиптарски и ови-они долазили, палили та околна села. Међутим, наша села су била заштићена. Чак су једном приликом, четрдесет друге, треће године, балисти, када су попалили Колашин, део Жеровнице и Бањске, дошли да пале Грабовац. Покупили су из сваке куће домаћина. Око педесет домаћина су повели да стрељају, да убију поред Ибра. Наши су покушали да побегну, међутим велика је вода била и нису могли да пређу на другу страну и да се спасу. Тада је наша баба – Дада Богдана – чија је сестра Божана била удата за Исо Бољетинцовог рођака, трчала преко ових брда, до свог зета. Тај је после обавестио Исоговог сина Фаика, који је после стрељан као балиста, али ипак је спасио наше село. Он је послао своје, и како није могао да стигне попне се на врх овог брда, одакле је видиковац, аутоматом дао знак да ови стану, да не стрељају, и тако нам је спасио село и после се причало да су и наши њих спасли када су Бугари једном приликом дошли ту, тако да имамо узајамно неку пажњу, што је нормално и требало би тако да буде“.

„[...] А мислим да су наши корени много дубљи јер ту су били и мешовити бракови. Шиптар која год му се девојка свиђала, он је то узео, силом ако није хтела милом. Да би опстали, боље је да му је даш када ти тражи милом, да га задржиш за пријатеља... Тако да имамо пуно примера да су наше старе тетке, да кажем одиве, ишле за њих, што се касније показало да се одржала та својта. Тако да смо ми на овом простору доста добро пролазили са њима, и ево до данашњих дана. [...] Кад је кренуло НАТО бомбардовање ове наше комшије Шиптари били су протерани. Нисмо могли да их спасимо. Мислили смо, чак смо и причали између себе, „Бог те видео, нећемо више видети ни белу капу, ни булу у димијама“. Јер оде народ... Била су испражњена ова села, али наши хвала Богу нису учествовали у том чишћењу, ни пљачки. Ту се вртела стока њихова, нико није хтео чак ни да узме, ни да закоље. Е то мислим, кад су се они вратили после, то нас је и спасило јер они нису имали неку велику потребу да нам се свете. Нису и захваљујући манастиру Соколици и монахињи мати Макарији, која се

⁷⁰³ У исказима испитаника више пута се могло чути да су за нарушавање српско-албанских односа у Косовској Митровици највише одговорни људи са стране, који су зарад својих, углавном политичких интереса унели раздор међу становнике града различите етничке и верске припадности. По овом становишту, староседеоци, или „прави Митровчани“, који су међусобне комшијске везе и релативно добре односе годинама градили и чували, сукоб самоиницијативно сигурно не би изазвали.

веома дипломатски држала. Јер наша су три села Србовац, Грабовац и Рударе једина са десне стране Ибра од Митровице до малтене Лепосавића. Све је то тамо Бајгора која је пуна Шиптара, до Подујева. Тако да је то било реално тешко сачувати да није било Соколице, пошто се Соколица налази у Бољетину, где је Бољетин историјско место Шиптара због Исе Бољетинца који је њихов национални херој, малтене као наш Карађорђе. И онда им је нормално било стало да рашчисте тај простор, али захваљујући мати Макарији, а и нашим комшијама са којима смо у јако доброј вези били у свим ратовима и чували једни друге, овај простор није с леђа ударен“.

Говорећи о српско-албанским комшијским везама после рата и могућностима њиховог поправљања, поједини испитаници изражавали су чак наду да се оне, у ситуацији када Срби поред Албанаца морају да живе, бар донекле могу вратити на пређашње стање и бити релативно добре као раније. Неки су, при том, наводили и то да се слично расположење може срести и код самих Албанаца, међу којима многи, трпећи бројне, пре свега економске последице рата, сада жале за периодом мира и међусобним добросуседским односима:

„Волео бих да овде нема Шиптара. Нема ту шта. То су две различите вере, то су два различита народа, ту никад не може да буде неког екстра добра. Али када их већ има, онда бих волео да живимо лепо са њима. [...] Доста је тешко да се живи заједно са њима, поготову после онога што смо проживели са њима, после рата, после тих свих дешавања. Једноставно их због тога посматрамо све једнако, све исто. Не знам, мислим да ипак као раније што се лепо живело са њима може и сада да се живи. Нико не тражи да се ми нешто волимо, љубимо, али можемо бар да се поштујемо, да се не тучемо. [...] Ево сада ћу да ти кажем једну изјаву једног Шиптара кога сам срео пре неког времена. Носили смо неки материјал и пошто нисмо смели да идемо доле, у јужни део, нашли смо тог Шиптара, са својом екипом, да заврши остатак посла. И каже нам он ‚Комшо‘... Они нас обично зову *комишо*, Цигани *куме*, а они *комишо*... И каже ‚Комшо, шта нам бре ови урадише? Таман смо почели да живимо лепо као људи, кад види шта нам урадише. Нисмо за то криви ми, или ви. То су‘, каже, ‚криви они са врха власти, косовске и српске‘. Ето, то је његова изјава. Они живе у много горој ситуацији него ми, много горој јер они раде за пет евра данас цео дан. Значи баш су у незгодној ситуацији. [...] Тако да верујем да би и они драге воље пристали да живе са нама као раније, али, ето, не да им неко одозго. За то би сигурно била већина старијих људи који немају предрасуде никакве. Значи наши су са њима живели, све лепо, фино, али ови млађи... У млађима је проблем, ваљда ови што су закачили рат и они после њих који су дошли“ (м. рођ. 1985).

Да су се комшијски односи после 1999. године покварили, и да они не могу више никада бити као што су били, становиште је превасходно расељених лица, тј. Срба који су у северну Косовску Митровицу након рата избегли са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра. Тако, испитаник (м. рођ. 1986а) родом из села Врнице, у општини Вучитрн, памти да су Срби и Албанци у том селу до рата једни поред других живели у миру. Нису се, како наводи, међу собом дружили, посећивали, помагали, али

једни другима нису ни сметали: „Са њима стварно никада нисмо имали проблема. Живели смо добро као комшије. Јављали се једни другима и све...“ И испитаница (рођ. 1968) из Истока, где је до рата живела, саопштава да је њена породица одржавала добре комшијске односе са Албанцима, мада не са свима: „Неке су комшије међу њима биле отвореније за сарадњу, за дружење, а неке не. Знало се, рецимо, које породице не воле Србе, а са којима можеш да разговараш и које можеш да посећујеш“.

Мада се слажу са тиме да се „ситуација полако нормализује“, расељени Срби петнаестак година после рата већином више не верују у могућност обнављања добросуседских односа са Албанцима. „Живота са Шиптарима више нема“, став је поменутог испитаника родом из Врнице. „Ко је живео овде и ко је проживео оно што смо ми проживели“, додаје, „не може да се нада ничему бољем“. Да суживот са Албанцима након рата није могућ наведени испитаник образлаже на основу личног, конкретног искуства. Током рата, наиме, Срби из Врнице својим албанским комшијама, када су ови напустили село, сачували су куће, не дозволивши српској полицији и војсци да их запали. „Само што се рат завршио“, исти испитаник наставља, „дошло је време када је требало ми да се исељавамо. Први дан како смо се одселили, други дан, све су нам запалили. До темеља. Вратили се ти исти и запалили нама. А ниједна кућа њихова није запаљена. Ниједна. Јер смо ми бранили“.

Неповерење у Албанце код расељених Срба, нарочито код оних којима је после рата уништено све што су претходно имали, још је израженије услед схватања да им је повратак на сопствена имања, и поред начелног залагања међународне заједнице и власти у Приштини да се он омогући, веома ризичан. Проблеми су у том смислу бројни: од још увек ограничене слободе кретања у окружењу са већинским албанским становништвом, до лоше економске перспективе и слабих изгледа за одрживу материјалну егзистенцију. Осећање угрожености и страха за личну безбедност чинилац је који пре свих расељене Србе држи у уверењу да повратак на властита имања или није могућ или не би био нимало лак. Као пример албанских притисака, због којих, уз све претрпљене недаће након рата, не размишља о повратку у своје село, испитаник из Врнице наводи чињеницу да су бивше комшије Албанци сву земљу његовог оца одавно узурпирани и да је све до данас обрађују за себе и свој интерес. Отац му се због тога жалио суду у Приштини, међутим од тужбе није било ништа – суд је жалбу одбио и при том оштећеној страни наложио да трошкове суђења плати. Нетрпељивости Албанаца према Србима, и жеље да их из својих кућа

протерају, испитаник из Истока (м. рођ. 1954а), расељен у северну Косовску Митровицу, био је, како каже, свестан много година пре рата. На могућност поновног суживота одмахује руком и одговара: „Ко са Албанцима није живео, тај их не познаје“.

Ситуацију у којој расељена лица због последица рата трпе огроман губитак, који се не мери само несталим имовином, један од испитаника (м. рођ. 1957), родом из села Свињаре, у општини Вучитрн, коме су албански екстремисти кућу запалили у Мартовском погрому 2004. године, описује као ситуацију у којој су та лица „изгубила прошлост, а истовремено немају ни будућност“. Осећање неизвесности у вези са оним што доноси *сутра*, али и губитка онога што је било *јуче*, генерално је међу Србима у северној Косовској Митровици распрострањено од рата до данас. У најновијем периоду оно је интензивирано потписивањем Бриселског споразума у априлу 2013. године, којим је предвиђена „нормализација односа између Београда и Приштине“, што је већина Срба у граду доживела као чин којим је влада Републике Србије практично признала независност албанског Косова, једнострано проглашену фебруара 2008. године, односно целокупно издвајање те територије, укључујући и простор северно од Ибра, из оквира српске државе. Догађај који је наведено осећање још више оснажио одиграо се крајем 2013. године, када су у складу са споразумом из Брисела на целом подручју Косова и Метохије одржани локални избори, расписани по законима албанских власти у Приштини. Излазност Срба у северној Косовској Митровици на ове изборе била је прилично мала,⁷⁰⁴ преваходно из бојазни да ће се гласањем дати легитимитет косовским институцијама, самим тим и добровољни пристанак за властито укључивање у институционално-правни систем самопроглашеног независног, албанског Косова.

Осећање угрожености, неизвесности и губитка након рата у дискурсу испитаника потцртано је управо сећањима на свакодневицу пре 1999. године. Она се доживљава кроз припадност *нашем времену*, протканог суживотом Срба и Албанаца и углавном добром безбедносном ситуацијом, док се свакодневици у *њиховом, албанском времену* приписују међусобни конфликт и безбедносни ризици. Контраст између два наведена времена види се, дакле, у мултиетничком карактеру

⁷⁰⁴ Избори у северној Косовској Митровици одржани су 3. новембра 2013. године у веома напетој атмосфери. Због инцидента на неколико бирачких места, где су групе маскираних лица прекинуле процес гласања, гласање је поновљено две недеље касније, 17. новембра. Према коначним резултатима, на изборима је гласало укупно 6.062 бирача, или 25,26% од укупног броја уписаних у бирачки списак. Н. Смикић, „Други круг за градоначелника“, *Јединство*, год. LXIX, бр. 48-49, Приштина-Косовска Митровица, 25. новембар 2013, 6.

свакодневице пре рата 1999. године, као супротности стању након рата, када долази до етничке поделе града и отвореног антагонизма Албанаца испољеног у бројним покушајима да Србе из дела града северно од Ибра протерају. Главна одговорност за такав преокрет пребацује се на албанску страну, за коју се наводи да је према Србима још много пре рата почела да исказује нетрпељивост и жељу за одвајањем. „Срби у Косовској Митровици никада нису имали ништа против Шиптара“, само један је од бројних, међусобно сличних исказа којима испитаници образлажу своје виђење у вези са поменутом ствари. Овоме се додаје и то да Срби са Албанцима чак ни данас не желе да живе у сукобу, већ у каквој-таквој коегзистенцији, а да Албанци за тако нешто „неће ни да чују“.

Као контраст свакодневици пре рата, свакодневицу после рата испитаници доживљавају пре свега као раскорак између онога што они сада имају, односно немају, и онога што су Албанци пре рата имали. У периоду до 1999. године Албанци се виде као равноправни грађани, које су Срби без обзира на различиту етничку и верску припадност прихватили као своје комшије, али и као колеге, познанике, чак и пријатеље. Са друге стране, положај Срба након рата доживљава се углавном као дијаметрално другачији, услед чега се за њихов однос према Албанцима после 1999. године може рећи да садржи снажно осећање претрпљене неправде. Тај однос уткан је и у самоодређење испитаника као жртава у међусобном сукобу, што је нераскидиво повезано управо са негативном перцепцијом Албанаца као противника директно одговорних за зло које им је, као Србима, нането. Сећања на Албанце у контексту свакодневице пре рата ресурс је који у виктимизацији српског становништва у северној Косовској Митровици одатле има важну улогу. Кроз представе о њима некада, пре рата, обликује се слика о *нама* данас, после рата. Сећањима на Албанце у предратној свакодневици, другим речима, позиционира се доживљај *себе* као стране која је ратом изгубила много тога што су Албанци пре рата у Југославији и Србији већ имали.

10. УНУТАРГРУПНИ ОДНОСИ МЕЂУ СРБИМА У СЕВЕРНОЈ КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

Демографске промене проузроковане етничком поделом Косовске Митровице 1999. године довеле су до прегруписавања становништва и концентрације Срба у северном делу града. Број Срба на овом подручју додатно је повећан приливом становништва протераног после рата из Приштине, Истока, Вучитрна и других места са простора Косова и Метохије јужно од Ибра. У укупан број од око пет до седам хиљада расељених лица убрајају се и Срби који су се у северну Косовску Митровицу доселили након Мартовског погрома 2004. године, када су пред насиљем албанских екстремиста такође протерани са подручја јужно од Ибра.

Међуетничке тензије проузроковане поделом Косовске Митровице имале су за последицу велики број сукоба између Срба и Албанаца, у којима је рањено неколико стотина, а погинуло више лица. Како је за Албанце северни део града „трн у оку“, односно кључна препрека проширењу власти не само над целом Косовском Митровицом, већ и над читавом територијом Косова и Метохије северно од Ибра, ризик од албанског масовног надирања из правца јужног дела Косовске Митровице у периоду после рата за Србе представља главну претњу, што доводи до њихове хомогенизације и окупљања око заједничког циља, а то је одбрана сопствених живота и интереса. Солидарност у отпору према Албанцима отуда се међу Србима у северној Косовској Митровици јавља као главни друштвени императив, у односу на који су сви остали друштвени односи унутар властите, српске заједнице потиснути у други план. Испитаници обухваћени истраживањем управо су ово и истицали као најважнију карактеристику коју уочавају код својих сународника, у контексту међусобних односа у условима међуетничких напетости и сукоба са албанским становништвом. Као пример солидарности најчешће су наводили масовна окупљања Срба на простору испред главног моста преко Ибра, сваки пут када би од Албанаца, из правца јужног дела града, запретила било каква, па и најмања опасност.⁷⁰⁵

Солидарност међу Србима у северној Косовској Митровици уочљива је и на пољу појединих традиционалних друштвених веза, које нису директно условљене

⁷⁰⁵ Важан за организацију масовних окупљања од самог почетка био је „систем узбуњивања“, којим су прво руководили тзв. чувари моста, а касније служба цивилне заштите. На знак потенцијалне опасности узбуњивање је вршено путем сирена, на чије су се оглашавање становници града, пре свега мушкарци, окупљали на неколико стратешки значајних локација, првенствено код главног моста преко Ибра, као главне тачке српско-албанског раздвајања.

српско-албанским конфликтом, али које у околностима конфликта на свом значају и интензитету додатно добијају. Ове везе проистичу првенствено из сродничких, породичних односа, који, по казивању испитаника, представљају незаобилазну, заправо најзначајнију карику у свакодневном животу бременим бројним ризицима и неизвесностима. Као важан ослонац, у том смислу, јављају се и комшијски, суседски односи, такође и пријатељске, професионалне везе, и сл.

Солидарност међу Србима, проистекла из осећања етничког заједништва наспрам Албанаца, сродничких или комшијских веза, приказује, међутим, само једну слику унутаргрупних односа у оквиру српске заједнице у северној Косовској Митровици. Стварно стање знатно је комплексније и више је налик сложену мозаику у којем се преплићу различите нијансе међусобних односа, почевши од већ поменутих солидарних, па све до односа ривалитета. На целокупност ових односа утицали су управо друштвено-политички и демографски процеси проузроковани ратом 1999. године, који су, са једне стране, резултирали јачањем међусобног заједништва, док су, са друге стране, довели до подвлачења међусобних разлика, па и извесних подела. У дискурсу испитаника поделе се, као прво, опажају услед досељавања Срба расељених са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра, где се прави разлика између *нас*, тј. *староседелаца*, и *њих*, тј. *досељеника*. Поделе се, под два, опажају и услед социјално-економског раслојавања као последице лоше економске ситуације, али и недостатка стриктних законских оквира што је појединцима омогућило уносне, нелегалне послове, самим тим и прекомерну материјалну добит. У рецентном периоду, нарочито након потписивања Бриселског споразума, доживљај подела присутан је и по питању односа према несумњиво кључном, политичком проблему, а који се тиче укључивања севера Косова и Метохије у институционални систем једнострано проглашеног независног Косова, односно останка овог подручја у државним оквирима Републике Србије.

Друштвено-политичке и демографске промене проузроковане ратом 1999. године међу Србима у северној Косовској Митровици читавају се, дакле, не само у доживљају различитости у односу на супротстављене, најзначајније *друге*, односно Албанце, већ и у доживљајима различитости унутар своје, српске заједнице. У идентитетском кључу, другим речима, промене у послератном периоду условиле су појаву неколико (нових) образаца дискурзивног обликовања *другости* унутар *нас* код самих Срба у северној Косовској Митровици, чиме се у аналитичком смислу на друштвене односе у овом граду баца додатно светло, које обично поједностављену

слику о међуетничким, српско-албанским односима, усложњава сликом о унутаретничким, српско-српским односима.

Полазећи од наведеног, на наредним страницама биће размотрени поједини видови друштвених односа међу Србима у северној Косовској Митровици, сагледани преваходно са аспекта дискурзивних пракси испитаника. Пажња ће бити посвећена комшијским или суседским односима, као врсти свакодневних, традиционалних солидарних веза, као и односима насталим услед опажања граница *ми/они* унутар *нас*, нераскидиво повезаних са последицама постратних друштвено-политичких и демографских процеса.

10.1. Комшијски односи

Теоријски гледано, комшијски односи произлазе из близине становања, коришћења заједничког простора и свакодневног сусретања. Реч је о резиденцијалним односима за чије се означавање користи појам који потиче од турске именице *komşuluk*, под којом се у основи подразумевају односи реципроцитета између припадника верских заједница који живе у непосредној близини, а међу којима постоји забрана склапања брачних веза.⁷⁰⁶ Термин *комшилук*, или *суседство*, Весна Вучинић користи за означавање територијалне друштвене групе „чији чланови унутар свог подручја налазе заједничко тло за примарне друштвене активности и за организоване и спонтане социјалне контакте“.⁷⁰⁷ Овако схваћен концепт наведена ауторка раздваја на две компоненте, на физичку и социјалну. Физичко суседство урбаног карактера по њој се најчешће дефинише на два начина, и то као „простор одређен субјективним представама појединаца о физичким границама суседског простора, или као простор који одређује најмања морфолошка јединица градске структуре“, док је социјално суседство, са друге стране, одређено опсегом простора у којем се одвија социјална интеракција (размена услуга, добара и информација) између појединаца који деле исту стамбену територију.⁷⁰⁸

Значајно за разумевање *комшилук*а је и схватање Зорице Дивац, која овај концепт такође сагледава са два аспекта – просторног и друштвеног. Под комшилуком ова ауторка подразумева свеукупну сложеност резиденцијалних односа,

⁷⁰⁶ R. M. Hayden, нав. дело, 206.

⁷⁰⁷ В. Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику: Антрополошка студија града са ортогоналном структуром*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1999, 103.

⁷⁰⁸ Исто, 103, 104.

који осим територијалне или стамбене блискости обухватају једнакост, добронамерност, солидарност, предусретљивост, али и различитост, поштовање и дистанцу.⁷⁰⁹ Због наведених значења која у себи садржи, повезаних пре свега са односима узајамности и блискости, употреба термина *комшија*, по Зорици Дивац, неретко иде и даље од простора који се дели, дакле од становања једног поред другог, па се може користити као спона која повезује људе и у ситуацијама када међу њима познанство или било каква друга веза претходно не постоје. У тим ситуацијама термин *комшија*, као и термини *буразер*, *земљак*, *ортак* или *кум*, не мора да подразумева резиденцијалне односе, али у међуљудским контактима истиче блискост, заједништво, равноправност и добронамерност.⁷¹⁰

Истраживање свакодневице становника северне Косовске Митровице показало је да комшијски односи представљају незаобилазну тему на плану друштвених односа унутар српске заједнице у овом граду. Поред породичних, пријатељских, професионалних веза они су се у одговорима испитаника скоро редовно појављивали као неизоставни оквир успостављања и одржавања контаката у свакодневном животу. Комшилуку се по правилу приписивао посебан значај, утолико више што се под њим подразумевао круг људи у чијој се непосредној близини живи и са којима се одређени животни простор дели. Оно што се у том смислу на првом месту наглашавало били су добри односи који се са комшијама имају, или, боље речено, добри односи које са комшијама треба имати. Под добрим односима сматрали су се пристојност и добронамерност у комуникацији приликом свакодневног сусретања на степеништу или на улазу у зграду, уколико је реч о заједничком стамбеном објекту, али и гостољубивост и међусобно посећивање.

Значај комшијским односима испитаници су превасходно приписивали са друштвеног аспекта, док је просторни аспект био у другом плану. То значи да су, говорећи о комшијама, углавном правили разлику између људи у чијој близини само живе и људи са којима их, осим тога, спајају и срдачне, солидарне везе:

„Значи ми комшилуку. Односи су исто као и пријатељски. Наравно не мислим ту на цео комшилуку, већ на неколико породица. Иначе, придајемо значај комшилуку овде ми, чини ми се, много више него било ко други. Не постоји било ко у мојој згради са ким ја нисам добар. Али, рецимо, има пет породица код којих идем и који ми долазе.

⁷⁰⁹ Зорица Дивац, „Комшијски ритуали“, у: З. Дивац (ур.), *Обичаји животног циклуса у градској средини*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 48, Београд, 2002, 227-228.

⁷¹⁰ Исто, 228.

А опет, има још већи број код којих сам ја ушао макар једном у кућу и који су макар једном ушли код мене у кућу“ (м. рођ. 1970).

„Тамо где ми живи тата, врата до врата смо са једним комшијама са којима најбуквалније живимо као у истој кући, као под истим кровом у једној кући, само са двоја врата. Најбуквалније. На пример, ручала сам код тате, а онда одем код тих наших комшија, уђем код њих, а они исто ручају. Кажем ,Уф, ово је лепше него код мене‘ ... Седнем за сто, примакнем се, узем шта ми треба и сама себи сипам да једем... Потпуно слободно, као да сам у својој кући“ (ж. рођ. 1975).

„Онако како сам васпитан, значи српство и православље је поштовање родитеља, породице, кумова и комшилука. И врло сам осетљив на то питање, и без обзира на све ствари увек гледам да у комшилуку гајим најбоље односе. [...] Мислим да се тај патријархални однос према породици, кумству и комшилуку на срећу и даље држи на Косову, овде. [...] То значи да су врата отворена и да у било које доба дана и ноћи комшије могу да отворе врата и да уђу унутра. [...] Овако, свакодневно, посећујемо се углавном увече, око *Слагалице* и *Дневника*, имамо неки ритуал, да се дође на кафицу, чај... Причамо о овоме и ономе“ ... (м. рођ. 1957).

Гостољубивост и међусобно посећивање, како из наведених саопштења произлази, не доводи се толико у везу са одласком код комшије по позиву, или по претходном договору, колико у везу са ненајављеним свакодневним посетама ради разговора, провођења слободног времена, пружања појединих услуга, испомагања, и сл. Добри комшијски односи отуда су међу испитаницима вредновани пре свега са аспекта неформалних контаката који се остварују у уобичајеним, свакодневним околностима, а који садрже односе блискости, солидарности и спонтаности:

„После девет увече, кад сам код куће, ми се организујемо... То је сада више са овим млађим комшијама, поготово у зимском периоду, када су ноћи дуге и када се мање излази. Онда се скупимо и играмо *такарак*. То се овде игра. То је иначе турска игра коју су Шиптари донели из Турске, па ми им преузели. То је нешто између домина и ремија, с тим да су то, овако – постоје табле на које се ређају плочице које изгледају као домино плочице, а у ствари су обележене као карте. И систем је као у ремију. И ето... Окупимо се, значи вечерас смо код мене, сутра код комшије, сутра код ове комшинице доле, и тако“ ... (м. рођ. 1970).

„Има једна дивна изрека народна која каже ,Ближи ти је комшија, него брат у туђини‘. Значи он је ту, и у добру и у злу. Под тиме се подразумева да су комшије у помоћи увек када затреба, али и да су ту и у радости и у жалости“ (м. рођ. 1950).

„Ако затреба, код пар комшија могу да одем увек да затражим помоћ. Нико није у некој ситуацији да мораш да му помажеш у храни, одећи, новчано, али, значи, помагање оно: ,Комшо треба ми метар, треба ми шрафцигер‘, не знам... Ако имаш нешто да изнесеш из стана, унесеш, да помогнеш испред зграде... У том случају апсолутно смо увек ту. Мени је, рецимо, комшиница звонила, ја сам био у граду, без имало проблема у два-три ноћу, дете је имало напад гушења... Имала је слободу да лупа на моја врата, само, нажалост, нисам био кући и није ме нашла. А при том, значи,

дете је у питању, не да јој не бих замерио, него не би ми то ни пало на памет... Да ме је пробудила из не знам каквог сна“... (м. рођ. 1978а).

Свакодневна, неформална комшијска посећивања нису појава скоријег датума. О томе сведоче сећања једног од испитаника, који говори о суседским односима које је у време његовог детињства његова мајка одржавала са неколико жена из зграде у којој су становали:

„Долазило се без нарочитог повода. Била је, рецимо, та комшиница до нас. Она и још једна. Она је била старија жена, умрла је, сад је покојна. И мама, њих три... То је свакодневно било кафенисање. Знаш оно, по једна кафа. Оне су додуше биле домаћице. Мама је радила, па поред тога можда су оне дневно пиле и две кафе, њих две... А са мамом су обавезно пиле једну кафу. Значи данас су код маме, сутра код ове, прекосутра код оне треће. Није се то гледало, али у принципу свака је хтела да почасту код себе. Али није се гледало. Дешавало се да се шест пута иде код једне, па тек онда код друге две. И раније, док смо били клинци, било је нормално да ако кева меси нешто обавезно један тањир спреми и за њих. Оне месе нешто – исто тако. Кад крене прво воће с пролећа, рецимо прве јагоде, ако их је комшиница прва купила обавезно неку јагодицу пошаље мами и обрнуто. Гледало се да се прво сезонско воће подели са комшијама. Исто је било и за Ускрс. Јаја, колачи и тако то“... (м. рођ. 1976).

Сведочења о комшијским односима кроз призму властитих сећања износе и други испитаници. У њиховим саопштењима често је присутно поређење комшијских односа некада и сад, при чему се на комшијске односе из времена њиховог детињства или младости скоро увек гледа са дозом носталгије, уз навођење да су они тада били далеко бољи, приснији и распрострањенији него што је то случај данас:

„Живела сам у згради од рођења док се нисам удала. Онда сам отишла да живим са мужем. Живели смо као подстанари до пре 6-7 година када смо купили стан у којем сада живимо. А пре него што сам се удала, сећам се, то је била као једна кућа. Мислим на комшилук. У детињству, нарочито, имала сам толико лепих ствари тамо, које сада низашта не бих мењала. Односи су били такви да смо једни код других улазили без куцања у било које доба дана и ноћи. Постојала је нека непосредност, нека слобода, чега сада мислим да више нема. [...] Све је било транспарентније, опуштеније, лагодније, сигурније. Онда су људи имали посао, долазили су кући у три сата са посла. Имали су до краја дана времена да се посвете деци, комшилуку, да одлазе једни код других. Мислим, било је лепше“... (ж. рођ. 1970).

„Много тога је другачије било... Тада, док сам живела код мојих родитеља. Комшијски односи су били супер, долазио нам је стално човек из комшилука, који данас више скоро и да не долази. А ми, деца из зграде, увек смо се међу собом дружили. [...] Овде смо често имали полицијски час, још од 1981. године када су биле прве велике албанске демонстрације. За време полицијског часа увек се знало: ограничен си само на своју улицу и комшилук. Само си туда могао да се крећеш, родитељи нам нису дозвољавали да се одатле удаљавамо. Због тога нам је комшилук био доста битан, ту

смо се у тим ситуацијама некако увек осећали сигурно. Играли смо ластич, кликере, значи ми смо ту, напољу, или једни код других по становима, а не бисмо смели да будемо јер је полицијски час“ (ж. рођ. 1974).

„До пре десетак година у зградама се нису закључавали станови. Закључаш врата тек увече када легнеш да спаваш. Комшије су долазиле било кад. Није било да те прво позове и каже „Долазим на кафу“, него су се врата отварао без икакве претходне најаве. Не звони се, већ се одмах улази у стан. Комшија ти слободно отвара фрижидер, седи код тебе, пије кафу, гледа телевизор, као да је код своје куће. [...] Имао сам једног другара, сећам се, позовем га телефоном, тада нисмо имали мобилни него фиксни, јави се жена, ја мислим кева му... Не, она каже „Овде Бранка“, то му била комшиница са спрата изнад... Каже „Пролазила сам и чујем звони телефон, па ајде да се јавим“... Иде дакле степеницама и чује да звони телефон, отвори врата од твог стана ако тренутно ниси ту и јави се. То је таква слобода била у комшилуку. То је било нормално“ (м. рођ. 1978а).

Комшијских односа пре рата 1999. године сећају се и Срби који су у северну Косовску Митровицу избегли са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра. За комшијске односе у Истоку испитаница која је одатле родом и где је до рата живела (ж. рођ. 1968) саопштава следеће:

„Култ комшије је, да кажем, био јако битан. Комшије су биле важне. Било је важно да имаш доброг комшију. Морао си да имаш добар однос са комшијама, да твоја кућа увек буде отворена за комшије, и тако... Прве комшије су нам били Срби, и са леве и са десне стране куће, а са горње стране су били Шиптари, тако је улица била подељена. Са доње стране су углавном биле српске куће, а са горње шиптарске. [...] О деци из комшилука, уопште о целом комшилуку, никада ништа ружно нисам смела да кажем, да се посвађам са неким. Тако су ме родитељи учили. Били смо јако блиски, заиста. Са свим породицама у комшилуку“.

Поредећи комшијске односе у северној Косовској Митровици пре и после рата 1999. године, већина испитаника се слаже да они нису исти, односно да су се после рата у одређеној мери променили. Промене се виде у смањењу броја комшијских породица са којима су се раније одржавали контакти, али и у опадању значаја самих комшијских веза, као односа који подразумевају блискост и солидарност међу људима који једни поред других живе. Узроци наведених промена проналазе се првенствено у последицама ратних догађања, која су довела до извесних трансформација у демографској структури града, као и до „свеопште борбе за егзистенцију“ у условима потпуно неизвесне сутрашњице. Наиме, досељавање лица расељених са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра, али и исељавање једног броја Срба из Косовске Митровице у централну Србију, испитаници виде као узрок губљења старих комшијских веза будући да се на место предратних Митровчана

досељава ново становништво са којим се комшијски односи нису обавезно успоставили. Опадање значаја самих комшијских веза, са друге стране, тумачи се као појава која произлази из новонасталих свакодневних околности у којима је из чисто економских разлога, дакле због посвећености послу, властитим интересима и циљевима, неретко и пуком преживљавању, одржавање суседских односа често потиснуто у други план.

Без обзира на наведене промене, оно чему се на плану комшијских односа у северној Косовској Митровици данас још увек даје на значају јесте институција *првог комшије*, под којим се подразумева лице, односно породица која живи у суседном дворишту („врата до врата“) или бар на истом спрату ако је реч о згради као заједничком стамбеном објекту. Готово сви испитаници су наводили да је веома важно да односи са првим комшијом буду добри, с обзиром на то да је реч о особи из непосредног суседства, на коју се, као најближој, увек може ослонити уколико је било каква помоћ потребна. Односи са првим комшијом понекад се доживљавају као пријатељски, што значи да се он сврстава управо и у круг пријатеља, међу људе са којима се блиске и солидарне везе иначе одржавају, према којима се негује однос дубоког поштовања, и сл. У неким случајевима се, пак, на првог комшију гледа са још већим уважавањем, у мери да се он доживљава и као нека врста светиње.

О томе колико велики значај може бити приписан првим комшијама можда најбоље говоре речи једног од испитаника (м. рођ. 1973):

„Први комшија, то је код нас овде *амин*, светиња. Каже се: „Не остави Боже без комшије“. Сада се, у ствари, на то и више не гледа свуда баш тако, али раније се, пре неких 10-20 година, гледало сигурно. Било је незамисливо, на пример, да ту са спрата крене нека љубав између првих комшија, или чак комшија уопште. То би било као оно са кумом, као са рођаком... Толики се значај томе придавао. Тога више нема у тој мери, али... Не би то више било толико незамисливо, за мене рецимо, али верујем да старији, као моји родитељи, не би на то гледали благонаклоно“.

Значај првог комшије међу Србима у северној Косовској Митровици не препознаје се само у контексту свакодневице, већ и са аспекта његове улоге у појединим празничним или свечаним приликама. Породична слава се у том смислу појављује као празник у чијем је прослављању пожељно, чак и обавезно да први комшија учествује. Породица која слави славу првог комшију третира као важног госта, без којег се у име славе не наздравља, а славска гозба не започиње:

„Комшија седи на врху софре на слави. У мојој породици он се поставља на врх софре и има почасно место. Ми славимо уочи дана славе, увече, када се служи и главна трпеза. Тада дође најближа родбина, дођу кумови. Најважнији гости нам долазе то прво вече. Ту буду и прве комшије. Не кажем да на слави немамо и остале, али они долазе углавном сутрадан. Овако, уочи саме славе некако је свечаније јер се испрати цео ритуал. Подиже се колач, пали се свећа, подиже се слава, пева се молитва. Сто је прво празан. Док се подигне слава, попије се вино, ништа се не сервира... Онда се сервира трпеза“ (ж. рођ. 1961).

„Код нас је обичај да комшији кад ти дође на славу кажеш ‚Комшо седаш у врх софре‘. Стављаш га на оно почасно место које припада куму, некоме најстаријем, некоме ко ти је важан. Код нас у Митровици у деведесет посто случајева комшија се поставља у врх софре. Знам да је, док је деда био жив, најпожељније било да ти на славу први дође комшија. Није обавезно морало да буде први. Али док ти он не дође није се подизало у славу. То се гледало, јер си са њим највише, он ти је најближи поред којег живиш. Ми овде уочи славе дижемо славу, тада комшија треба да буде ту. Углавном. И тако је још увек овде код нас. Али, ипак се и све то полако губи са овим новим генерацијама“... (м. рођ. 1979).

„Увек је први комшија некако најбитнији на том слављу. Кад је слава, у чело софре комшија мора да седне. Први комшија ти је у врх астала, да кажем, горе... Он је први, и чека се он... Док не дође не може слава да се дигне, не може да се крене са пићем, јелом. Увек је први комшија битан. Али то не значи да је сад тај први комшија најбитнији у твом животу. Можда ти је онај што седи поред њега много битнији, али некако постоји обичај да овај буде на челу софре“... (м. рођ. 1978а).

Осим на слави, најзад, први комшија се као важан учесник може срести и на свечаностима као што је свадба. С тим у вези се, на пример, међу испитаницима могло чути да није неуобичајено да први комшија заједно са родитељима младенаца на вратима дочекује госте. Једна испитаница (ж. рођ. 1973), тако, саопштила је да се „њему тада указују част и поверење. Он је један од главних организатора. Добија онај распоред где ће кога да смести, где ће коме пажњу да поклони, итд“.

10.2. Досељеници са подручја јужно од Ибра у перцепцији староседелаца

Проблем који се убрзо након започињања истраживања свакодневице становника северне Косовске Митровице појавио као важан тицао се односа *староседелаца* према *досељеницима*, односно рођених Митровчана, и оних који у граду живе још од пре рата, према Србима досељеним након 1999. године, а који су претходно живели на територији Косова и Метохије јужно од Ибра. Саговорници су ми, наиме, говорећи о свом свакодневном животу указивали на придошлице које су – према њиховим речима – умногоме промениле некадашњи *дух* Косовске Митровице. То је тема која се провлачила и током даљег

истраживања, понекад се чак наметала и као једна од главних, будући да су је испитаници неретко сами покретали у настојању да објасне неке од појава са којима се у граду свакодневно сусрећу.

Питање досељеника испитаници су јасно повезивали са демографским променама после рата 1999. године. Промене су констатоване услед прилива Срба са подручја јужно од Ибра који се у северну Косовску Митровицу досељавају непосредно након рата, као и након Мартовског погрома 2004. године. Промене су констатоване и услед исељавања предратног становништва у централну Србију, у градове као што су Београд, Ниш, Крагујевац, Краљево, и др. У саопштењима испитаника који себе идентификују као *староседеоце*, који су дакле у граду рођени или који су ту годинама пре рата живели, с тим у вези наилазило се на оцену да су многе њихове старе познанике, пријатеље и комшије заменили „неки нови људи“ са којима су до дана данашњег тек понеки контакт имали или успоставили. Промене настале одласком старог и приливом новог становништва староседеоци су највише осетили у неколико првих послератних година, закључно са мартом 2004. године, када су те промене заправо биле и најизразитије. Досељене Србе староседеоци у почетку називају заједничким именом *избеглице*, да би се нешто касније у употреби нашли и називи по месту одакле су долазили: *Вучитрнци*, *Свињарчани*, *Гојбуљчани*, итд. Имена која су се још могла срести била су *Гаргани*, *Косовари*, *Мандови*. Неки од досељеника називани су и *Шиттари*, због начина понашања, односно „некултуре“, који је повезиван са начином понашања Албанаца са којима су у непосредном суседству претходно живели. Наведени називи сретали су се спорадично, што значи да нису увек били општеприхваћени; неки од њих нису увек имали ни пежоративни карактер.

Промене настале сменом становништва староседеоци у северној Косовској Митровици временом су увелико апсорбовали. Иако се број досељеника у односу на укупан број житеља северне Косовске Митровице оквирно креће између једне четвртине и једне трећине, староседеоци истичу да њихов утицај на свакодневицу становника града ипак није био нимало неосетан. Последице тог утицаја током година прихваћене су као неминовност, мада се на њих у појединостима благоданом не гледа све до данас. Економија и преживљавање у неизвесним друштвено-политичким околностима област је у којој староседеоци у северној Косовској Митровици преваходно опажају утицај досељеника у граду. Појава на коју су ми у том смислу испитаници најпре скретали пажњу јесте пренасељеност која се осећа услед

досељавања људи са подручја јужно од Ибра, а због чега је и конкуренција на тржишту рада већа, самим тим и долазак до посла знатно тежи него што би то било у случају да је број становника мањи. Оно што се, при том, посебно наглашава јесте чињеница да због тога највише трпе они сами, дакле *стари Митровчани*, будући да долазе у ситуацију да им неко са стране директно умањује могућност за запошљавање или смањује простор за приватно предузетништво. Бар неколико саговорника отворено је говорило и о томе да је било случајева да се до радних места у неким институцијама Републике Србије долазило куповином, у чему су, по њиховим сазнањима, предност имали досељеници, и то зато што је међу њима било појединаца који су располагали већом сумом новца коју су у ту сврху могли да издвоје или зато што су надлежни кадрови у тим институцијама из неког разлога на такав начин примали пре некога ко је од релативно скоро ту, него некога ко од раније припада локалној заједници („Неће да се петљају са нама одавде“, помало је кроз шалу ову чињеницу прокоментарисао један од испитаника; м. рођ. 1963). Слично је и са приватним предузетништвом. Многе од трговина, продавница, угоститељских и других радњи, према уверењу староседелца, отворили су досељеници, будући да у њиховим редовима, наводно, није недостајало оних који су због властите сналажљивости или бољег материјалног положаја имали више успеха у покретању посла.

Утицај досељеника у економији, са друге стране, приметан је не само у њиховој заступљености у привреди северне Косовске Митровице, већ и у манирима које су са собом донели и које су унели у пословне односе у граду. Готово да нисам имао саговорника који није истакао како је Србе у Косовској Митровици одувек красила ширина духа, отвореност, толеранција, одмереност, прихватање свих који дођу са стране и спремност да се свако третира подједнако, без фаворизовања било кога и по било којој линији. Досељеници са подручја јужно од Ибра, међутим, доживљавају се као људи којима такви принципи нису превише блиски, који не познају *фер-плеј*, и који се у свему превасходно држе једни других, без уважавања оних са којима немају никакве пређашње – родбинске, комшијске или пријатељске везе. То се нарочито односи на досељенике из мањих, руралних средина, на пример из Вучитрна, Свињара, итд, који су, по староседеоцима, изразито продорни, окретни, али и уско оријентисани на властите интересе. Сматра се да су управо захваљујући таквим особинама, као и међусобној повезаности, досељеници из наведених места и присутни у многим пословима, да због тога често другима диктирају своје услове, да у области

економије и запошљавања, најкраће речено, имају много већу иницијативу у односу на староседеоце.

За предузетништво досељеника из наведених места није неубичајено да пређе границе лојалности, руковођено, како се међу испитаницима могло чути, тежњом да се „заграби што више“. Лакомост, жеља за брзом зарадом, али и површност, бахатост, себичност, биле су само неке од карактеристика које су досељеницима у складу са тим приписиване. Примера којима су ове особине илустроване било је више. У једном од њих описиван је случај појединих инвеститора који су подизали стамбене зграде без потребних инфраструктурних решења, а како би трошкове изградње свели на најмању могућу меру. Тако је један инвеститор приликом подизања нове вишеспратнице канализациони чвор поставио на чвор који је претходно служио за одвод фекалија из једне обичне, старе куће, која је, пре него што је срушена, стајала на месту на којем је зграда требало да буде подигнута. Резултат је био тај да је недуго након завршених радова због недовољних капацитета дошло до изливања канализације, ширења отпадних вода и непријатних мириса. Дотични инвеститор, да би исправио грешку, морао је накнадно да проширује канализациони чвор и да га прилагоди потребама становања у објекту са више стамбених јединица.

Да је жеља за брзом зарадом појава која се може срести међу досељеницима, а што наилази на неодобравање код староседелаца, сведочи исказ једне од испитаница:

„У појединим фазама сам осећала жаљење према тим људима због њиховог тешког положаја, јер није лако напустити своја огњишта и започети нов живот. Међутим, како то увек и свуда бива, доста је људи који су искористили тешку ситуацију и наметнули себе као важне, који су успели да се за кратко време обогате и поставе неке норме које нису у складу са правилима части, поштења, вредновања правих, исконских вредности... Е, у тим случајевима немам добро мишљење о појединим досељеницима и видим их апсолутно другачијим од себе и људи из мог окружења који умеју да цене праве вредности“ (ж. рођ. 1977).

Продорност и извесну безобзирност које учачају у пословању досељеника испитаници објашњавају њиховим другачијим *менталитетом*. Истиче се како су они углавном дошли из сеоских области, у којима се живи другачијим начином живота, који подразумева другачија схватања и другачија правила понашања. С тим у вези, међу испитаницима су се могла чути мишљења како придошлице и после више година „не схватају“ да живе у граду, у једној новој средини, где је своје раније навике требало да промене и да прилагоде другачијем, урбаном окружењу. Један од

испитаника (м. рођ. 1968) примећује како се старе навике код досељеника са којима станује у истој згради огледају, између осталог, у томе што они не воде нимало рачуна о томе да у згради нису сами, и да ту, на свега неколико корака од њиховог прага, живе и други станари. Последице таквог односа према суседима видљиве су у непоштовању кућног реда, немару према заједничким просторијама, и сл. Истом испитанику нарочито смета одсуство осећаја за одржавање чистоће око зграде које код својих комшија досељеника уочава:

„Ти имаш људе који са терасе бацају смеће. Перу балконе као да су малтене на селу. Црево се избаци са чесме из купатила. Не обраћају пажњу ни на шта, да ли има неког доле или нема никог доле. Он је силом прилика дошао у град, али је јако тешко да та особа прихвати свест људи који се налазе у граду. [...] Можеш да нађеш поред контејнера... Видећеш, прођеш поред контејнера... Значи, контејнер је празан, он доноси смеће, истоварује, поред контејнера баца, неће у контејнер... А контејнер који може да прими, ајд да кажем, не знам колико канти свега тога... Јако је тешко променити ту свест код људи“.

Одсуство осећаја за суживот са другим људима у складу са правилима по којима би појединац требало да има на уму да не може да поступа онако како само он хоће и како искључиво њему одговара, досељеницима приписују и други испитаници. Један међу њима (м. рођ. 1964) наводи пример неког предузетника који је угоститељски објекат зидао тако да њиме обухвати што већу површину, не базирајући се при том на то да тиме залази у посед суседа или у јавни простор намењен свим грађанима:

„Некада се у Митровици знао ред. У њој је живела господа и пуно угледних породица. Ово што се данас догађа... Ма какви, било је незамисливо. Ниси тада могао на улици да видиш неред, прљавштину. Водило се рачуна о томе како град изгледа. Људи који су рођени овде и живели ту волели су овај град. Ти данас, погледај... Имаш неке који су дошли са разних страна и који колико већ сутра могу да оду. Не занима их шта ће иза њих остати. Ево, ту један, знам... Дошао човек ко зна одакле, заузео локал и одмах почео да га проширује. Није му било довољно места. Проширио га све до тротоара. Хтео да оде и даље, да заузме и део тротоара. Не можеш човече тако, не могу људи улицом да пролазе од тебе“.

Сличан доживљај промена у северној Косовској Митровици, у граду где је рођена, износи још једна испитаница:

„Прво, то је сада петина града, друго – град је изгубио ‚господски дух‘, и дух града. Све више личи на једну велику пијаци, хаос и безакоње у сваком смислу, почев од

саобраћајног, инфраструктурног... Не кажем да се институције сада не труде да се ствари доведу у ред, почев од локалне самоуправе, али је далеко то од сјаја који је имала стара Косовска Митровица. Срби који су се доселили другачије акцентују... Ето, баналан пример, бахатији су, што није ни чудо, људи који су изгубили све не знам какви треба да буду, сви су им криви за све, али с годинама они су се изборили за своје место у овом граду, лепо послују, па су се одомаћили скроз, да имам сталне ситуације да се осећам као странац у свом граду. Некада ме то гуши, али сам свесна да неће бити као пре, па живим живот у свакодневној дилеми – остати или отићи“ (ж. рођ. 1976).

Понашање досељеника у саопштењима испитаника образлаже се и њиховим ниским степеном образовања. Помиње се како је међу њима доста оних који су се пре доласка у Косовску Митровицу бавили претежно сеоским пословима, због чега су од школе завршавали само оно најосновније, тек онолико колико им је било потребно да се описмене. За Косовску Митровицу се, са друге стране, наглашава како је још за време Југославије била позната као важан културни, друштвени и економски центар, и то не само на Косову и Метохији већ и на ширем подручју тадашње државе. Наводи се како је из ње потекло много признатих лекара, уметника, стручњака најразличитијих профила, од којих се већина одавно, нарочито након рата 1999. године, исељава у централну Србију, Београд, па и у иностранство. Управо се одлив образованих грађана, али и многих других предратних Митровчана, доживљава као један од разлога због којег и долази до уплива утицаја са стране, а који после рата у доброј мери врше досељеници, доносећи свој систем вредности и своја правила понашања. Нису ретки испитаници који сматрају да су делимично због тога догађаји попут изложби, књижевних вечери, и сл. у северној Косовској Митровици веома ретко посећени и како не наилазе на већи одјек међу становницима града. Уместо тога, како се наводи, далеко је популарније упражњавати различите, сасвим „тривијалне видове“ забаве, који људе, посебно младе, нити „оплемењују, нити их подстичу на било какву уметничку или интелектуалну креативност“.

Досељавање необразованог становништва из сеоских средина староседоци у северној Косовској Митровици не виде као појаву која је од 1999. године карактеристична само за њихов град. Сличан феномен уочава се и у другим урбаним срединама на Косову и Метохији, у којима долази до прилива Албанаца, такође из руралних крајева, а добрим делом управо на место Срба који се из тих средина исељавају. Посебно се у том смислу помиње пример Приштине, у коју се досељавају Албанци из Дренице и других области, затим и пример јужне Косовске Митровице чији се број становника у годинама након рата увећава миграцијама са села. За

албанске досељенике испитаници кажу да у наведеним градовима доносе скоро исте промене као и Срби који су се доселили у северну Косовску Митровицу. Помиње се да Албанци своје дошљаке са села називају *катунарима*, чиме желе да истакну њихово порекло, као људи који су се бавили сточарством и који долазе са планине, при чему, такође, тим називом настоје да их у извесној мери и оквалификују у погрдном, пежоративном смислу.

Суживот са већинским албанским становништвом још је један од чинилаца који староседеоци узимају у обзир како би објаснили поступке и начин размишљања досељеника. Сматра се да су у свакодневном контакту са Албанцима у ранијем месту становања преузели многе њихове „карактерне особине“, чиме су, како се сматра, по „менталном склопу“ постали далеко сличнији њима него Србима. У прилог таквом схватању говори и један од поменутих назива за означавање досељеника (*Шиптари*), док на ту тему поједини испитаници дају и сасвим конкретна мишљења:

„Знаш зашто је то тако? Јер они су... Ми смо овде више гравитирали према Београду, Србији, Крагујевцу, значи одавде ка тамо... Да, било је и овамо. У Приштини се студирало, доле... Али, већински ишло се горе... Док су они тамо, значи, тамо су живели... Са Шиптарима, разумеш... И онда су попримили њихов начин живота, понашања, и све што иде уз то. И то је усађено. И то се наставља тако да се понаша“ (м. рођ. 1963).

Приписујући им сличност са Албанцима на основу начина мишљења и понашања, староседеоци, међутим, досељеницима нису оспоравали њихов етнички идентитет. Доживљавају их као припаднике свог, српског народа, и као такве себи ближе од припадника других етничких група. Наводили су, с тим у вези, да разлике између староседелаца и досељеника заправо немају већу тежину и да су оне чак занемарљиве ако се имају у виду безбедносна ситуација у граду и с њом скопчане тензије у односу на албанско становништво. Међу испитаницима је отуда углавном владало уверење по којем је свакако боље што су се у северну Косовску Митровицу доселили Срби са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра уместо да су се у тај део града вратили Албанци који су за време рата и након њега одатле избегли:

„То је наш народ. То су Срби, који су због великих проблема морали да напусте своју земљу, своје куће, да побегну, да дођу голоруки овде. Ми смо их примили све. [...] Али нису сви дошли одјендапут, одмах завршетком рата, завршетком бомбардовања, него су се постепено досељавали, под притиском Шиптара. Већина је остала ту, сем оних који имају своје куће, станове у Краљеву, Крагујевцу и Београду. [...] Њихов долазак је повећао број Срба, а како се повећавао број тако је и сигурност наша и безбедност

била боља и ми смо се осећали јачим, слободнијим. Добро је што су дошли наши, Срби, које је мука натерала да дођу, који су морали да напусте своја села, тамо где нису били слободни, где нису могли своју егзистенцију да обезбеде јер нису могли земљу да раде због Шиптара. [...] Јер ипак народ који је ту дошао и ми стари Митровчани овде, и који су се доселили и радили, умногоме су допринели да одбране овај део, северни део Космета“ (ж. рођ. 1940).

Доживљај досељеника као сународника код староседелаца дакле највише долази до изражаја на плану односа према онима који се виде као супротстављени *други*, односно према Албанцима. У саопштењима испитаника, сходно томе, могло се чути како међу Србима у северној Косовској Митровици, без обзира на то да ли се ради о староседеоцима или придошлицама, по правилу влада солидарност сваки пут када дође до појачаних међуетничких тензија.

„Да, солидарност постоји, а испољава се углавном када дође до етничких сукоба“ (м. рођ. 1990).

„Највише када је одбрана града у питању, право на институције, борба против тзв. албанске државе, инсталирања косовских институција...“ (ж. рођ. 1976).

„Сви Срби у граду имају пар заједничких проблема. Један од њих је опстанак овде, који нам је свима угрожен. Тада морамо бити сложни“ (м. рођ. 1981а).

„Солидарности је врло мало у свакодневном животу. Међутим, када дође до сукоба или инцидента у северном делу града, људи су веома организовани у очувању својих домова, а самим тим и територије. Тада се губе све разлике и несугласице“ (ж. рођ. 1978).

На солидарност између староседелаца и досељеника међу појединим испитаницима ипак се не гледа као на појаву која је неупитна, која се подразумева сама по себи. И по том питању могло се чути да постоје извесне разлике у схватањима једних и других, а које се првенствено огледају у тумачењу властитих заслуга у одбрани града од албанске експанзије из правца јужно од Ибра. Тако се, на пример, помиње како су досељеници у томе склони да преувеличавају своју улогу, чак и да омаловажавају староседеоце истичући како би њихов опстанак у северној Косовској Митровици био доведен у питање да они нису дошли и „сачували“ град:

„Рецимо изјаве... Једна од жешћих, најжешћих изјава: „Да није било нас Вучитрнаца, ви бисте били у Црној Гори“. Е то кад ти каже... Не знаш шта да му кажеш, шта да причаш даље... Пази, нас то све вређа“... (м. рођ. 1965).

„Приштинци сматрају да није било њих, ми бисмо сви радили у Трпчи или нас не би ни било“ (ж. рођ. 1976).

Са друге стране, код испитаника који о наведеном проблему говоре влада уверење да ствари стоје управо обрнуто:

„Ми смо сачували интегритет Митровице као града... То значи да смо сачували и толеранцију. Нико никад није рекао, знаш као ,Ти си тамо из неког села или дошао си из Вучитрна нешто овде да провоцираш‘... Али он је спреман то да ти ради. И да ти наметне своје мишљење. Док он буде укапирао да више није тамо, где је био, требаће времена“ (м. рођ. 1964).

„Да ми нисмо зауставили тај погром на мосту, да ми нисмо сачували тај север, они не би имали где да остану, не би имали где ни да дођу“ (м. рођ. 1968).

„Док је он гледао где ће и шта ће, у који ће стан да уђе и који ће локал да опљачка или заузме, ми смо се гађали по мосту, пуцали“... (м. рођ. 1963).

Као често мишљење староседелаца, дакле, среће се оно по којем је српско становништво у делу Косовске Митровице северно од Ибра опстало захваљујући пре свега њима, који су 1999. године, а и касније, спречавали сваки покушај Албанаца да пређу главни мост преко реке, омогућавајући при том несметан останак у граду свим избеглим Србима. Значај досељеника у одбрани града од албанске експанзије се не спори, нарочито у мартовским немирима 2004. године, али се скреће пажња на то да се не може говорити како је њихова улога у томе већа. Додатни аргумент који испитаници наводе у одбрани својих ставова гласи да је један број расељених лица, бежећи пред Албанцима са подручја јужно од Ибра, продужавао даље, ка централној Србији, не намеравајући да се у северном делу Косовске Митровице уопште задржава. Тек када је постало очигледно да ће град остати у српским рукама, како се истиче, неки су се вратили и у њему настанили.

* * *

Дихотомија *ми/они* међу Србима у северној Косовској Митровици, како је приказано, читава се превасходно опажањем разлика од стране староседелаца, односно предратних становника града, у односу на досељенике, расељене са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра. То значи да су истраживањем ове *различитости* били обухваћени управо испитаници који себе сматрају староседеоцима, подводећи се

тима под категорију *ми*, а који су досељенике, говорећи о њима, категоризовали као *они*. Испитаници су досељенике видели као *другачије* пре свега у културолошком кључу, као становништво које је из својих локалних средина донело другачији систем вредности и другачије понашање. Као такви, досељеници су се доводили у везу и са онима који се опажају као есенцијално *другачији*, а то су Албанци, нарочито из разлога што су долазили из средина где су живели у њиховом непосредном окружењу. Уоченим разликама, са друге стране, није приписивана тежина етничитета, што значи да су и поред опажања *другости* староседеоци досељенике доживљавали као Србе, као припаднике исте етничке скупине, са којима их на првом месту веже осећање солидарности у односу на супротстављено, албанско становништво.

Приписујући им извесне разлике, испитаници не само да су вршили идентификацију досељеника, већ су истовремено потврђивали и свој властити, староседелачки идентитет. Истицали су да су у Косовској Митровици рођени, или да у њој живе већину свог живота, при том експлицитно или имплицитно присвајајући за себе назив *стари Митровчани*. Осећање достојанства у вези са својим староседелачким идентитетом испитаници су нарочито наглашавали у контексту негативних квалификација приписиваних досељеницима, где су себе видели у обрнутом светлу: као носиоце „правих вредности“, чуваре „предратног градског духа“, толеранције, одмерености, поштења, итд. За овакав доживљај дистанце испитаници су признавали да временом полако бледи и да је био далеко израженији у ранијем периоду, посебно у годинама након рата, да би касније, поготово у неколико последњих година, он у знатној мери изгубио на важности. На процесу идентитетског уједначавања утицали су чиниоци од колективног значаја, најпре они условљени друштвено-политичким факторима, тј. тензијама у односу на албанско становништво, безбедносним ризицима, те неизвесностима у погледу решавања институционално-правног статуса (севера) Косова и Метохије. Унутаргрупне разлике, услед наведеног, потискиване су у други план, или су нестајале, уместо чега се у дефинисању колективног идентитета предност давала осећањима заједништва и етничке припадности.

10.3. Елементи социјално-економске дистанце

Незаобилазно место у дискурсу испитаника заузимала су свакодневна егзистенцијална питања, и с тим у вези економска ситуација у северној Косовској

Митровици. Говорећи на ову тему, испитаници су у периоду после рата 1999. године учавали крупне економске промене, које су повезивали са процесима у укупном привредном стању Србије, које још с почетка 90-их година 20. века, у ситуацији када долази до распада Југославије, ратова и увођења санкција Уједињених нација карактерише слабљење, затим и потпуно посустајање. Промене на плану економије доводиле су се у везу и са самим ратом 1999. године, који је за исход имао велика материјална разарања на Косову и Метохији, повлачење српских власти и успостављање међународног протектората на овој територији. Наведени чиниоци, по испитаницима, главни су разлози економских промена и у самој Косовској Митровици, односно њеном северном делу, за који се обично каже да се ту данас више ништа не производи и да ниједно значајно предузеће више не ради. Као парадигма негативних кретања у економији обично се наводи некадашњи гигант Трепча, захваљујући којем је Косовска Митровица својевремено била један од водећих привредних центара, не само на Косову и Метохији, већ и у читавој Југославији.

Периода док је Трепча радила пуним капацитетом старији испитаници сећају се са носталгијом, као времена економског напретка и свеопштег просперитета. После рата 1999. године и увођења међународног протектората Трепчу прате бројни проблеми, због којих производња углавном стоји или се одвија малим интензитетом. Пропадање овог некадашњег гиганта умногоме је утицало и на социјално-економску слику становника северне Косовске Митровице. Уместо високих плата које су тамо некада имали, запослени сада примају минималац од око 11.000 динара, због чега су приморани да се баве и другим пословима како би прехранили себе и своје породице. У приватном сектору, који је претежно меркантилног карактера, ради се углавном „на црно“, при чему се месечна примања радника крећу између 20.000 и 25.000 динара. Ни ова и оволика примања, пак, не би била могућа да није јавних, државних установа, попут здравства, школства, судства и локалне самоуправе, у којима запослени добијају примања из буџета Републике Србије. Прилив средстава из државне касе на име плата, пензија и социјалних давања представља и главни финансијски извор од којег већина Срба у северној Косовској Митровици директно или индиректно зависи. Да нема тих средстава, како поједини испитаници констатују, у северној Косовској Митровици Срба не би ни било јер ни они који раде у области приватног предузетништва не би имали одакле своје услуге да наплаћују.

Лоша економска ситуација није подједнако погодила све Србе у северној Косовској Митровици. На тему економског положаја својих суграђана испитаници су наводили да се један број житеља града после рата обогатио, а да многи преживљавају и састављају крај са крајем. Овакво запажање нарочито су износили они испитаници који су на питање да ли су задовољни својим економским положајем углавном одговарали негативно, мада је било и оних који се о свом економском положају нису желели да изјашњавају, делом стављајући акценат не толико на материјалне аспекте свакодневице, колико на аспекте појединих етичких, нематеријалних начела, пре свега на осећања родољубља, односно привржености својој земљи и свом народу, а који су слично становиште такође имали. Према појединим субјективним проценама, некадашња средња класа, коју је захваљујући Трепчи, како се сматра, до деведесетих година 20. века чинила огромна већина становника Косовске Митровице, одавно је девестирана и сведена на масу грађана на егзистенцијалном минимуму, насупротив чему се издвојила мањина која је у периоду после рата 1999. године стекла богатство. Поред нестабилног политичког стања, овакву ситуацију један од испитаника (м. рођ. 1957) описао је као највећи друштвени проблем у северној Косовској Митровици, који, како каже, представља „социјалну бомбу која прети сваког тренутка“:

„Какви су проблеми, такви су и односи. У зависности од политичке ситуације, односно економске, имамо сукобе, односно зближавање. У тренуцима када су били у опасности да град падне, људи су били заједно. Највећи проблем у односима међу људима је тај економски фактор. То је однос између богатих, малог броја богатих, и једног великог броја људи који животаре. [...] Наравно да има људи који имају мотеле, хотеле, и имате огроман број људи који, ето, имају проблема са водом, струјом, не могу да плате основне ствари, и тако... [...] Један огроман број људи, деведесет посто људи у Митровици био би у огромном проблему само једну плату да не прими. То ти одговорно тврдим. Кажем ти, пошто се сви овде знамо, настао би један огроман, огроман проблем само без једног месечног примања“.

Људе за које су наводили да припадају мањини која се обогатила испитаници нису именовали, мада су их најчешће описивали као лица која су „искористила ситуацију“, која су се „снашла“ или „гледала своје интересе, остварујући их на рачун осталих“, итд. У дискурсу испитаника, другим речима, недвосмислено је категорисан слој становништва који се после рата економским положајем издвојио од већине, и то на начин који углавном није одобран, а који је подразумевао недостатак солидарности са већином и одсуство осећаја за заједнички циљ. Описујући

сународнике који су се у послератном периоду „снашли“ и обогатили, испитаници су их, примера ради, карактерисали на овај начин:

„То су нови, новокомпоновани богаташи и где год да се појаве мора доћи до проблема. [...] Има их разних. И нису баш сви одавде. Користе ситуацију. Мораш да будеш безобзиран, да гледаш само себе, да би то радио. А они то раде. Држава не постоји и не може им нико ништа“ (м. рођ. 1981).

„Лични интерес. И само то. Они су овде не због неког патриотизма, зато што су, не знам шта, Срби, православци којима је стало до ове земље и народа, него зато што од тога имају користи. Да се политичка ситуација нагло промени на нашу штету они ће први отићи“ (м. рођ. 1970).

„Овде ти је, ако тако могу да кажем, мање више исто као и било где другде. Борба за живот, егзистенцију. Један је проблем са Шиптарима, а други је тај. Разлика је само у томе што је овде тај егзистенцијални проблем израженији. [...] Ту су ти који су се обогатили, али то се десило свуда. Овде су се они само обогатили брже, лакше, јер није било никога да их спречи“ (м. рођ. 1967).

На питање по чему виде социо-економску дистанцу у односу на наведену категорију лица испитаници су давали следеће одговоре:

„Сигурност. Могућност да бираш. Јер ја реално са својим послом и примањима не могу много тога. [...] Сутра ако се овде нешто догоди и ако мораш да идеш, ја немам где. И не само ја. Значи остајеш, па како ти буде. Они су сви збринути. Овде су јер им тако тренутно одговара. А увек могу да оду и имају где“ (м. рођ. 1974).

„То је новац, наравно. Довољно да се та разлика направи. Он може да живи овде, али и не мора. Може да купи стан, кућу било где. [...] Он дође, видиш га како пролази колима градом. Али то је дан, два. После га нема... Не видиш га. Можда је у граду, а можда и није... Јер не мора да буде... А ти буди овде, ради сваки дан и размишљај како ћеш да преживиш“ (м. рођ. 1980).

„Не бих могла да кажем да живе баш у неком луксузу, али сигурно је да себи могу да приуште много више него већина. Почевши од стана, нових кола, гардеробе, путовања... Они који раде за обичне плате, или који примају минималац, то себи не могу да приуште. Да не причам о незапосленима“ (ж. рођ. 1987).

„То је класична подела на класе. У неком најнегативнијем смислу. Онај прави грађански слој је уништен и сада имамо поделу на оне који имају и оне који немају. Постоји и нека средина, али то није то. Када ти зависиш од данас до сутра, од плате до плате, онда си далеко испод оних који имају толико пара да о томе не морају да мисле. [...] Они који су се накупили пара поседују буквално све. У материјалном смислу, али и утицај, моћ. [...] Обични грађани само су обични играчи. Оно што је најважније је несигурност људи и то је највећи проблем. Нико више не верује, много година је прошло, да то може да буде битно боље. У граду влада страховити песимизам“ (м. рођ. 1957).

„По парама. По томе да се тим парама може обезбедити оно што многи не могу. Ја никад немам паре и увек сам дужан. Моја четворочлана породица живи од мог јединог примања. Два сина студента, супруга инжењер која не ради. [...] Ја сам задовољан зато што нисам материјалиста и зато што сам духовни човек, али сам дубоко незадовољан због тога што повремено не могу да испуним ни основне захтеве своје породице“ (м. рођ. 1968а).

У одговорима испитаника могло се чути да међу онима који су се после рата „снашли“ има и досељеника, који су убрзо по доласку у град покренули поједине послове, углавном отварајући трговине, а који им већ годинама доносе добру зараду. Оно што им се с тим у вези понекад замерало јесте начин на који су започели своју економску делатност, тј. начин на који су уопште дошли до свог положаја, а под којим се подразумевала бескруполозност, оличена, између осталог, у бесправном присвајању локала и објеката Албанаца који су за време рата напустили град. За овакво поступање поједини испитаници имали су извесну дозу разумевања, оцењујући да се и могло очекивати да ће Срби које су Албанци из својих кућа протерали кидисати на албанске непокретности, мада је већина испитаника била сагласна у томе да другачије вероватно није ни могло да буде у ситуацији када је после рата, нарочито у периоду непосредно након његовог завршетка, у граду владало право хаотично стање у којем је било дозвољено практично све. Стање настало након рата, уосталом, испитаници су генерално видели као један од главних узрока, ако не и главни, потоњем социјално-економском раслојавању грађана северне Косовске Митровице, будући да је оно било омогућено управо укидањем ауторитета власти, односно непостојањем државног апарата који би санкционисао видове богаћења који у било ком смислу не би били у складу са законом и владавином права.

Као извор богаћења једног круга људи испитаници су помињали послове који су у условима институционално-правног вакуума на северу Косова и Метохије доносили релативно брзу и лаку зараду. Као најуноснији посао тог типа углавном се наводила трговина, захваљујући којој су појединци у привредним околностима када тржиште функционише скоро без било какве законске контроле дошли у прилику да препродајом робе на велико остваре високе профите. Наглашавано је, при том, да у самој трговини није било ограничења, што значи да се она одвијала како између самих Срба, са једне стране, тако и између Срба и Албанаца, са друге стране.

Мишљења о економској сарадњи између Срба и Албанаца била су међу испитаницима подељена. Док су се једни томе противили, сматрајући да Албанцима, као непријатељима, Срби на тај начин чине услугу, други нису оспоравали снагу

економских веза, видећи их као наднационалне, сходно чему су на српско-албанску трговинску размену гледали као на неминовност коју ни међусобни сукоб не би могао да спречи. „Трговци нису националисти“, изјавио је с тим у вези један од испитаника (м. рођ. 1965), додавши да се трговци „не баве политиком, него парама“. Ипак, негативан однос према економској сарадњи са Албанцима, односно према сународницима који са Албанцима тргују, преовлађивао је у једном случају, а то је онда када је та трговина појединцима доносила велику зараду, а још више онда када су ти појединци, како се наводило, имали двоструке аршине, што је значило да су се у својој, српској средини представљали као патриоте, „велики Срби“, заговорници отпора према Албанцима, и сл, док су, са друге стране, постојећу ситуацију користили за лично богаћење и то управо кроз сарадњу са тим истим Албанцима. О онима на које се ово односило у исказима испитаника могла су се чути следећа становишта:

„Они тргују са Шиптарима и после ту робу продају Србима скупље. И вичу „Живела Србија!““ (м. рођ. 1957).

„Ја наравно нисам био тамо, али кажу да је у јужном делу града роба много јефтинија него у централној Србији одакле долази. Зато је неки купују на велико, а онда је нама на северу продају и тако зарађују. А овамо глуме патриоте“ (м. рођ. 1978).

Као лица која су на наведени начин стекла материјалну добит означавани су и поједини „чувари моста“, којима су испитаници, истина, приписивали заслуге за храброст коју су показали у одбрани града приликом бројних покушаја Албанаца да након рата заузму северни део Косовске Митровице, али за које ипак кажу да су се „неки међу њима касније компромитовали и почели да баве разним сумњивим пословима“ (ж. рођ. 1974). Има испитаника, додуше, који су на све то гледали другачије, сматрајући да би се у ситуацији у којој се север Косова и Метохије годинама уназад налази наведеним пословима свакако неко бавио, и да стога дотична лица не би требало олако критиковати, нарочито ако се има у виду њихова улога у једном далеко значајнијем, вишем циљу, а то је очување северне Косовске Митровице у српским рукама.

Ипак, док се економски просперитет једног дела становништва, било да се радило о досељеницима или староседеоцима, повезивао са њиховом личном иницијативом и сналажљивошћу у условима институционално-правног вакуума насталог након рата, сходно чему се он прихватао као последица новонасталог стања,

социјално-економско раслојавање, са друге стране, довођено је у везу и са системским грешкама државе Србије. Под тим грешкама, на првом месту, испитаници су подразумевали неконтролисано трошење средстава која су из буџета Републике Србије годинама издвајана за различите пројекте на Косову и Метохији, што је појединцима омогућавало да добар део суме која је долазила из буџета присвоје за себе. Као чест пример проневере новца наводио се откуп албанских некретнина у северном делу Косовске Митровице, када су посредници у овом послу, приказујући вредност кућа и станова вишом него што је била, разлику у цени задржавали за себе. Слично се наводило и за изградњу тзв. социјалних, непрофитабилних станова за Србе расељене са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра, где су инвеститори за изградњу станова узимали далеко више новца него што је сама изградња коштала.

Мада су узроке наведених појава видели у одсуству закона, имајући у виду да од 1999. године на северу Косова и Метохије не постоје механизми праћења токова новца, као ни механизми санкционисања бројних кривичних дела, поједини испитаници кривицу су пребацивали и на локалну самоуправу, за чије представнике су наводили да су од самог почетка, дакле од завршетка рата, директно или индиректно били умешани у дистрибуцију новца који је у северну Косовску Митровицу из буџета Републике Србије долазио. За представнике локалне самоуправе отуда се сматра да су се обогатили управо на рачун осталих грађана, чиме су се од већине по свом социо-економском статусу одвојили. На рачун локалних власти, и то не само у северној Косовској Митровици, него и у осталим српским општинама на северу Косова и Метохије, у том смислу су се међу испитаницима могле чути оштре замерке јер су уместо вођења одговорне економске политике под оправдањем да „држава не функционише“ ситуацију у којој се закон не спроводи оне заправо злоупотребљавале:

„Локална самоуправа је највећи кривац што се овај хаос до сада дешавао овде. А рекламирали су се да су патриоте, представници Републике Србије. [...] Узимали су како су хтели. [...] Под контролом мора да буде свако ко ради. Србин је кварљива роба, као уосталом сваки човек. Не контролишеш ли га, он после ради штету. И тај будала, што му даје паре, то је држава, нормално... Жао ми је што ово време, ових 10-15 година, кад смо се наводно патриотски бранили, што је тачно, нисмо паметно искористили да барем овај простор стабилизујемо. Могло је то, са тим парама што је та луда држава давала, да се створи овде, у овом делу, 150.000 људи. Да буде сада. Јер имало је простора, имало је места. Само наши да се врате. И да буду, да живе солидно. Не да се обогати нико, него да живе нормално. Па док Србији не крене, док се не створе неки бољи услови. Барем ово да утврдимо“ (м. рођ. 1955).

„То је толико пара проневерено. То је било толико, толико растурцијски... Имамо једну пословицу ‚На гумну‘. Знаш оно старо? Гумно, где се врло жито... [...] Па каже ‚Само један да растура, сви не могу да скупе‘. Оно жито. А то се десило. Овде су сви који су били на власти растурали. [...] Где се год обрате двојица замерених, они подржавају оног негативног, оног грешног. И са речима ‚не функционише држава‘. И сада онај, који је лопов, који је криминалац, њему је довољно да каже неко ‚Гурај ти по свом‘. Схваташ? И ту је угрожен онда поштен човек. [...] Слушај, бре, ‚на државну чесму ни воду немој да пијеш‘, к’о што је мени отац говорио. – ‚Шта узимаш кредит од Трепче кад кућу можемо да правимо сами, ми?‘ А сада каже лопову ‚не функционише држава‘. Ти си га потапшао по рамену и рекао си му ‚настави‘. А поштенем каже ‚шта ти ја могу?‘“ (м. рођ. 1950).

Одговорност државе за социо-економско раслојавање Срба у северној Косовској Митровици неки испитаници видели су и у томе што је српска влада својевремено донела одлуку по којој се запосленима у институцијама Републике Србије са пребивалиштем на Косову и Метохији додељује тзв. косовски додатак, односно увећање плате за 100%. Иако је ово увећање 2008. године смањено за 50%, наведена одлука од самог почетка није код свих Срба наишла на одобравање, пре свега код оних који у тзв. јавном сектору нису радили. Плате увећане за тзв. косовски додатак јавиле су се фактички као привилегија само једног дела становништва, које се тиме по висини примања издигло изнад запослених у тзв. приватном сектору, а посебно изнад незапослених и оних који приходе немају. Ово је утицало на продубљивање социјално-економских подела међу Србима у граду, али и на појаву незадовољства међу свима онима који су сматрали да је праведније било да су средства која се исплаћују на име тзв. косовског додатка солидарно распоређена свима, уместо што су усмеравана на рачуне само једног броја људи.

Чињеницом да због увећаних плата запослени у јавном сектору представљају практично повлашћени слој становништва нарочито су незадовољни млади, поготово они који су завршили факултете, а који и поред тога немају ни посао, ни примања. Њихово незадовољство додатно је увећано тиме што лица запослена у установама Републике Србије посао нису увек добијала по стручности, него по неком другом основу, на пример по родбинским, политичким везама, и сл. Преко одређених веза посао у јавном сектору добијали су и досељеници, што је рођене Митровчане, који су остајали кратких рукава, такође срдило:

„Велики број Митровчана не ради. То је омладина... Много их има који су завршили факултет, који не раде и они сматрају да су угрожени, да су због тога економски угрожени. То су већином млади из Митровице, родитељи им ту живе, ту су рођени... И сад, дође неко са стране, па се запосли и ради, а они ту не раде. И ту постоји искра

једног великог незадовољства, која се, можда, некада прелази ћутањем, а некада и неким отпором. [...] Али мислим да ипак то држава треба да реши, да влада реши“ (ж. рођ. 1987).

„Има породица у којима раде сви, а има и породица у којима не ради нико. И они тешко преживљавају... Од социјалне помоћи и од пензија својих родитеља живе, углавном. [...] Мени од родитеља само отац ради, мајка не. Ја сам завршила природно математички, али посла још нема. Могу да радим у школи, да предајем математику, али нема места. [...] Примани су они који су имали некога. Не кажем да су сви примани тако, али било је и тога. Било је и да су примани они који нису одавде, који су се доселили, а они који су овде рођени и ту живе нису“ (ж. рођ. 1986).

Испитаници који су били запослени у јавном сектору, пак, истицали су, са своје стране, да им због ниже основне цене рада у односу на остатак Србије плате са тзв. косовским додатком нису толико високе како се то нарочито у Београду или другим градовима у централној Србији обично мисли. Наводили су, при том, да се тиме што имају увећане плате не сматрају привилегованим, будући да им већа примања не могу да надокнаде страхове претрпљене услед изложености неизвесностима и бројним ризицима са којима се у северној Косовској Митровици годинама уназад свакодневно сусрећу. С тим у вези, могла су се чути и оправдања да тзв. косовски додатак нико од Срба у овом граду, и уопште на Косову и Метохији, није ни захтевао, већ да им је он као врста помоћи додељен од стране владе Републике Србије. Такође, негирано је и да су Срби запослени у српским институцијама по аутоматизму примали УНМИК-ов „дodataк на плате“, и да су на тај начин, остварујући дупле приходе, економски просперирали још више у односу на становништво које у јавном сектору није запослено. Поједини испитаници чак су оштро негодовали поводом претпоставке да су се налазили на УНМИК-овој платној листи, истичући да би такву могућност, и да су је добили, одбили, и то из разлога што би пристајањем на добијање плата од међународних, односно косовских институција, те институције директно признали:

„Те приче око плата, дуплих плата, и тако даље, то је прича која стоји, наравно, али то је све индивидуално. Тако да ми овде, стварно, не знамо ни ко је примао плате, ни дупле плате. То је било индивидуално, од фирме до фирме, како се ко снашао и како је ко хтео. То није било обавезно, већ ко је хтео“ (м. рођ. 1971).

„То се зна, али се прећуткује, да има оних који су примали УНМИК-ове плате, или, како се још зову, косовске, шиптарске... [...] Е, али сви они нису мислили о томе да тиме признају шиптарску власт. Говорили су ‚То су УНМИК-ове плате, а не шиптарске‘. [...] Јер власти у Приштини ће кад-тад на основу тога добити право да полагају суверенитет на целом Косову. Биће довољно да покажу списак свих оних који

су примали плате из Приштине и да се тиме докаже њихова лојалност косовској држави“ (м. рођ. 1957).

10.4. Политичке поделе као последица имплементације Бриселског споразума

Ризик од инцидента и избијања сукоба са албанским становништвом најважнији је чинилац свакодневице Срба у северној Косовској Митровици од поделе града 1999. године до данас. Успостављање линије раздвајања дуж Ибра после рата српско становништво већином види као реално, али и једино могуће решење у ситуацији када српско-албанске односе у граду карактеришу изразита напетост и велико међусобно неповерење. Око овога је увек постојао висок степен сагласности, сходно чему отпор покушајима Албанаца да са подручја јужно од Ибра пређу преко реке годинама представља главну окосницу солидарности међу Србима у северном делу града. Одбрана од Албанаца, што подразумева супротстављање интеграцији у институционално-правни систем косовских власти у Приштини, односно останак у државним оквирима Републике Србије, за припаднике српске заједнице у Косовској Митровици од рата је заправо политичка тема број један.

Висок степен консензуса по наведеном питању условио је и структуру страначке опредељености, па су тако до последњих избора за српски парламент, на којима су Срби са Косова и Метохије равноправно са осталим грађанима Србије учествовали, највеће поверење добијале партије строге националне оријентације. На изборима одржаним 21. јануара 2007. године највише гласова у северној Косовској Митровици добиле су Демократска странка Србије (ДСС) – 34,99% и Српска радикална странка (СРС) – 32,54%, док је Демократска странка (ДС) освојила 13,24% гласова.⁷¹¹ На следећим изборима, 11. маја 2008. године, највеће поверење бирачи су указали СРС (38,28%) и ДСС (31,27%), а затим ДС (18,78%).⁷¹² На изборима 6. маја 2012. године највише гласова добиле су ДСС (31,27%) и Српска напредна странка (СНС) – 19,19%, док је ДС припало 17,43% гласова; СРС, из које се СНС у међувремену формирала и одвојила, освојила је 7,29% гласова.⁷¹³

⁷¹¹ *Rezultati izbora 21. januar 2007,* http://www.ds.org.rs/dokumenti/Parlamentarni_izbori_2007_rezultati.pdf

⁷¹² *Rezultati izbora за народне посланике у Народну скупштину Републике Србије, одржаних 11. маја 2008. године,* <http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/Rezultati/Izbori110508.htm>

⁷¹³ *Rezultati izbora за народне посланике у Народну скупштину Републике Србије, одржаних 6. маја 2012. године,* http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/propisi_frames.htm

Консензусом око заједничког политичког циља страначке опредељености међу Србима у северној Косовској Митровици углавном су потискиване у други план. Извесна међусобна неслагања поводом различитих питања никада нису била неубичајена појава, али увек се знало који је интерес око којег је став мање-више неподељен. Поруке које су из Београда стизале од представника странака којима је пружана највећа подршка Србе су у граду држале у уверењу да иза напора које улажу у борбу против Албанаца и стављања северне Косовске Митровице под контролу Приштине чврсто стоје и релевантне политичке структуре државе Србије. Од 2008. године, када након избора ДСС излази из власти, на новоформирану републичку владу, конституисану око ДС, Срби у северној Косовској Митровици већином гледају са подозрењем, будући да су сматрали да она ради против националних интереса и да ће политиком приближавања Европској унији постепено признавати независност Косова самопроглашену фебруара месеца исте године. Опозиција, у којој су се нашле странке које су се позивајући се на Устав залагале за вођење стриктне националне политике, појављује се тада као главна снага од које стиже подршка и од које се очекује да ће онда када на власт дође радити на очувању северне Косовске Митровице у оквирима Републике Србије.

До промене, међутим, долази од средине 2012. године, када се након републичких избора влада формира око претходно опозиционе СНС која у предизборној кампањи, али и у свим ранијим наступима, поручује да се ни по коју цену, па ни по цену уласка Србије у Европску унију, неће одрећи Косова и Метохије као саставног дела државне територије. Промена у односу Срба у северној Косовској Митровици према дојучерашњој опозицији, у контексту очекивања која су полагана у њу, била је иницирана управо променом реторике највиших представника новоформираних власти који супротно предизборним обећањима почињу све јасније да поручују да ће Србија још одлучније наставити да иде у правцу европских интеграција. Иако се то у изјавама нове владе није доводило у везу са српским националним интересима на Косову и Метохији, у схватањима Срба у северној Косовској Митровици наставак приближавања Европској унији значио је и наставак постепеног признавања самопроглашене независности Косова, самим тим и интеграцију подручја северно од Ибра у институционално-правне оквире косовске, албанске државе.

Осећање неизвесности услед заокрета у реторици дојучерашње опозиције, а сада нове власти, која под међународним притиском показује све попустљивији став

према питању решавања статуса Косова и Метохије, међу Србима у северној Косовској Митровици додатно је увећано потписивањем Бриселског споразума 19. априла 2013. године. По овом споразуму, који су испред српске и косовске владе потписали премијери Ивица Дачић, односно Хашим Тачи, предвиђало се оснивање Заједнице српских општина (ЗСО), коју би чиниле већински српске општине на Косову и Метохији, а до чијег би формирања дошло након локалних избора заказаних по законима власти у Приштини за 3. новембар 2013. године. Осећање неизвесности посебно је изазвала чињеница да су потписници споразума са српске стране тврдили да је договор у Бриселу постигнут у интересу Срба, иако истовремено нису нудили јасне гаранције којим би своје тврдње поткрепили. Сумње у то да се од домаће јавности крије суштина споразума, а то је укључивање ЗСО у институционално-правни систем самопроглашеног независног Косова, односно њено одвајање од Републике Србије, подгревана је и најавом укидања српских институција на северу Косова и Метохије и њиховом заменом институцијама чије би финансирање убудуће ишло преко власти у Приштини. Контрадикторне информације због којих су недоумице Срба у северној Косовској Митровици још више расле долазиле су, поврх свега, и са албанске стране која је потписани споразум интерпретирала онако како је њој одговарало, дакле искључиво у складу са властитим интересима.

Наведеним развојем догађаја већина Срба у северној Косовској Митровици није била задовољна. Штавише, многи нису крили разочарење, сматрајући да се њихов дугогодишњи напор у одбрани града од албанске експанзије Бриселским споразумом заправо поништава. Уверење да их се влада Републике Србије одриче, и то зарад неизвесног и магловитог пута у Европску унију, дословно их, при том, приморавајући да сами признају једнострано проглашену независност Косова, иако то нису урадиле ни неке европске земље, међу Србима у северној Косовској Митровици достиже кулминацију уочи избора 3. новембра 2013. године. За учешће на изборима кандидовало се неколико листа, међу којима и једна окупљена око локалног одбора СНС, под називом *Грађанска иницијатива Српска*, коју је директно организовала, али и фаворизовала власт у Београду. Формирање и подршка наведене листе од стране српске владе за већину Срба у северној Косовској Митровици био је знак да их држава за коју су веровали да стоји иза њих сада отворено позива да изађу на изборе које организује туђа, непријатељска власт, што је значило да се тој власти на простору северног Косова и Метохије и фактички признаје суверенитет. Са намером да се такав сценарио осујети, уочи избора формира се коалиција састављена од странака

окупљених око ДСС и СРС која се залаже за бојкот гласања, са образложењем да позивањем Срба да изађу на биралишта влада Републике Србије не само да даје легитимитет властима непризнате државе Косово, већ и крши Устав властите земље. И једна и друга политичка опција, тј. присталице избора, са једне стране, и противници избора, са друге стране, износиле су аргументе којима су образлагале своје ставове. Први су истицали како само освајањем власти на локалу Срби на подручју северно од Ибра у постојећим друштвено-политичким околностима могу себи да обезбеде опстанак, док су други сматрали да опстанка Срба у албанској, косовској држави нема, нити може да буде.

Одржавање локалних избора 3. новембра 2013. године први пут је међу Србе у северној Косовској Митровици унело раздор по питању око којег је од рата 1999. године и поделе града на етничкој основи постојао углавном јединствен став. Први пут после рата у политичким односима унутар српске заједнице долази до поларизације по кључној основи, а то је пристанак, односно непристанак на интеграцију у институционално-правни систем са седиштем у Приштини. Превирања која су се у том смислу испољавала међу главним политичким актерима резултирала су и међусобним оптужбама, упућеним пре свега од стране представника коалиције за бојкот избора, који су своје опоненте, присталице избора, називали *издајницима*, а саме изборе – *шиптарским изборима*. Означавање се вршило и са аспекта етничког идентитета, па се тако могао чути став да изласком на изборе Срби у северној Косовској Митровици, и уопште на Косову и Метохији, више неће бити *Срби*, него *Косовари*.

Превирања међу политичким партијама одражавала су се и међу самим становништвом. Већина испитаника обухваћених истраживањем изражавала је дистанцу према изласку на изборе, из уверења да би се тим путем добровољно одрекла своје земље Србије, али и услед неповерења у институције косовске, албанске државе, за које се сматрало да према Србима могу имати само репресивни став. Мањина је, са друге стране, изражавала наду да је и поред негативног искуства са Албанцима у протеклом периоду на изборе боље изаћи јер ће једино тако, деловањем кроз међународно признату ЗСО, а уз подршку владе у Београду, Срби у северној Косовској Митровици своје интересе моћи да остваре. Поједини испитаници, пак, отворено су испољавали незадовољство због дуготрајне политичке, али и сваке друге неизвесности на северу Косова и Метохије, прижељкујући да она буде што пре

окончана, па макар то било и одржавањем избора, чиме би ствари, без обзира у ком правцу, почеле са мртве тачке да се покрећу.

У прилог аргументацији за и против изласка на изборе, односно за и против формирања ЗСО, у дискурсу испитаника могла су се чути следећа становишта:

„Ја мислим да ако влада Србије стоји иза те коалиције *ГИ Српске*, као и Скупштина, и да ако сматра да том одлуком прихватања Бриселског споразума треба да обезбедимо себи слободу, политичку независност, побољшање услова живота, брану од свега што је негативно, једноставно да боље живимо, онда ја сматрам да је исправно то да прихватимо. А овај део, северни део, много чини и Србима који живе јужно од Митровице, а поготово овима који живе у околним селима, онда онима који живе у Дреници, у Побрђу... Они ту, кад дођу на територију северне Митровице, имају једно парче слободе, то је њима прозор у Србију, ту се тек осећају слободним. Овде се лече, одавде путују код својих ако имају своје по Србији, овде продају оно што произведу, те своје пољопривредне производе, а кад то продају одмах купују намирнице које тамо немају или којима је дупла цена у односу на овде. И за њих то много значи. А, треће, ја мислим да ми, северни део Косовске Митровице, нисмо ти који могу да имају право да држе у блокади целу политику Србије, све Србе, нас двадесет хиљада Срба. [...] Ми не можемо да остваримо више него што смо остварили. Ми смо можда могли раније више да добијемо. О подели сад не може да се прича, то нико не да, можда је у неко време раније то могло, али сада није могло. Можда би се десило нешто што се десило рецимо са Србима из Хрватске да нисмо ово урадили“ (ж. рођ. 1954).

„Ја сам ту оптимиста, само да дође неко паметан, са чврстом... Не треба ту чврста рука, треба само реална. [...] Најбитније је да буде једна реалност. Да оно што си, тако ти и буде. Ако радиш, имаћеш. Ако не радиш, нећеш имати. Ако си поштен, поштено ће да ти се плати. Ако си непоштен, да те пратимо. [...] Локална самоуправа је много важна. И очекујем од те Заједнице српских општина, ако буде, само добро. То је паметан потез, нема говора. И Србија може преко ње једино да финансира, а и од Шиптара има да добијемо оно што нам следује. Шта ћемо ми да радимо? Нећемо као они, који су црпели и од Југославије и од Србије, а шта су радили? – Нико им није знао. Ми, треба да радимо паметно, нормално. И ми можемо ту да урадимо доста. Али ако смо паметни, ако смо прави људи. Не патриоти, него домаћини. Не треба ту бити Србин и да ми се прсиш ту. Буди домаћин. Друго, буди професионалац. Оно што треба да одрадиш, одради како треба, а не да ми муваш ту и декларативно се изјашњаваш и овако и онако“ (м. рођ. 1950).

„Бриселски споразум је директно противустанован и противзаконит. Деведесет и девет посто људи, Срба, укључујући и овог Пантића (председник Општине и кандидат *ГИ Српска* за градоначелника северне Косовске Митровице, прим. аут.), сад што си видео, акламацијом је одбацило Бриселски споразум, на митингу у Митровици. После су они окренули... Значи Бриселски споразум је укидање правног система Србије на Косову. [...] Ситуација ће и после избора остати много лоша, економски, самим тим људи ће живети много горе, и то не само на Косову, него и у целој Србији. Срби који живе и који хоће да живе овде мораће да живе у уставно-правном систему Косова. На гласачком листићу пише ‚шиптарски‘. Ово су шиптарски избори. Граница је постављена, следеће године струја, вода и телефон, све ће то да буде у уставно-правном систему Косова, финансирање ће да иде преко владе Косова, и то је више него очигледно. Да би се то схватило не треба нека школа. То није само мој интимни осећај, већ и осећај многих других, али људи о томе не желе да причају. Деведесет и девет посто људи зна да ће да живи у шиптарској држави“ (м. рођ. 1968).

„Искрено, да ти кажем, разочарао сам се доста. Долазио је Вучић овде, и Николић. Николић се клео у своју децу да неће никад да нас изда, то може да се нађе и на интернету, онда када је пред изборе био овде. Вучић исто: „Ви сте мој народ, ја нећу никад ништа признати“... Сад потписао неке споразуме. То им није требало уопште. Ово ти кажем искрено, као обичан грађанин, кога политика не занима много. Али кад чујеш неке ствари, шта су потписали он и Дачић просто се разочараш. Разочараш се у све. Поготово у њих. Они као вође неке наше. Признали су зарад Европске уније све. Ја ти гарантујем, доћи ће на видело шта су све потписали. Они сад не причају јавно о томе. Него кажу „Ми нисмо признали ово, нисмо признали оно“... Шта ниси признао? Све си ти признао, него нећеш да кажеш. Тако сви на ово гледају. Гледају их као издајнице“ (м. рођ. 1986а).

„Споразум овај не видим као ништа добро за Србе. Ма ништа. Каква бре Заједница? Само лажу, пропаганда. Имаћете као власт. Коју власт кад ти Косово република? Њихово судство, њихово све ће да буде. Њихова полиција. Цаба што су они наши кад су прешли у косовску полицију. Сви су обукли њихове униформе, добили њихове печате, њихов грб. Дobili оне њихове бројеве. Кога ће они да бране? Кога ухапсе тераће у Вучитрн, у њихов суд. И овде ће суд да проради, али све по косовском закону, има да идеш у Приштину да служиш казну и све. То што су рекли за Заједницу само обмањују народ, а у ствари суштина и истина је нешто сасвим друго. [...] Ја признајем само нашу државу. Овде сви признају само Србију. Нема човека који ће да ти каже „Косово је република“. Реалност је другачија, али ми не признајемо ниједну државу осим наше државе. Значи наша држава је овде светиња. Докле год слаavimo славу и докле се крстимо са три прста има да признајемо Србију као нашу државу и то је то. Ма и да било која држава на овом свету, не знам кол’ко год да нас окупира, мислим да ниједан Србин овде нећа да призна да је Косово република. Само Србију овде признају људи“ (м. рођ. 1977).

Размислилажења у односу према изласку на изборе и формирање ЗСО у дискурсу испитаника одражавала су се и у перцепцији сународника који су по овом питању исказивали другачији став. Док су испитаници који су излазак на изборе прихватили као прагматично решење према неистомишљеницима показивали уздржаност или умереност, а вероватно зато што су и сами били свесни невелике популарности свог становишта, испитаници који су се изборима противили према суграђанима другачијег гледишта били су далеко изричитиији. Њихов однос према Србима који су се одазвали позиву владе Републике Србије да на изборе изађу био је често у духу реторике оних политичких актера који су се залагали за то да се гласање бојкотује:

„Ови избори су били камен темељац „Ко је Шиптар, ко је Србин, ко је за шиптарску државу, а ко није“, пошто су ово били шиптарски избори, а не српски избори. Тако да они који су гласали не могу бити Срби, већ Шиптари. Или су то Срби који су се продали Шиптарима“ (м. рођ. 1969).

„Издајнице. Ми Срби не можемо да будемо сложни. Већина је против избора, а ови што су гласали растурају наше јединство. И то иде на руку Шиптарима. А знаш кад би они

тако радили? Никад. Могу међусобно да се мрзе и да се не слажу, али према нама су увек као једно“ (м. рођ. 1964).

„Оно што смо успели да одбранимо, и све што смо претрпели, сада после толико година борбе треба Шиптарима да предамо. Најгоре је што ми то сами чинимо. И то не борбом, него мирним путем. За мене су издајнице сви који то раде, који излазе на њихове, шиптарске изборе“ (м. рођ. 1984).

„То су издајнице које су се продале за шаку жита“ (ж. рођ. 1991).

„Сва ова досадашња солидарност показала се као лажна. Јер како за себе може неко да каже да је патриота, да је за јединство са својим народом, а да учествује на изборима оних који су му непријатељи? Или је лагао, или имао неки интерес од свега тога, трећег нема. Србе који излазе на изборе због тога гледам са презиром, јер уносе неслогу међу нас... И несигурност... Јер ако си данас за једно, а сутра за друго, међусобно поверење нестаје, а несигурност расте“ (м. рођ. 1978).

Избори у северној Косовској Митровици одржани су у веома напетом атмосфери. Због инцидента на неколико бирачких места, где су групе маскираних лица прекинуле процес гласања, гласање је поновљено 17. новембра 2013. године. Предизборно расположење међу становницима града одразило се и на исход избора, па је тако на биралишта 3. новембра до прекида гласања изашло свега око 8%,⁷¹⁴ а за две недеље, на поновљеном гласању, око 22% бирача.⁷¹⁵ Према званичним подацима, највише гласова освојила је *Грађанска иницијатива Српска*, чији је кандидат Крстимир Пантић, у трци за градоначелника северне Косовске Митровице, са 37,06% гласова такође добио највеће поверење гласача који су на изборе изашли.⁷¹⁶ Након избора, међу испитаницима који нису гласали владало је уверење да су резултати избора намештени, односно да је на биралишта изашло далеко мање грађана него што се то у званичним подацима наводило. На регуларност изборног процеса са скептичношћу се гледало и због начина гласања, будући да су испитаници наводили како су директори јавних предузећа запослене, под изговором да им је то радна обавеза, организовано водили на бирачка места:

„Могу одговорно да вам тврдим да деведесет посто људи није гласало на овим изборима. Остали су под притиском изашли да гласају, али пошто ја знам све људе и знам како се све радило, био сам и обишао гласачка места, знам да огроман број људи није гласао. [...] Људи који су гласали у Митровици су углавном муслимани, Ашкалије

⁷¹⁴ *Prebrojani glasovi sa severa Kosmeta,* <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1440197/Prebrojani+listići+na+severu+Kosova.html>

⁷¹⁵ *Šest puta veća izlaznost u Mitrovici,* <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1446186/Šest+puta+veća+izlaznost+u+Mitrovici.html>

⁷¹⁶ *Pantić i Ivanović u drugom krugu,* <http://www.tanjug.rs/novosti/106383/izbori-u-severnom-delu-kosovske--mitrovice.htm>

и остали, док су међу Србима гласали само они што су на послу и што су морали“ (м. рођ. 1957).

„Људи су извођени и по директиви вођени на гласање. То се могло видети јасно као дан. Ко год да је стајао испред бирачких места могао је да види да су људи долазили на гласање у групама. И то не породично, него како је ко запослен. А они који су то наређивали, зна се, имали су подршку из Београда да то раде. Мислим на страначке активисте ових који су се на изборима кандидовали. И како онда те изборе да гледаш као поштене, регуларне, ако те неко води или тера на гласање?“ (ж. рођ. 1973а).

Однос према онима који су на изборе изашли кретао се од умерене до оштре критике. Посебно су критиковани неки од главних учесника избора, међу којима, на пример, поменути Крстимир Пантић, дотадашњи председник Општине, односно заменик директора Канцеларије за Косово и Метохију владе Републике Србије, који се испред *ГИ Српска* кандидовао за градоначелника северне Косовске Митровице, а којег су испитаници описивали као личност која је променила политику готово преко ноћи, обезвредивши тако све своје изјаве и поступке током више година учествовања у отпору укључивању северне Косовске Митровице у институционално-правни систем самопроглашеног независног Косова. Слично су описивана и поједина лица која су позивала да се на изборе изађе, а која су такође дуго важила за важне фигуре у борби за очување града у оквирима Републике Србије. За та лица међу неким испитаницима могло се чути како није тајна да она одавно добијају и „плате из Приштине“, чиме су, „продавши се“, на кооперативност са косовским властима у изборном процесу практично била уцењена.

Да по питању изласка на изборе међу Србима у северној Косовској Митровици није било нимало равнодушности сведоче и казивања неколико испитаника у којима се наводи да је због неслагања око тога треба ли на изборе изаћи или не у неким случајевима долазило и до нарушавања дуго постојећих друштвених веза. Иако се на одлуку о томе треба ли или не треба гласати гледало углавном као на лични чин, који сваки грађанин предузима према властитом уверењу и властитој савести, замерке противника избора на рачун оних који су на изборе изашли ипак нису биле неуобичајена појава. По неким саопштењима, замерке су ишле дотле да су се због њих могли пољубљати дугогодишњи добросуседски, комшијски односи, али и дугогодишња познанства, пријатељства, чак и кумства:

„Најбоља пријатељства, породичне везе, кумовске везе су нарушене због изласка, а и због неизласка на изборе. [...] Уз све постојеће проблеме можете замислити како је ово дошло, тако да покидане су неке баш, баш најдубље везе. Многи традиционални

односи су нарушени и, кажем, уз све постојеће проблеме то је још једна кап у препуној чаши. Због свега што се десило и што се и даље дешава људи губе жељу за контактом, за дружењем. Сви су забринути и повлаче се у себе“ (м. рођ. 1937).

„Има људи који су престали да причају једни са другима. Не могу да кажем да су се посвађали или међусобно заратили, али односи су им се променили и нису као пре. Захладнели су... Постали су равнодушни. Дојучерашњи другови или пријатељи због овога су се замерили и буквално прекинули контакт. Знам сигурно да овима који су гласали неки нису хтели да оду на славу. Дотле је то дошло“ (ж. рођ. 1975).

Унутаргрупне тензије изазване опречним ставовима према изласку на локалне изборе у периоду након одржавања избора постепено ће се стишавати, мада то неће бити поуздан предзнак да ће се нарушени односи које је овај догађај међу Србима у северној Косовској Митровици проузроковао ускоро поправити. Оно што је чињеница јесте да ће потписивање Бриселског споразума и импликације које су из њега проистекле остати камен спотицања за становнике овог града, између осталог управо због тога што ће она већина, која је изборе бојкотовала, за сваки нови корак учињен у процесу интеграције севера Косова и Метохије у институционално-правни систем са седиштем у Приштини оптуживати мањину која је на изборе изашла, окривљујући је да је директно одговорна за пружање легитимитета албанским, косовским властима, а тиме и за све последице које се по присуство Републике Србије и позицију српског становништва на овом подручју због тога буду показале као штетне. Са друге стране, Срби који су на изборима гласали остаће и даље уздржани према критикама својих сународника и за извесно време исказиваће уверење у оправданост свог поступка, сматрајући да он јесте био изнуђен, али да у постојећим околностима није имао бољу алтернативу. Да ли ће и у наредном периоду остати при оваквом ставу, односно хоће ли их развој догађаја демантовати, остаје да се утврди.

11. СВАКОДНЕВИЦА У ПРОСТОРУ

Поделом Косовске Митровице на етничкој основи проблематизован је вероватно један од кључних аспеката свакодневице становника овог града у периоду после рата 1999. године, а то је концепт *простора*, односно *места*. О значају овог аспекта довољно говори већ чињеница да поделом Косовске Митровице долази до концентрације Срба и Албанаца на супротним странама реке Ибар, у односу на коју, као граничну линију, и једни и други делове града које заузимају означавају као *своје*, лоцирајући их, дакле, као ентитете интензивно повезане управо са одређењем властитог етничког идентитета. Процес идентификације, у том смислу, подразумева апстраховање простора као *свог* кроз употребу бројних симбола, било да је реч о називима улица и тргова, или, пак, о споменицима, објектима, националним обележјима, итд. На тај начин, а у светлу међусобног сукоба, делови града настањени *оним другима* истовремено се у свести обе стране перципирају као *непријатељски, туђи*, као простори унутар којих се кретање повезује са бројним, пре свега безбедносним ризицима.

У теоријском погледу, истраживање симболике простора и просторних аспеката свакодневице Срба у северној Косовској Митровици може се повезати са антропологијом простора, као сегментом урбане антропологије, која полази од становишта по којем простор не представља тек кулису изучавања културе, већ њену есенцијалну компоненту, под чиме се подразумева да он није само сиров физички свет него преваходно друштвени производ са значењима која су друштвено конципирана.⁷¹⁷ Под овим се, другим речима, сматра да људи не могу ништа ни да створе пре него што се нађу у одређеном простору, који је у ствари примаран за конструкцију значења и друштва.⁷¹⁸ Скоро идентичан оваквом полазишту је концепт *социјалног простора*, којим се означава повезаност објективног просторног оквира у којем друштвене групе живе и субјективног социјалног простора који је одређен индивидуалним доживљајем сопственог социо-просторног окружења. Према овом концепту, друштвени односи и друштвена пракса неодвојиви су од тога како човек дефинише простор који настањује и у којем се креће. Они, са једне стране, зависе од начина на који човек простор *друштвено производи*, у чему улогу играју друштвени,

⁷¹⁷ Karen Wells, "The Material and Visual Cultures of Cities", *Space and Culture*, Vol. 10, No. 2, 2007, 139.

⁷¹⁸ Tim Cresswell, *Textures of Place*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, 32.

економски, идеолошки, технолошки чиниоци, али и, са друге стране, од тога како га *друштвено конструише*, тј. како га субјективно доживљава и каква му симболичка значења приписује, а услед чега се може наћи у функцији друштвених процеса размене, конфликта или контроле.⁷¹⁹

Наведено тумачење простора упућује на поменути концепт *места*, које се дефинише као производ искуства и социјално конструисани феномен, тј. као значење које је придодато некој локацији.⁷²⁰ Место се, заправо, третира као простор који се јавља на нивоу идентитета, при чему супротност месту представља простор схваћен као скуп локалитета који се не јављају на идентитетској равни. Наведено схватање долази нарочито до изражаја у контексту нације и националне државе, где се места идеолошки конструишу у одређеном простору, а са циљем да људи о својим земљама мисле као о јасно ограниченим, посебним и самодовољним ентитетима. Концептуализацијом простора на овакав начин формирају се менталне мапе, које, према тези америчког социјалног психолога Кевина Линча, производе „когнитивни простор“ појединца, састављен од пет основних елемената: путева, ивица, области, чворишта и оријентира.⁷²¹ У случају значајнијег идеолошког обликовања простора индивидуални когнитивни процеси мапирања премештају се из сфере појединачног сазнавања и прелазе у домен колективног знања, временом и идентитета. Ова врста утицаја на свакодневицу и схватања људи тежи што већој „нормализацији“ свог присуства у јавном простору, што за последицу има стварање визуелних маркера, као и конструкцију симболичке наратије, који ће деловати тако да натурализују идеолошке конструкте, омогућавајући да се они прихвате „здро за готово“.⁷²² Захваљујући овоме, представе о природном и непосредованом карактеру јавног простора добијају на суштинској важности управо у идентитетским стратегијама, у тој мери да је симболика простора обично толико тесно повезана са идентитетом да би била објективизирана као конструкт који се не подразумева сам по себи.

Полазећи од претходно реченог, у овом поглављу биће размотрени елементи просторне симболике и просторног маркирања код Срба у северној Косовској

⁷¹⁹ S. M. Low, "Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica", *American Ethnologist*, Vol. 23, No. 4, Nov., 1996, American Anthropological Association, 861-862.

⁷²⁰ T. Cresswell, нав. дело, 21.

⁷²¹ Kevin Linč, *Slika jednog grada*, Градевнска књига, Београд, 1974, 114.

⁷²² Sanja Potkonjak, Tomislav Pletenac, "Grad i ideologija: 'kultura zaborava' na primjeru grada Siska", *Studia ethnologica Croatica*, vol. 19, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007, 193.

Митровици, а са аспекта идеологизације простора у процесу његове етнизације у односу на градске просторе *оних других*, односно Албанаца. Осим тога, пажња ће бити посвећена и уочавању образаца понашања, или стратегија, којих се српско становништво придржава у свакодневном кретању и обављању свакодневних активности, а који могу бити проузроковани перцепцијом градског простора у дискурсу етничке поделе и српско-албанског сукоба.

11.1. Политике простора у етнички подељеној Косовској Митровици

Континуирано читавање идеологија у простор присутно је нарочито у градовима, као срединама које због своје физичке структуре погодују динамици стварања, али и трансформација когнитивних мапа употребом симболичких ресурса. Град се због тога може тумачити као збир симбола са променљивим и несталним значењима, при чему, ако се град посматра као дискурс, најчешће није реч о уређеној и опште разумљивој комуникацији, већ пре о систему значења простора и локација која се разумеју више кроз језик за који сваки појединац има свој властити речник. Овај „речник“, међутим, иако се стално обнавља и мења обично се ипак не обликује спонтано, него се углавном налази под утицајем идентитетских политика различитих друштвених група.⁷²³ По Срђану Радовићу, за град се са наведеним карактеристикама може рећи да поседује квалитете текстуалности, што значи да га је могуће тумачити као констелацију знакова и симбола, или као врсту језика, систем хијероглифа. Овај аутор примећује да се град „може схватити као ‚текст‘, односно као симболички полигон на којем политика спроводи захвате културне и симболичке адаптације у складу са политичким и/или националним имагинаријем“.⁷²⁴ Град се, према томе, може посматрати у комуникацијском кључу, као порука са релативно независном егзистенцијом, сачињена од комбинације знакова који у интеракцији са примаоцима поруке стварају различита значења.⁷²⁵

За град као комуникацијски систем могуће је на основу наведеног рећи да се може описати и као „конструкција сачињена од речи, а не само од камена“.⁷²⁶ У изградњи колективних идентитета, пак, осим топонимије важно место заузима и симболичко-меморијална конструкција, захваљујући којој се простор појављује као

⁷²³ S. Radović, нав. дело, 27.

⁷²⁴ Исто, 11.

⁷²⁵ Исто, 11-12.

⁷²⁶ Исто, 27.

подручје уписивања представа о прошлости, чиме се евоцирају историјски догађаји, традиција, итд. Тако гледано, и сам град по себи може се тумачити као споменик, док поједине зграде, објекти, простори и елементи архитектуре имају улогу средства преко којег се представља замишљена структура нације/домовине, где нација симболички пројектује себе на призоре у градском окружењу, тако да се на тај начин рефлектује назад, публици тих призора, тј. грађанству.⁷²⁷

Трансформација симболичких обележја у градовима посебно је уочљива након великих друштвено-политичких промена, када ауторитарне власти настоје да спроведу своје идентитетске политике у простору. До преконфигурације градске текстуре готово редовно долази у току или након ратних сукоба који резултирају масовним прогонима и исељавањем становништва, често другачије етничке припадности. Велики број европских градова у 19. и 20. веку доживео је управо овакве врсте етнификације градске топонимије, после наглог или постепеног нестанка некада бројних етничких група које су у њима живеле. У најновије доба примери етничког/националног овладавања системом градских симбола уочљиви су и у бројним градовима бивше Југославије, а који су проузроковани углавном ратним сукобима из деведесетих година 20. столећа.⁷²⁸ Један од типичних примера, према Срђану Радовићу, представља случај Приштине, града чији је простор у периоду од свега двадесетак година доживео две потпуне идеолошке трансформације. Са укидањем покрајинске аутономије 1989. године, наиме, у овом граду долази до укидања и многих дотадашњих идентитетских ознака које су неколико претходних деценија представљале мешавину српских и албанских симбола, а које су конструисане претежно у духу владајуће политике братства и јединства и идеологије југословенског социјализма. У Приштини су, тако, током деведесетих година 20. века промењени називи бројних улица, и то у складу са новом владајућом националном концепцијом у тадашњој Србији: Улица Братство-јединство постала је Улица краља Милутина, Улица маршала Тита – Видовданска улица, Улица Лоле Рибара – Улица Гаврила Принципа, Улица ЈНА – Улица Краља Петра I Ослободиоца, итд.⁷²⁹ Истовремено, поред уписивања „пожељне“, примарно српске историје и културе, увођени су и топоними који су асоцирали на нову „националну географију“, па су се међу називима приштинских улица могла прочитати имена добијена по местима која

⁷²⁷ Исто.

⁷²⁸ Исто, 143-144.

⁷²⁹ Исто, 144-145.

су фреквентно била заступљена у јавном и медијском дискурсу ратних деведесетих година: Јасеновачка улица, Беломанастирска, Вуковарска, Книнска, чак и Српска улица, Улица српских ратника, и сл.⁷³⁰ Осим промене топонимије, у Приштини је у овом периоду спроведена и симболичко-меморијална трансформација, у складу са чиме је подигнуто више споменика којима је такође требало трасирати нову идеолошку и политичку оријентацију. Најобухватнији преображај у овом смислу одиграо се у кругу Универзитета, некадашњем центру побуна албанских студената, где су, након нестанка студената и професора Албанаца, односно трансформације ове институције у једнонационалну, српску образовну установу, постављени споменици Вуку Караџићу, Петру Петровићу Његошу, док се у непосредној близини почело и са изградњом цркве Христа Спаситеља.⁷³¹

Уласком НАТО снага и повлачењем српских власти са Косова и Метохије 1999. године, чиме је проузроковано иселјавање скоро свих Срба из Приштине (око 40.000), означен је заокрет у креирању симболичке топографије овог града, што је довело до његове нове идеолошке трансформације, али сада у духу политике нових, албанских власти. Поменути споменици Вуку Караџићу и Петру Петровићу Његошу одмах су демолирани, нешто касније и уклоњени, да би на месту првог биле постављене бисте Адема Јашарија и једанаест других припадника ОВК. Такође, уместо наставка изградње православне цркве Христа Спаситеља, која се нашла пред претњом да ће бити срушена, нове власти у Приштини 2000. године поставиле су камен темељац католичкој цркви, посвећеној мајци Терези, а која ће бити завршена и освештана деценију касније.⁷³² И називи великог броја улица из претходног периода веома брзо су избрисани са градских мапа, тако да су југословенска, нарочито српска имена замењена именима базираним на албанским идеолошким интерпретацијама. Своје улице и тргове добиле су бројне личности из албанске историје и културе, у чему нису нимало заостајале ни фигуре из најновијег периода, обележеног борбом за независност од Србије. Међу градским топонимима нашла су се и имена из давне, митологизоване прошлости, па су се, тако, уз позивање на идентитет који се повезује

⁷³⁰ Исто, 145.

⁷³¹ Исто, 146.

⁷³² Чињеницу да је у граду са већинским муслиманским становништвом, у којем чак мања исламских верских објеката, подигнута католичка црква, која при том представља и највећу римокатоличку богомољу на Балкану, Радовић објашњава као политичко-идеолошки поступак нових власти у Приштини којим се хтела показати блискост албанског Косова са Европом, односно симболичка повезаност са перципираним европским идентитетом који све чешће поприма хришћанске карактеристике. Исто, 147-148.

са оставштином античких Илира у називима улица појавила имена неких илирских краљева, али и име Александра Великог (*Leka i Madh*) који је према мишљењу појединих албанских историчара са мајчине стране био илирског порекла.⁷³³ Важно место у симболичком прекомпоновању Приштине припало је и меморијалном инжењерингу, у склопу којег су подигнути споменици личностима од кључног значаја за албанску историју и идентитет. У центру града постављен је велики споменик Скендербегу, кога Албанци сматрају својом најбитнијом историјском личношћу, а којем приписују заслуге за борбу против османских освајача у 15. веку. Испред ректората Универзитета у Приштини подигнут је споменик Хасану Приштини, који се залагао за издвајање Косова и Метохије, западне Македоније и Санџака од Краљевине СХС и њихово припајање Албанији. Споменик је добио и Захири Пајазити, оснивач ОВК, убијен од стране српске полиције 1997. године. И Адему Јашарију, првом команданту ОВК и најпознатијем вођи ове оружане формације, кога је српска полиција такође убила, подигнут је споменик, и то на тргу који је понео његово име, а који се раније звао Трг братства и јединства.⁷³⁴

Попут Приштине, и многи други градови на Косову и Метохији прошли су у наведеном периоду кроз исту идеолошку трансформацију својих простора. То је био случај и са Косовском Митровицом, у којој су 1992. године промењена имена више десетина градских улица из претходног, социјалистичког периода. Измена назива спроведена је у складу са званичним етничким/националним дискурсом српских власти, услед чега је улична текстура на подручју целог града идеологију југословенства убрзо заменила порукама из српске националне историје и митологије. Улица маршала Тита, која се као главна улица протезала средином града, подељена је на три дела, односно на три нове улице: Улицу краља Петра првог (од уласка у град из правца Звечана до главног моста преко Ибра), Карађорђеву улицу (од моста на Ибру до главне градске пијаце), Улицу Гаврила Принципа (од пијаце до јужног обода града и укључења на Јадранску магистралу).⁷³⁵ И називи других улица, који су алудирали на главне личности и датуме из идеолошког опуса социјалистичке Југославије, већином су мењани по истом обрасцу, па је, тако, Улица 7. јула постала Улица Филипа Вишњића, 29. новембра – Кнеза Милоша, Едварда Кардеља – Светог Саве, Моше

⁷³³ Mirko Rudić, „Џије су kosovske ulice i trgovci“, *Vreme*, br. 1134, 27. septembar 2012, 50.

⁷³⁴ Исто, 51-52.

⁷³⁵ „Одлука о одређивању и давању нових назива појединим улицама у граду Косовска Митровица и приградским насељима Стари Трг и Први Тунел“, *Службени гласник РС*, Број 17, 31. март 1992, 587.

Пијаде – Танаска Рајића, Миладина Поповића – Краља Милутина, итд. Промењени су и називи многих улица датих по именима Албанаца, међу којима су се налазиле личности које су се уклапале у модел братства и јединства, било да су по својој улози остале упамћене из периода пре, за време, или после Другог светског рата. Улица Исе Бољетинца добила је назив Улица Старог Вујадина, Цавида Митровице – Пашићева, Цафера Љиле – Милунке Савић, Реџепа Броје – Марка Миљанова, Коце Џозе – Васе Чарапића, Хивзија Сулејманија – Цара Душана, Мухарема Бектешија – Хиландарска, Бећира Кадриуа – Хајдук Станка, Суљ Вокшија – Бошка Југовића, итд.⁷³⁶ Ипак, називи улица из периода пре 1992. године, а који су датирали из епохе конструисања југословенске, социјалистичке топографије, нису промењени у целости. Нека имена остала су и даље иста, и то пре свега она која су повезивана са страдалништвом и борбом народа Косова и Метохије против страних окупатора. Тако су се на градским улицама и даље могле видети табле са именима Боре Вукмировића и Рамиза Садикова, личности које су не само на Косову и Метохији, већ и у целој бившој Југославији фигурирале као симбол братства и јединства у борби против фашизма. Сачувани су и називи улица као што су Рударске чете, Ибарског одреда, Копаоничког одреда, Четврте косметске бригаде, итд.⁷³⁷

Исто као у Приштини тако и у Косовској Митровици после повлачења српских власти са Косова и Метохије 1999. године наступа смена уличних текстова, али само у јужном делу града, који долази под контролу Албанаца. Неким улицама су враћена албанска имена, уклоњена 1992. године, а сви називи улица који су асоцирали на Југославију и Србију су избрисани, да би уместо њих били уведени називи повезани скоро искључиво са албанском историјом, културом и митологијом. Некадашња Улица маршала Тита, која је 1992. године на потезу од главног моста преко Ибра до јужног обода града преименована у Карађорђеву и Улицу Гаврила Принципа, сада је понела назив по краљици Теути, илирској владарки из трећег века пре нове ере. Прилику да им се имена нађу на уличним таблама добили су многи Албанци који су за већину Срба до тада били потпуно непознати, али и они који су у српској историји остали итекако добро запамћени, и то као озлоглашени непријатељи и сарадници окупатора у Првом и Другом светском рату. Своје улице, тако, добили су Цафер Дева, квислиншки председник општине Косовска Митровица под окупацијом фашистичке Немачке, Шабан Полуџа, један од команданата балистичких одреда у Другом

⁷³⁶ Исто, 587, 588.

⁷³⁷ Исто.

светском рату, итд. Бројне улице назване су и по личностима које су се прославиле по борби против Србије с краја деведесетих година 20. века, међу којима је најважније место дато припадницима ОВК погинулим у сукобима са српским снагама безбедности, при чему је једна улица и сама понела име ове оружане организације.

Подела Косовске Митровице 1999. године означила је почетак уклањања свега што је српско из јужног дела града. Потпуно су истерани српски језик и писмо, тако да се они више нигде нису могли срести, ни у називима улица, тргова или установа, нити у именима било ког простора, локалитета или објекта. Градску топонимију, дакле, нису заменили само текстови о Албанцима, него и албански језик и писмо. Уклањање српске симболике обухватило је и девастацију српских споменика, али и уништавање српског гробља, такође и паљење Цркве св. Саве марта 2004. године, до тада једине православне богомоље у читавом граду.

Потреба за брисањем и најмањег помена на српско присуство није, међутим, била проузрокована само реваншизмом након рата 1999. године, током којег су српске снаге у настојању да збришу оно што је албанско поједине делове града јужно од Ибра готово сравниле са земљом,⁷³⁸ већ и кризном, нерешеном ситуацијом насталом после рата, у којој су се Албанци у Косовској Митровици нашли на самој граничној линији са Србима, груписаним на градском подручју северно од реке. Жеља за изградњом и афирмисањем идентитета нове косовске, албанске државе овде је била једнако присутна као и у другим градовима на територији Косова и Метохије јужно од Ибра, мада са том разликом да је због непосредне близине *оних других*, супротстављених Срба, она у извесној мери била израженија. Богатство иконографије ОВК на улицама и трговима у јужној Косовској Митровици, наиме, није никаква реткост у односу на, рецимо, Приштину или Призрен, где се такође може наићи на бројне споменике припадницима ове формације, као и на мурале њеног најпознатијег

⁷³⁸ О резултатима ратних операција српских снага на подручју Косовске Митровице јужно од Ибра посведочила су казивања неколико испитаника. Међу њима су биле и две испитанице (ж. рођ. 1978. и ж. рођ. 1973б), у време рата студенткиње на Приштинском универзитету, које су се након започињања НАТО бомбардовања из безбедносних разлога склониле ван Косовске Митровице, и то у село Жеровницу, 7-8 километара удаљено од града, односно у Лепосавић. Када су се после вишенедељне обуставе рада на факултетима почетком јуна 1999. године први пут упутиле у Приштину биле су затечене призорима које су у Косовској Митровици јужно од Ибра могле да виде. Очекивале су да ће наићи на последице разарања услед НАТО бомбардовања, али нису претпостављале да ће видети толико штете проузроковане дејствима српске полиције и војске. Своје изненађење прва испитаница описала је следећим речима: „Као да сам сешла у сред правога ратног подручја које је претрпело неко огромно уништење... Као да сам била, не знам, у Бејруту или на неком сличном ратишту“. О дејствима српских снага, за која каже да је у ситуацији каква је била донекле и могло бити оправдања, друга испитаница је рекла да су била таква да је свуда видела „уништене и спаљене куће, згаришта, срушено дрвеће“, као и да јој је деловало да су „неке улице скроз нестале јер је све око њих било сравњено до темеља“.

вође Адема Јашарија, али оно што је приметно јесте упадљивије истицање националне симболике, и то највише на местима непосредно уз Ибар, односно на „граничним пунктовима“ према Србима у северном делу града. Карактеристична појава, с тим у вези, односи се на далеко ширу употребу стриктно албанских симбола, као што је застава црвене боје са црним двоглавим орлом, за разлику од ознака самопроглашеног независног Косова које се могу срести знатно ређе. Употреба симбола државе Албаније међу Албанцима у јужној Косовској Митровици и генерално је много распрострањенија појава у односу на употребу косовских обележја, толико да се може тврдити да је реч о масовном феномену чији се значај огледа како у свакидашњим, тако и у несвакидашњим, празничним праксама.

На албанске националне заставе могуће је наићи практично на сваком кораку у овом делу града, било да су истакнуте у оквиру меморијалних комплекса, где се скоро по правилу налазе уз споменике припадницима ОВК, или на зградама различитих институција, верским објектима, или, пак, на приватним кућама или у привредним објектима, где се могу наћи у излогу какве радње, и сл. Са друге стране, заставе самопроглашеног независног Косова, са плавом основом украшеном са шест златних звездица и географским обрисима ове територије, истакнуте су само спорадично, и то углавном на зградама званичних косовских институција самоуправе и власти. О популарности албанских националних симбола, најзад, говори чињеница да су црвене заставе са двоглавним орлом неизоставни реквизит приликом прослављања појединих важних догађаја из живота појединца, као што су рођења, венчања, итд, чиме је додатно подвучен значај ових обележја као народних, општеприхваћених у сврху поистовећивања са етничким заједништвом свих Албанаца, наспрам ознака косовске државности које се, конструисане по узору на европску симболику, међу већином албанског становништва по свему судећи доживљавају тек као наметнуто, вештачко, али и као привремено решење.

Означивање Косовске Митровице као албанске не јавља се само у јужном делу града. Оно је присутно и на простору северно од Ибра, и то пре свега у Бошњачкој махали, етнички мешовитом кварту који се од главног моста уз саму реку протеже до тзв. источног моста и даље. Натписи на албанском језику, који се могу срести на продајним и угоститељским објектима, овде нису нимало неуобичајени, док је на више места, нарочито на прилазима тзв. источном мосту, стално истакнуто више застава са црвеном позадином и црним двоглавим орлом. У једној од улица у Бошњачкој махали својевремено је саграђен и споменик погинулим борцима ОВК,

пореклом из овог дела града, а од средине јуна 2014. године, када су након уклањања барикада постављених за време тзв. *Јулске кризе* Срби на главном мосту преко Ибра изградили тзв. *Парк мира*,⁷³⁹ на раскрсници Улице кнеза Милоша и Ослобођења, у самом средишту овог кварта, подигнуто је импровизовано спомен обележје посвећено Адему Јашарију (слика 13).⁷⁴⁰ Подизање овог обележја стигло је као одговор на иницијативу Срба да се после уклањања барикаде испред главног моста са северне стране града подигне споменик Цару Лазару, чиме је, у симболичком смислу, требало надоместити укидање физичке баријере која је српско становништво у овом делу Косовске Митровице раздвајала и штитила од Албанаца са подручја јужно од реке. Изградња споменика српском средњовековном владару и митском страдалнику у Косовском боју одлуком локалне самоуправе обустављена је и пре него што је започета, међутим спомен обележје команданту ОВК, по којем је и сквер на којем је оно постављено понео име, остало је и даље да стоји.

За Бошњачку махалу може се рећи да представља својеврсну прелазну зону између албанског и српског дела Косовске Митровице, где се осећа утицај и једних и других, али тако да када је реч о симболици простора она није толико измешана или испреплетена, већ више дистрибуирана парцијално, као да је распоређена по омањим нишама које се међусобно тек додирују или између којих постоји извесно, макар и мало одстојање. То у пракси значи да је део овог кварта ближе главном мосту преко Ибра претежно српски, док је део уз тзв. источни мост већином албански. Међупростор, који чини неколико испреплетених улица, са Улицом ослобођења као главном, условно речено је заједнички, с тим да је унутар њега мање-више могуће

⁷³⁹ Уклањање барикаде испред главног моста преко Ибра већина Срба у северној Косовској Митровици тумачила је као чин капитулације Србије, спроведен у складу са одредбама Бриселског споразума, а који отвара врата предаји овог дела града властима у Приштини. Ни на изградњу тзв. *Парка мира*, коју је иницирала локална српска самоуправа конституисана након општинских избора крајем 2013. године, такође се није гледало благонаклоно, с обзиром на то да је овај потез оцењиван као неозбиљан, тј. недостојан целокупне дотадашње борбе Срба да опстану и остану у северној Косовској Митровици. Подизањем овог парка били су незадовољни и Албанци, који су под паролем „Или ви, или ми“ организовали протест на јужној страни моста. Протест који је најављен као миран, а у којем је учествовало више стотина Албанаца, претворио се у nerede пошто су демонстранти каменицама почели да гађају припаднике КПС-а и КФОР-а који су им се испречили у намери да пређу и заузму мост. Биланс скоро трочасовног сукоба био је више повређених особа, док је неколико возила КПС-а и КФОР-а демолирано и спаљено. Б. Радомировић, „Немири због Парка мира у Косовској Митровици“, *Политика*, бр. 36141, год. СХИ, 23. јун 2014, 1, 5.

⁷⁴⁰ Да би ово спомен обележје било направљено искоришћен је велики бетонски блок, кружног облика и висине око једног метра. На овај блок побочно је стављена плоча са натписом *Sheshi Adem Jashari (Трг Адема Јашарија)*, док је у његово средиште, са горње стране, пободен јарбол, висине неколико метара, на чији врх је стављена албанска застава. Оваква направа смештена је на самој раскрсници улица Кнеза Милоша и Ослобођења, са замишљу да на тај начин на том месту буде формиран мали кружни ток.

разликовати делове улица који су српски и делове који су албански. Оваквом „расподелом“, међутим, ни једни ни други нису задовољни, будући да Срби Бошњачку махалу желе да виде као саставни део компактне српске северне Косовске Митровице, исто као што и Албанци овај део града настоје да што више етнички хомогенизују и да на тај начин оснаже своју позицију на градском подручју северно од Ибра. За овај квартал може се отуда рећи да представља Косовску Митровицу у малом, односно да стање у њему одражава целокупну ситуацију у овом граду посматрану са аспекта супротстављених интереса и опречних просторних идеологија. Да је реч о правом попришту компетитивних политика сведочи већ податак да су у циљу ојачавања свог присуства и једни и други у послератним годинама посезали за разним стратегијама, па су, тако, Срби уз помоћ владе Републике Србије у Бошњачкој махали подигли неколико стамбених зграда у које је насељено више десетина српских породица расељених са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра. Осим тога, у неколико објеката усељене су и поједине српске институције, међу којима су се налазиле и канцеларије Координационог центра за Косово и Метохију, а од 2007. године Министарства за Косово и Метохију (Министарство је 2012. године заменила Канцеларија за Косово и Метохију). Слично су радили и Албанци, који су такође изградили и консолидовали бројне стамбене јединице, поред чега су улагали и у јачање свог економског утицаја кроз развој трговине и других привредних делатности.⁷⁴¹

И док су у Бошњачкој махали на делу супротстављене политике простора, које се, између осталог, читавају и у опозитној уличној топографији, будући да српске називе улица од пре рата 1999. године Албанци називају својим именима,⁷⁴² у остатку

⁷⁴¹ Стратегија овладавања простором изградњом стамбених објеката и насељавањем становништва одговарајућег етничког идентитета уочљива је и на ширем подручју северне Косовске Митровице, и то у насељима Мали Звечан и Брђани, као и у селу Суви До. У првом насељу, смештеном непосредно испод средњовековног утврђења Звечана, а на траси локалног пута од Косовске Митровице до града Звечана, после рата 1999. године, нарочито после Мартовског погрома 2004. године, насељавају се Срби расељени са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра, чиме залеће северне Косовске Митровице, са већинским српским живљем, још више добија на етничкој компактности. Из насеља Брђани и села Суви До, са друге стране, за време рата, али и након њега, као одговор на албанско насиље из марта 2004. године, Срби протерују Албанце, иза којих остају бројне спаљене и разрушене куће. У послератном периоду, уз помоћ косовских власти и више међународних хуманитарних организација, у овим местима долази до обнављања или подизања нових, типских стамбених зграда, намењених повратку расељених лица. Овоме се локални Срби оштро противе, сматрајући да је реч о тактици власти у Приштини које под геслом „повратка“ имају за циљ да у Брђане и Суви До населе и Албанце који ту никада нису ни живели, а како би на тај начин повећали њихов број и тиме променили етничку структуру месног становништва.

⁷⁴² Улицу ослобођења, главну улицу у Бошњачкој махали, Албанци једним делом називају Тиранском (Tirana), а другим делом Сарајевском (Sarajeva). Улицу кнеза Милоша, која се протеже до тзв. источног моста зову по Авнију Хајрединију (Avni Hajredini), једном од припадника ОВК.

северне Косовске Митровице ситуација је углавном једнозначна. Овде је заступљена скоро искључиво српска симболика, најупадљивије уочљива по бројним српским тробојкама истакнутим практично свуда, нарочито на простору испред главног моста преко Ибра, одакле се из правца југа улази у северни део града, а затим дуж целе централне улице, све до излаза из града према Звечану. И улични називи у северној Косовској Митровици одишу истим, српским националним духом, што значи да су уз „прочишћену“ југословенску идеологију остали непромењени од 1992. године. Улица краља Петра првог, некада Маршала Тита, централна је и највећа градска улица, док међу остале важније улице спадају улице Кнеза Милоша, Лоле Рибара, Филипа Вишњића, Колашинска, и др.

Неколико елемената просторне конфигурације северне Косовске Митровице после поделе града добило је нову, за Србе важну симболику, и то у складу са рецентним, ратним наслеђем с краја деведесетих година 20. века. Ово се односи преваходно на меморијални фонд, у оквиру којег је после рата 1999. године подигнуто неколико споменика и спомен обележја посвећених сећању на жртве НАТО бомбардовања и погинуле у сукобима са ОВК. Главни споменик понео је назив *Споменик Истине*. Висине је шест метара, са куполом на којој се налази крст са четири иконе *Белог анђела*, а на којем су исписана имена 194 страдала лица из Косовскомитровачког округа, при чему су остављена још 39 места за имена киднапованих и несталих чије су судбине после рата остале непознате (слика 14). Повезано са симболиком страдалништва је и спомен обележје посвећено браћи Милић, родом из Косовске Митровице, близанцима који су као припадници Приштинског корпуса Војске Југославије погинули у априлу 1999. године, у размаку од само десет дана (слика 15). По овом обележју и трг на којем је оно постављено добио је назив *Трг браће Милић*.

Као симбол српског страдања у борби против НАТО и ОВК, наведене меморабилеје имају улогу медијума у неговању колективног памћења међу Србима у северној Косовској Митровици, али, у исто време, оне фигурирају и као важни просторни маркери у свести становништва овог града. Споменик Истине, наиме, подигнут је непосредно поред главног моста преко Ибра, и то са његове десне стране ако се гледа из правца северне обале реке. Трг браће Милић, са спомен плочом погинулим близанцима, налази се недалеко од споменика, дакле такође у близини

Немањиној улици дали су име по Самију Фрашерију (Sami Frashëri), албанском књижевнику и филозофу из друге половине 19. и с почетка 20. века, итд.

главног градског моста. Ако се узме у обзир да главни мост преко Ибра у схватањима Срба представља главну тачку српско-албанског раздвајања, онда и симболика положаја поменутих меморабилија може да упућује на функцију идеолошког подвлачења просторног разграничења у односу према *оним другима*, односно Албанцима, перципираним са значењем непријатеља и целата, тј. најодговорнијих за страдање српског становништва у рату 1999. године и после њега.

Важан просторни маркер, повезан са симболиком страдалништва и отпора према Албанцима, је и споменик руском конзулу Григорију Степановичу Шчербини, убијеном у Косовској Митровици 1903. године. Споменик овом руском дипломати, коме је у историји Срба приписана улога заштитника српског народа на Косову и Метохији у доба албанског самовлашћа на прелазу из 19. у 20. век, био је у Косовској Митровици први пут подигнут још 1928. године, у делу града јужно од Ибра, и то на месту где је Шчербина био смртоносно рањен. После Другог светског рата споменик је пренет у двориште градског музеја, да би га након рата 1999. године и преласка јужне Косовске Митровице у албанске руке Албанци у истом том дворишту уништили. Нови споменик направљен је 2007. године, овога пута у северном делу града, у околностима које су за Србе на Косову и Метохији, како се то у коментарима неких Митровчана могло чути, биле исто онолико тешке као и у времену када је Шчербина био конзул. Споменик је подигнут на Тргу Шумадија, главном градском тргу, на локацији у самом срцу северне Косовске Митровице (слика 16). Реч је о локалитету где се са Улицом краља Петра првог, највећом улицом у граду, укрштају Улица Лоле Рибара, једна од неколико главних градских улица, и улица Сутјеска. Ово место уједно представља и централни, најзначајнији простор окупљања Срба у северној Косовској Митровици, на којем се после рата 1999. године и поделе града практикују различите јавне активности, почевши од друштвених, политичких, све до верских (слике 17 и 18).

11.2. Идеолошко присвајање Косова и Метохије (де)конструкцијом верске симболике

Борба за простор у Косовској Митровици, подељеној спрам етничких линија између Срба и Албанаца, не ограничава се у симболичком смислу само на идеологизацију уличне топонимије и меморијалног фонда. Условљена политичким факторима, подела овог града усложњена је снажним спором око суверенитета над

истом територијом, конфликтом, двоструком институционално-правном легитимизацијом, али и подвојеношћу конфесионалних идентитета. У складу са последњим, у послератном периоду у Косовској Митровици долази и до директног судара компетитивних верских идеологија, исламске и православне хришћанске, које су се међусобно такође супротставиле средствима симболичке изградње простора. Подизањем верских објеката на обе стране Ибра делови града јужно и северно од ове реке трансформисани су у сигнификантна места исламског, односно православног хришћанског идентитета, чиме је симболичка интенција и једних и других била очигледна, а то је топографско означавање присутности не само исламске и православне цркве, него и албанског, тј. српског народа у етнички подељеној Косовској Митровици.

Значај сакрализације простора у српско-албанском спору као средства у означавању *својих* територија, и то не само у Косовској Митровици, већ и на целом Косову и Метохији, нераскидиво је повезан са улогом цркве, која у периоду постсоцијализма јача захваљујући процесу *ревитализације вере* започетог још средином осамдесетих година 20. века. Корени овог процеса доводе се у везу са свеопштом кризом југословенског друштва у пропадању, услед које су део свог латентног незадовољства грађани почели да исказују кроз окретање цркви и вери, одакле се и цркви пружила шанса за сопствену ревитализацију.⁷⁴³ У Србији, важан узрок *повратка религији* биле су управо све веће тензије између Срба и Албанаца на Косову и Метохији, које недуго након албанских демонстрација 1981. године почињу да „изричито погађају свест и подсвест Срба и подстичу повратак православљу и СПЦ“.⁷⁴⁴ Јачање цркве, пак, није било могуће без подршке владајуће политичке гарнитуре, која отклања вишедеценијску резерву према религији и пружа руку помирења СПЦ у намери да потврди али и да ојача своју новопрокламовану етничку/националну оријентацију, којом је постепено замењивана нешто раније промовисана формула југословенства и „реформисаног и богатијег социјализма“.⁷⁴⁵

Повратак вери, као тренд подржан од стране државног врха, постаје једна од кључних тема у јавној комуникацији и медијима, и једно од кључних обележја „духа времена“ у Србији с краја 20. века. Црква стиче све већи утицај у друштву, што

⁷⁴³ Radmila Radić, „Verska elita i modernizacija – teškoće pronalazjenja odgovora“, у: Latinka Perović (ur.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka III*, Beograd, 2003, 188-189.

⁷⁴⁴ Dragoljub B. Đorđević, „Sekularizacija, religija i razvoj Jugoslovenskog društva“, у: Bogdan Đurović (ur.), *Religija i razvoj*, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije, Niš, 1995, 17.

⁷⁴⁵ S. Naumović, нав. дело, 66.

резултира све бољом организацијом црквених институција и на локалном нивоу.⁷⁴⁶ На Косову и Метохији Српска православна црква испрва пружа неподељену подршку Милошевићу, нарочито у време укидања аутономије ове покрајине и прослављања шестогодишњице Косовског боја 1989. године.⁷⁴⁷ Ово јој је омогућило да се смести у само срце расправе о рedefинисању српске нације, да поведе акцију враћања Срба у окриље Цркве, али и да подручје Косова и Метохије симболички присвоји. Уследило је обнављање или унапређење манастирског живота у неколико манастира, које преплављују млади богослови, често пристигли као тек свршени студенти са Богословског факултета у Београду, а где ће им се након 1995. године придружити и многи млади монаси протерани из српских манастира у Хрватској.⁷⁴⁸

Деведесете године 20. века обележене су „оправослављивањем“ Косова и Метохије пошто се на овом подручју поред постојећих подижу бројне нове цркве, између осталих и раније већ поменута црква Христа Спаса у Приштини. Упоредо са овим, у Србији се, нарочито од прославе шест векова од Косовске битке, одвија и процес општег националног освешћивања, који уз снажну медијску кампању у свакодневном јавном дискурсу за означавање Косова и Метохије промовише фразе као што су „колевка Српства“, „света српска земља“, и сл. У исто време, мада далеко од очију јавности у централној Србији, која већином или није знала, или није била заинтересована да зна шта се у јужној покрајини тачно догађало, сличан процес одвијао се и међу Албанцима, који се такође окрећу својој националној идеологији, под чим се подразумевало и окретање религији, а што на Косову и Метохији доводи до оснивања *Исламске заједнице Косова (Bashkësia Islame e Kosovës)* 1993. године, као и до подизања бројних исламских верских објеката, односно џамија.⁷⁴⁹

Компетиција у верској идеологизацији Косова и Метохије у периоду последње деценије 20. века, испољена кроз изградњу православних богомоља, са једне стране, и

⁷⁴⁶ Исто, 67.

⁷⁴⁷ Подршка СПЦ Милошевићевом режиму брзо ће на Косову и Метохији почети да јењава, када буде постало јасно да ће репресивна политика Београда довести до тешких последица. До промене почетног курса дошло је под вођством владике рашко-призренског Артемија и групе младих монаха, пре свега из манастира Високи Дечани, који су инсистирали на томе да се у решавање политичке кризе на Косову и Метохији морају укључити и тамошњи Срби и да је дијалог са Албанцима неопходан. Незадовољан поступцима власти, владика Артемије је од почетка деведесетих година више пута упозоравао на то да би исход евентуалног рата на Косову и Метохији неизбежно био губитак ове покрајине за Србију. Ž. Derens, нав. дело, 167-168.

⁷⁴⁸ Исто, 167.

⁷⁴⁹ У једном обраћању из 2001. године, владика рашко-призренски Артемије изнео је податак да је од 1989. године до рата на Косову и Метохији „процентуално подигнуто много више џамија него православних цркава“. *Crkve na Kosovu i Metohiji nisu simbol političke moći, već naša nasušna potreba*, <http://www.rastko.rs/cms/files/books/473612448e98b>

исламских богомоља, са друге стране, кулминираће отвореним српско-албанским сукобом, који ескалира ратом 1999. године. Увертиром у рат, распламсавањем борби, затим и последицама рата радикализоване су мирнодопске технике идеолошког присвајања простора, услед чега на сцену ступа оно што Ендрју Хершер назива *насиљем над архитектуром* (*violence against architecture*), а под чиме, посматрајући архитектуру са симболичког аспекта, као репрезент или идентификатор људи, тј. као „подсетник“ на њихову историју, културу, етничку или националну припадност, овај аутор подразумева напад на *оне* чије се присуство, са уништењем архитектуре коју су градили, жели да избрише.⁷⁵⁰ Насиље над сакралним објектима на Косову и Метохији, које се у складу са наведеним може третирати као настојање да се „очисти“ простор од *оних друге вере*, у периоду од 1998. до 2004. године имало је за последицу рушење бројних богомоља, како на једној, тако и на другој страни. Према наводима различитих албанских извора, од 1998. до 1999. године на Косову и Метохији је страдало између 200 и 300 исламских верских објеката, уз оцену да се радило о „систематском уништењу верског наслеђа под покровитељством владе и војске Србије“.⁷⁵¹ По налазима претходно поменутог Ендрјуа Хершера и Андраша Ридлмајера, који су под покровитељством Харвардског универзитета спровели послератно истраживање културне баштине на Косову и Метохији, у истом периоду под Милошевићевим режимом уништено је или оштећено „отприлике 225“ од „укупно 607 косовских џамија“, док их је неколицина страдала и од НАТО бомби.⁷⁵² Међу срушеним објектима, како се то може чути и у изјавама појединих званичника из редова косовских власти, налазиле су се старе и веома значајне џамије из 15. и 16. века, као што су Лап џамија у Приштини и чаршијска џамија у Пећи, обе подигнуте око 1470. године, затим Хадум џамија у Ђаковици, са богатом библиотеком, изграђена између 1592. и 1596. године, итд.⁷⁵³

Критике на рачун српских власти по којима су исламске богомоље на Косову и Метохији систематски рушене званични Београд углавном оспорава, истичући као истиниту тврдњу да током рата 1999. године и НАТО бомбардовања један број џамија

⁷⁵⁰ Andrew Herscher, *Violence Taking Place: The Architecture of the Kosovo Conflict*, Stanford University Press, Stanford, 2010, 6.

⁷⁵¹ Димитрије Буквић, „Порушене џамије као аргумент за чланство у Унеско“, *Политика*, бр. 36533, год. СХП, 27. јул 2015, 5.

⁷⁵² A. Herscher i András Riedlmayer, *Razaranje kulturne baštine na Kosovu 1998-1999*, Kosovo Cultural Heritage Project, Cambridge, 2001, http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/kos-des-b.htm#27

⁷⁵³ Таџи написао књигу о дџамијама које су срушили Срби, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/401064/Taci-napisao-knjigu-o-dzamiyama-koje-su-srusili-Srbi>

јесте оштећен, али да ниједна џамија није срушена до темеља, поготово не плански. Као оправдање за дејствовање по верским објектима наводи се тај што су они често коришћени као снајперска гнезда и упоришта ОВК из којих су организовани напади на српске снаге безбедности, због чега су се једино у тим случајевима и могли наћи као мета оружаних акција полиције и војске. Да је нека џамија и поред тога за време рата могла бити изложена девастацији српска страна као могућност не искључује, мада се такви догађаји обично тумаче само као изоловани инциденти, који за циљ нису имали систематску рушилачку делатност. Један од некадашњих државних секретара у Министарству за Косово и Метохију и сам је потврдио ову тезу, износећи констатацију да је „било случајева рушења џамија, на пример у Призрену“, али да су то биле појединачне акције за које је „бесмислено тврдити да је иза њих стајала држава Србија“.⁷⁵⁴

Разлога за оптужбе на рачун *оних других* због рушења *својих* верских објеката није, међутим, недостајало ни од стране Срба. Након уласка НАТО снага и повлачења власти Републике Србије, Албанци на Косову и Метохији јужно од Ибра уништавају на десетине цркава и манастира, као и велики број српских гробаља. Тако је, за непуних годину дана, од 12. јуна 1999. до 7. маја 2000, на овом подручју спаљено, срушено или озбиљно оштећено 84 православна храма,⁷⁵⁵ међу којима се налазило бар 15 богомоља које су потицале из периода средњег века.⁷⁵⁶ На списку уништених објеката били су, на пример, манастир Зочиште, надамак Ораховца, који је јуна 1999. године делимично порушен, док је манастирска црква „динамитом дигнута у ваздух“, затим манастир Долац, код Клине, разорен августа 1999. године, са црквом која је „комплетно дигнута у ваздух помоћу динамита, док су манастирске зграде запаљене, а сви употребљиви елементи покрадени“,⁷⁵⁷ итд. Нови талас албанског насиља над православном архитектуром одиграо се за време Мартовског погрома, од 17. до 19. марта 2004. године, када је на подручју Косова и Метохије јужно од Ибра разрушено или тешко оштећено 35 верских објеката, што је, уз прогон преко 4.000 Срба, са српске стране оцењено као наставак систематског етничког чишћења, односно као „операционализација уништења српског историјског, духовног и културног простора

⁷⁵⁴ Д. Буквић, нав. дело.

⁷⁵⁵ Ђ. Јевтић, нав. дело, 96.

⁷⁵⁶ А. Herscher i А. Riedlmayer, нав. дело.

⁷⁵⁷ Гордана Марковић, „Хиљадугодишња свеприсутност“, у: С. Ерић (ур.), нав. дело, 200.

од изузетног значаја за српски народ, државу и Цркву“.⁷⁵⁸ Том приликом, само у Призрену су нападнуте и запаљене Црква Богородице Љевишке, Црква св. Спаса, Црква св. Ђорђа, као и Манастир св. Архангела; у Ђаковици су уништене Црква св. Лазара и Црква Успења Пресвете Богородице; према једном извештају, манастир Девич, у Дреници, комплетно је разорен, док су „све зграде, укључујући и келије, трпезарију, оставе, штале и гараже, тотално уништене у пожару“;⁷⁵⁹ итд.

Насиље над верском архитектуром није заобишло ни Косовску Митровицу. У току рата 1999. године тзв. Џамија на Ибру, из 18. века, једина на подручју северног дела града, која се налазила у непосредној близини главног моста преко реке, порушена је од стране српских снага, док је Иса бегова џамија у јужном делу града озбиљно оштећена. Неколико година касније, у Мартовском погрому 2004, на мети напада, овога пута од стране Албанаца, нашла се Црква св. Саве, до тада једини православни храм у граду, која је запаљена и девастирана са целокупном црквеном портном. Ова црква је подигнута на подручју Косовске Митровице јужно од Ибра, а зидана је од 1896. до 1912. године у неовизантијском стилу, са звоником који је по пројекту познатог српског и југословенског архитекте Александра Дерока саграђен 1938. године.⁷⁶⁰

Уклањање верских објеката као помена на *оне друге* након периода насиља поново је на Косову и Метохији замењено политиком изградње. На подручју јужно од Ибра, са већинским албанским становништвом, на многим локалитетима где су трагови некадашњег српског и православног присуства готово потпуно избрисани до 2011. године подигнуте су бројне џамије, чији се број, према српским изворима, креће између 300 и 500.⁷⁶¹ По подацима Исламске заједнице Косова, до краја 2010. године на подручју јужно од Ибра подигнуто је 155 нових богомоља, са још двадесет у изградњи током 2011. године, док је 113 џамија, од око 220 срушених или оштећених у рату, обновљено.⁷⁶² У јужној Косовској Митровици, према истом извору, деценију после поделе града било је 17 џамија.⁷⁶³ Њима је 2014. године придружена и џамија

⁷⁵⁸ Бранко В. Јокић (ур.), *Мартовски погром на Косову и Метохији*, Министарство културе Републике Србије, Музеј у Приштини, Београд, 2004, 8.

⁷⁵⁹ Г. Марковић, нав. дело, 201.

⁷⁶⁰ Б. В. Јокић, нав. дело, 28.

⁷⁶¹ Георгије Видин, „Згаришта царског града“, *Вечерње новости*, год. LVIII, 16. август 2011, 33.

⁷⁶² *Kosovo Turns Blind Eye to Illegal Mosques*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-turns-blind-eye-to-illegal-mosques>

⁷⁶³ Исто.

Бајрам Паша, највећа на целом Косову и Метохији, са два минарета, а која је изграђена на месту бивше, у рату оштећене Иса бегове џамије.⁷⁶⁴

Наведена спирала деструкције и продукције религијских објеката може се повезати са тезом по којој сукоб између Срба и Албанаца на Косову и Метохији није верске, већ преваходно етничке природе,⁷⁶⁵ где се деконструкција *туђе*, односно конструкција *своје* сакралне архитектуре појављује као средство успостављања политичке доминације над *оним другима*, тј. као стратегија симболичког означавања простора као српског, односно албанског. У прилог овоме говори и чињеница да су након рата и рушења православних богомоља на подручју јужно од Ибра косовске власти одуговлачиле са њиховом обновом, тако да је до 2009. године делимично обновљено свега неколико објеката,⁷⁶⁶ а до 2015. још неколико. Ситуација налик томе уочљива је и код већинских Срба на северу Косова и Метохије, где тзв. Џамија на Ибру у северној Косовској Митровици ни до данас није обновљена, при чему је отпор српског становништва њеном поновном подизању, или, пак, изградњи нове џамије у албанском делу оближњег етнички мешовитог села Суви До,⁷⁶⁷ изузетно снажан. Слично Албанцима јужно од Ибра, осим тога, и Срби на северу су после рата подигли више *својих* верских објеката, па су, у циљу означавања овог дела Косова и Метохије као српског, саграђене Црква св. Тројице у Зубином Поточу, Црква св. Василија Острошког у Лепосавићу, итд.

11.3. Идентификовање северне Косовске Митровице као православног, српског града

Нова православна црква после рата подигнута је и у северној Косовској Митровици. Место изградње бирано је тако да црква буде видљива из свих делова града, што значи са обе стране Ибра, дакле и из дела града јужно од реке, већински настањеног Албанцима. Сходно овоме, одабрано је узвишење непосредно изнад Косовске Митровице, на њеној северозападној страни, које у интерпретацији

⁷⁶⁴ *U Mitrovici svečano otvorena najveća kosovska džamija Bajram Paša Isa Beg*, <http://www.sandzacke.rs/vijesti/region/u-mitrovici-svecano-otvorena-najveca-kosovska-dzamiya-bajram-pasa-isa-beg/>

⁷⁶⁵ *Kosovo – etnički, a ne verski sukob*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/transcript/826261.html>

⁷⁶⁶ *Uništavanje božjih kuća „onih drugih“ i njihova obnova*, http://www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_vjerski_objekti/1733524.html

⁷⁶⁷ *Počela izgradnja prve džamije na severu Mitrovice*, http://kossev.info/strana/arhiva/pocela_izgradnja_prve_dzamiije_na_severu_mitrovici_/5872

појединих Митровчана са којима сам у току истраживања разговарао представља локацију у чијој се близини некада давно налазила црква из средњовековног, немањихког периода, посвећена св. Димитрију Солунском, античком заповеднику Солуна који је страдао због ширења хришћанства, а по којој је, према веровању, и сам град Митровица добио име. Изградња нове цркве започета је 2001, а завршена 2005. године, када је, добивши назив по св. Димитрију, освештана 8. новембра, на празник Митровдан. Црква је изграђена средствима Црквене општине Косовска Митровица, локалне самоуправе, донацијама више домаћих привредних и политичких субјеката, као и средствима грађана северне Косовске Митровице, пре свега запослених у институцијама Републике Србије, којима је у ову сврху од плате издвојено неколико дневница.⁷⁶⁸ По свом изгледу, Црква св. Димитрија подсећа на споменике рашке стилске групе која се у историји средњовековне црквене архитектуре повезује са периодом монументалног немањихког градитељства од краја 12. до краја 13. века, заступљеног у областима са центром у рашком крају.⁷⁶⁹ Реч је о споменицима међу којима се као најзначајнији убрајају Ђурђеви ступови, Студеница, Жича, Милешева, Сопоћани, итд, затим Бањска и Високи Дечани, иако последња два по времену грађења, а то је крај 13. и прва половина 14. века, припадају више српско-византијској стилској групи.⁷⁷⁰

11.3.1. Улога СПЦ и значај изградње Цркве. св. Димитрија у просторном идентификовању северне Косовске Митровице

Изградња Цркве св. Димитрија наишла је код Срба у северној Косовској Митровици на добар пријем, уз преовлађујућу оцену да је то био оправдан, али и неопходан потез. Подизање цркве третирано је као важан чин превасходно са аспекта поделе града, скопчане са чињеницом да је једини предратни православни храм – Црква св. Саве – после рата остао у делу Косовске Митровице под контролом Албанаца, чиме је и његова доступност, из разлога бројних безбедносних ризика,

⁷⁶⁸ Запосленима у Градској болници, на пример, у којој је за време изградње цркве било преко хиљаду радника, издвојене су по две дневнице, што је у периоду када су Срби на Косову и Метохији из буџета Републике Србије примали 100% додатка на плате износило више десетина хиљада евра.

⁷⁶⁹ Александар Дероко, *Моументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Туристичка штампа, Београд, 1985, 19.

⁷⁷⁰ Милош Ђурасиновић, Лидија Живковић, Милош Симоновић, Јован Смиљански, *Средњовековни манастири и цркве Србије*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2006, 26.

Србима сконцентрисаним на градском подручју северно од Ибра умногоне била ограничена, па и потпуно ускраћена. Полазећи од овога, представници СПЦ били су први који су подизање нове цркве тумачили као потребу произашлу из стања насталог услед поделе на албански и српски део града, а којом је проузрокована немогућност да се у постојећој Цркви св. Саве црквено-верски обреди редовно практикују. Овакво становиште потврдио је и сам старешина Цркве св. Димитрија, протојереј Милија Арсовић, који је и лично, великим залагањем, допринео да црква буде подигнута:

„Када се десила ова ратна ситуација, прогона Срба 1999. године, наш народ остао је на северу без храма. Велики број нашег православног живља није имао где да се крштава, где да се венчава, није имао где да се помоли Господу Богу, и због тога је и направљен овај храм. Ми осећамо посебну радост, јер знамо да је тај наш храм осветила рука нашег светог патријарха Павла и колико је она благодата види се по томе колико народа долази у овај наш храм“.

Значај изградње Цркве св. Димитрија нераскидиво је повезан управо са улогом СПЦ међу Србима у северној Косовској Митровици, као и уопште међу Србима на целом Косову и Метохији. По многим испитивањима јавног мњења, наиме, православна црква у читавој Србији, почевши од деведесетих година 20. века, па све до данас, ужива велико поверење грађана,⁷⁷¹ док се на Косову и Метохији после рата 1999. године, када долази до повлачења српских власти и разградње српских институција на овом подручју, она често појављује као најважнији ослонац и установа од највећег ауторитета за српско становништво. И за међународну заједницу, под којом се подразумевају мисије УНМИК и КФОР, касније и ЕУЛЕКС, црква практично од самог увођења међународног протектората представља главну и скоро једину српску, непосредно препознатљиву институцију на Косову и Метохији, са којом шефови наведених мисија веома брзо успостављају сарадњу у циљу решавања различитих, свакодневних проблема.⁷⁷² Као носилац традиционалних, „опробаних“ вредности, православна црква се код Срба од распада Југославије и времена свеопште

⁷⁷¹ Резултати испитивања из 2005. године, које је обавила агенција *Фактор плус*, показали су да грађани Србије највише верују цркви (54,2%) и војсци (36,4%). Miroslava Malešević, „Opravoslavljenje i identiteta srpske omladine“, у: *Žensko: Etnografski aspekti društvenog položaja žene u Srbiji*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2007, 237. Према истраживању из 2010-2011. године, спроведеном од стране Хришћанског културног центра, поверење у цркву још је веће: као институцију са највећим угледом види је 60,8% становника Србије; за њом следе образовно-васпитни систем (49,2%), војска (42,9%), здравство (36,0%), итд. Драгана Радисављевић-Типаризовић, „Религиозност грађана Србије и њихов однос према ЕУ – социолошки угао“, у: Јелена Јабланов Максимовић (ур.), *Религиозност грађана Србије и њихов однос према процесу европских интеграција*, Хришћански културни центар, Центар за европске студије, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2011, 32.

⁷⁷² Ž. Derens, нав. дело, 168.

друштвене, економске и моралне кризе генерално јавља и као изузетно важан чинилац на идентитетском нивоу, нарочито у мултиконфесионалним и мултиетничким срединама, где постаје стожер „очувања“ православног верског и српског етничког идентитета. Ово је вероватно више него било где другде био случај на Косову и Метохији, на којем услед све израженијих тензија између Срба и Албанаца током осамдесетих, а поготово током деведесетих година 20. века, СПЦ добија изразиту симболичку вредност као упориште православља, односно српства.

Наведена улога СПЦ после рата 1999. године међу Србима у Косовској Митровици на значају добија посебно из разлога јер су се након поделе овог града они нашли на непосредној линији разграничења са Албанцима и под готово сталним, свакодневним опсадним стањем. Због тога није ни случајно што је на северној, српској обали Ибра подигнута нова црква – Црква св. Димитрија, о чему сведоче и речи протојереја Арсовића који изградњу овог храма оправдава „потребом Цркве да буде уз свој народ“. И сами Митровчани, са друге стране, подизање ове цркве тумаче као потврду присуства СПЦ, као установе од поверења, а што доживљавају као важан чинилац у очувању свог верског и етничког идентитета. Овакво становиште, фактички, било је имплицитно или експлицитно заступљено код свих саговорника са којима сам у току теренског истраживања разговарао. Међу различитим исказима, као илустративни издвајали су се следећи:

„Важно је да је црква подигнута. Срби овде морају да имају бар једну цркву у којој ће, уколико за тим имају потребу, моћи да се помолу и да запале свећу. Важно је да она постоји због духовности и исповедања вере. А без наше српске, православне вере овде нам нема ни опстанка. Добро је што је црква подигнута јер она људима колико-толико помаже да истрају. Није то од пресудног значаја, али ипак значи... Значи када знаш да постоји неко или нешто за шта можеш да се ухватиш, да кажеш ‚то је моје‘, ‚обележје мог народа‘, и да те то онда тера да наставиш даље“ (м. рођ. 1974).

„Ја сам Српкиња православне вероисповести и сигурно је да ми постојање цркве у граду доста значи. Не идем у њу превише често, али ипак гледам да одем с времена на време. Много теже би било да је нема уопште, као што је то било до пре неког времена. Овако... Када сам тамо, пружа ми неки осећај сигурности, мира, спокоја, оно што сваког дана због посла, сталне трке и гужве и не можеш баш увек да имаш. Овде поред тога ипак живимо и у скоро сталном ванредном стању, због претњи Шиптара и опасности од избијања сукоба са њима. Мораш да знаш ко си и шта си, ако хоћеш да имаш снаге да се томе одупреш. Ако си Србин и православнац онда ће ти то што православна црква постоји у твојој близини вероватно значити. Ако ниси, онда неће. Бар мислим да је тако“ (ж. рођ. 1971).

У дискурсу испитаника Црква св. Димитрија, као опредмећење присуства СПЦ, у симболичком смислу перципирана је као обележје православља и српства, тј. као битан фактор у очувању верског и етничког идентитета Срба у северној Косовској Митровици, а у контексту непосредног контакта и сукоба са *оним другима*, односно Албанцима. Осим тога, кроз поистовећивање са СПЦ као носиоцем, али и као „заштитником“ православља и српства, овај верски објекат у свести испитаника фигурира и као важан просторни маркер, којим се не потврђује само присуство СПЦ у северној Косовској Митровици, већ се и овај део града означава као православни и српски. На овај начин, у схватањима Митровчана интензивира се доживљај градског подручја северно од Ибра као сигнификантног места, као битног маркера сопственог идентитета, којим се на „граничној линији“, у етнички подељеном граду, потврђује присуство православног, тј. српског становништва, али и саопштава порука *оним другима* о тежњи тог становништва да и поред бројних и сталних притисака у будућности ту и даље остане.

Замишљање северне Косовске Митровице као православног, српског града, који припада Србији, у дискурсу испитаника неодвојиво је од односа према Албанцима, тј. од стања српско-албанског конфликта. Она се, сходно томе, не доживљава само као идеологизовани, апстраховани, у идентитетском смислу *свој* простор, него и као реални, физички ентитет чија одбрана од албанске експанзије и укључивања у оквире албанског, самопроглашеног независног Косова омогућава и опстанак Срба, и то не само на градском подручју северно од Ибра, већ и на читавом подручју северног Косова и Метохије. Овако схваћена, северна Косовска Митровица у свести Митровчана добија додатну, још значајнију димензију, и то као главно упориште српства на Косову и Метохији, односно као својеврсни бедем против надирања Албанаца из правца јужно од Ибра и ширења суверенитета приштинских власти на подручје северно од ове реке. Наведено становиште јавно је манифестовано и „званичним писаним издањем“, у виду поруке исписане великим, ћириличним словима на зиду једне вишеспратнице на Тргу Шумадија, главном градском тргу, праћеном осликаним мотивима са српским националним симболима. У овој поруци стоји: „... Јер одавде нема назад“ (слика 19).⁷⁷³

⁷⁷³ Порука са наведеним текстом може се сврстати у политичке *графите*, као форму уличне текстуре којом се неформалним, ванинституционалним путем исказује став према друштвено-политичкој стварности, али којом се, исто тако, саопштавају „могући показатељи, оријентери и наговештаји будућности“. Више о графитима као изразу социо-политичког дискурса

У означавању северне Косовске Митровице као православног, српског града Цркви св. Димитрија посебан значај приписан је управо из разлога јер је подигнута на упадљивом месту, на узвишењу одакле се може видети практично из било које тачке и са већински албанског градског подручја јужно од Ибра. Видљивост овог маркера, тачније његова уочљивост на просторном хоризонту Албанаца, била је заправо и незаобилазни чинилац који је по многим испитаницима одражавао карактер северне Косовске Митровице као православног, српског града. Без *оних других*, дакле, којима се одупиру и којима поруку о *свом* присуству са супротне стране реке настоје да саопште, произлази да ни идентитетска формула северне Косовске Митровице за Србе у овом граду не би имала одговарајућу тежину:

„Црква је намерно подигнута овде, на овом месту, тако да буде видљива не само из северног, већ и из јужног дела града. Због висине на којој се налази, звуци звона чују јој се далеко, чак и преко Ибра, што њима посебно смета. То им је трн у оку“ (ж. рођ. 1984).

„Шиптарима смета што не контролишу и овај део града. Због лоше безбедности и ситуације уопште неки су се и одселили. Поготово млади. Ми старији немамо где да идемо. Овде смо провели цео живот и намера нам је да ту и останемо. [...] Као Срби само желимо да живимо на својој земљи, у властитим домовима, са својом традицијом и културом. Црква св. Димитрија треба да буде доказ нашег присуства и наше намере да на овим просторима упркос свим притисцима опстанемо“ (м. рођ. 1937).

„Срби су до рата у читавом граду имали само једну цркву. А онда је она остала у јужном делу. Шиптарима је од тада главни циљ да заузму и овај део, што ми не желимо. Не желимо да прихватимо њихову власт и њихове институције. То што је црква подигнута говори да је ово део Србије и да овде живи српски, православни народ. Са места где се налази она свакога на то треба да опомиње“ (м. рођ. 1957).

„Та црква је подигнута пре неколико година. Знам да је то зато што у стару цркву, у другом делу града, није више могло да се иде, па је људима требала нова. Та је стара црква и уништена. Стоји празна. Она није била као ова нова. Мислим, била је некако мања, неупадљива, а ова је подигнута баш на правом месту. Тако да се види из целог града, као симбол српске, православне вере. Види се и оданде, са друге стране Ибра, због чега би Шиптари највише волели да је нема. Смета им јер и овај део града хоће да ставе под своје. Да буде кроз њихов. То нико од Срба овде не жели“ (ж. рођ. 1982).

Улога Цркве св. Димитрија као означитеља православне, српске северне Косовске Митровице нарочито долази до изражаја приликом празновања појединих верских празника. Она се са црквеном портном у том случају јавља као главни *простор религијског догађања*, тј. као централно место практиковања празничних ритуала у

Срба у северној Косовској Митровици видети у: Радомир Ђорђевић, *Град и графити: политички графити у северној Косовској Митровици*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011.

којима српско становништво у овом граду колективно учествује или којима колективно присуствује.⁷⁷⁴ Комплекс догађаја о којима је реч, а имајући у виду њихов ритуални карактер, може се описати и као *ритуално догађање*, где се под *ритуалом* подразумева „низ радњи (активности) које се периодично одвијају, у којима се пажња усредсређује на форму и детаљ и чији је садржај такав да изазива симболичке асоцијације и/или оживљава неки значајан историјски или легендарни догађај“,⁷⁷⁵ односно „правилима управљана активност симболичког карактера која привлачи пажњу учесника на објекте мисли и осећања које сматрају посебно значајним“.⁷⁷⁶

Ритуал је реч латинског порекла и уместо ње се као синоним често користи појам *обред*. И поред тога што се за означавање религијских пракси у антрополошкој литератури претежно употребљава термин *ритуал*, у контексту догађаја који се повезују са православним светковинама, по Весни Вучинић Нешковић, прикладнији је управо овај други појам – појам *обред*. Два су разлога, према овој ауторки, због којих је у наведеном контексту употреба овог термина прикладнија. Први разлог лежи у семантици самог појма. Под обредом се, наиме, подразумева „вршење хришћанске црквене службе“ (које је заједничко и ритуалу), али се, исто тако, у повезаности са њим јавља још једно значење, а то је „вршење народних обичаја“. Други разлог је тај што овај термин више одговара локалним схватањима концепта религијских пракси. То значи да се код српског православног становништва реч *обред*, као реч словенског порекла, доживљава много присније него реч *ритуал*, сходно чему се и сам *ритуал* често третира као „нешто страно, нешто везано за друге вере“, док се *обред*, или *обичај*, међу Србима узима као појава која је много ближа њиховом поимању суштине прославе верских празника.⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ Тумачење Цркве св. Димитрија и црквене порте као *простора религијског догађања* дато је сходно дефиницији Весне Вучинић, по којој се *простор догађања* одређује као „простор колективних активности“, при чему се *догађај* третира као „временски и просторно добро дефинисана колективна активност која је организована с одређеним поводом“. Разлика између *друштвеног* и *религијског догађања*, по овој ауторки, долази отуда што „сваки од ових догађаја акцентује пре свега један домен стварности (први друштвени, а други религијски)“, мада „оба представљају *тотални друштвени феномен* у оном смислу у којем је његово значење одредио Марсел Мос“, што значи да су, „узајамно повезујући сфере друштвеног, религијског, културног, економског, па и политичког“, они од кључног значаја за идентитет локалних група и заједница. В. Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику: Антрополошка студија града са ортогналном структуром*, 195.

⁷⁷⁵ Исто, 195-196.

⁷⁷⁶ Stiven Ljuks, „Politički ritual i društvena integracija“, *Kultura*, br. 73-74-75, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1986, 156.

⁷⁷⁷ В. Вучинић Нешковић, *Божји у Боки Которској: Антрополошки есеји о јавном налагању бадњака у доба постсоцијализма*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Чигоја штампа, Београд, 2008, 21.

Полазећи од поменутог, и сâм сам се у свом истраживању и излагању придржавао значењских разлика између два наведена појма. То је значило да сам *ритуал* користио као неутрални антрополошки концепт, док сам о *обреду* говорио онда када сам ритуал стављао у контекст православних верских пракси.

11.3.2. Јавно налагање бадњака као симбол верског и етничког идентитета Срба у северној Косовској Митровици

На простору око Цркве св. Димитрија, према речима протојереја Арсовића, Срби у северној Косовској Митровици окупљали су се још за време њене изградње, пре него што је завршена. То се посебно односи на прослављање већих верских празника, као што је Божић, поводом којег се већ након подизања црквених темеља почело са практиковањем одређених обредних радњи, између осталог и са јавним налагањем бадњака на Бадњи дан.⁷⁷⁸ Овај обред, према тврдњи протојереја Арсовића, практикован је и пре 1999. године, у порти Цркве св. Саве, да би убрзо након 2001. године и започињања изградње Цркве св. Димитрија он био пренет на нову локацију, што протојереј објашњава тиме да је реч о „традицији која је после поделе града само настављена“, с обзиром на то да је, како каже, „то исти народ који је остао овде, мада у Косовској Митровици од рата има и људи који су из Истока, Пећи, Приштине, Вучитрна, из разновразних крајева“.

⁷⁷⁸ Налагање или спаљивање бадњака одувек се обављало у кућном, приватном окружењу. У 20. веку оно искорачује и у домен јавног, и то у два наврата. Први пут то се догодило у периоду између два светска рата, када овај чин почиње да се практикује на трговима и раскрсницама у близини војних постаја. Организовала га је војска, почевши од церемонијалног одласка у брање бадњака, преко обреда у којем су војници налагали бадњаке у присуству свештеника, који је обављао црквени део обреда, и становника насеља у којем се свечаност одвијала. Смисао овог поступка, према Весни Вучинић Нешковић, био је „повезан са државном идеологијом југословенства, а чији је ослонац била управо војска. Основна логика била је да војници, за које је у периоду Кнежевине и Краљевине Србије налагање бадњака редовно било организовано у кругу касарне, као привременом и принудном ‚дому‘, популаран празник попут Божића прославе са народом, којем служе и чији су саставни део“. Други пут овај ритуал излази у јавност крајем осамдесетих година 20. века, када власти отклањају вишедеценијску резерву према религији и цркви, установљену после Другог светског рата, захваљујући чему СПЦ поново враћа свој утицај у друштву. Ово је допринело масовном окретању становништва религији, што ће у условима свеопште кризе изазване распадом Југославије и ратовима довести до обнављања запуштених или одбачених кућних прослава верских празника, док ће све већи број људи почети да одлази у цркву на недељна и празнична богослужења. Налету националних и верских емоција, као потреби да се у времену кризе потврди традиционални идентитет, црква је здушно изашла у сусрет, па су парохијски свештеници заједно са својим црквеним одборима почели да организују, између осталог, и јавно, колективно налагање бадњака. Црква је тако обезбедила да они који ‚немају где‘ или су ‚заборавили како‘ да ложе бадњаке то ураде пред црквом, чиме је овај догађај постао значајан симболички акт, али и прилика за народно весеље. Исто, 61-63, 70-71.

Као обред у склопу празновања Божића, јавно налагање бадњака за већину Срба у северној Косовској Митровици представља најважнији догађај који прати прослављање овог празника. Организује се на Бадњи дан, у касним поподневним, односно раним вечерњим сатима, непосредно након вечерње бадњеданске литургије у Цркви св. Димитрија (слика 20). Радње у вези са чином налагања бадњака започињу још у рано бадњеданско јутро, када грађани у поворци аутомобила доносе бадњаке из шума у оближњим селима Житковац, Жеровница, итд, а међу којима се обавезно налази и црквени бадњак коме припада и централно место приликом обављања обреда налагања. Долазак поворке у град по правилу прати оглашавање аутомобилским сиренама, али и пуцњима из ватреног оружја, након чега се црквени бадњак доноси у црквену порту где се до Бадње вечери оставља да стоји наслоњен на Цркву св. Димитрија, непосредно поред главног црквеног улаза.

Јавно налагање бадњака организује Црквена општина Косовска Митровица, заједно са локалном самоуправом, као и уз помоћ, како протојереј Арсовић саопштава, свих „људи добре воље“. Овом догађају увек присуствују и поједини високи представници СПЦ, најчешће епископ рашко-призренски,⁷⁷⁹ затим представници локалне самоуправе, међу којима обавезно председник Општине Косовска Митровица,⁷⁸⁰ али и неко од представника власти Републике Србије, на првом месту функционери из Министарства, односно Канцеларије за Косово и Метохију који у Косовску Митровицу поводом прославе Бадње вечери стижу из Београда.⁷⁸¹ Налагање бадњака обично протиче у веома свечаној атмосфери, уз присуство бројних Митровчана, који се окупе у толиком броју да порта Цркве св. Димитрија, где може да стане више хиљада људи, практично буде испуњена до последњег места. Обред започиње тако што свештенство врши освећење црквеног бадњака, након чега се окупљеним грађанима обраћа неко од високих представника СПЦ, углавном сâм епископ рашко-призренски. Поред представника цркве, уз честитање Бадње вечери и предстојећег Божића грађанима се обраћа и председник косовскомитровачке Општине, мада није неуобичајено да то учине и представници

⁷⁷⁹ У време теренског истраживања ову функцију обављао је епископ Теодосије (по рођењу Живко Шибалић), који је на место владике рашко-призренског постављен 2010. године, уместо дотадашњег владике Артемија.

⁷⁸⁰ На положају председника Општине Косовска Митровица у периоду спровођења истраживања налазио се Крстимир Пантић, који је испред изборне листе *Српска* био и кандидат за градоначелника северне Косовске Митровице на локалним изборима одржаним у складу са Бриселским споразумом крајем 2013. године.

⁷⁸¹ Вечерњој бадњеданској служби и јавном налагању бадњака 2013. године присуствовао је директор Канцеларије за Косово и Метохију владе Републике Србије Александар Вулин.

власти Републике Србије. У самом чину налагања бадњака учествују представници цркве и локалне самоуправе, при чему цео догађај прате пуцњи из ватреног оружја, бука петарди, а у организацији цркве неретко се приређује и ватромет (слика 21).⁷⁸² Пошто је обред обављен, грађани у порти Цркве св. Димитрија остају већином и даље на окупу. Њима се на пункту формираном од два-три спојена стола послужују кувано вино, врућа ракија, нешто од посних јела, воће, итд. Унутар црквеног здања црквени хор „Бранислав Нушић“ пева бадњеданске и божићне песме, док се у црквеној порти, у пратњи музичког оркестра, приређују наступи културно-уметничких друштава (најчешће „Косовског божура“ из Косовске Митровице), који за ову прилику изводе по неколико тачака из свог музичко-играчког репертоара. Ово је обично и прилика када се, понесен песмом и мелодијом инструмената, део окупљених грађана хвата у коло, играјући све док музика не престане да свира.

Иако јавно налагање бадњака у порти Цркве св. Димитрија наликује пре каквој профаној, популарној светковини него стриктно прописаном црквеном обреду, из чега произлази да је оно свакако усклађено са потребама и очекивањима Срба у северној Косовској Митровици, чему је своју улогу, као организатор читавог догађаја, прилагодила и сама СПЦ, овај чин се, више од свега, ипак може посматрати као важан симболички акт. У њему је, наиме, садржана симболика индивидуалне и групне идентификације са православном верском традицијом, али, исто тако, и симболика етничке идентификације. У прилог овоме говоре управо објашњења Митровчана окупљених у порти Цркве св. Димитрија на Бадње вече о томе зашто присуствују налагању бадњака, а која су махом дата у складу са хришћанским представама и осећањем припадности српском народу: „Овде смо да би као православни верници обележили Бадње вече како доликује“; „Окупили смо се вечерас да прославимо рођење Господа Исуса Христа, да обележимо Бадње вече као и сваке године. То нам наша православна вера дозвољава и ту смо, ето, редовно“; „Ту смо зато што слаavimo Бадње вече. Ми смо Митровчани и ред је да на овај дан будемо овде, испред наше цркве и са нашим народом“; итд.

О симболичком карактеру налагања бадњака, као догађаја у функцији окупљања српског становништва у северној Косовској Митровици, сведоче и поруке

⁷⁸² Да Црква организује ватромет, по протојереју Арсовићу, није ништа необично, имајући у виду, како каже, „да би се некада, за сам Бадњи дан, Србин увек огласио и опалио по неки метак“. Осим тога, додаје, ватромет је и „нешто што је лепо за видети, лепо за око“.

главних учесника обреда, као што су оне које су биле садржане у обраћању епископа рашко-призренског Теодосија на Бадње вече 2013. године, када је, алудирајући на значај јединства Срба на Косову и Метохији и улоге Цркве у њиховом повезивању, окупљеним грађанима поручио да је најважније:

„[...] да међу собом имамо братске љубави. Да не буде подела браћо и сестре међу нама. Ако има неких разлика, да долазимо у храмове Господње, и када се сабирамо, као вечерас, све разлике треба да нестану, треба да дишемо једном душом и да будемо једно биће. Да припадамо Цркви која непоколебљиво стоји и опстаје у овом времену. [...] Да се не делимо на оне који једно говоре и на оне који друго говоре. Да се не делимо на оне који живе северно од Митровице и у Митровици и на оне који живе јужно. [...] Данас сви ми који живимо у овом граду, и северно и јужно од овог града желимо да останемо на Косову и Метохији и да останемо на овој светој земљи. Ако се то догоди, а догодиће се ако Бог да, сачуваће се и наши храмови и наше светиње. А најважније је да сачувамо себе, да останемо један народ, али онај народ који гради мир око себе и који има љубави према другоме“.

И док се значај јавног налагања бадњака у порти Цркве св. Димитрија може третирати са аспекта индивидуалне и групне идентификације, овим догађајем се у свести његових учесника и простор на којем се он одвија детерминише као православни и српски. Ово се односи како на саму црквену порту, као централно место практиковања обреда налагања бадњака, тако и на подручје северне Косовске Митровице, али, ако је судећи према порукама епископа рашко-призренског, и на целокупну територију Косова и Метохије. Изјаве овог црквеног великодостојника, при том, указују и на замишљање Косова и Метохије као *свите*, српске земље, а Косовске Митровице као града који би Србе са подручја јужно и северно од Ибра требало да спаја, мада их у постојећој реалности заправо раздваја на оне који се налазе на *нашој*, српској, северној страни, и на оне који се налазе на јужној страни која је под *њиховом*, албанском контролом.

11.3.3. Митровданска литија у функцији означавања северне Косовске Митровице као православног, српског града

Идентификовање северне Косовске Митровице као православног, српског града, у дискурсу СПЦ нарочито је истакнуто приликом прослављања градске славе Митровдана, када се Црква св. Димитрија такође јавља као главни *простор догађања*, односно као централно место на којем се поводом овог празника практикују поједини јавни ритуали. Овај празник се обележава 26. октобра по старом, тј. 8. новембра по

новом календару, а слави се из уверења да је град Косовска Митровица добио име по некадашњој цркви из средњовековног, немањићког периода, посвећеној св. Димитрију Солунском, античком заповеднику Солуна, који је страдао због ширења хришћанства. Митровдан се, другим речима, као слава северне Косовске Митровице празнује у част св. Димитрија, којем је дотична средњовековна црква била намењена, и у чије је име 2005. године подигнут нови храм, а који сходно предању представља у ствари митског, божанског заштитника града.

Главни и међу Митровчанима најпопуларнији догађај на дан градске славе представља кретање литијске поворке кроз град.⁷⁸³ Овај обред се у периоду после поделе Косовске Митровице практикује сваке године, да би подизањем Цркве св. Димитрија био употпуњен и свечаном празничном литургијом у црквеном здању. Организатори литије, односно *домаћини* градске славе, су Црквена општина Косовска Митровица, заједно са локалном самоуправом, а целом догађају присуствују и гости са стране, међу којима су, по правилу, епископ рашко-призренски, са представницима СПЦ из централне Србије и са Косова и Метохије,⁷⁸⁴ као и представници појединих „братских“ градова,⁷⁸⁵ такође и представници власти Републике Србије.⁷⁸⁶ Литијска

⁷⁸³ Литијска поворка, или литијски опход, најчешће се дефинише као обичај обилажења села и земљишних парцела уз ношење црквених реликвија, са идејом да се тиме спречавају суша, град и друге елементарне непогоде које штете летини на њиви. Сама реч *литија* потиче од грчке речи *λιτη* која означава „усрдну молитву“, односно молитву која се одвија изван храма. По Ивици Тодоровићу, овај обред представља најзначајнији део сеоске славе и као такав важи за један од најсложенијих обредних комплекса у традиционалној култури Срба, који истовремено показује сличност са обичајима који се заснивају на формирању магијског круга, али и са обичајима који се спроводе са идејом призивања повољних атмосферских услова, као што су то, на пример, додоле. Ивица Тодоровић, „Проблематика ритуала литијског опхода у светлу новијих истраживања“, у: Драгана Радојичић (ур.), *Традиционално и савремено у култури Срба*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 49, Београд, 2003, 62-63. Као „класични“ период одржавања литијског обреда наведени аутор узима раздобље између два светска рата, до када је у насељима многих области са српским становништвом он извођен сваке године, са замишљу да се на тај начин обезбеђују добробит и плодност, а са реалним ефектом обједињавања шире друштвене заједнице. И. Тодоровић, *Ритуал ума: Значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 53, Београд, 2005, 14-15. До почетка Другог светског рата, осим по селима, литије се срећу и по градовима, обично на дан прославе градских слава. После Другог светског рата Комунистичка партија је забранила прослављање верских празника ван круга цркве, па практиковање литијског опхода више није било могуће. Крајем осамдесетих година 20. века, када долази до јачања утицаја СПЦ и поновног искорачивања верских обреда у јавне просторе, овај обред се обнавља. Његово оживљавање на посебном значају добија у градовима, где почиње да се обавља на дан градских слава које у част појединих хришћанских празника и хришћанских светаца поново улазе у званичне календаре градских свечаности.

⁷⁸⁴ Није неуобичајено да се на митровданској прослави међу црквеним великодостојницима нађу и представници СПЦ из дијаспоре, па су, тако, прослави Митровдана 2014. године присуствовали и представници Српске православне црквене општине у Минхену.

⁷⁸⁵ Међу гостима су се на митровданској прослави 2012. године нашли представници града Бања Луке, 2013. године председник београдске општине Вождовац и градоначелник Ужица, итд.

⁷⁸⁶ Прослави Митровдана 2012. године испред српских власти присуствовао је помоћник директора Канцеларије за Косово и Метохију Мирко Крлић. Овај функционер био је гост на градској слави и следеће, 2013. године, када је њој присуствовао и директор Канцеларије Александар Вулин.

поворка се формира у црквеној порти, након одржавања преподневне, свечане празничне литургије, да би потом кренула у опход кроз град (слике 22 и 23). Предвођена црквеним великодостојницима, на челу са епископом рашко-призренским, а у пратњи гостију и бројних Митровчана, поворка се креће улицама које у кружном луку обухватају сâмо језгро северне Косовске Митровице (слике 24 и 25). Приликом кретања литија се зауставља на неколико места на којима свештенство, са епископом рашко-призренским у главној улози, обавља молебан. Ова места укључују и две тачке у којима се додирују делови града настањени српским и албанским становништвом. То је, као прво, раскрсница код етнички мешовитог кварта *Три солитера* (слика 26), а затим и простор испред главног моста преко Ибра, као тачке која у читавој Косовској Митровици фигурира као најважнији симбол српско-албанске поделе (слике 27 и 28).

Кретање литијске поворке завршава се на Тргу Шумадија, централном градском тргу. Овде, код споменика руском конзулу Григорију Степановичу Шчербини, епископ рашко-призренски са свештенством служи помен за покој душе убијеног конзула, као и за покој душа свих Срба настрадалих у Косовској Митровици и на Косову и Метохији. Затим следи обред ломљења славског колача. Обред се врши на самом тргу,⁷⁸⁷ а у њему учествују епископ рашко-призренски, старешина Цркве св. Димитрија, представници локалне самоуправе, као и представници власти Републике Србије (слике 29 и 30). Пракса је да се по завршетку обреда епископ рашко-призренски обрати окупљеним грађанима, честитајући им градску славу. У свом говору 2012. године, између осталог, саопштава следеће:

„Овај град данас слави Светога Димитрија. [...] А сами знамо шта смо прошли, само ових последњих 13 година, од 1999. године до данас. И да није било силе Божије, да није било молитава и заштите Светога великомученика Димитрија заиста не би ни ми данас опстали у овоме граду. Али помоћу Божијом и заштитништвом Светога Димитрија, ево, усправно стојимо, непоколебљиво, овде, живећи у овом граду и само тако овај град ће и бити наш и биће српски. [...] И ми данашњим даном потврђујемо да смо Христови, и потврђујемо да смо опредељени за веру православну и да смо опредељени да чувамо оно што је најсветлије [...] и да чувамо слободу коју су нам предали наши оци проливајући крв, управо за ту слободу. Ево и овде код споменика Григорија Шчербина, који је убијен у овом граду, и ми смо

Године 2014. испред владе Републике Србије у прослави Митровдана учествовао је Марко Ђурић, новоизабрани директор Канцеларије за Косово и Метохију.

⁷⁸⁷ До 2013. године обред ломљења славског колача вршен је на импровизованој позорници, подигнутој на Тргу Шумадија после рата и поделе града, која се, осим у сврху празновања Митровдана, користила и за организовање других јавних окупљања, као што су друштвени, политички скупови, и сл. Године 2014. преуређењем Трга Шумадија, ова позорница је уклоњена, па је обред ломљења славског колача тада обављен код споменика руском конзулу Григорију Степановичу Шчербини.

сведоци да овај народ непоколебљиво стоји усправно, чувајући своју веру, овај град и оно што је најсветлије, свето и честито. Како би Свети великомученик Димитрије помогао и од сада као што је и до сада молитвама заштитио овај град, ми грађани морамо да волимо свој град и да га чувамо. А волећемо свој град ако будемо у њему свето и побожно чинили. Нека је благословен данашњи празник и срећна слава. Амин“.

Након епископа рашко-призренског, грађанима се обраћа и неко од представника општинских, односно државних органа. Међу њима обично буде и први човек локалне самоуправе, тј. председник Општине Косовска Митровица. Порука коју 2012. године он упућује учесницима литије, окупљеним на главном градском тргу, гласи:

„Поштовани суграђани, браћо и сестре. Захваљујући Божијој милости и нашем заштитнику Светоме Димитрију, овде смо у прилици да у каквом-таквом миру прославимо нашу градску славу, славу Црквене општине Косовска Митровица. Нека нам Свети Димитрије подари мудрост, храброст и стрпљење да истрпимо сву неправду која нам се чини свих ових година, да победимо сваку пакост и злобу коју наши непријатељи спремају, а Божија воља ће стићи све оне који су нам чинили неправду. Нека нам је срећна слава свима и да је убудуће славимо у миру, здрављу и весељу. Живели“.

Слично прослави Бадње вечери, и митровданска прослава завршава се културно-уметничким програмом,⁷⁸⁸ чиме и овај догађај садржи елементе типичне више за какву профану светковину него за канонизовани црквено-верски обред. Ипак, литијски опход, заједно са обредом ломљења славског колача на централном градском тргу, исто као и обред јавног налагања бадњака у порти Цркве св. Димитрија може се окарактерисати као чин који за Србе у северној Косовској Митровици има изразито важан симболички значај. И њиме се, такође, подстиче индивидуално и групно идентификовање са православном верском традицијом, као и идентификовање са српском етничком групом. Симболику овог догађаја могуће је отуда посматрати у нераскидивој повезаности управо са свакодневицом Срба у северној Косовској Митровици, од рата 1999. године и поделе града обележеној практично редовним ванредним стањем и сталним тензијама у односу на албанско становништво. Исто важи и за обред јавног налагања бадњака, због чега не чуди што и један и други догађај прати масовна посећеност, а која је несумњиво најдиректније условљена

⁷⁸⁸ До 2013. године културно-уметнички програм извођен је на импровизованој позорници на Тргу Шумадија. Године 2014, након преуређења овог трга и уклањања позорнице, уместо приређивања културно-уметничког програма грађанима је у порти Цркве св. Димитрија послужен ручак.

потребом српског становништва да у сукобу са *оним другима*, односно Албанцима, искаже и потврди свој верски и етнички идентитет. Имајући ово у виду, може се дакле рећи да учествовањем у јавном налагању бадњака и литијском опходу Срби у северној Косовској Митровици оснажују осећање унутаргрупне повезаности и заједништва, због чега је улогу наведених обреда, са аспекта симболичког потенцијала који садрже, могуће третирати као веома важну у постојећем конфликту између две етничке групе, и то посебно из угла њиховог значаја у друштвено-политичкој мобилизацији српског становништва у циљу артикулисања властитих интереса.

Као обреди са фактички политичким предзнаком, јавно налагање бадњака и литијски опход на дан градске славе Митровдана могу се посматрати као догађаји који „решавају“ бриге свакодневног живота Срба у северној Косовској Митровици, и то тако што се сваком учеснику приказују као неки други свет, свет у којем се они осећају подржаним и преображеним од стране сила које их превазилазе. И један и други обред, наиме, могуће је третирати као догађаје којима се компензује неизвесност свакодневице у етнички подељеном граду, на начин да се њиховим практиковањем доживљај угрожености српског становништва од стране *оних других*, тј. Албанаца, не само минимализује, већ увелико и потири доживљајима одлучности, истрајности, унутаргрупне снаге и повезаности. Овако посматрани, наведени обреди могли би се заправо окарактерисати као својеврсни контраст свакодневице Срба у северној Косовској Митровици, уз констатацију да су они, истовремено, том истом свакодневицом и најдиректније условљени. За прославе Бадње вечери, односно Божића, затим и Митровдана, може се стога рећи да потврђују главне карактеристике *празника*, као концепта под којим Роже Кајоа подразумева „време јаким осећања и метаморфозе сопственог бића“, ⁷⁸⁹ тј. супротстављеност „моћног даха заједничке узаврелости“ свакодневним активностима, или, пак, „концентрацију друштва“ насупротив „његовој сопственој распршености“. ⁷⁹⁰

У колективном превазилажењу несигурне и неизвесне свакодневице јавно налагање бадњака и митровданска литија важну улогу имају управо из разлога јер им је у схватањима Срба у северној Косовској Митровици приписан карактер догађаја чије се практиковање одвија под извесном мистичном, божанском заштитом. Симболика *светог*, у том смислу, среће се као неизоставна компонента нарочито у

⁷⁸⁹ Rože Kajoa, „Teorija praznika“, *Kultura*, br. 73-74-75, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1986, 33.

⁷⁹⁰ Исто, 34.

реторици организатора и главних учесника ових обреда, а то су представници СПЦ, чије се поруке јављају као кључни чинилац у обликовању целокупног јавног наратива који прати прославу наведених празника. Позивање на светост посебно је упадљива приликом празновања Митровдана, празника посвећеном св. Димитрију који се представља као митски, небески заштитник Косовске Митровице. Јавни обреди који се организују поводом празновања градске славе, посвећене овом свецу, садрже симболику индивидуалне и групне идентификације, међутим они се могу окарактерисати као важни и са аспекта просторног означавања северне Косовске Митровице као православног, српског града. У прилог овој тврдњи најбоље говори чињеница да се након што се формира у порти Цркве св. Димитрија литијска поворка организује тако да описује круг око најужег градског језгра, при чему, крећући се градским улицама, она застаје на неколико места, међу којима су и локалитети који се могу описати као гранични маркери према просторима настањеним *оним другима*, тј. Албанцима. У прилог наведеној тврдњи, такође, иде и податак да се литијски опход завршава на централном градском тргу, у самом срцу северне Косовске Митровице, где се након тога обавља и обред ломљења славског колача, чиме се, укупно гледано, кретање митровданске литије може протумачити као симболички акт којим се обележавају не само границе православне, српске северне Косовске Митровице, већ се означава и само средиште овог града.

Обредом литијског опхода, најзад, просторно идентификовање северне Косовске Митровице није ограничено на означавање овог града само као православног и српског. Њиме се симболизује присуство Срба на градској територији северно од Ибра, која се у току кретања литијске поворке претвара у привремену позорницу на којој учесници поворке драматизују снагу и јединство који им у свакодневици често недостају, али њиме се, у исто време, врши и означавање овог дела града као *светог*. Оваква идентификација заступљена је превасходно у дискурсу главних учесника обреда, међу којима се истичу представници црквених, али и световних власти, а у чијој реторици су садржане поруке о северној Косовској Митровици као граду који се налази под заштитом божанских сила, на првом месту под заштитом св. Димитрија, хришћанског свеца и великомученика. Овако схваћена, северна Косовска Митровица се, дакле, осим тога што се дефинише као православно и српски град, замишља и као *свето место*, односно као простор детерминисан не само свакодневним, овоземаљским догађајима и људским активностима, већ и мистичним, оноземаљским чиниоцима. Полазећи од наведеног, у јавном дискурсу који прати

празновање Митровдана и праксу литијског опхода дато је и објашњење по којем је управо захваљујући „Божијој милости“ и заштити св. Димитрија северна Косовска Митровица и поред свих притисака Албанаца после рата 1999. године и поделе града опстала као православна и српска.

11.4. Безбедносни ризик као фактор просторних стратегија Срба у северној Косовској Митровици

Идентификовањем делова Косовске Митровице након поделе града као *својих*, градска подручја настањена *оним другима* у перцепцији Срба, односно Албанаца, у светлу међусобних тензија појављују се као простори са којима сваки контакт са собом носи и одређени безбедносни ризик. Да овакво схватање није без основа сведоче бројни инциденти који су се после рата 1999. године догодили на тачкама раздвајања између две стране, као што је то небројено пута био случај на главном мосту преко Ибра, или, пак, у етнички мешовитим четвртима у самој северној Косовској Митровици, пре свега у Бошњачкој махали и у кварту Три солитера. У складу са поменутиим, међу Србима у делу града северно од Ибра простори настањени Албанцима фигурирају не само као *туђи*, већ често и као *непријатељски*, што значи да се неретко доживљавају сходно представама по којима су додир са њима или кретање унутар њих повезани са осећањем угрожености, опасношћу и ризицима по властиту безбедност.

Имајући у виду речено, перцепција простора Косовске Митровице проузрокована поделом овог града спрам етничком, српско-албанском сукобу, чиме је условљен и доживљај градских подручја настањених Албанцима као потенцијално опасних, може се посматрати као важна детерминанта свакодневног живота Срба северно од Ибра, и то нарочито са аспекта *просторног понашања* које они практикују у свакодневном кретању и обављању свакодневних активности. Према оваквом гледишту, свакодневица Срба у северној Косовској Митровици неодвојива је од тога како они дефинишу простор који настањују и у којем се крећу, што у преводу значи да се њихове свакодневне праксе и употребе непосредног просторног окружења не могу посматрати независно од перцепције подвојености између *нашег*, српског, и *њиховог*, албанског простора, односно мимо доживљаја Албанаца као супротстављених *других*. Поменути концепт *просторног понашања*, што не треба заборавити, од значаја је за разумевање просторних аспеката свакодневице Срба

утолико што указује на такве облике понашања који су „изазвани, који поседују усмереност, мотивацију, радњу и резултат“,⁷⁹¹ или на „специфичне облике јавног понашања људи, и то такве који обухватају савлађивање (прелажење) одређене раздаљине, односно кретање кроз град“.⁷⁹² У циљу адекватнијег одређења, примеренијег свакодневној реалности северне Косовске Митровице, наведени концепт може се преформулисати и у *просторне стратегије*, с обзиром на то да би тако формулисан деловао сврсисходније у контексту кретања градским просторима које укључује предвиђање, или планирање, а у циљу решавања, избегавања, тј. минимизирања и неутралисања потенцијално ризичних ситуација, што, преведено на језик свакодневице, омогућава преживљавање.

Свакодневно кретање Косовском Митровицом у свести Срба детерминисано је преваходно перцепцијом града кроз поделу на два дела, јужни и северни, са реком Ибар као линијом раздвајања. Овакав доживљај просторне подвојености јединственог градског подручја био је без изузетка присутан у дискурсу свих саговорника са којима сам у току истраживања разговарао, при чему се подела града на два дела, српски и албански, углавном представљала као дословна, кроз развојеност два реална, физичка ентитета. Однос према подели, међутим, није био уједначен, мада је преовладавало мишљење по којем она треба да постоји, уз образложење да је то нужно средство одбране од албанске експанзије до које може доћи из правца јужног дела града. На поделу се, блиско томе, најчешће гледало као на реалност, уз схватање да она, сходно демографској структури Косовске Митровице, одражава реалну територијалну поделу града између Срба и Албанаца. Линију раздвајања дуж Ибра испитаници су третирали и као реалну линију српско-албанског разграничења на целом подручју Косова и Метохије, где је простор северно од ове реке, већински насељен Србима, повезиван са припадношћу територији државе Србије:

„То је реална ситуација овде. Реална је подела. Видећемо шта ће бити, али ја кажем да нема више живота са Шиптарима. [...] То је најреалније решење. Ако може ово да се припоји Србији, подела кроз да буде, и да се заврши посао. То мислим ја, али то вероватно мисли и већина грађана. Јер од онога доле што је остало мислим да више ништа нема. Најреалније би било када би овде била подела и да се зна на чему си, којој држави припадаш и све“ (м. рођ. 1986а).

⁷⁹¹ Reginald G. Golledge, Robert J. Stimson, *Analytical Behavioural Geography*, Routledge, London, 1990, 5.

⁷⁹² В. Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику: Антрополошка студија града са ортогоналном структуром*, 17.

Наведено становиште неретко је било праћено равнодушношћу, у смислу да су испитаници саопштавали да поделу града не доживљавају као хендикеп, односно да је не виде као губитак нечег *свог* или као сметњу у обављању својих свакодневних активности. Штавише, ово је понекад подразумевало и искључивост, што значи да није било неуобичајено да испитаници покажу да за јужни, албански део града не желе чак ни да знају, наводећи да он за њих „не постоји“, и сл. Негиција градског подручја јужно од Ибра обично је објашњавана тиме да је реч о делу града где српског становништва више нема, као и тиме да је одлазак у јужну Косовску Митровицу, у строго албанско окружење, увек скопчан са безбедносним ризицима, као и са непријатностима којима Срби могу бити изложени приликом евентуалног тражења услуга или захтева у некој од тамошњих институција (у суду, полицији, и сл). Као разлог брисања јужног дела града из мисаоне мапе, поред наведеног, могао се чути и тај да Срби у северној Косовској Митровици већ имају све што им је неопходно, сходно чему нема ни најмање потребе да преко Ибра прелазе.

Са друге стране, иако мањинска, међу испитаницима су се могла чути мишљења по којима је подела Косовске Митровице, бар у начелу, неоправдана. Овакво становиште није оспоравало разлоге разграничења после рата 1999. године, прихватајући их као разумљиве у условима српско-албанског сукоба и настојања Албанаца да заузму део града северно од Ибра, а што је могло имати драстичне последице по локално српско становништво, међутим оно се подели Косовске Митровице противило из разлога што је овај чин тумачен као „нецивизацијски“, тј. супротан „логици“ по којој би сваки град, па и Косовска Митровица, требало да представља једну просторну целину. Према овом схватању, дакле, подела града на јужни и северни део доживљава се такође као нужно решење, али она се ипак третира као наметнути, нежељени потез, којим се градско подручје распарчава, а чиме се простори кретања и свакодневних активности становника са супротних страна Ибра умањују и ограничавају. Чињеница да се јужна Косовска Митровица налази у албанским рукама, због чега је у ситуацији међусобног конфликта Срби већином схватају као *зобрањену зону*, у наведеном контексту тумачена је као *отуђење* овог дела града, односно као *одузимање* свих оних локалитета и објеката који су се у идентитетском кључу третирали и који се још увек третирају као српски, тј. као обележја *нашег, југословенског и српског времена* (православно, српско гробље, Градски музеј, Гимназија, итд).

Реч којом је у дискурсу испитаника *одузимање*, или *отимање*, јужне Косовске Митровице неретко описивано била је *неправда*, под чиме се подразумевало да је доласком овог дела града у албанске руке српском становништву нането велико зло, и то зато што је са градског подручја јужно од Ибра оно насилно протерано, да би му, након рата, са тог простора био избрисан и сваки траг:

„То је једна огромна неправда која је учињена српском народу на територији Косовске Митровице. То је дефинитивно. Кога год да питаш, значи од Срба, свако ће ти рећи то исто. То је дакле једна неправда. Исто је и за територију целог Косова. [...] Чуо сам неку информацију, да је шездесет процената земље на Косову у власништву Срба и Србије. Где може то да буде шиптарско? А сигурно је продато бар двадесет процената земљишта, тако да је у српском власништву било још више“ (м. рођ. 1985).

„Поделу доживљавам као нешто веома неправедно и мој је став да је град био одувек наш, а да нам је јужни део отет. Због тога осећам да сам ускраћена јер се на својој територији, у својој земљи, не могу слободно да крећем, због чега се осећам као неки странац. [...] Чврсто верујем да ће цео град опет бити наш и да ће неправда која нам је почињена бити исправљена“ (ж. рођ. 1992).

„Са поделом Митровице се не слажем зато што сматрам да свако треба да живи где му је место, а не да отима туђе. Шиптари су нам отели јужни део града, што је велика неправда јер је Митровица град са великом историјом. Градила се и развијала у Србији, а не на том њиховом независном Косову. Одузели су нам све доле, и имовину, гробље су уништили, немамо право да тамо слободно одлазимо и слободно се крећемо. После поделе град је спао на једну улицу овде у северном делу због чега се осећа велика тескоба“ (ж. рођ. 1991).

Однос према подели града, у смислу поновног успостављања његове територијалне целовитости, у свести испитаника, како оних који су поделу подржавали, тако и оних који су јој се противили, био је, вероватно и очекивано, условљаван једним, а то је интегрисаност у институције Републике Србије. То је значило да се приликом њеног промишљања као просторно јединствене, реком Ибар неподељене, Косовска Митровица као таква прихватала само уколико би дошло до укидања косовских институција у јужном делу града и поновног успостављања установа државе Србије на целом градском подручју. У том случају, како се истицало, не би било искључено да српско становништво северно од Ибра Косовску Митровицу поново почне, додуше постепено, да доживљава као целовит град, без линије разграничења и поделе на два дела.

Слично односу према подели града, међу испитаницима је владало и расположење по питању практиковања одлазака у јужни део Косовске Митровице. Док је већина одговарала да преко Ибра не прелази, махом из безбедносних разлога,

или зато што то једноставно „не жели“, поједини испитаници су саопштавали да то чине, мада превасходно из принуде, и то најчешће из економских разлога, ради куповине јефтинијих производа, или због професионалних, радних обавеза, уколико су запослени у некој од институција чије се канцеларије налазе у јужном делу града (углавном је реч о међународним мисијама, као што је ОЕБС, и сл). На другу страну реке одлази се преко главног моста на Ибру, што се до јула месеца 2011. године могло чинити аутомобилом, а од тада, након што је услед тзв. *Јулске кризе* мост блокиран барикадом, искључиво пешице. У јужни део града одлази се и преко тзв. источног моста, између осталог и у случају да се, према речима једне испитанице (ж. рођ. 1985), „на другу страну жели отићи, а да то нико не види“. Прелазак преко овог моста, у чијој се непосредној близини, на супротној страни реке, налазе тржни центри *ETC* и *Etona City*, практикује се пешице, али и аутомобилом, будући да је за саобраћај моторним возилима после тзв. *Јулске кризе* он углавном остао отворен.

Иако се до Ибра, односно до јужног дела града, из било које тачке северне Косовске Митровице ходом стиже веома брзо, највише за свега пар десетина минута, многи Срби још од рата 1999. године из српског у албански део града никада нису прешли. Ово није неуобичајено ни за становнике улица непосредно уз саму реку, одакле се, са прозора и тераса више стамбених зграда поглед на јужну Косовску Митровицу пружа као на длану. Знатижеља да се преко реке пређе, међутим, једном броју Митровчана ипак није страна, па су, тако, и поједини испитаници који после рата другу страну Ибра ниједном нису посетили саопштавали да су радознали да виде како јужни део града данас изгледа, колико се изградио, променио, и сл. Неки су, опет, саопштавали да су овакву жељу раније делимично можда и имали, али да она, како време пролази, све више бледи. Код неких је, посебно код лица која су из јужне Косовске Митровице после рата избегла, сваки одлазак у овај део града изазивао снажне емоције, скопчане са сентименталним успоменама на живот у предратном периоду:

„Ишао сам неколико пута, раније. Али кад сам видео да су други Срби престали да иду, престао сам и ја. Престао сам не због страха, не плашим се, него због емоција, јер после тога знам да ће срце да ми скаче, а због срца имам изузетно великих проблема, здравствених проблема. Зато што су то емоције, сећање на детињство, и сада то сасвим другачије изгледа... И физички, и када одеш, треба ти после неколико дана да би се повратио. [...] Тренутно једноставно не желим тамо да идем. Због емоција, јер ту сам ишао и у основну и у средњу школу, знам све људе, и тако“... (м. рођ. 1962).

Као главни разлог одустајања од одласка у јужну Косовску Митровицу испитаници су обично наводили страх, осећање угрожености, могућност да се нађу у ситуацији у којој могу имати непријатности са Албанцима, итд. Виђење безбедносног ризика који се повезује са преласком преко Ибра најчешће је описивано речима да се „никада не зна на кога можеш да наиђеш“, да „никада не знаш хоће ли те неко нешто на шиптарском питати, а ти не умеш да му одговориш“, и сл. У вези са овим, у дискурсу испитаника могу се срести чак и наративи о различитим, конкретним догађајима, у којима се говори о томе како су поједини Срби више пута одлазили у јужни део града, одакле су се враћали „живи и здрави“, да би једном, мање или више случајно, ипак настрадали. Према овим наративима, страдала лица нехотице су се нашла у близини Албанаца који су их чули да причају на српском језику, због чега су их, јер им се то није допало, напали и претукли, наневши им тешке телесне повреде, па чак и лишили живота.

Ако су индивидуални преласци у јужну Косовску Митровицу повезани са схватањима о потенцијалним опасностима које их у овом делу града од стране Албанаца вребају, онда представе о ризицима по сопствену безбедност у свести Срба још више долазе до изражаја у ситуацијама када се на градско подручје јужно од Ибра прелази колективно. На одласку у групи, наиме, у појединим приликама инсистира се заправо као на једином могућем решењу, с обзиром на то да се сматра да се само тако евентуалне албанске провокације и напади могу избећи. Ово је нарочито случај у време прослављања верских празника као што су задушнице, Божић и Ускрс, када Срби обилазе православно, српско гробље у јужном делу града, односно посећују Цркву св. Саве, у којој свештенство Цркве св. Димитрија врши божићну, тј. ускршњу литургију (слика 31). Колективни одласци обављају се аутобусима, који из северног у јужни део града прелазе крећући се Бошњачком махалом, а онда тзв. источним мостом на Ибру, да би се истом путањом вратили назад. Конвој аутобуса, при том, све време се налази под пратњом КПС-а, тако што један полицијски аутомобил иде испред првог аутобуса, а други иза последњег.⁷⁹³

⁷⁹³ Аутобусима у јужни део града ишао сам и лично, приликом посете Цркви св. Саве на Божић 2012, 2013. и 2014. године. Сва три пута полазак је био организован у 10 часова, око два сата након завршене јутарње божићне литургије у Цркви св. Димитрија. Ишло се у два аутобуса, у којима је укупно било око стотину људи. Полазак је био организован испред зграде Техничке школе, на углу улица Лоле Рибара и Кнеза Милоша, одакле се ишло до Трга Шумадија, а затим Улицом краља Петра првог до главног моста преко Ибра. Одатле се, пролазећи кроз Бошњачку махалу, стизало до тзв. источног моста. У Цркви св. Саве служена је краћа литургија, после које су окупљенима послужени слаткиши, вино, ракија и сокови. Повратак у северни део града био је нешто иза 11 часова.

За разлику од градског подручја јужно од Ибра, где се кретање повезује са безбедносним ризицима, северни део Косовске Митровице за Србе представља слободну зону активности. У овом делу града издваја се тзв. *центар*, у чијем средишту се налази Трг Шумадија, као и неколико четврти и локалитета који обухватају толику површину да се, како сами Митровчани саопштавају, „уздуж и попреко могу препешачити за мање од пола сата“. Простор који називају центром Срби у северној Косовској Митровици издвајају управо по високој фреквенцији свакодневних активности грађана, као и по великом броју људи који ка њему свакодневно гравитирају. У овом делу града, чију окосницу чине улице Краља Петра првог, Кнеза Милоша и Лоле Рибара, сконцентрисани су најважнији трговачки и пословни објекти, установе од значаја у свакодневном животу грађана, као што су банке, поште, итд, при чему се он налази и на месту укрштања свакодневних путања приликом кретања ка школама, факултетима, болници, дому здравља, итд. Центар је, осим тога, свакодневно посећен и због бројних кафића и угоститељских објеката, којих је највише у Улици краља Петра првог, а затим и у другим двама наведеним улицама. Ово су места на којима се окупљају углавном млади, којих је посебно много за време топлих дана, када већина локала прима госте и у отвореним баштама. Напоследку, центар северне Косовске Митровице, нарочито Трг Шумадија, представља и локацију свакодневних сусретања, али и разговора и дружења приликом излазака у шетњу, поготово у летњим вечерима, и сл.

Док се већински делови северне Косовске Митровице, са тзв. *центром* и Тргом Шумадија као средиштем, доживљавају као сигуран простор, резервисан за српско становништво, где су и безбедносни ризици који би били проузроковани контактом са Албанцима сведени на минималну меру, однос према четвртима насељеним албанским живљем у свести Срба знатно је другачији. Ово се превасходно односи на Бошњачку махалу и Три солитера, где измешани живе и Срби и Албанци, што је после рата 1999. године и поделе града често био узрок бројних међусобних инцидената и сукоба. Ово је био и главни разлог због којег су наведене четврти у дискурсу испитаника неретко биле означене као делови северне Косовске Митровице са неповољном репутацијом, што је подразумевало схватање по којем су оне најмање пожељне за живот, али и за кретање и обављање било којих других свакодневних активности. Насупрот томе, однос према *Микро-насељу*, некадашњој рударској насеобини, које Албанци зову *Kodra e Minatorve*, такав је да се овај, још један етнички мешовит део града доживљава као четврт у којој владају релативно добри српско-

албански односи, који се могу описати као нешто што и даље личи на истински суживот. Иако Албанци из овог насеља за себе кажу да су „једина албанска енклава на читавом Косову“, будући да се осећају изоловано у северној Косовској Митровици, локални Срби већином су сагласни у томе да су односи са албанским комшијама углавном добри, и то превасходно зато јер се и једни и други доста дуго познају. Њихово запажање је, како се то наводи у једној забелешци, да претња нарушавању међусобних односа долази пре свега од придошлица, посебно од оних који су протерани из својих села зато што су им куће уништене. Узрок многих проблема на Косову и Метохији, по оваквом схватању, лежи управо у јазу између руралног и урбаног, „староседелаца“ и дошљака, сходно чему се и епилог рата 1999. године објашњава тако да су сељаци нагннули у градове жудећи да „се освете“ или да се бар дочепају једног дела наводног градског богатства, по могућству тако што ће га отети од супарничке етничке групе.⁷⁹⁴

Правећи разлику између Бошњачке махале и Три солитера, са једне стране, и Микро-насеља, са друге стране, испитаници су, дакле, прве две етнички мешовите четврти чешће означавали као ризичније по безбедност, третирајући их на тај начин као просторе које, осим ако на то нису принуђени, обично не укључују у оквире својих свакодневних кретања и активности. Ово се, а то треба нагласити, односило превасходно на испитанике који у наведеним четвртима не станују, чиме су и били у позицији да се у односу према целој ствари поставе на извесној дистанци. Слично је био случај и када се говорило о Микро-насељу, мада није искључено да је овај квартал ређе означаван као ризичан зато што је за разлику од Бошњачке махале и Три солитера, који се налазе близу самог центра северне Косовске Митровице, самим тим и на положају где се укрштају важније путање свакодневног кретања становништва, он смештен на ободу града, на његовој северозападној страни, где се већином налазе стамбене, породичне куће, и куда не пролазе значајније саобраћајнице. То значи, другим речима, да су Бошњачка махала и Три солитера перципиране као четврти у којима кретање укључује опрез из разлога што представљају зоне свакодневних, блиских додира са *оним другима*, тј. Албанцима, док је Микро-насеље повезивано са мањим безбедносним ризицима између осталог и због тога што је просторно скрајнуто и *далеко* од уобичајених, свакодневних активности и обавеза.

⁷⁹⁴ Ž. Derens, нав. дело, 172.

О томе како су поједини испитаници описали свој однос према етнички мешовитим квартовима северне Косовске Митровице приказано је у следећим саопштењима:

„Не бих волела да живим у Бошњачкој махали, Три солитера... И у делу града изнад цркве, где живе Шиптари. Зашто? Једноставно зато што су тамо Шиптари. Не волим ни да пролазим туда. Непријатно се осећам када идем улицама тамо, односно између зграда. Не знам да ли бих уопште могла да поднесем да се тим деловима сваког дана крећем... Као све је нормално, али ништа није нормално. Није ми свеједно, увек имам неки осећај тензије“ (ж. рођ. 1986).

„Посебно у Три солитера не бих волела да идем. Нарочито не пешице. Баш би ми било непријатно. А не говорим напамет, јер знам да постоје неке канцеларије тамо. На пример, Здравствено осигурање је доле, Економски факултет је доле, Музичка академија је доле, односно Драмска... Дакле има студената и професора који морају да иду тамо због посла и обавеза, а да би дошли где треба морају прво да прођу поред тих зграда. Ја... Онда када морам тамо да због нечега ипак одем, углавном се нелагодно осећам“ (ж. рођ. 1984а).

Приликом објашњавања зашто избегавају етнички мешовите четврти испитаници су наводили и друге разлоге, међутим свима је било заједничко образложење да то чине јер ове делове града насељавају Албанци, који код њих изазивају осећање угрожености и несигурности по сопствену безбедност. Да оваква осећања нису претерана поједини испитаници оправдавали су чињеницом да су ове четврти, пре свих Бошњачка махала, наводно препуне оружја, које Албанци у својим кућама и подрумима чувају, чекајући тренутак када ће га употребити. У прилог овоме понекад је додавана и теза по којој је у Бошњачкој махали потајно стациониран један број припадника милитантних исламистичких организација, тзв. *савача*, спремних да по директиви својих наредбодаваца одмах ступе у оружано дејство. С тим у вези, испитаници су наводили да би у случају наглог погоршања српско-албанских односа или избијања какве оштре политичке кризе Бошњачка махала била главни „окидач етничких сукоба“ у северној Косовској Митровици. Уз освртање на положај Срба у овој четврти, међу којима су већином лица расељена са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра, а која су настањена у становима које је после рата 1999. године изградила Република Србија, могле су се чути и оцене да он није нарочито завидан, поготово ако се има у виду управо непосредно окружење Албанаца и директна изложеност њиховим потенцијалним нападима.

Безбедносни ризик повезиван са кретањем у етнички мешовитим четвртима у свести испитаника условљаван је и периодом обављања ове активности, па се, тако,

као посебно непожељно означавало кретање Бошњачком махалом и кварталом Три солитера у вечерњим и ноћним часовима. Отуда вероватно и не чуди што са првим мраком у Улици ослобођења, главној улици у Бошњачкој махали, пролазници постају сасвим ретки, док истовремено практично већина трговинских објеката престаје са радом, како у летњим, тако и у јесењим и зимским месецима када су дани краћи и када сумрак пада већ у касним поподневним часовима. У дискурсу испитаника истицано је да под окриљем мрака може доћи до ситнијих или крупнијих провокација са албанске стране, што би, како се сматра, могло да проузрокује и нежељене последице. У том смислу, најопаснијим се доживљава кретање пешице, поготово ако се узме у обзир да улична расвета у Бошњачкој махали није свуда на одговарајућем нивоу, а услед чега се осећање несигурности код пролазника додатно повећава. У вечерњим часовима овим кварталом не препоручује се чак ни вожња аутомобилом, уз савет да се, ако за тим ипак постоји потреба, то чини тако да се из предострожности нигде не треба заустављати или било где дуже задржавати.

Мада због присуства Албанаца многи Срби у Бошњачку махалу не залазе, или то чине веома ретко, ова четврт се у извесним ситуацијама ипак јавља као незаобилазно место практиковања појединих радњи. Наиме, смештен непосредно уз Ибар, и заузимајући подручје од главног до тзв. источног моста, којим је повезан са јужним, албанским делом града, овај квартал, са етнички мешовитим становништвом, представља својеврсну прелазну зону између северне и јужне Косовске Митровице, захваљујући чему се јавља као погодан простор за различите врсте *маневрисања*, а чиме се у контексту међусобног сукоба и Србима и Албанцима омогућава превазилажење одређених проблема, скопчаних у знатној мери и са слободом кретања. Ово се односи поготово на ситуације повезане са прелажењем моторним возилима из једног у други део града, што у постојећим, међусобно затегнутим односима, који обухватају и тензије по питању институционално-правног статуса, укључује могућност да прелазак аутомобилом са *својим* регистарским ознакама на подручје *оних других* произведе озбиљне консеквенце, међу којима и угрожавање личне безбедности.

Да би потенцијално ризичне ситуације предупредили, и Срби и Албанци прибегавају стратегији симболичко-идентитетске мимикрије, под којом се подразумева замена *својих* симбола, тј. *својих* регистарских ознака, симболима, тј. ознакама *оних других*. Овакав маневар подразумева и обрнути поступак, и то приликом повратка у *свој* део града, односно на *своју* територију, када се уместо

ознака *оних других* у употребу поново враћају *своје* ознаке. Бошњачка махала, у којој се наведено поступање практикује, појављује се на тај начин не само као прелазна зона између српског и албанског дела града, већ и као својеврсна припремна зона, где је и једнима и другима омогућено обављање радњи неопходних за безбедан прелазак на супротну страну, на страну *оних других*. У пракси, то значи да Срби из северне Косовске Митровице, али и са ширег подручја северно од Ибра, а који поседују косовске таблице, пре него што се упуте ка подручју града јужно од Ибра, или, пак, ка енклавама на централном Косову и Метохији, у овој четврти на својим аутомобилима српске таблице мењају овим другим. Исто чине и у супротном правцу, са том разликом што тада, враћајући се на *своје*, српско подручје, косовске таблице замењују српским таблицама.⁷⁹⁵

Образац наведеног маневра присутан је у готово идентичној форми и међу Албанцима, који у случају преласка из јужне у северну Косовску Митровицу, а пре него што уђу у српску унутрашњост овог дела града, у Бошњачкој махали са својих аутомобила скидају косовске таблице, или их, пошто на подручју северно од Ибра никакве ознаке нису обавезне, једноставно прекривају правоугаоним комадима картона, прикривајући тиме свој идентитет и утапајући се у масу нерегистрованих возила која махом возе Срби. Приликом повратка назад, у јужни, албански део града, процедура је иста, али у обрнутом смеру: косовске таблице се враћају, или се, уколико са аутомобила нису биле ни скидане, „камуфлажа“ са њих само уклања.

Преласци преко Ибра учесталији су са српске стране, услед свакодневних веза између енклава на централном Косову и Метохији и подручја на северу, али и услед тога што један број становника северне Косовске Митровице у јужни део града одлази ради куповине, посла, итд. Међу онима који саобраћају јужно и северно од Ибра, међутим, нису сви у могућности да то чине својим возилима, из разлога јер их не поседују, или због тога што немају косовске таблице, што ствара потребу за

⁷⁹⁵ Овој стратегији прибегавају и Срби са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра приликом преласка на подручје северно од ове реке или путовања у централну Србију. Да би аутомобилима дошли до северне Косовске Митровице они морају да користе косовске таблице, које у Бошњачкој махали скидају или уместо њих, ако их поседују, стављају таблице Републике Србије. У току теренског истраживања од октобра 2013. до фебруара 2014. године, када сам становао у згради у непосредној близини главног моста преко Ибра, а на улазу у Бошњачку махалу, свакодневно сам са прозора или терасе стана могао да посматрам лица која су идући ка тзв. источном мосту, или долазећи из тог правца, на улици, испред саме зграде, мењали регистарске таблице на својим возилима. Таблице су мењане тако што су дословно скидане, да би на њихово место, након што би биле извађене из пртљажника кола, биле стављене таблице *оних других*. Они досетљивији, који су цео поступак убрзали, ово су радили тако што су на месту регистарских ознака на каросерији аутомобила истовремено држали и српске и косовске таблице, а које су, према потреби, само ротирали, тј. замењивали пуким стављањем једних преко других.

изнајмљивањем превоза, тј. коришћењем такси услуга. Ово иде на руку албанским таксистима из јужне Косовске Митровице, који свакодневно прелазе Ибар, очекујући муштерије у северном делу града. Будући да је ризично да са косовским таблицама улазе у српску унутрашњост северног градског подручја, таксисти возње примају управо у Бошњачкој махали, која се као какав „међупростор“, који „није ни тамо, ни овамо“, и са овог аспекта јавља као зона од стратешког значаја у превазилажењу ограничења слободе кретања наметнутог српско-албанском поделом. Таксисти Албанци муштерије ишчекују у близини тзв. источног моста, непосредно уз линију која, идући од овог моста Улицом кнеза Милоша ка унутрашњости града, Бошњачку махалу, као етнички мешовиту четврт, раздваја од подручја северне Косовске Митровице настањеног углавном Србима.

* * *

Подизањем барикада од стране Срба за време тзв. *Јулске кризе* 2011. године, након покушаја власти у Приштини да на прелазима према централној Србији поставе царинске пунктове, а са намером да тиме заокруже суверенитет над целим Косовом и Метохијом, укључујући и подручје северно од Ибра, линије поделе замишљене у простору добиле су у Косовској Митровици још изразитију форму, отеловљену овог пута и у правим, физичким баријерама. Барикаде сачињене од велике количине песка, шљунка и бетона подигнуте су на неколико места, међу којима су се као најважнија издвајала она код главног градског моста преко Ибра, чиме је још више подцртавана подела између јужне и северне Косовске Митровице, као и на улазима у Бошњачку махалу, и то из правца Улице ослобођења, са једне стране, и Улице кнеза Милоша, са друге стране. Иако је овај догађај у први мах био праћен бурном кризом, која је довела до заоштравања српско-албанских односа, па и прекида „дијалога“ између Београда и Приштине, његове последице за становнике северне Косовске Митровице биће осетне не само у наредних неколико месеци, већ и у наредних неколико година. Срби у овом делу града, наиме, уз оцену да се Албанцима не може веровати подизање барикада нису доживели само као какво истицање симболичког значаја међусобних линија раздвајања, него и као нужну потребу постављања физичких, реалних штитова који ће им у условима свакодневних напетости и безбедносних ризика пружати какво-такво осећање сигурности у *свом*, српском делу града. Неке од барикада, ипак, биће у међувремену уклоњене, да би у јуну 2014. године била уклоњена и она „најважнија“,

код главног градског моста преко Ибра, уместо које је подигнут тзв. *Парк мира*.⁷⁹⁶ Једна барикада, међутим, остаће и даље да стоји. Реч је о барикади на прилазу тзв. источном мосту, подигнутој у Улици кнеза Милоша, која све до данас, мада је у међувремену и она делимично постала проходна, простор етнички мешовите Бошњачке махале омеђује у односу на простор већински српске северне Косовске Митровице.

⁷⁹⁶ У склопу наставка примене Бриселског споразума, у октобру 2015. године биће започето уклањање и тзв. *Парка мира*. Овај догађај иницирала је Канцеларија ЕУ, са образложењем да је у циљу нормализације односа између јужног и северног дела Косовске Митровице потребно спровести реконструкцију главног градског моста преко Ибра и прилазних саобраћајница. Започињање радова, чији је завршетак предвиђен за јун 2016. године, међу Србима у граду изазвало је узнемиреност јер је на захтев представника локалне српске самоуправе да се са уклањањем тзв. *Парка мира* не креће пре него што дође до општинског разграничења између северне и јужне Косовске Митровице из косовске владе стигао одговор да ће радови на реконструкцији моста безусловно почети. *Odložena obnova mosta na Ibru za dva dana*, <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=207961>

12. ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ

Од започињања рада на докторској дисертацији, односно од момента прављења првих корака у том правцу средином 2011. године, када је тек требало уочити релевантне теме и проблеме свакодневице становника северне Косовске Митровице, па до завршетка терена крајем 2014. године испоставило се да очекивања од истраживања и од свега онога што је теренски рад могао да садржи ни приближно нису могла бити прецизна, поготово не испуњена. Приликом спровођења истраживања, наиме, показало се да је предмет проучавања био толико комплексан да га је готово немогуће било обухватити у свим његовим аспектима, детаљима и нијансама, али и у противречностима које су неретко израћале као супротност очекиваном или бар претпостављеном стању ствари на терену. У том смислу, често сам био свестан непрекидног садејства искустава и прикупљене чињеничне грађе, са једне стране, и полазних хипотеза и претпостављених проблема, са друге стране, због чега сам више пута долазио у ситуацију да преиспитујем првобитне планове, да их модификујем, неке чак и да одбацујем, замењујући их новим који су ми се у складу са откривеним подацима чинили адекватнијим. Отуда, ни они планови које сам спровео, нити теме које сам истражио, још мање резултати које сам остварио, не могу се прихватити као заокружени, целовити и потпуно релевантни.

Резултатима истраживања могу се приписати додатна ограничења. Она су проистекла из моје улоге истраживача који је као *аутсајдер*, дакле као неко ко је дошао *споља*, и поред тога што је настојао да ствари посматра са локалне тачке гледишта вероватно пропустио да уочи, потом и да забележи многе елементе и значењске слојеве свакодневице који му нису били довољно „приметни“, а који су уткани у контекст за Митровчане толико подразумевајући да га уопште не мисле да помињу, камоли да објашњавају. Са друге стране, када сам након започињања истраживања и првих разговора са испитаницима ствари почео да сагледавам и *изнутра*, неретко сам долазио у ситуацију да саосећам са саговорницима, посебно онда када су ми се, као сународнику, жалили на проблеме са којима се годинама свакодневно суочавају. Израженије осећање емпатије, које је могло утицати на то да ми пажња буде скренута у одређеном смеру, чиме сам можда показивао извесну наклоност према испитаницима, а тиме и пристрасност у разумевању њихове свакодневице, нарочито у контексту сукоба са *оним другима*, тј. Албанцима, могло се јавити у случајевима када бих међу саговорницима стекао и пријатеље, чији су ми

подршка, пажња и гостопримство, у ситуацији када сам на терену недељама и месецима боравио практично сам, итекако значили.

Недостаци резултата истраживања присутни су и ако се има у виду сва динамика друштвено-политичких процеса којима је свакидашња реалност становника северне Косовске Митровице у последњих неколико година обухваћена, а у чему су од великог утицаја били почетак имплементације Бриселског споразума и консеквенце које су из њега проистицале. То значи да проучавани аспекти свакодневице Срба у овом граду нису могли бити сагледани у свој својој целисти, што би подразумевало и перспективу промена које би биле проузроковане применом споразума из Брисела, на првом месту трансформацијом институција Републике Србије у институције самопроглашеног независног Косова, и то из разлога што је теренско истраживање приведено крају управо у јеку превирања изазваних најављеним формирањем Заједнице српских општина и интеграцијом севера Косова и Метохије у уставно-правни систем са седиштем у Приштини. Полазећи од наведеног, оно што се у циљу сагледавања свеукупне сложености свакодневице Срба у северној Косовској Митровици као императив наметнуло јесте свакако идеја наставка њеног истраживања, који би обухватио додатна испитивања, спровођена у најновијим околностима, а чији би резултати били упоређивани са претходно стеченим сазнањима. Материјал који у овој докторској дисертацији доносим, сходно томе, може се посматрати као допринос у том погледу, односно као основа за евентуално наредно продубљивање проучаване теме, како са аспекта критике остварених резултата, тако и са аспекта њихове допуне новим открићима.

Оно што су резултати истраживања показали јесте да дубока друштвено-политичка и економска криза, проузрокована повлачењем српских власти са Косова и Метохије након рата 1999. године и увођењем међународног протектората на ову територију, представља најважнији чинилац свакодневице становника северне Косовске Митровице. Ово је била и полазна претпоставка, у складу са којом је истраживање и започето са циљем да се сагледају карактеристике свакодневног живота Срба у овом граду у наведеним околностима, у једној мултиетничкој, постратној и условно речено пограничној урбаној средини. Истраживање је, у том смислу, показало да се свакодневица српског становништва у северној Косовској Митровици налази у узрочном односу према етничкој подели овог града, насталој као последица рата 1999. године, а која је нераскидиво повезана са ситуацијом коју карактеришу сукоб са *оним другима*, односно Албанцима, безбедносни ризици и

потпуно неизвесна сутрашњица у погледу решавања институционално-правног статуса севера Косова и Метохије.

Подела Косовске Митровице представља наслеђе ратова проузрокованих распадом Југославије у последњој деценији 20. века, и по томе показује особине заједничке још неким градовима који су услед етничких/националних конфликта на простору ове бивше државе доживели сличну судбину. Специфично за Косовску Митровицу, међутим, јесте то што дубина поделе у овом граду делује толика као да прави, оружани сукоб између Срба и Албанаца с краја деведесетих година 20. века још увек није завршен. У дискурсу испитаника обухваћених истраживањем, у складу са тим, представе Албанаца биле су претежно стереотипизоване, што значи да су они углавном доживљавани управо у контексту међусобног конфликта, дакле као непријатељи, односно противници. Представе Албанаца као супротстављене стране, при том, међу испитаницима су датирале још из времена пре рата 1999. године, и то најчешће почевши од великих албанских демонстрација 1981. године и истицања захтева за одвајањем од Србије и успостављањем Републике Косово. Ови догађаји су смештани у *наше*, југословенско, српско време, које се и поред појаве заоштравања српско-албанских односа описивало као период без изричитих подела, за разлику од раздобља после рата 1999. године које је означавано као *њихово*, албанско време, обележено снажном међусобном поларизацијом. Подела Косовске Митровице, сходно наведеном, у дискурсу испитаника третирана је као последица збивања на Косову и Метохији проузрокованих ратом, односно као одговор Срба на албанску доминацију и прогоне који су након рата наступили, а са циљем да сачувају *свој*, северни део града, где су се груписали, чинећи већину становништва.

Дискурс поделе доминира српско-албанским односима у Косовској Митровици у послератном периоду, услед чега он представља и главну идеолошку основу поделе овог града на два дела – јужни и северни. Претензије на исти простор, а то је подручје Косова и Метохије северно од Ибра, које Албанци настоје да припоје *свом*, самопроглашеном независном Косову, док Срби желе да оно остане у оквирима државе Србије, кључни су разлог што Косовска Митровица, као „погранични“ град, после рата 1999. године представља главно жариште српско-албанског сукоба. Важност овог града огледа се у његовом значају и за једне и за друге, имајући у виду чињеницу да он важи за главни регионални центар, познат по индустријским потенцијалима, релативно доброј саобраћајној инфраструктури, као и по континуираном урбанистичком, економском и друштвеном развоју кроз готово читав

20. век. Косовска Митровица је обема странама важна и због своје симболике, и то са аспекта потврђивања права на Косово и Метохију, као територију коју и једни и други повезују са одређењем властитог идентитета, посебно полазећи од схватања Срба по којем их ако изгубе Косовску Митровицу на том подручју практично више неће бити, односно становишта Албанаца по којем *њихово* Косово, као политички идеал, не може имати територијални интегритет, нити бити независно, све док у његовом саставу не буде и цела Косовска Митровица.

Радикално супротстављени политички циљеви Срба и Албанаца учинили су северну Косовску Митровицу градом који представља озбиљан безбедносни изазов. Међусобно неповерење и сукобљеност око истог простора узрок је сталних напетости које су после рата 1999. године и поделе града небројено пута ескалирале у међуетничке инциденте, чарке, па и праве оружане окршаје у којима је било не само повређених, већ и погинулих лица. Страх од насиља отуда годинама представља пратећи чинилац свакодневног живота Срба у северној Косовској Митровици, који као реметилачки фактор оставља последице на готово све области живота. Безбедносне ризике испитаници обухваћени истраживањем приказивали су заправо као највећи проблем са којим се у својој свакодневици сусрећу, због чега су свој положај обично описивали као „ненормалан“, који уместо „нормалних“, уобичајених, подразумева ванредне, готово екстремне услове живота.

Свакодневицу Срба у северној Косовској Митровици, по чему је она посебно специфична, карактерише нерешени институционално-правни статус, будући да је након доношења Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1244, по којој је после рата дошло до повлачења српских власти са Косова и Метохије, а којом је гарантован суверенитет Београда над овим подручјем, српско становништво на територији северно од Ибра одбило да прихвати установе међународног протектората и албанске, косовске институције са седиштем у Приштини. Ово се нарочито односило на установе извршне власти, услед чега у северној Косовској Митровици долази до појаве која би за готово сваку уређену земљу представљала прави преседан, а то је фактичко безвлашће и тзв. „самоорганизовање“, под којим се подразумевају неформални видови спровођења „реда“ и „закона“, као и ванинституционални видови самоодбране од покушаја Албанаца да овај део града заузму. Овакво стање, ипак, није довело до гашења многих српских установа које су након увођења међународног протектората практично без икаквог застоја наставиле са радом. Деловање ових, по међународној заједници и властима у Приштини паралелних институција за Србе у

северној Косовској Митровици имало је важну улогу, поготово из разлога што су им оне обезбеђивале посао, самим тим и приходе неопходне за живот и опстанак у овом граду, као и због тога што су им служиле као средство поистовећивања са државом Србијом, а на тај начин и као симбол у функцији очувања сопственог идентитета. Питање ових институција било је и једно од кључних политичких питања у решавању статуса севера Косова и Метохије, па је од једностраног проглашења независности Косова 2008. године, а нарочито од потписивања Бриселског споразума 2013. године, од стране међународне заједнице и власти у Приштини све снажније захтевано да оне буду укинуте, односно да буду интегрисане у косовски институционално-правни систем.

Изложеност сталним притисцима од стране Албанаца и страх од насиља, са једне стране, односно својеврсна институционално-правна блокада, са друге стране, учинили су да се свакодневица Срба у северној Косовској Митровици нађе *заробљена* у једном постратном, конфликтном, нерешеном стању, које траје више од деценије и по, толико дуго да су становници овог града умногоме почели да губе наду да она може бити *ослобођена* на начин који би за њих био жељен и довољно прихватљив. Осећање неизвесности које Митровчане већ годинама прати, а које је условљено дуготрајним решавањем статуса севера Косова и Метохије, увећано је и због све већег неповерења у одлуке српских власти, од којих се очекивала безусловна подршка у борби да ово подручје остане у оквирима државе Србије. Поверење у заштиту Београда најжешће је уздрмано потписивањем Бриселског споразума, мада су Срби у северној Косовској Митровици и пре тога били су у страху од тога хоће ли га Београд „дати или продати“, чиме су, по неким оценама, уз све дотадашње напетости људи у овом граду доведени у ситуацију да буду потпуно „на ивици живаца“ и да свима буде „кратак фитиљ“.⁷⁹⁷

Заробљена свакодневица, разапета између безбедносних ризика, безвлашћа и неизвесности, становнике северне Косовске Митровице ипак не држи у стању одузетости или укочености, које би их блокирало или онемогућавало у практиковању активности уобичајених за било коју другу урбану средину у данашњој Србији. Стрес настао услед промена проузрокованих ратом 1999. године и поделом града амортизован је прилагођавањем на новонастале околности, тако да се у Косовској Митровици северно од Ибра, и поред свега, живи наизглед сасвим нормално, што

⁷⁹⁷ Б. Радомировић, „У Митровици од почетка године двадесет експлозија“, *Политика*, бр. 35688, год. СХ, 17. март 2013, 12.

значи да људи привређују, путују, упражњавају различите праксе у слободно време, одржавају породичне, комшијске и друге друштвене везе, док се млади забављају, излазе у кафиће, итд. Овде се налази и неколико факултета Универзитета у Приштини, на којима студира више хиљада студената, захваљујући чему град током трајања академске школске године представља право жариште високошколског образовања. И безбедносни ризици, у таквој ситуацији, представљају појаву на коју је већина одавно навикла и у вези са којом су развијени одређени одбрамбени механизми којима се они релативизују и свде на прихватљиву меру. Исто важи и за све друге врсте ризика, којих у нерегулисаној институционално-правној ситуацији има практично на сваком кораку, почевши од ризика у саобраћају, на радном месту или од губитка радног места, до ризика од улагања новца у некретнине или у покретање приватног бизниса, итд.

Опасности и ризици као део свакодневице, међутим, у условима нефункционисања извршних власти, у којима непридржавање закона није кажњиво, компензовани су могућностима за остваривање појединих погодности које су за становништво у уређеним друштвеним системима скоро незамисливе. Након повлачења српских власти, фактички све до данас, у северној Косовској Митровици не плаћају се дажбине, као што су рачуни за струју, воду, комуналне услуге, порез на имовину, итд, што животне трошкове чини нижим у односу на трошкове у другим градовима у непосредном окружењу, пре свега у централној Србији. Осим овога, неплаћање ПДВ-а на робу широке потрошње, трошкова на име разних дозвола, социјалних давања радницима, и сл, приватним предузетницима отворило је простор за стицање профита, захваљујући чему су неки међу њима дошли и до значајнијег иметка бавећи се трговином, угоститељством, итд. Погодности су, коначно, стимулисане и мерама српске владе која је, да би задржала Србе на Косову и Метохији, приходе запослених у институцијама Републике Србије својевремено увећала за тзв. косовски додатак, који је првобитно износио 100%, а касније 50% регуларне плате.

Економска ситуација у северној Косовској Митровици таква је да у сенци некадашњег гиганта Трепче у периоду после рата 1999. године у овом граду једва да постоји било каква производња. Прилив новца омогућен је превасходно захваљујући средствима из буџета Републике Србије која се исплаћују на име социјалних давања, пензија и плата запослених у државним институцијама. Сама привреда већином је меркантилног карактера, што је уз пословање у условима непостојања закона довело

до тржишне утакмице у којој у циљу стицања зараде практично нема ограничења. Лични интереси, у том смислу, по оцени испитаника често превладавају над онима што би по њиховом схватању требало да буде општи интерес Срба у северној Косовској Митровици, а то је пре свега солидарност, нарочито са аспекта одбране од заједничког непријатеља, тј. Албанаца. Тежња ка остварењу личних интереса, генерално, по многим је довела и до осетног социјално-економског раслојавања међу становницима овог града, па су тако, са једне стране, испитаници разликовали сународнике који су се у постојећим околностима „снашли“, који су захваљујући њима чак и профитирали, насупрот многим, са друге стране, који тек преживљавају, прехрањујући себе и своје породице радећи слабо плаћене послове.

Обликовање *граница* унутар властите етничке групе у дискурсу испитаника није било ограничено само на социјално-економске односе. Опажање унутаргрупних подела јављало се у знатно ширем спектру, и то управо у складу са променама у свакодневици становника северне Косовске Митровице насталим под утицајем крупних друштвено-политичких, економских и демографских процеса после рата 1999. године. Повлачење границе *ми/они* унутар *нас* било је уочљиво из перспективе *староседелца* према *досељеницима*, али и из перспективе политичких подела насталих услед односа према Бриселском споразуму, где су они који су се залагали за његову имплементацију из угла оних који су били против означавани као *издајници*. Идентитетски дискурс испитаника, који је садржавао више аспеката доживљаја *различитости* унутар властите, српске заједнице, тиме је на концепт *граница* међу Србима у северној Косовској Митровици, као конфликтној, кризној урбаној средини, бацио додатно светло. На тај начин, често поједностављена представа о доминантним међуетничким, српско-албанским односима усложњена је унутаретничким, српско-српским односима, чиме је у аналитичком смислу скренута пажња на сву комплексност друштвених релација у овом граду, које су, како се показало, условљене не само етничким односима и политиком, већ и другим чиниоцима, попут културе и економије.

Теоријски гледано, мада је раније наглашено да се због одређених ограничења не могу прихватити као целовити и потпуно релевантни, резултати истраживања свакодневног живота становника северне Косовске Митровице могу се интерпретирати на начин да су потврдили компатибилност са теоријама свакодневице, и то посебно у оном делу који говори о томе да се привидни континуум свакодневног живота јавља као простор наизглед неприметних, али због тога ништа

мање дубоких трансформација проузрокованих крупним друштвеним процесима, чије се деловање може сагледавати кроз најобичније, свакодневне појаве. Истраживање је, наиме, показало да Срби у северној Косовској Митровици, као директни актери свакодневице, проживљавају последице тих крупних процеса, насталих као резултат сукоба са Албанцима на Косову и Метохији и војне интервенције међународне заједнице против Србије 1999. године, а који се по својој динамичности, пре свега по исходишту за српско становништво на том подручју, могу описати као драматични. Ове последице читавају се у бројним сегментима живота Срба у северној Косовској Митровици, који се према теоријама свакодневице третирају као основни оквир конкретних активности појединаца, чије се практиковање одвија у континуитету, из дана у дан. Последицама су посебно обухваћене области свакодневице које су се најнепосредније нашле под утицајем наведених процеса, као што су области институција, економије, идентитетског дискурса спрам Албанаца, унутаргрупних односа међу самим Србима, симболике простора и просторног понашања, а које су са циљем да буду расветљене истраживањем управо и узете у разматрање.

Случај свакодневице становника северне Косовске Митровице, у теоријском смислу, карактеристичан је посебно по томе јер је окосница за његово потпуније разумевање неодвојива од концепта *подељених*, односно *граничних градова*, под којима се подразумевају градови који су спорни, који се налазе на линијама ширих етничких, верских или идеолошких подела, а у којима се главни проблем везује са питањем суверенитета који на њега полажу две или више страна. Он се, другим речима, не може посматрати независно од оне последице рата 1999. године која је кључно детерминисала стварност Срба у овом граду, а то је територијално разграничење у односу на Албанце, односно груписање у једном делу града насупрот делу у којем је сконцентрисано албанско становништво. Резултати истраживања, с тим у вези, показали су да је ниво конфронтације проузрокован овом поделом толики да је перцепција непосредног друштвеног окружења у свести Срба у северној Косовској Митровици редукована преваходно на етничку компоненту, у складу са чиме је у основи одређен и њихов однос према свакидашњици. Етнификован доживљај стварности пресликан је и у простор, сходно чему се са подручјем Косовске Митровице северно од Ибра локални Срби поистовећују не само као са оквиром слободног кретања и свакодневних пракси, него и као са једним од најважнијих идентитетских симбола у функцији етничке хомогенизације и очувања сопственог суверенитета над овим делом Косова и Метохије.

Свакодневица становника северне Косовске Митровице комплексна је у оној мери колико у себи садржи и контрадикторности опречне главним тенденцијама насталим као последица етничке поделе града. Ове контрадикторности могу се приметити у домену друштвених односа у којима се доминантни образац проистекао из етничког сукоба, а који подразумева дистанцу према *оним другима*, односно унутаргрупну солидарност, не подудара увек са реалним, конкретним стањем ствари на терену. То се можда највише може рећи за оне сегменте свакодневице који су повезани са економијом, тј. са поступцима производње, размене и потрошње. Чињеница је да ови аспекти свакодневног живота показују карактеристике етничког фаворизовања, што значи да су у економској сфери Срби у северној Косовској Митровици упућени углавном једни на друге, међутим чињеница је и да они не прате у потпуности принцип етничког разграничења успостављен српско-албанском поделом града. Резултати истраживања говоре о томе да етнички односи фигурирају као оквир економске међузависности и подршке, те дистрибуције добара међу српским становништвом у овом граду, чиме се ти односи додатно оснажују, али и о томе да, са друге стране, економски односи, нарочито у области трговине, неретко прелазе линију етничког разграничења услед чега се појављују и као чинилац српско-албанског повезивања.

Док економски односи противурече принципу етничке поделе, што сведочи о томе да свакодневица Срба у северној Косовској Митровици представља аспект друштвености у којем се преплићу актуелни и наслеђени (историјски) чиниоци, а то су, у овом случају, српско-албански конфликт, са једне стране, и дуготрајни суживот и међусобна толеранција, са друге стране, они истовремено противурече и унутаргрупној кохезији међу самим српским становништвом у овом граду. Процеси у домену економије такви су да доприносе динамици унутарсрпских односа, и то из разлога што се расподела вредности остварених привредним активностима и токовима новца уопште умногоме не налази у корелацији са концептом унутаргрупне солидарности. По економским обележјима свакодневица Срба у северној Косовској Митровици подсећа на ситуацију у било ком другом граду у данашњој Србији, са којом дели заједничку судбину сиромашења, привредног пропадања и социјалног раслојавања у периоду од почетка деведесетих година 20. века па наовамо, што је чини карактеристичном по томе да је великом делу становништва борба за егзистенцију основни императив. Социјалне тензије, у том смислу, представљају изузетно важан чинилац свакодневног живота Срба у северној Косовској Митровици,

нарочито ако се има у виду висока незапосленост, али и ситуација у којој закон не функционише, а коју појединци користе за неконтролисано богаћење. Присуство ових унутаргрупних тензија открива сву сложеност положаја српског становништва у овом граду, која се под плаштом етничке солидарности у односу на *оне друге*, односно Албанце, на први поглед најчешће не види.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Косовска Митровица, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Звечан, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Зубин Поток, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

Незапослена лица у месецу августу 2012. године, општина Лепосавић, Национална служба за запошљавање, Република Србија, Округ Косовско-митровачки.

Објављени извори

Paralelne strukture na Kosovu, OSCE, UNMIK – Odeljenje za ljudska prava i vladavinu prava, oktobar 2003.

Дневна и периодична штампа

Вечерње новости, Видин, Георгије, „Згаришта царског града“, год. LVIII, 16. август 2011, 33.

Вечерње новости, Нићифоровић, Мирољуб, „Браниће фирме по сваку цену! Срби на северу Косова одлучни да Приштини не дозволе отимачину и распродају своје имовине“, год. LXI, 24. јул 2011, 6.

Vreme, Ast, Slobodanka, „Nenaučena lekcija“, Intervju sa Ger Dejzingsom, br. 754, 16. jun 2005, 20-23.

Vreme, Marković, Radmilo, „Kombinat Trepča: Inostrane packe i status quo“, br. 1255, 22. januar 2015, 10-12.

Vreme, Rudić, Mirko, „Џије су косовске улице и тргови“, br. 1134, 27. septembar 2012, 50-54.

Danas, Tasić, Jelena, „Prva decenija protektorata Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji: Rezolucija 1244 SB postoji samo na papiru“, br. 4274, god. XIII, 12. jun 2009, 2.

Јединство, Влашковић, Зоран, „Мост стрепње и раздора“, год. LXVIII, бр. 24-25, 18. јун 2012, 12.

Јединство, „Постигнут споразум у Бриселу“, год. LXIX, бр. 15-16, 22. април 2013, 2.

Јединство, Комазец, Рада, „Међународна заједница не жели поделу Косова“, интервју са народним послаником, генералом Момиром Стојановићем, год. LXVIII, бр. 48-49, 25. новембар 2013, 3.

Јединство, Смикић, Нада, „Споразум неприхватљив за Србе на северу КиМ“, год. LXIX, бр. 15-16, 22. април 2013, 4.

Јединство, Смикић, Нада, „У Косовској Митровици избори ће бити поновљени“, год. LXVIII, бр. 46-47, 11. новембар 2013, 6.

Јединство, Смикић, Нада, „Други круг за градоначелника“, год. LXIX, бр. 48-49, Приштина-Косовска Митровица, 25. новембар 2013, 6.

Јединство, Смикић, Нада, „Дисциплиновање севера“, год. LXX, бр. 5-6, 10. фебруар 2014, 5.

Јединство, Смикић, Нада, „Ракић победио у првом кругу“, год. LXX, бр. 7-8, 24. фебруар 2014, 3.

Политика, Буквић, Димитрије, „Порушене џамије као аргумент за чланство у Унеско“, бр. 36533, год. CXII, 27. јул 2015, 5.

Политика, Радомировић, Биљана, „Ђифони промовисао Канцеларију ЕУ“, бр. 34621, год. CVII, 27. март 2010, 6.

Политика, Радомировић, Биљана, „Град зебње и предизборних обећања“, бр. 34673, год. CVII, 21. мај 2010, 5.

Политика, Радомировић, Биљана, „У Трепчи је запослено 1.300 радника“, бр. 35688, год. CX, 17. март 2013, 12.

Политика, Радомировић, Биљана, „У Митровици од почетка године двадесет експлозија“, бр. 35688, год. CX, 17. март 2013, 12-13.

Политика, Радомировић, Биљана, „Возови возе од Косовске Митровице до Београда“, бр. 35908, год. CX, 26. октобар 2013, 9.

Политика, Радомировић, Биљана, „Немири због Парка мира у Косовској Митровици“, бр. 36141, год. CXI, 23. јун 2014, 1, 5.

Политика, Чајак, Биљана, „Дачић: Најважније је да Срби изађу на поновљене изборе“, бр. 35920, год. CX, 7. новембар 2013, 5.

Службени гласник РС, „Одлука о одређивању и давању нових назива појединим улицама у граду Косовска Митровица и приградским насељима Стари Трг и Први Тунел“, Број 17, 31. март 1992, 587.

Интернет извори

- Al Jazeera Balkans, *Nepoznat broj stanovnika sjevera Kosova*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/nepoznat-broj-stanovnika-sjevera-kosova>
- B92, *Bez kazni za zloupotrebe na Kosovu*, http://www.b92.net/insajder/aktuelno-vesti.php?yyyy=2014&mm=09&dd=29&nav_id=905573
- B92, *Nasilje na Kosovu. Hronologija događaja (16-22. mart 2004)*, <http://www.b92.net/specijal/kosovo2004/>
- B92, *Trepča: Izgradila BG, gde je danas?*, http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2015&mm=01&dd=16&nav_id=947428
- B92, *Petnaest godina od NATO bombardovanja*, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=03&dd=24&nav_id=827205
- Balkan Insight, *Kosovo Turns Blind Eye to Illegal Mosques*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-turns-blind-eye-to-illegal-mosques>
- BIRN Kosovo, Internews Kosova, CRTA, *Izgubljeni u stagnaciji: Građanski nadzor primene Sporazuma između Kosova i Srbije*, April 2015, http://www.crtars/uploads/documents/2015-04-27%2009:59:06_a_44_1_rs_doc.pdf
- VESTI Online, *Tači napisao knjigu o džamijama koje su srušili Srbi*, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/401064/Taci-napisao-knjigu-o-dzamijama-koje-su-srusili-Srbi>
- Демократска странка, *Rezultati izbora 21. januar 2007*, http://www.ds.org.rs/dokumenti/Parlamentarni_izbori_2007_rezultati.pdf
- European Network for Housing Research, Charalambous, Nadia, *Understanding Segregation: The Relationship Between Urban Form and Social Exclusion*, <http://www.enhr2011.com/sites/default/files/Paper-charalambous-WS10.pdf>
- ICTY, Herscher, Andrew, i Riedlmayer, András, *Razaranje kulturne baštine na Kosovu 1998-1999*, Kosovo Cultural Heritage Project, Cambridge, 2001, http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/kos-des-b.htm#27
- Kosovo Sever portal, *Počela izgradnja prve džamije na severu Mitrovice*, http://kossev.info/strana/arhiva/pocela_izgradnja_prve_dzamije_u_severnoj_mitrovici_/5872
- KFOS i Medija centar Čaglavica, *Penzioner sa 23 godine starosti i 3 godine radnog staža, Debata o penzionisanju radnika MUP-a Srbije koji su radili na Kosovu*, <http://www.medijacentar.info/component/rubberdoc/doc/310/raw+&cd=9&hl=en&ct=clnk&gl=rs>
- Medija centar Čaglavica, *Transkript debate na temu „Ekonomski razvoj severa Kosova“*, održane 22. aprila 2015. godine u Medija centru Čaglavica,

<http://www.medijacentar.info/mc-debate/izvetaji/482-ekonomski-razvoj-severa-kosova--22042015>

Mondo, *Multietnička pijaca – u severnoj Mitrovici*,
<http://mondo.rs/a25619/Info/Drustvo/Multietnicka-pijaca-u-severnoj-Mitrovici.html>

NATO, *Resolution 1244 (1999)*. Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999, <http://www.nato.int/kosovo/docu/u990610a.htm>

OSCE, *Mitrovicë/Mitrovica Municipal Profile*, November 2011,
<http://www.osce.org/kosovo/38678>

OSCE, *Zvečan/Zvečan Municipal Profile*, November 2011,
<http://www.osce.org/kosovo/13136>

OSCE, *Prizren Municipal Profile*, March 2014, <http://www.osce.org/kosovo/13128>

Пројекат Растко, *Crkve na Kosovu i Metohiji nisu simbol političke moći, već naša nasušna potreba*, <http://www.rastko.rs/cms/files/books/473612448e98b>

Prospect Magazine, McKittrick, David, *Divided city*,
<http://www.prospectmagazine.co.uk/features/northern-ireland-belfast-divided-peace-line>

Radio Slobodna Evropa, *Kosovo – etnički, a ne verski sukob*,
<http://www.slobodnaevropa.org/content/transcript/826261.html>

Radio Slobodna Evropa, *Uništavanje božjih kuća „onih drugih“ i njihova obnova*,
http://www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_vjerski_objekti/1733524.html

Radio-televizija Vojvodine, *Odluka o „Trepči“ otvara pitanje imovine na Kosovu i Metohiji*,
http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/odluka-o-trepci-otvara-pitanje-imovine-na-kosovu-i-metohiji_559051.html

Radio-televizija Srbije, *Prebrojani glasovi sa severa Kosmeta*,
<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1440197/Prebrojani+listići+na+severu+Kosova.html>

Radio-televizija Srbije, *Šest puta veća izlaznost u Mitrovici*,
<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1446186/Šest+puta+veća+izlaznost+u+Mitrovici.html>

Републичка изборна комисија, *Резултати избора за народне посланике у Народну скупштину Републике Србије, одржаних 11. маја 2008. године*,
<http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/Rezultati/Izbori110508.htm>

Републичка изборна комисија, *Резултати избора за народне посланике у Народну скупштину Републике Србије, одржаних 6. маја 2012. године*,
http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/propisi_frames.htm

Tanjug, *Pantić i Ivanović u drugom krugu*, <http://www.tanjug.rs/novosti/106383/izbori-u-severnom-delu-kosovske--mitrovice.htm>

Tanjug, *Odložena obnova mosta na Ibru za dva dana*, <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=207961>

Sandžačke novine, *U Mitrovici svečano otvorena najveća kosovska džamija Bajram Paša Isa Beg*, <http://www.sandzacke.rs/vijesti/region/u-mitrovici-svecano-otvorena-najveca-kosovska-dzamiya-bajram-pasa-isa-beg/>

FIVE BOOKS, *An Interview: Jon Calame on Divided Cities*, <http://fivebooks.com/interviews/jon-calame-on-divided-cities>

Литература

Anderson, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998.

Appadurai, Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996.

Bandić, Dušan, *Narodno pravoslavlje*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.

Bart, Rolan, „Fragmenti ljubavnog govora“, *Treći program Radio Beograda*, br. 36, Beograd, 1978, 270-335.

Батаковић, Т. Душан, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Чигоја, Београд, 2006.

Благојевић, Гордана, *Срби у Калифорнији. Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Посебна издања 54, Етнографски институт САНУ, Београд, 2005.

Boal, W. Frederick, "Urban Ethnic Segregation and the Scenarios Spectrum", у: David P. Varady (ed.), *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves and Inequality*, State University of New York, Albany, 2005, pp. 62-78.

Богдановић, Димитрије, *Књига о Косову*, Посебна издања САНУ, књ. DLXVI, Београд, 1985.

Brubaker, Rogers, Laitin, D. David, "Ethnic and Nationalist Violence", *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, pp. 423-452.

Vasiljević, Jelena, „Kultura sećanja i medijska narativizacija sukoba u Hrvatskoj“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 3, св. 1, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2008, 243-273.

Васић, Милена, „Економска (не)одрживост Косова и Метохије“, у: Ерић, Слободан (ур.), *Косово и Метохија – аргументи за останак у Србији*, Геополитика, Београд, 2006, 145-165.

Wells, Karen, "The Material and Visual Cultures of Cities", *Space and Culture*, Vol. 10, No. 2, 2007, pp. 136-144.

Wirth, Louis, "The Ghetto", *American Journal of Sociology*, Vol. 33, No. 1, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, pp. 57-71.

Vickers, Miranda, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998.

Влашковић, Зоран, *Живот иза жице*, Панорама-Јединство, Приштина, 2006.

Vujačić, Veljko, "Historical Legacies, Nationalist Mobilization, and Political Outcomes in Russia and Serbia: A Weberian View", *Theory and Society*, Vol. 25, no. 6, December 1996, pp. 763-801.

Вукадиновић, Зоран, Богавац, Милован, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836-1941*, Институт за српску културу, Приштина, 2001.

Вуковић, Предраг (ур.), *Шта се догађало на Косову*, НИП Политика, Београд, 1981.

Вучинић, Весна, *Просторно понашање у Дубровнику: Антрополошка студија града са ортогоналном структуром*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1999.

Вучинић Нешковић, Весна, *Божих у Боки Которској: Антрополошки есеји о јавном налагању бадњака у доба постсоцијализма*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Чигоја штампа, Београд, 2008.

Вучинић Нешковић, Весна, *Методологија теренског истраживања у антропологији. Од нормативног до искуственог*, Етнологска библиотека, Посебна издања, књ. 10, Српски генеалогски центар, Београд, 2013.

Гавриловић, Љиљана, „О успоменама, херојима и путовањима. Клод Леви-Строс на терену“, у: Ивановић-Баришић, Милина (ур.), *Теренска истраживања – поетика сусрета*, Зборник Етнографског института САНУ, бр. 27, Београд, 2012, 15-26.

Ganguly, Keya, "Migrant Identities: Personal memories and the construction of selfhood", *Cultural Studies*, 6, Routledge, London and New York, 1992, pp. 27-50.

Glazer, Nathan, Moynihan, Daniel Patrick, Schelling, Corinne Sapos (ed.), *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1975.

Глишић, Венцеслав, „Албанизација Косова и Метохије 1941-1945“, у: Митровић, Андреј (ур.), *Срби и Албанци у XX веку*, САНУ, научни скупови, књ. LXI, Одељење историјских наука, књ. 20, Београд, 1991, 277-291.

Goati, Vladimir, "The Impact of Parliamentary Democracy on Ethnic Relations in Yugoslavia, 1989-1995", у: Janjić, Dušan (ed.), *Ethnic conflict management: The case of Yugoslavia*, Longo, Ravenna, 1997, pp. 53-94.

Golledge, G. Reginald, Stimson, J. Robert, *Analytical Behavioural Geography*, Routledge, London, 1990.

Daskalovski, Židas, "Claims to Kosovo: Nationalism and Self-Determination", у: Bieber, Florian, and Daskalovski, Židas (eds.), *Understanding the War in Kosovo*, Frank Cass, London-Portland, 2003, pp. 11-27.

Dejzings, Ger, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.

Derens, Žan-Arno, *Kosovska zamka*, HESPERIAedu, Beograd, 2009.

Дероко, Александар, *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Туристичка штампа, Београд, 1985.

Di Lelio, Ana, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.

Дивац, Зорица, „Комшијски ритуали“, у: Дивац, Зорица (ур.), *Обичаји животног циклуса у градској средини*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 48, Београд, 2002, 227-234.

Ђорђевић, В. Драголјуб, „Sekularizacija, religija i razvoj Jugoslovenskog društva“, у: Ђurović, Bogdan (ur.), *Religija i razvoj*, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije, Niš, 1995, 14-21.

Ђорђевић, Радомир, *Град и графити: политички графити у северној Косовској Митровици*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2011.

Ђурасиновић, Милош, Живковић, Лидија, Симоновић, Милош, Смиљански, Јован, *Средњовековни манастири и цркве Србије*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2006.

Eriksen, Tomas Hilan, *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004.

Eriksen, Tomas Hilan, *Šta je socijalna antropologija?*, Karpos, Loznica, 2014.

Zdravković, Helena, *Politika žrtve na Kosovu*, Etnološka biblioteka, knj. 17, Srpski genealoški centar, Beograd, 2005.

Zlatanović, Sanja, „Starosedeoci i doseljenici: međugrupne percepcije u posleratnom diskursu“, у: Nedeljković, Saša (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Vaštinik, Kruševac, 2008, 109-126.

Златановић, Сања, „Српска заједница у Гњилану: Дискурс носталгије урбане енклаве“, *Гласник Етнографског института*, књ. LXI (2), Етнографски институт САНУ, Београд, 2013, 67-82.

Zuccarini, Allesio (prir.), *EULEX – Izveštaj o programu*, EULEX, 2009.

Ивановић, Зорица, „Терен антропологије и теренско истраживање пре и после критике репрезентације“, у: Љиљана Гавриловић (ур.), *Етнологија и антропологија:*

стање и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ, бр. 21, Београд, 2005, 123-141.

Ivanović, Zorica, „Pogled na savremene transformacije antropološke teorije i prakse“, *Antropologija*, sv. 6, Centar za etnološka i antropološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008, 88-116.

Илић, Марија, „Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске: ауторитет стандарда и контактни варијетет“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. LIII, св. 1, Матица српска, Одељење за књижевност и језик, Нови Сад, 2010, 177-193.

Илић, Марија, „Дијаспора и дијаспорична свест: анализа усменог дискурса Срба из Чипа у Мађарској“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LVIII (2), Етнографски институт САНУ, Београд, 2010, 147-162.

Imami, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Radio B92, Beograd, 1998.

Јанев, Игор, „Бриселски споразум и проблем виртуелног признања Косова и Метохије“, *Српска политичка мисао*, год. 20, vol. 42, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2013, 287-309.

Yannis, Alexandros, "The UN as Government in Kosovo", *Global Governance*, Vol. 10, No. 1, The Politics of International Administration, Lynne Rienner Publishers, 2004, pp. 67-81.

Jansen, Stef, "The Violence of Memories: Local narratives of the past after ethnic cleansing in Croatia", *Rethinking History*, 6 (1), Routledge, London and New York, 2002, pp. 77-93.

Janjić, Dušan, "Ethnic conflicts and breakup of former Yugoslavia", у: Janjić, Dušan (ed.), *Ethnic conflict management: The case of Yugoslavia*, Longo, Ravenna, 1997, pp. 9-52.

Јањић, Душан, „Етнички сукоб и криза идентитета: српско-албански сукоб на Косову“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 6, no. 3-4, Београд, 1999, 61-79.

Janjić, Dušan, *Ogledi o Kosovu*, Drašlar partner, Beograd, 2007.

Jackson, Jean Elizabeth, "Fieldwork", у: Barfield, Thomas (ed.), *The Dictionary of Anthropology*, Blackwell, Oxford, 1997, pp. 188-190.

Јевтић, Ђорђе, *Етничким насиљем до статуса*, Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић“, Приштина, 2005.

Јокић, В. Бранко (ур.), *Мартовски погром на Косову и Метохији*, Министарство културе Републике Србије, Музеј у Приштини, Београд, 2004.

Кајоа, Роже, „Теорија празника“, *Kultura*, br. 73-74-75, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1986, 32-60.

Kosovo, kako viđeno, tako rečeno: Analiza OEBS Verifikacione misije Kosovo. Stanje ljudskih prava oktobar 1998 – jun 1999. godine, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001.

Kosovo, kako viđeno, tako ređeno II: Izveštaj Misije OEBS-a na Kosovu. Stanje ljudskih prava jun 1999 – oktobar 1999. godine, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001.

Calame, Jon and Charlesworth, Esther, *Divided Cities: Belfast, Beirut, Jerusalem, Mostar and Nicosia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2009.

Kallaba, Pëllumb, and Ferati, Violeta, *Mapping the UNSCR 1244 Legacy in Post-Independence Kosovo: Between Contestation and Recognition*, Kosovar Center for Security Studies, Prishtinë, 2012.

Cohen, Abner, *Two-Dimensional Man: An Essay on the Anthropology of Power and Symbolism in Complex Society*, Routledge and Kegan Paul, London, 1974.

Kozer, Luis, *Funkcije društvenog sukoba: Ispitivanje koncepta društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2007.

Kostovicova, Denisa, *Kosovo: The politics of identity and space*, Routledge, London and New York, 2005.

Kotek, Joël, "Divided Cities in the European Cultural Context", *Progress in Planning*, Vol. 52, Issue 3, 1999, pp. 227-237.

Krasniqi, Mark, "The Role of the Serbian Ortodox Church in Anti-Albanian Policies in Kosova", y: Barjaktari, Jusuf, et al (eds.), *The Kosova Issue – A Historic and Current Problem*, Institute of History, Tirana, 1996, pp. 75-80.

Cresswell, Tim, *Textures of Place*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.

Kuljić, Todor, „Rat i sećanje“, y: *Istorija i sećanje – Studije istorijske svesti*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2006, 76-89.

Lazarus, S. Richard, *Patterns of Adjustment and Human Effectiveness*, McGraw-Hill, New York, 1969.

Lefebvre, Henry, "The Everyday and Everydayness", *Yale French Studies*, No. 73, Everyday Life, Yale University Press, 1987, pp. 7-11.

Legeby, Ann, *Urban Segregation and Urban Form*, KTH Royal Institute of Technology, Stockholm, 2010.

Linč, Kevin, *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974.

Low, M. Seta, "Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica", *American Ethnologist*, Vol. 23, No. 4, Nov., 1996, American Anthropological Association, pp. 861-879.

Low, M. Seta, "The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 25, 1996, pp. 383-409.

Ljepojević, Siniša, *Kosovo i Metohija: Realnost, ekonomija i zablude*, Tanjug, Politika, Beograd, 2006.

Ljepojević, Siniša, *Skrivena realnost Kosova: Ruševine svetske politike*, Topola film, Dosije studio, Beograd, 2008.

Ljuks, Stiven, „Politički ritual i društvena integracija“, *Kultura*, br. 73-74-75, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1986, 140-161.

Malešević, Miroslava, „Opravoslavljenje identiteta srpske omladine“, у: Malešević, Miroslava, *Žensko: Etnografski aspekti društvenog položaja žene u Srbiji*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2007, 231-250.

Malešević, Siniša, *Sociologija etniciteta*, Fabrika knjiga, Beograd, 2009.

Маликовић, Драги, *Качачки покрет на Косову и Метохији 1918–1924*, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2005.

Manojlović Pintar, Olga, „Istorijska svest i kolektivni identiteti“, у: *Istorija i sećanje – Studije istorijske svesti*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2006, 7-27.

Marinković, Dušan (prir.), *Georg Zimmel 1858-2008*, Vojvođanska sociološka asocijacija, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2008.

Марковић, Гордана, „Хиљадугодишња свеприсутност“, у: Ерић, Слободан (ур.), *Косово и Метохија – аргументи за останак у Србији*, Геополитика, Београд, 2006, 187-210.

Marcuse, Peter, Van Kempen, Ronald (ed.), *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space*, Oxford University Press, New York, 2002.

Marcuse, Peter, „Enclaves Yes, Ghettos No: Segregation and the State“, у: Varady, P. David (ed.), *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves and Inequality*, State University of New York, Albany, 2005, pp. 15-30.

Massey, S. Douglas, and Denton, A. Nancy, *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1993.

Mertus, A. Julie, *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, University of California Press, Berkeley, 1999.

Миленковић, Милош, *Проблем етнографски стварног. Полемика о Самои у кризи етнографског реализма*, Етнолошка библиотека, књ. 12, Српски генеалошки центар, Београд, 2003.

Миливојевић, Снежана, „Становништво Косовске Митровице после Другог светског рата“, у: *Духовност писане културе Срба у контексту културе балканских Словена*, Зборник радова, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2007, 269-274.

Milić, Anđelka, „Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija, 1991–1995. godine“, у: Bolčić, Silvano (ur.), *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1995, 135-180.

Миловановић, Ивана, „Бриселски споразум – реакције Срба на северу Косова и Метохије“, у: *Традиција, промене, историјско наслеђе, питања државности и националног идентитета на Косову и Метохију*, Тематски зборник од водећег националног значаја, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2014, 491-503.

Milošević, Božo, *Sociologija i savremeni svet*, Filozofski fakultet, OLD Commerce, Novi Sad, 2007.

Михајловић, Слободан (ур.), *Деведесет година Гимназије у Косовској Митровици 1919-2009*, Гимназија, Косовска Митровица, 2009.

Moran, Džo, *Čitanje svakodnevice*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.

Naumović, Slobodan, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, IP „Filip Višnjić“, Beograd, 2009.

Nedeljković, Saša (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Baštinik, Kruševac, 2008.

Nedeljković, Saša, „Problemi primene antropologije: Antropološko istraživanje savremene kulture Srba na KiM“, у: Nedeljković, Saša (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Baštinik, Kruševac, 2008, 19-73.

Nedeljković, Saša, *Kultura i nasilje: Antropološki pristup proučavanju naličja nasilja*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Baštinik, Beograd-Kruševac, 2011.

Nedeljković, Saša, *Kultura i nasilje: Pojmovi i paradigme*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Baštinik, Beograd-Kruševac, 2011.

Nedeljković, Saša, „Ekonomska isplativost etniciteta: ekonomsko ponašanje kao izraz etničkog identiteta među srpskim iseljenicima u SAD“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 6, св. 4, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2011, 905-930.

Newman, David, „Integration and Ethnic Spatial Concentration: The Changing Distribution of the Anglo-Jewish Community“, *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 10, No. 3, Blackwell Publishing, 1985, pp. 360-376.

Nightingale, H. Carl, *Segregation: A Global History of Divided Cities*, The University of Chicago Press, Chicago, 2012.

Нушић, Бранислав, *Косово (Опис земље и народа)*, Просвета, Београд, 1986.

- Okely, Judith, *Own and Other Culture*, Routledge, London and New York, 1996.
- Павловић, Александар, *Свакодневни живот колониста на Косову и Метохији 1918-1941. године*, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, 2011.
- Павловић, Александар, „Прилози о страдању колониста на Косову и Метохији током Другог светског рата“, *Архив*, год. XV, бр. 1-2, Архив Југославије, Београд, 2014, 113-128.
- Павловић, Мирјана, „Различитости и заједнички идентитет – Срби у Чикагу“, *Гласник Етнографског института*, књ. XLVII, Етнографски институт САНУ, Београд, 1998, 55-65.
- Park, Robert Ezra, *Human Communities: The City and Human Ecology*, The Free Press, New York, 1952.
- Peach, Ceri, "The Ghetto and the Ethnic Enclave", у: Varady, P. David (ed.), *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves and Inequality*, State University of New York, Albany, 2005, pp. 31-48.
- Пејин, Јован, *Страдање Срба у Метохији 1941-1944*, Архив Србије, Београд, 1994.
- Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992.
- Петровић, Ружа, Благојевић, Марина, *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 2, Београд, 1989.
- Pihler, Robert, Petrič, Wolfgang, *Dugi put u rat: Kosovo i međunarodna zajednica 1989-1999*, Samizdat B92, Beograd, 2002.
- Potkonjak, Sanja, Pletenac, Tomislav, "Grad i ideologija: 'kultura zaborava' na primjeru grada Siska", *Studia ethnologica Croatica*, vol. 19, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007, 171-198.
- Прелић, Младена, *(Н)и овде (н)и тамо: Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају 20. века*, Посебна издања 64, Етнографски институт САНУ, Београд, 2008.
- Pribicevic, Ognjen, "Serbian – Albanian Negotiations About Kosovo and Metohija 2011-2013", *Српска политичка мисао*, год. 20, vol. 42, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2013, 311-326.
- Pullan, Wendy, and Baillie, Britt (ed.), *Locating Urban Conflicts: Ethnicity, Nationalism and the Everyday*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
- Putinja, Filip, Stref-Fenar, Žoslin, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997.
- Puhovski, Žarko, „Uporaba povijesti u tvorbi kolektivnoga identiteta“, *Reč*, no. 61/7, Fabrika knjiga, Beograd, 2001, 7-22.

Qadeer, A. Mohammad, "Ethnic Segregation in a Multicultural City", у: Varady, P. David (ed.), *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves and Inequality*, State University of New York, Albany, 2005, pp. 49-61.

Radić, Radmila, „Verska elita i modernizacija – teškoće pronalaženja odgovora“, у: Perović, Latinka (ur.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka III*, Beograd, 2003, 153-190.

Радисављевић-Типаризовић, Драгана, „Религиозност грађана Србије и њихов однос према ЕУ – социолошки угао“, у: Јабланов Максимовић, Јелена (ур.), *Религиозност грађана Србије и њихов однос према процесу европских интеграција*, Хришћански културни центар, Центар за европске студије, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2011, 25-42.

Radović, Srđan, *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2013.

Rajčević, Jelena, „Institucije i identitet u severnoj Kosovskoj Mitrovici“, у: Nedeljković, Saša (ur.), *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji*, Baštinik, Kruševac, 2008, 75-108.

Ракочевић, Живојин, *Уметност живота. Разговори на Косову и Метохији с почетка 21. века*, Српско слово, Приштина-Чаглавица, 2014.

Ранђеловић, Славољуб, „Савремени концепти сукоба у информационо-комуникацијској сфери“, *Војно дело*, бр. 1, Министарство одбране Србије – Војноиздавачки завод, Београд, 2008, 140-155.

Рибих, Владимир, „Неформална политичка мобилизација и нестрпљиви национализам на Косову и Метохији“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 3, св. 1, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2008, 229-242.

Rogers, F. Mary, "Everyday Life as Text", *Sociological Theory*, Vol. 2, American Sociological Association, 1984, pp. 165-186.

Savić, Svenka, *Diskurs analiza*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1993.

Самарцић, Радован (и др.), *Косово и Метохија у српској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1989.

Simić, Predrag, *The Kosovo and Metohia Problem and Regional Security in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 1995.

Симић, Марина, „Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилића“, *Гласник Етнографског института*, књ. ЛП, Етнографски институт САНУ, Београд, 2004, 67-80.

Simmel, Georg, "The Sociology of Conflict", *American Journal of Sociology*, vol. 9, no. 4, The University of Chicago Press, Chicago, 1904, pp. 490-525.

Словић, Срђан, *Политички развој Косова и Метохије од распада СФРЈ до доласка мисије ЕУЛЕКС кроз призму европске безбедности*, Институт за српску културу, Лепосавић, 2013.

Smit, D. Antoni, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.

Spasić, Ivana, *Sociologije svakodnevnog života*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004.

Spasić, Ivana, „Pronaći ukradeno pismo: istorija, sociologija i svakodnevica“, предговор у: Marković, J. Predrag, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, 9-14.

Стојанчевић, Владимир, *Срби и Арбанаси 1804-1912*, Прометеј, Нови Сад, 1994.

Stojković, Maja, *Korzo u Prištini (1930-1999. godine)*, diplomski rad, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2010.

Sulima, Roh, *Antropologija svakodnevica*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.

Terzić, Slavenko, "About This Scientific Discussion“, у: Ekmečić, Milorad (et al.), *Response to Noel Malcolm's book Kosovo. A Short History*, Institute of History of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2000, pp. 7-9.

Тодоровић, Ивица, „Проблематика ритуала литијског опхода у светлу новијих истраживања“, у: Радојичић, Драгана (ур.), *Традиционално и савремено у култури Срба*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 49, Београд, 2003, 61-71.

Тодоровић, Ивица, *Ритуал ума: Значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 53, Београд, 2005.

Tomanović-Mihajlović, Smiljka, *Detinjstvo u Rakovici. Svakodnevni život dece u radničkoj porodici*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1997.

Tonkin, Elizabeth, *Narrating our pasts: The social construction of oral history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Tucić, Tatjana (ur.), *Sloboda kretanja ljudi i robe između Srbije i Kosova u kontekstu regionalne saradnje*, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2011.

Урошевић, Атанасије, *О Косову (Антропогеографске студије и други списи)*, Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“ – Приштина, Институт за српску културу – Приштина, Књижара „Свети Сава“ – Гњилане, 2001.

Филиповић, С. Миленко, „Етничке прилике у Јужној Србији“, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље, 1937, 387-497.

Fischer, J. Ronald, *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*, Springer-Verlag, New York, 1990.

Formozo, Bernar, „Rasprave o etnicitetu“, у: Halpern, Katrin, i Ruano-Borbalan, Žan-Klod (ur.), *Identitet(i)*, Clio, Beograd, 2009, 295-311.

Фуко, Мишел, *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998.

Hadri, Ali, Avramovski, Živko (ur.), *Kosovska Mitrovica i okolina*, Odbor za izdavanje monografija, Kosovska Mitrovica, 1979.

Hall, Stuart, „Kome treba ‚identitet‘?“, *Reč*, no. 64/10, Fabrika knjiga, Beograd, 2001, 215-233.

Hardin, Rusell, *One for All: The Logic of Group Conflict*, Princeton University Press, Princeton (New Jersey), 1995.

Hayden, M. Robert, „Antagonistic Tolerance: Competitive Sharing of Religious Sites in South Asia and the Balkans“, *Current Anthropology*, Volume 43, Number 2, April 2002, pp. 205-231.

Heler, Agneš, *Svakodnevni život*, Nolit, Beograd, 1978.

Herscher, Andrew, *Violence Taking Place: The Architecture of the Kosovo Conflict*, Stanford University Press, Stanford, 2010.

Horowitz, L. Donald, „The Primordialists“, у: Conversi, Daniele (ed.), *Ethnonationalism in the Contemporary World*, Routledge, New York, 2002, pp. 72-82.

Hofbauer, Hannes, *Eksperiment Kosovo: Povratak kolonijalizma*, Albatros Plus, Beograd, 2009.

Čapo-Žmegač, Jasna, *Srijemski Hrvati: Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Durieux, Zagreb, 2002.

Dženkins, Ričard, *Etnicitet u novom ključu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.

Džuda, Tim, *Kosovo: Rat i osveta*, Samizdat B92, Beograd, 2002.

Šuvaković, Miško, *Diskurzivna analiza: Prestupi i/ili pristupi „diskurzivne analize“ filozofiji, poetici, esteticima, teoriji i studijama umetnosti i kulture*, Orion Art i Katedra za muzikologiju Fakulteta muzičke umetnosti, Beograd, 2010.

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Напомена: све фотографије приложене у дисертацији дело су аутора.

Слика 1. Положај Косовске Митровице и Косова и Метохије у Србији, са приказаном поделом овог подручја на делове јужно и северно од реке Ибар.

Слика 2. Положај Косовске Митровице и северног, већински српског подручја на Косову и Метохији.

Слика 3. Топографска карта Косовске Митровице са ширим подручјем дела града северно од Ибра.

Слика 4. Приказ граница језгра северне Косовске Митровице као циљне територије истраживања.

Слика 5. Топографска карта језгра северне Косовске Митровице са приказом главних граничних локалитета и неколико главних улица.

Слика 6. Главни градски мост преко реке Ибар (фотографисано 22. јула 2011. године, неколико дана уочи тзв. *Јулске кризе* и постављања барикада).

Слика 7. Трг Шумадија. Главни трг у северној Косовској Митровици (фотографисано 4. августа 2012. године).

Слика 8. Улица краља Петра првог. Главна улица у северној Косовској Митровици (фотографисано 13. августа 2013. године).

Слика 9. Улица ослобођења. Главна улица у Бошњачкој махали (фотографисано 10. августа 2014. године).

Слика 10. Барикада са северне стране главног градског моста преко Ибра (фотографисано 3. августа 2013. године).

Слика 11. Тзв. *Парк мира*, подигнут на делу моста према северној страни Косовске Митровице (фотографисано 10. августа 2014. године).

Слика 12. Свакодневица на главном градском мосту након подизања тзв. *Парка мира* (фотографисано 12. августа 2014. године).

Слика 13. Импровизовано спомен обележје Адему Јашарију у Бошњачкој махали. Напред се налази тзв. источни мост преко Ибра којим се стиже у јужну Косовску Митровицу. Десно, Албанац у такси возилу са косовским таблицама очекује муштерије из северног дела града који прелазе на другу страну реке (фотографисано 12. августа 2014. године).

Слика 14. Споменик Истине код главног моста преко Ибра посвећен жртвама НАТО бомбардовања и погинулима у сукобима са ОВК из Косовскомитровачког округа (фотографисано 3. августа 2013. године).

Слика 15. Трг браће Милић, назван по три брата из Косовске Митровице погинула у рату 1999. године. На тргу се налази спомен обележје постављено у знак сећања на њихово страдање (фотографисано 24. јануара 2014. године).

Слика 16. Распоред локација са меморалијама као просторних маркера у северној Косовској Митровици.

Слика 17. Трг Шумадија, са спомеником руском конзулу Шчербини, приликом скупа грађана северне Косовске Митровице против одржавања локалних избора заказаних за 3. новембар 2013. године (фотографисано 30. октобра 2013. године).

Слика 18. Трг Шумадија, са спомеником руском конзулу Шчербини, за време обреда ломљења славског колача након литије на дан градске славе Митровдана (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 19. Мурал на зиду једне од вишеспратница на Тргу Шумадија, са српском тробојком, као означитељ српске „припадности“ северне Косовске Митровице (фотографисано 28. јула 2012. године).

Слика 20. Окупљање грађана северне Косовске Митровице у порти Цркве св. Димитрија пред вечерњу бадњеданску литургију (фотографисано 6. јануара 2014. године).

Слика 21. Налагање бадњака у порти Цркве св. Димитрија (фотографисано 6. јануара 2013. године).

Слика 22. Формирање литије на дан градске славе Митровдана у порти Цркве св. Димитрија (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 23. Полазак митровданске литије из црквене порте. Литију предводи епископ рашко-призренски Теодосије (фотографисано 8. новембра 2013. године).

Слика 24. Кретање митровданске литије Улицом краља Петра првог, главном улицом у северној Косовској Митровици (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 25. Путања кретања митровданске литије кроз северну Косовску Митровицу.

Слика 26. Зауостављање митровданске литије код етнички мешовитог кварта Три солитера (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 27. Долазак митровданске литије до главног градског моста преко Ибра (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 28. Зауостављање митровданске литије испред главног градског моста преко Ибра (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 29. Обред ломљења славског колача на Тргу Шумадија након митровданске литије (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 30. Обред ломљења славског колача код споменика руском конзулу Шчербини након митровданске литије (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 31. Колективна посета грађана северне Косовске Митровице Цркви св. Саве у јужном делу града на Божић (фотографисано 7. јануара 2014. године).

ПРИЛОЗИ

Прилог бр. 1

ИЛУСТРАЦИЈЕ

Слика 1. Положај Косовске Митровице и Косова и Метохије у Србији, са приказаном поделом овог подручја на делове јужно и северно од реке Ибар.

Слика 2. Положај Косовске Митровице и северног, већински српског подручја на Косову и Метохији.

Слика 3. Топографска карта Косовске Митровице са ширим подручјем дела града северно од Ибра.

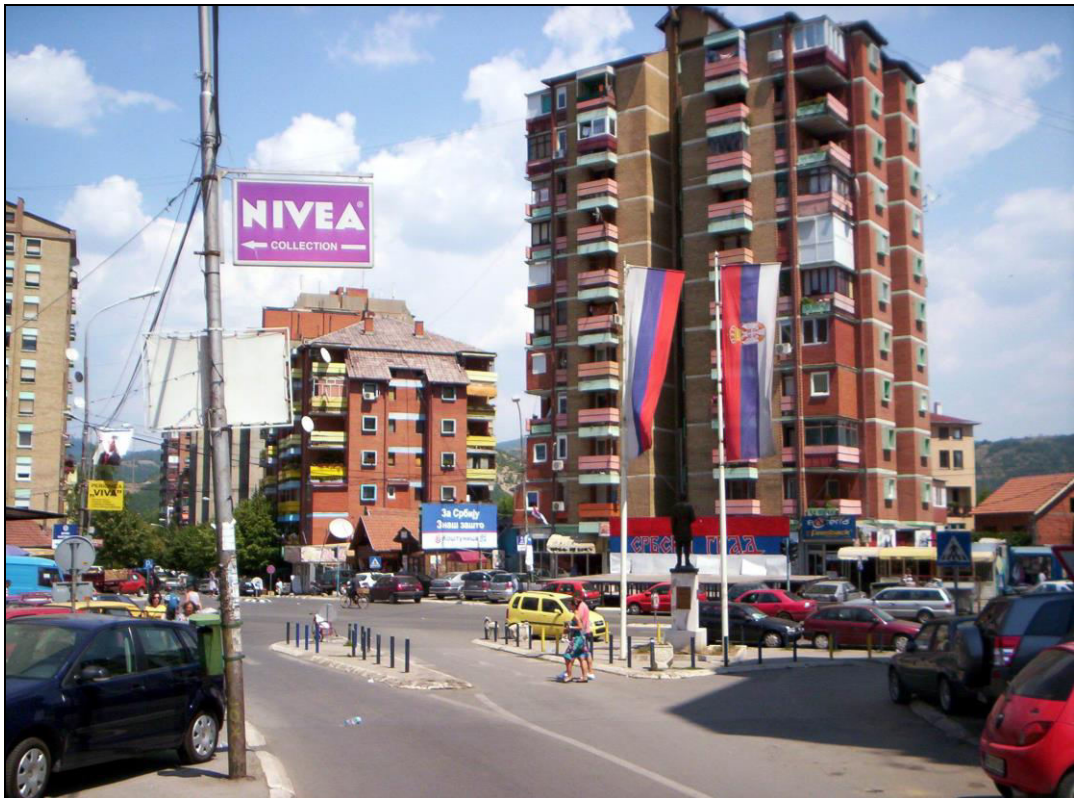
Слика 4. Приказ граница језгра северне Косовске Митровице као циљне територије истраживања.

Слика 5. Топографска карта језгра северне Косовске Митровице са приказом главних граничних локалитета и неколико главних улица.

Слика 6. Главни градски мост преко реке Ибар (фотографисано 22. јула 2011. године, неколико дана уочи тзв. *Јулске кризе* и постављања барикада).

Слика 7. Трг Шумадија. Главни трг у северној Косовској Митровици (фотографисано 4. августа 2012. године).

Слика 8. Улица краља Петра првог. Главна улица у северној Косовској Митровици (фотографисано 13. августа 2013. године).

Слика 9. Улица ослобођења. Главна улица у Бошњачкој махали (фотографисано 10. августа 2014. године).

Слика 10. Барикада са северне стране главног градског моста преко Ибра (фотографисано 3. августа 2013. године).

Слика 11. Тзв. *Парк мира*, подигнут на делу моста према северној страни Косовске Митровице (фотографисано 10. августа 2014. године).

Слика 12. Свакодневица на главном градском мосту након подизања тзв. *Парка мира* (фотографисано 12. августа 2014. године).

Слика 13. Импровизовано спомен обележје Адему Јашарију у Бошњачкој махали. Напред се налази тзв. источни мост којим се преко Ибра стиже у јужну Косовску Митровицу. Десно, Албанац у такси возилу са косовским таблицама очекује муштерије из северног дела града који прелазе на другу страну реке (фотографисано 12. августа 2014. године).

Слика 14. Споменик Истине код главног моста преко Ибра посвећен жртвама НАТО бомбардовања и погинулима у сукобима са ОВК из Косовскомитровачког округа (фотографисано 3. августа 2013. године).

Слика 15. Трг браће Милић, назван по три брата из Косовске Митровице погинула у рату 1999. године. На тргу се налази спомен обележје постављено у знак сећања на њихово страдање (фотографисано 24. јануара 2014. године).

Слика 16. Распоред локација са меморабелијама као просторних маркера у северној Косовској Митровици.

Слика 17. Трг Шумадија, са спомеником руском конзулу Шчербини, приликом скупа грађана северне Косовске Митровице против одржавања локалних избора заказаних за 3. новембар 2013. године (фотографисано 30. октобра 2013. године).

Слика 18. Трг Шумадија, са спомеником руском конзулу Шчербини, за време обреда ломљења славског колача након литије на дан градске славе Митровдана (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 19. Мурал на зиду једне од вишеспратница на Тргу Шумадија, са српском тробојком, као означитељ српске „припадности“ северне Косовске Митровице (фотографисано 28. јула 2012. године).

Слика 20. Окупљање грађана северне Косовске Митровице у порти Цркве св. Димитрија пред вечерњу бадњеданску литургију (фотографисано 6. јануара 2014. године).

Слика 21. Налагање бадњака у порти Цркве св. Димитрија (фотографисано 6. јануара 2013. године).

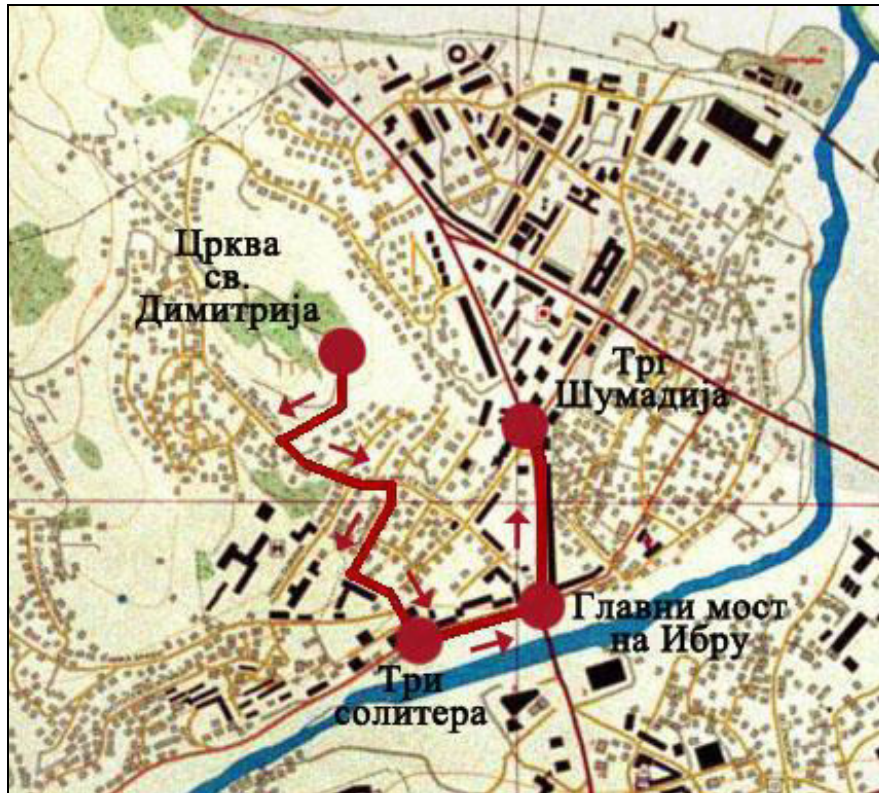
Слика 22. Формирање литије на дан градске славе Митровдана у порти Цркве св. Димитрија (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 23. Полазак митровданске литије из црквене порте. Литију предводи епископ рашко-призренски Теодосије (фотографисано 8. новембра 2013. године).

Слика 24. Кретање митровданске литије Улицом краља Петра првог, главном улицом у северној Косовској Митровици (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 25. Путања кретања митровданске литије кроз северну Косовску Митровицу.

Слика 26. Зауостављање митровданске литије код етнички мешовитог кварта Три солитера (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 27. Долазак митровданске литије до главног градског моста преко Ибра (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 28. Зауостављање митровданске литије испред главног градског моста преко Ибра (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 29. Обред ломљења славског колача на Тргу Шумадија након митровданске литије (фотографисано 8. новембра 2012. године).

Слика 30. Обред ломљења славског колача код споменика руском конзулу Шчербини након митровданске литије (фотографисано 8. новембра 2014. године).

Слика 31. Колективна посета грађана северне Косовске Митровице Цркви св. Саве у јужном делу града на Божић (фотографисано 7. јануара 2014. године).

Прилог бр. 2

УПИТНИК ЗА ФОРМАЛНИ ИНТЕРВЈУ

Демографски и социо-економски подаци испитаника

- 1) Пол: а) мушки, б) женски
- 2) Година рођења:
- 3) Место рођења:
- 4) Пребивалиште:
- 5) Школска спрема:
- 6) Занимање:
- 7) Етничка припадност:
- 8) Верска припадност:

Демографске карактеристике северне Косовске Митровице и перцепција Албанаца као идентитетских *других*

- 1) Колики је, по Вашим сазнањима или проценама, број становника у северном делу Косовске Митровице?
- 2) Које етничке, односно верске групе живе у северној Косовској Митровици?
- 3) Да ли припаднике других етничких, односно верских група у северној Косовској Митровици видите као другачије од Вас?
- 4) Како доживљавате Албанце? Да ли бисте могли да их опишете?
- 5) Да ли имате познанике или пријатеље међу припадницима других етничких, односно верских група у граду? Имате ли их међу Албанцима?
- 6) Да ли је, по Вашим сазнањима, у северни део Косовске Митровице у периоду после рата 1999. године досељено становништво из других места и градова јужно од Ибра? Можете ли рећи када је тачно досељено, одакле и у ком броју?
- 7) Има ли досељеника после рата који су дошли из других крајева Србије?

Унутаргрупне перцепције међу српским становништвом

- 1) Уколико сте у Косовској Митровици живели пре 1999. године, како гледате на досељенике? Да ли их доживљавате као другачије од Вас? Ако да, због чега?
- 2) Ако сте се у Косовску Митровицу доселили после 1999. године, како сте доживели становништво које је у граду живело од раније? Јесте ли га видели као другачије од Вас? Ако да, због чега?
- 3) Да ли уочавате сличности између Вас и досељеника, односно између Вас и староседелаца? У било ком смислу. Ако да, можете ли да наведете које су?
- 4) Да ли постоје извесни термини међу ранијим становницима града (старим Митровчанима) којима се досељеници називају, означавају? Постоје ли, пак, термини, које досељеници користе за старије становништво?
- 5) Мислите ли да су услед досељавања становништва наступиле одређене промене у граду? Сматрате ли да су досељеници донели нове обичаје, начин мишљења, понашања, и сл? О каквим променама је реч?

- 6) Да ли се за време и после рата 1999. године становништво из северне Косовске Митровице исељава? Ако да, ко се исељава, где и у коликом броју?

Непосредне друштвене везе и свакодневица

- 1) Како гледате на међуљудске односе у северној Косовској Митровици? Има ли међу Србима несугласица, подела, ривалитета? Ако има, због чега и између кога?
- 2) Да ли у међуљудским односима у северној Косовској Митровици учавате солидарност? У чему се она огледа и када долази до изражаја?
- 3) Какву улогу, по Вашем мишљењу, игра породица у свакодневном животу становника северне Косовске Митровице? Какво место, конкретно, породични односи заузимају у Вашем животу?
- 4) Шта за Вас представља комшилук?
- 5) Какав значај придајете комшилуку? Да ли су Вам комшијски односи важни у свакодневном животу?
- 6) Имате ли комшије са којима сте блиски и са којима одржавате добре односе? Колико често и у којим приликама одржавате односе са комшијама?

Институционални аспект свакодневице

- 1) На које сте институције упућени у Вашем свакодневном животу?
- 2) Какав је Ваш однос према институцијама међународне, УНМИК-ове управе?
- 3) Какво је Ваше мишљење о успостављању косовских, албанских институција?
- 4) Да ли придајете значај институцијама Републике Србије? Ако да, какав и због чега?
- 5) Шта за Вас значи „паралелизам“ институција на северу Косова и Метохије?
- 6) Опишите на који начин се проблем институција и њихових надлежности одражава у Вашем животу и у животу становника северне Косовске Митровице?

Економски аспект

- 1) Да ли сте упознати са економском ситуацијом у северној Косовској Митровици? Шта од привреде ради, чиме се људи баве?
- 2) Како у материјалном смислу становници северне Косовске Митровице живе? Да ли боље или лошије у односу на становништво у другим местима у Србији?
- 3) Имате ли посао? Чиме се бавите?
- 4) Колико сте Ви задовољни Вашим економским положајем?
- 5) Како се по Вашем мишљењу економска ситуација одражава на свакодневицу људи? Да ли Ви лично имате довољно средстава за Ваше потребе: храну, рачуне, гардеробу, изласке, хоби, интересовања, путовања?
- 6) Да ли за Ваше потребе (храна, гардероба, уређаји, итд) робу купујете у северном делу града?

7) Да ли куповине ради прелазите у јужни део Косовске Митровице?

Однос према подели града

- 1) Да ли Косовску Митровицу доживљавате као подељени град?
- 2) На који начин доживљавате поделу? Како је према Вама град подељен?
- 3) Да ли сте и раније, нарочито пре 1999. године, Ваш град тако доживљавали?
- 4) Како на Вас лично утиче подела града? Да ли то доживљавате као проблем, терет, да сте тиме ускраћени за слободу кретања и обављања свакодневних делатности?
- 5) Да ли сматрате да град треба да буде подељен?
- 6) Да ли сте до 1999. године одлазили у јужни део града? Колико често и зашто?
- 7) Да ли и данас, односно после рата, одлазите тамо?
- 8) Којим путем одлазите у јужни део града?
- 9) Како идете у јужни део града? Пешице или неким превозним средством? Да ли се у том случају придржавате неких правила?

Путање кретања кроз градски простор

- 1) Постоје ли улице којима се редовно крећете?
- 2) Постоје ли улице у граду које избегавате? Ако постоје, зашто их избегавате?

Градски квартави и локалитети

- 1) Да ли је и на колико делова (квартова) северна Косовска Митровица подељена?
- 2) У којем се кварту Ви најчешће крећете?
- 3) Који квартал сматрате најпожељнијим за становање?
- 4) Који квартал сматрате најмање пожељним за становање?
- 5) Који квартал сматрате најпожељнијим за рад и обављање пословних активности?
- 6) Који квартал сматрате најмање пожељним за рад и обављање пословних активности?
- 7) Да ли постоје локације (места) у граду које редовно посећујете?
- 8) Да ли постоје локације које избегавате, на које не идете?
- 9) Да ли постоје локације у граду за које сматрате да су важне? Зашто су важне?

Схватање живота у граду

- 1) Да ли бисте издвојили проблеме са којима се сусрећете у свакодневном животу?
- 2) Уочавате ли извесне предности живота у Косовској Митровици?
- 3) Како гледате на безбедносну ситуацију у граду?
- 4) Да ли се Ви лично осећате безбедно?

Симболика празника

- 1) Да ли се у северној Косовској Митровици јавно обележавају одређени празници?
- 2) Да ли у јавном обележавању празника учествујете и Ви (учествујете ли у празновању Божића, Митровдана; у јавном налагању Бадњака, митровданској литији)?
- 3) Какво значење за Вас имају празници у чијем јавном обележавању учествујете?
- 4) На којим локацијама у граду се врши јавно обележавање празника у којима учествујете?
- 5) Има ли празника и који су које обележавате у кругу Ваше породице?
- 6) Да ли и колико често посећујете Цркву св. Димитрија?
- 7) Сматрате ли да је важно што је црква подигнута у северном делу града 2005. године? Ако да, зашто?

Потписивање Бриселског споразума

- 1) Какав је Ваш однос према потписивању Бриселског споразума? Да ли сте упознати са његовим одредбама?
- 2) Уочавате ли одређене промене у животу становника града након потписивања споразума?
- 3) Да ли је безбедност у граду боља или лошија након потписивања Бриселског споразума?

Прилог бр. 3

УПИТНИК ЗА АНКЕТУ

Молим Вас да одвојите мало времена и да се посветите подсећању на неке детаље из Ваше свакодневице. Питања која желим да Вам поставим требало би да ми помогну у разумевању Вашег начина живота и односа према појединим појавама у граду у којем живите или боравите. Она Вам могу деловати као сувишна, као да се на њих нема шта посебно да одговори, али Ваши одговори могу ми бити веома драгоцени. Иако Вам се одговарање на упитник може учинити подужим, молим Вас да имате стрпљења и да на постављена питања одговорите што прецизније и потпуније. Упитник је отвореног типа, што значи да би било пожељно да на постављена питања кажете све што мислите. Он је и анониман, а резултате испитивања, осим за потребе научног истраживања, нећу употребити ни у једну другу сврху. Унапред Вам се захваљујем на сарадњи.

Основни подаци испитаника

- 1) Пол: а) мушки, б) женски
 - 2) Година рођења:
 - 3) Место рођења:
 - 4) Пребивалиште:
 - 5) Школска спрема:
 - 6) Занимање:
 - 7) Етничка припадност:
 - 8) Верска припадност:
-

Однос према подели Косовске Митровице

- 1) Како доживљавате поделу града? Образложите Ваш став по том питању.

- 2) Да ли поделу града видите као проблем? Да ли сматрате да сте тиме на било који начин ускраћени у Вашем свакодневном животу?

- 3) Сматрате ли да подела града треба да постоји или не? Зашто?

- 4) Да ли одлазите у део града јужно од Ибра? Ако да, зашто и колико често?

Однос према друштвеном окружењу

- 1) На кога сте највише упућени у Вашем свакодневном животу? Са киме највише проводите времена?

- 2) Како гледате на односе међу Србима у северној Косовској Митровици? Уочавате ли у њима несугласице, ривалитете, солидарност?

- 3) Уочавате ли разлике међу Србима у северној Косовској Митровици? По пореклу, схватањима, понашању, и слично?

- 4) Које, поред Срба, етничке, односно верске групе живе у северној Косовској Митровици?

- 5) Да ли припаднике других етничких, односно верских група у северној Косовској Митровици видите као другачије од Вас?

- 6) Какав је Ваш однос према Албанцима? Како гледате на њих?

- 7) Имате ли познанике или пријатеље међу припадницима других етничких, односно верских група у северној Косовској Митровици?

Делови и локалитети у граду

- 1) У којим се деловима Косовске Митровице највише крећете?

- 2) Постоје ли делови града које сматрате посебно важним?

- 3) Има ли делова северне Косовске Митровице у које не одлазите? Ако има, зашто тамо не одлазите?

4) Постоје ли локације (места) у граду која редовно посећујете?

Институције и свакодневица

1) На које сте институције упућени у Вашем свакодневном животу?

2) Какав је Ваш однос према институцијама међународне управе?

3) Шта мислите о успостављању косовских, албанских институција?

4) Шта за Вас значи „паралелизам“ институција на северу Косова и Метохије?

5) Опишите на који начин се питање институција и њихових надлежности одражава у Вашем свакодневном животу?

Економски аспект свакодневице

1) Каква је по Вама економска ситуација у северној Косовској Митровици?

2) Чиме се по Вашим сазнањима становници северне Косовске Митровице баве?

3) Да ли сте запослени? Како зарађујете за живот?

4) Какав је Ваш економски положај? Да ли сте задовољни њиме?

5) Да ли, по Вама, становници северне Косовске Митровице у материјалном смислу живе боље или лошије од становника у централној Србији?

Празници и јавно празновање

- 1) Да ли по Вашим сазнањима у северној Косовској Митровици има јавног обележавања појединих празника и којих?

- 2) Да ли учествујете у јавним празничним оупљањима у граду?

- 3) Какво значење за Вас имају празници у чијем јавном обележавању учествујете?

Однос према безбедносној ситуацији

- 1) Да ли се у северној Косовској Митровици осећате безбедно?

- 2) Да ли сте били у ситуацији да присуствујете неком догађају чиме сте се нашли у опасној, ризичној ситуацији?

- 3) Сматрате ли да сте тиме што живите у северној Косовској Митровици изложени неком ризику?

- 4) Видите ли неке погодности живота у северној Косовској Митровици?

Однос према Бриселском споразуму

- 1) Да ли сте упознати са одредбама Бриселског споразума?

- 2) Да ли подржавате потписивање споразума или не? Зашто?

БИОГРАФИЈА

Александар (Светомир) Павловић рођен је 1973. године у Београду, где је похађао основну и средњу школу. Основне студије на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду уписао је 1996. године. Дипломирао је 2002. године, након чега је, годину дана касније, на истом Одељењу уписао магистарске студије. Магистарску тезу, коју је као и дипломски рад писао уз вођство менторке проф. др Весне Вучинић Нешковић, одбранио је 2009. године. Докторску дисертацију на Одељењу за етнологију и антропологију пријавио је 2012. године. Од 2004. до 2015. године радио је као наставник етнологије на Одсеку за српско традиционално певање и свирање Музичке школе „Мокрањац“ у Београду, где је наставу из овог предмета држао ученицима од првог до четвртог разреда средње школе. Од 2006. године запослен је у Институту за српску културу из Приштине, са тренутним седиштем у Лепосавићу, у којем се с почетка бавио истраживањем свакодневног живота српских колониста на Косову и Метохији у периоду између два светска рата, да би се затим посветио проучавању културе Срба на овом подручју у новијем, савременом периоду, и то од рата 1999. године до данас, а у оквиру чега се највише усредредио на истраживање свакодневнице становника северне Косовске Митровице. Објавио је две монографије, под називом *Београдски Ауто-клуб (1922-1941): Поглед у друштвени и културолошки оквир постојања* (2006) и *Свакодневни живот колониста на Косову и Метохији 1918-1941. године* (2011). Аутор је више научних радова, публикованих у неколико научних часописа. Учествовао је у раду више научних скупова, на којима је презентовао резултате својих истраживања.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Александар Јабровић
број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Свакодневни живот становника северне Косовске Митровице

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 10. маја 2016. г.

Александар Јабровић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Александар Јовановић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада Паломоревни шибови ситановина северне Косовске Митровице

Ментор проф. др Весна Вукићевић Јовановић

Потписани Александар Јовановић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 10. марта 2016. г.

Александар Јовановић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Свакодневни животни ситуација северне Косовске
Митровице

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 10. марта 2016. год.

Aleksandar Jovanovic

1. Ауторство - Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.